

498

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

IV. KÖT. — 1. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
ZSOLDOS IGNÁCZ

A M. T. AKADÉMIA RENDES TAGJA FELETT.

TÓTH LÖRINCZ

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. MÁRCZ. 25-KI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1886.

EMLÉKBESZÉD

ZSOLDOS IGNÁCZ

A M. T. AKADÉMIA RENDES TAGJA

FELETT

TÓTH LŐRINCZ

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. MÁRCZ. 29-ÉN TARTOTT ÖSSZES
ÜLÉSEN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.

Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója.

Nekem jutott a kegyelet ama szent kötelességének teljesítése, melylyel a M. T. Akadémia elhunyt tagjait megtisztelni szokta, hogy ZSOLDOS IGNÁCZ, a társaság egyik legrégibb s korra nézve is egyik legidősb rendes tagja, s a m. kir. Kúria nyugalmazott tanácselnöke, őszintén tisztelt birótársam felett, a ki engemet fiatalabb, de már szinte eléggé behavazott hivataltársát s egyik kúriai tanácselnöki széken utódát, barátságával, szeretetével és sok élvezetet nyújtó levelezésével éveken át megtisztelt, érdemeihez nem méltó, de érzelmeimnek s úgy hiszem az összes akadémia érzelmeinek is hű kifejezést adó emlékbeszédet tartsak. Bár csak távolabb sógorságban álltam vele, ősi magyar szokás szerint, melynek a régi táblabíró mindenkör hive volt és maradt, öcscsének hívott s én őt bátyámnak, és eszméink, érzelmeink s nézeteink a világról s emberekről sokban, bár nem mindenben, találkoztván, alkalmam volt bizalmas társalgás s levelezés közben behatolni észjárásába s jellemének, egyéniségének sajátásaiba, melyekről egyet-mást elmondandó vagyok, a közben, hogy hosszú és érdekes életének összegyűjtött adatait előterjesztem.

Azt óhajtanám, hogy előadásom ZSOLDOS életpályájára nézve aféle *hodométerül*, vagy a Schaarschmidt legujabb tudományos felfedezése nevét használva, *hodográful* szolgáljon, mely pontosan megjelölje ne csak azt, mily hosszú utat tett, de azt is: minő irányokban tette meg azt.

Üljenek fel hát velem önök tisztelt, társaim! a gépes kocsira; hajtassunk előre, s elérve a célpontra, mely emberi életpályán a csöndes sírhalom, ime e papirtekercsről olvassuk le ne csak azt, hány kilométernyi utat végzett,

de lássuk a bejárt út rajzát, lássuk annak minden fordulatát s irányait. Természetes, hogy a felmutatott hosszak s irányok, a számomra kimért idő tartamához képest, csak kicsinyített mértékben vannak a papírra felrajzolva, mint az említett hodográf, de igyekezni fogok, hogy a hű és nem csaló mértékkulcsot alkalmazzam, mely meglehetősen pontossággal világosítson fel a követett irányok valódi s igazi tartalmáról.

I.

ZSOLDOS IGNÁCZ 82 évet élve, az emberi életnek korunkban ritkán túlhaladott, csaknem végső határáig ért, s élete célját, feladatát, kötelességeit hiven betöltötte. Eleget élt és nemesen élt; távol legyen tehát tőlem tragikai hangot használni emlékbeszédemben s érzelgős fájdalom pathosát hangoztatni ravatala felett. Mint ő maga a bölcsnek megnyugvásával várta halálát, úgy mi is a természet törvényeiben megnyugodva, férfias resignációval fogadjuk azt, halát adva a gondviselésnek, hogy e becses és hasznos létnek oly soká örülhettünk, s az élet fonálát kezelő párkáknak, hogy e nemes életet elég hosszúra nyúlni engedék, míg kezük oly igen sokszor vet halálra reménydús ifjakat az élet nyíló tavaszán, s erőteljes férfiakat tevékenységük s hatásuk delén, megsemmisítve szép jövőket s még üde, áldásos és termékeny munkásságot.

ZSOLDOS IGNÁCZ e század elején 1803. évi július 24-én Pápán, Veszprém megyében született. Már atyja is nevezetes, sőt európai hírű ember volt, mert mint a természet-tudományokban szenvedélyesen bűvárkodó orvostudor s utóbb Veszprém megye első rendes tiszti orvosa, a lázgyógyító drága khinahéj pótlékát s helyettesítőjét a honi szömörsefa kérgében (Cortex Rhus Cosini) fölfedezte, s e fölfedezésével, bár a surrogátum, a mint tapasztaljuk, a khinát ki nem szoríthatta, az európaszerte kihirdetett császári díjt el is nyerte, a polgári nagy aranyéremmel is földíszítettett (a rendjeleket még akkor nem szórták tuczat számra) s több külföldi tudós társaság tagjává is választott. —

Pápán, a reformált collégium tövében s tudománykedvelő és művelő atyja házában, tehát a tudományok forrása mellett, látván napvilágot, természetes volt, hogy tudományos hajlamok fejlődtek a gyermekben is. Anyja EÖRY TERÉZIA, EÖRY JÁNOS megyei főbíró s TORKOS JULIÁNNA leánya volt, ifjabb fivérei: ANTAL, később cs. kir. vadászezredes, és BOLDIZSÁR; nővérei: KRISZTINA, OLÁH MIKLÓS-nak az 1843-iki országgyűlésen hajdúkerületi követnek, s JOHANNA, SZAKONYI IGNÁCZ mérnöknek neje; tehát minden oldalról sarjadéka s tagja az ősi magyar gentrynek, a megyei táblabíró-világnak, melynek azonban ő csak erényeit s fényoldalait sajátította el s tüntette fel magában egész életpályáján.

Tanulmányait születése helyén, a pápai reform. collégiumban kezdte meg a jó igyekezetű s tehetséges gyermek, hol az akkor *grammatikának* nevezett tanfolyamban, tanítói közül különösen MÓROCZA DÁNIEL, később Hg. BATHYÁNY uradalmi kormányzója, hatott legjótékonyabban elméje és tehetségei fejlődésére. De atyja jobb helynek tartotta tanulási pályája folytatására a művelt Sopront, hol egykor maga is tanult s hol a fiú a német nyelvet is elsajátíthatta; oda vitte tehát őt, ANTAL fivérével együtt *syntaxisra*, már 11 éves korában, hol 1814-től 1816-ig maradt. — Tanulótársai közt a legjobbak, és szigorú tanítója, HETYESY LÁSZLÓ legkedveltebb tanítványai közé tartozott s már első évbeli (novitius) korában a második évbeli (veteránusok) elsői közt ült az iskola padján. Iskolázása egész folyama alatt többnyire első eminens, s a negyedik helyen alul sohase volt, s különösen kitűnt a latin s görög nyelvben, a bölcsélet és szép ízlés e gyönyörű zengésű organumában s mellékesen a rajzolásban, az akkor nagy hírű Galetti után készült térképek sikerült másolásában. — Sopronyi tanulótársai s barátai között voltak ASBÓTH LAJOS utóbb honvédvezérőrnagy; s egyideig ZSIVORA GYÖRGY, néhai septemvir s akadémiánk nagy jóltevője is, akkor még szegény fiúcska, ki leczkeadással kereste sovány kenyerét; de legközelebbi barátai voltak, már atyai barátság révén, BENEDEK híres soproni orvos fiai, ezek közt LAJOS, a későbben híressé lett, de hazánk legújabb történetében, hazafiúi szempontból, gyűlölt szerepet

viselt katona s táborszernagy, akkor eleven kis barna fiú, kiben még katonai hajlamok éppen nem mutatkoztak, s jeles hegedős a diákok ünnepein s mulatságain. — A két Benedek s két Zsoldos fiú, kiknek atyjaik is mindketten kitűnő orvosok, egykor tanulótársak voltak, majdnem összes idejüket együtt töltötték, tanulva, játszva, zenét s rajzot űzve, egyéni hajlamaik szerint. Minthogy a zenét Zsoldos is szerette, házigazdája, jól tanulása jutalmául elvitte őt egyszer a városi akkor igen szerény színházba, hol hangverseny volt tartandó s kilépett a színpadra egy tíz évesnek látszó, nyúlánk, gyenge, halvány kis fiú, édes atya által vezetettve, ki a kótát figyelmesen forgatta. A közönség zajos tapsokba tört ki. Az igénytelen kis fiú, LISZT FERENCZ, a későbbi „zongorakirály“ volt, *hirhedett zenésze a világnak* s hazánk egyik büszkesége, ki itt s ekkor adta első hangversenyét, de csakhamar Bécs és Páris nagyvilágának dicsőségtermő deszkáira lépett, hol az arisztokratia s a pénzuralom legelőkelőbbjei versenyeztek a szerencseért, hogy őt termeikben hallhassák.

A syntaxis bevégeztével Sopronban, a német nyelv kincsével és sokoldalú műveltséggel gazdagodva, tért vissza a gondos szülők jómódú otthonába, s a nem rég elhagyott reformált collégiumba, hogy a poétai osztályba lépjen. Itt ARGAY ANDRÁS, emberséges, alapos tudományú és csinos verseket író togátus volt tanítója, kit 1849-ben, mint akkor már lelkészt a kegyetlen Haynau lövetett agyon Pesten, az új-épület mellett, azon elátkozott téren, mely annyi vértanú halálának volt színpada, mert honvédfegyvereket rejtett el az Isten házában. — Az ifjú Zsoldos IGNÁCZ már ekkor kedvelője s értője a görög és római klasszikusoknak, kik élete végeig hű barátai s vigasztalói maradtak, egészen saját elemében volt e tanfolyam alatt. Mint maga írja jegyzeteiben: „eleven-észjárása, ifjú heves képzelőtehetsége, szívének minden dobbanása a költészet felé hajlott, ott kereste s egyideig fel is találta az ifjúkor minden bálványozott ideálját“. — Azonban Zsoldos még sem lett költő, „e hajlamot erőszakosan elnyomta magában“, mint írja, a mi egyébiránt arra mutat, hogy e hajlam még sem lehetett igen erős és heves,

mert ha költőnek születik, az is lesz, az is marad, s nincs erő és körülmény, mely PETŐFI-ből jogászt és szolgabíróvá faragjon. — ZSOLDOS erőt tudott venni e hajlamon, a miben legfőbb része volt rokonának, MARTON ISTVÁN, a bölcsélet pápai híres tanárának, kinek neje ZSOLDOS leány volt. — E nagy bölcselő idejekorán figyelmezteté a rajta hódolattal csügghető, benné nem csak a nagy tudóst, hanem nagybátyját s mintegy második atyját is mélyen tisztelő ifjat az eszményiség egébe felesapongva szárnyaló képzelődésnek vesztélyes voltára, mely mint a rideg böles mondá, a prózai életbe nem való, s ennek göröngyein, melyek ideálokat nem teremnek, csak meglehetősen szerencsétlen flótásokká teszik áldozatait; s folyvást és fáradatlanul intette, nógatta, sőt kényszerítette őt, a kedvelt versköltés s költemények olvasása helyett, a féktelen képzelődést lelohasztó történelem, földleírás s természettudományok, szóval, a realitás művelésére. S MÁRTON ISTVÁN tanácsai csakugyan czélt értek; ZSOLDOS felhagyott a képzelődést tápláló költéssel s a festészet szenvedélyes űzésével is, bár kedve ellenére s magában gyakran morogva; s bár e tanácsok azt nem eszközölheték, hogy az ó-klasszikusokat, valamint a kitünőbb hazai költőket ne kedvelje s ne tanulja, s HORÁTIUST, VIRGILT, KISFALUDY SÁNDOR regéit és CSOKONAY szebb költeményeit könyv nélkül ne tudja. S innét van, hogy ZSOLDOS, a komoly jogtudós s bíró még öregségében is, mint Anglia nagy bírái, egész ódákat mondott fel Horátiusból, s KISFALUDY könnyű, természetes folyamú regéit egészen tudta könyv nélkül; de már Himfy szerelmeit, e kevés magvú, sok szavú szerelmeskedést, kivéve az abba helylyel-közzel szőtt gyönyörű leírásokat, nem kedvelte.

Az életbölesség tanácsai nevezett nagybátyja, valamint gondos édesatyja ajkairól, csakhamar gyakorlati irányba sodorták. Megyei tisztviselőnek, szónoknak, országgyűlési követnek, bírónak készült; ez lett élete feladata, s becsvágya. A retorikában SZALAY és MÉSZÁROS KÁROLY beöltöztött diákok voltak tanítói s mesterei az akkor dívott „ehria“ írásban s a cornutus és nem cornutus, ágashogasylllogismusok mesterségében, melyeknek bármily észficzá-

mító nehézségeit a szorgalmas tanuló hősiesen legyőzte. — Tudott, mert akart és szeretett tudni, s a stylnek, korához képest, ügyes mestere lett.

1819-ben a pozsonyi akadémiába ment át *logikára*, vagyis a bölcseleti tanfolyam első évére, hol KRAJNER, CSEPCSÁNYI s a benedekrendű ROZENICH voltak tanárai s NÁDASDY FERENCZ és LIPÓT grófok, későbbi bírótársai, szorgalmas tanuló társai; egy év múlva pedig ismét visszatért Pápára, a bölcseleti tanfolyam második évére, hol ekkor már a híres MARTON ISTVÁN, e genális rokona, barátja s vezetője és NAGY MIHÁLY, a későbbi superintendens, lettek tanárai. Ez időben Pápán volt, a mit csak vaskalaposok s a szabadon szárnyaló bölcseletnek obscurentismusban vakoskodó ellenségei vettek tagadásba, a legjobb bölcseleti tanszék egész Magyarországon, melylyel a pesti egyetem Szűcséé, s utóbb Imréjéé se nevezhető egy sorban. Szerencsésnek tarthatta magát minden ifjú, s tartotta ZSOLDOS is, hogy ama szellemes és fölvilágosodott „Critica philosophiát“, mely MARTON ajkairól ömlött, ily nagy mestertől hallgathatta, kitől valamit hallgatni s megtanulni egyazon időbe került, annyira tudta ez ügyes, genális és érdekébresztő tanár annak legelvontabb tételeit megértetni, s elmébe és szívbe oltani.

ZSOLDOS-unk ugyanez időben, mint élénk tudásvágytól hajtott dilettans, KOCSI SEBESTYÉN ISTVÁN-tól, ennek csaknem hajnali időben tartott előadásain hallgatta az arab nyelv leczkét s olvasta a könyvek könyvét, az Al-Koránt, s ezáltal a keleti nyelvek ezen egyik legfontosbikáról legalább némi ismeretet szerzett, s ha bíró korában kedve telt benne, eredetiben hasonlíthatta a Korán szabályait a Corpus Juris-éival. — De ezenkívül is sok mindenre reá ért; így p. o. pecsétnyomó-metszéssel is babrált, s a mit Pápán kezdetlegesen űzött, később, bécsi jogászkorában, a híres rézmetsző, az idősb RADNICZKY vezetése alatt nagyobb tökélyre is vitte s e mellett a sok ülés s tanulás által vesélyezett egészségére jó hatással volt vadászati kedvtelése, melyet ügyesen gyakorolt s a mi, minthogy sem nem űszott, sem nem lovagolt, egyedüli eszköze maradt, a böles mér-

tékletességen kívül, gyenge testalkata mellett, egészsége fentartásának mindaddig, míg Windischgrätz hercege, ki magyar ember kezében, még oly szelidében is, milyen ZSOLDOS volt, fegyvert látni nem akart, 1849-ben kitűnő fegyvergyűjteményét el nem koboztatta. Tanulótársai közt vezérszerepet vitt s ünnepélyes alkalmakkal ő lépett fel, mint az iskola szónoka; így midőn egyik kedves tanára NAGY MIHÁLY lelkészséget vállalt, ő bucsúzott el tőle tanulótársai nevében, kizárólag saját maga által készített és senkivel sem közlött ékes latin beszédben, mely azután nyomtatásban is megjelenvén, később termékenynyé lett irodalmi munkásságának a közönség előtt megjelent legelső zsengéje.

Jogi tanulmányai egyik részét ugyancsak Pápán végezte a philosophiai tanfolyam harmadik évében, a második jogtanulási évre pedig ismét a pozsonyi kir. akadémiába ment, hol a tudós SZLEMENICS PÁL, akadémiánknak is egykori tagja s a m. jogirodalom egyik első rendű művelője, volt jogtanára; tanulótársai pedig oly kitűnőségek s később országos nagy szerepre hivatott ifjak, mint a már említett két NÁDASDY gróf, ERDÖDY SÁNDOR gr., a főrendi ellenzék kiváló tagja, b. PODMANICZKY LAJOS, TARNÓCZY KÁZMÉR országgy. követ s majd főispán, NAGY ISTVÁN pestmegyei főjegyző, később úrbéri főtörvényszéki elnök s VADNAY LAJOS országgy. képviselő, leendő septemvirek; KOSSOVICH KÁROLY akadémiánk tagja s több ízben koszorúzottja. — NÁDASDY FERENCZ gr. s PODMANICZKY LAJOS báró után, kik együtt voltak záradék alatt, az osztály elsői, ZSOLDOS-unk lett második eminenssé osztályozva. Divat volt akkor az egyetemen s az akadémiákon az úgynevezett „*defensio*“ üres és haszontalan czeremóniája, mely valamely tetszés szerint kiválasztott tételnek vagy állításnak valamely meghívott idegen, az úgynevezett *oppugnans* ellenvetéseivel szemközt való védelmezésében állott s többnyire előkészített és betanult dolog lévén, leginkább csak arra szolgált, hogy az illető tudomány tanárainak zsebébe 50 forintnyi díjat szolgáltatasson, a mi akkor a silányul fizetett tudós uraknak igen jól esett, s azért vagyonosabb tanítványaiktól, anathéma alatt meg is követelték, hogy ha kitűnő calculust akartak

nyerni, ez adózásnak magokat alávéssék. — ZSOLDOS és TARNÓCZY KÁZMÉR ezáltal adták jelét nagy készségüknek, hogy nem választottak egyes tételt, hanem az összes évi tanulmányra nézve hívtak fel oppugnanst. E baráti tisztelet ZSOLDOS irányában BENCSIK, a primás könyvtárnoka s a „Repertorium Corporis Juris Hungarici“ tudós szerzője vállalta el.

Nagy szorgalommal és kitartással üzött akadémiai tanulmányaitól fennmaradt szabad idejét az általános európai műveltség többféle tényezőinek, francia nyelvnek, zongorának, táncznak és szépirásnak tanulására fordította. Az utóbbiban PREIFFER kitűnő calligraphus volt mestere, ugyanaz, kitől István főherceg-nádor is tanulta azon hatalmas kézvonásokat, melyek gyönyörű nádori aláírásait, éppen úgy felejthetetlenekké teszik minden embernél, a ki azokat egyszer látta, mint el nem felejthető férfias arcának díszé, hatalmas pedrett bajusza.

Ime látjuk, hogy az élet komoly előkészületei foglalták el a nemes hajlamú ifjú minden idejét, kinek kezében soha kártya nem volt, kinek ajkairól bordal soha nem hangzott, ki soha nem káromkodott s gúnyolódott, ki még csak laptázní s tekézni sem szeretett, s mindebben KÖLCSEY-hez hasonlított. Táncolni azonban tudott is, szeretett is, s azon körökben, hol élt, örökös előtánczos maradt egész megházasodásaig, a mit alig hihetne el, ki őt csak éltesebb korában, törődött gyenge testével s idomtalan nagy felöltőiben, Senecával kezében, ismerte.

Az ifjuság s ennek arisztokrátiája, a jogászság fénykorát, mely reá nézve nem a „fokosnak fénykora“, hanem minden szépért s jóért lelkesülés s nemes tanulmányok és önképzés tavasza volt, Pozsonyban átélvén, visszatért szülő megyéjébe s pár hónapot a megye első alispánja, BÉZSÁN ISTVÁN oldala mellett töltött az akkor „*patvariá*“nak nevezett törvénygyakorlaton, kinek szívélyes bánása s vezetése alatt arról győződött meg, hogy a *patvaria* még sem a „*pati varia*“-ról neveztetik így, miként ezen hit ama korból fennmaradt, egyik-másik dölyfös és durva szokású principális dicsőségére, mikor a szegényebb sorsú pat-

varisták csizmát is tisztítottak, pecsenyét szeldeltek, bort is hőztak a pinczéből, míg az úrfi-patvaristák a házi kisaszszonyok körül legyeskedtek.

Az új iskolai év kezdetén a nagy reményű fiatal jogász gondos édes apja jónak látta ezt, mintegy jósolva a reá váró jövődőt, a német nyelvben szerzendő nagyobb jártasság, több oldalú kiképzés s bővebb világlátás céljából, a bécsi egyetemre küldeni. A jövődöbéli legfőbb törvényszéki bíró, hálával fogadva az előrelátó atyai gondoskodást, akkorig sem lanyha szorgalmát megkétszerezte, s az éjet is nappallá tette, hogy tanulmányai kincsét nevelje; különösen a római s egyházi jogot hallgatta a hírneves DOLLINER tanártól, s a jogtudomány ez ágaiból „kitűnő” jelezéssel állotta ki a vizsgálatot. Minthogy szelleme ezenfelül több s másnemű táplálatra is vágyott, a természet-tudományok iránt mindig érzett rokonszenvét követve, rendes jogi leczkéin túl, beiratta magát JACQUIN báró vegytani óráira is, s mindezt, mind az ásványtant s a nemzeti gazdaságtant is szakadatlanul hallgatta s otthon is fáradatlanul olvasgatta egész télen át, tavasz nyíltával pedig kimaradhatatlan látogatója volt ugyancsak báró JACQUIN hajnali hat órakor a belvederei fűvészkertben tartott növénytani előadásainak, bár lakása a lipótvárosi színház mellett volt s onnét a korai leczkékre erős óra hosszát kellett gyalognia. De a gyengének látszó testalkatban szilárd akarat, erős lélek lakott, ha önművelésről, nemes tudásvágya kielégítéséről s ismeretei gyarapításáról volt szó. E kielégíthetetlen tudásvágy annyira ment, hogy gyakran hallgatta a világbíró pathológ HARTMANN-t, a tudós Dr. LENHOSSÉK-et, hazánk későbbi protomédicusát s MEISSNER-t, a polytechnicum egyik díszét is, sőt mulatságát találta abban, hogy az összes egyetem minden tantárgyát s minden tanárát legalább egyszer meghallgatta, hogy az egyetemi tudós-férfiak, vezérek és közlegények egész taborát személyesen megismerje, még a bábaságot sem véve ki a csillagvizsgálás mellett, melyek pedig ugyancsak különböző körökben s téreken mozognak. Mellesleg a zongorán is sokat kalapált, de ehhez csak szorgalma s magára parancsolt kedve, ter-

mészeti hivatása pedig nem lévén, Liszt országában sokra nem vihette.

Ennyi komoly munka s éjet nappallá tevő szorgalom, melylyel jóságos, érte mindent áldozni kész, de éppen nem dúsgazdag szülőknek rendkívüli költsézését meghálálni törekvők, a különben is vékony dongájú fiatal ember egészségét nagyon megviselte. Több mint száz nyomtatott ívből egyszerre s idegen német nyelven tenni le a vizsgálatot, és pedig úgy, hogy ezzel se a maga, se a magyar név becsülete csorbát ne szenvedjen, nem is volt könnyű feladat. De vigasztalható magát, mert testi ereje csökkenésén szellemi gyarapodást cserélt s ha teste elsoványodott, lelke tisztaságát s erkölcei szeplőtlenségét az élvező világváros sikamlós talaján is megőrizte s teljes épségben vitte haza jó szüléi ölelő karjai közé, azon megnyugtató öntudattal, hogy egy évig tartott lakása a sokoldalú műveltség dús forrásai mellett, majdnem annyit ért, mint az önképzésre fordított előbbi tíz év összesége.

II.

Most már itt volt a pályaválasztás, a kenyérkeresés ideje: szüleit további költséggel terhelni s mint elsőszülött s ifjabb testvéreinek leendő második atyja, ezeknek rövidségét okozni nem akarván, sietett kitűzött célja, az ügyvédi oklevél elnyerése felé. Veszprémmegyébe haza érkezve, azonnal megkezdte a rendes joggyakorlatot nagybátyja, SZÉP ÁBRAHÁM Veszprémmegye tiszti ügyészének oldalánál, hogy a polgári s büntető eljárás körüli tapasztalatai mellett, az úrbéri perekben is kellő jártasságot szerezzen. Emez idő alatt keletkezett Pápán, főleg BEZERÉDY MIHÁLY főbíró s az élczes ötleteiről híres SEBESTYÉN GÁBOR tiszti alügyész buzgalma nyomán egy zenekedvelő társaság, mely a hazai nevesebb eredeti zeneszerzők, BIHARI, a veszprémi temetőben nyugovó CSERMÁK, LAVOTA, RUZICKA, sőt a volt septe-temvir, akkor fehérmegyei főbíró SÁRKÖZI KÁZMÉR tősgyökeres, zamatos magyar nótáit, RUZICKA által zongorára alkalmazva kiadja: neki, mint ismert szépírónak jutott a fel-

adat, hogy a czimlapot, metszés alá, elkészítse s ügyességét érvényesítse. A megjelent 12 füzet, akkor a nemzeti múzeumnak is megküldetett, s ott, úgy hiszem, ma is megvan. Különben, hivatalos munkáitól türes idejét, festészeti s zongoragyakorlatokon kívül, német és francia klasszikusok remekeinek olvasására s tanulmányozására fordította. VOLTAIRE és ROUSSEAU, SCHILLER, MATHISSON, GLEIM, KLOPSTOCK, TIEDGE, UHLAND, BÜRGER, GELLERT, HOUWALD váltogatták egymást, olvasás, könyv nélkül megtanulás, fordítás tárgyai, azon egész év folytán, melyben a megyei egyéves törvénygyakorlatot végezte. Következett a királyi táblai jegyzőség, e rózsás, sokaknak sikamlós, a jóknak emelő s lelkesítő pálya, a zajos jurátusélet s országgyűlési gyakorlat, örömeivel, szenvedélyeivel, nemes hóbortjaival s akkor még elég gyakran durva szilajságaival. ZSOLDOS, mondhatni, mint Szent József, minden aljasságtól s kicsapongástól menten élte át e válságos éveket, melyeknek hullámaiban oly sokan elmerültek s polypok és szirének martalékai lettek, de sokan ismét a lelkesedés tüzeiben megtisztulva s megedzve léptek ki, hogy mestereik helyét a zöld asztaloknál ezekénél még nagyobb diszszel s dicsőséggel foglalják el. ZSOLDOS-unk SZENTKIRÁLYI LÁSZLÓ híres nádori ítélőmesternek, MÓRICZ atyjának oldala mellett esküdött fel az 1825-iki sz.-istváni terminuson, s mint az iroda rendes tagja, nála lakott hatodmagával s nála ebédelt, ki őt azután, megismerve jeles tulajdonait, az az évi országgyűlésre is felvitte magával. Ott a távollevő gróf SOMOGYI JÓZSEF követe s így a diéta törvényes tagja is volt tizennégy hónapon át. Akkor a vaskörmű censura s a bécsi kormány s udvaronc arisztokratikus többség szűk agyú korlátoltságának ma már fel sem fogható korában még szó sem lévén az országgyűlési irományok, izenetek s felterjesztések előleges kinyomatásáról, melyeket mind a Karok és Rendek országos üléseiben, mind a főrendeknél a királyi táblai ítélőmesterek, mint országos jegyzők (protonotáriusok) tettek fel, a lenyűgözött nyomdát, melyet e terra incognita részére hiába talált fel a derék Faust és Gutenberg, az úgynevezett „dictatura“ pótolta, melyet már egy más alkalommal,

FOGARASI JÁNOS felett tartott emlékbeszédemben próbáltam halhatatlanítani; az országgyűlési őrnök, a fogalmazó és szerkesztő ítélmesterek őrnökainak tollbamondása után, éktelen láрма és körmönfont élecek közt karczolták le azokat részint theologusi ékes gömbölyű, részint póklábakhoz hasonló összevissza betűkkel főnökeik számára. ZSOLDOS, mint a legnevezeteseb iratokat fogalmazó híres ítélmester jurátusa volt a türelmes és szelid tollbamondó az országgyűlési fiatalság füttyöngve s harsogva viharzó tengerének hullámozása közt. Volt tehát e szelid bölcs ember is néhány órán át „dictator“ a szónak nem római, hanem magyar dictatori szerény értelmében.

Az országgyűlés üléseiről naplót vezetett, melyet csinosan leírva 1884. év ápril 12-én az akadémia könyvtárának ajándékozott, ennek kéziratát történelmi beccsel bíró adalékkal gazdagítva. Kivonatosa adja a beszédeket, melyek a két táblán s a kerületi ülésekben mondattak azon diák-magyar izetlen vegyületben, mely akkor még a tanácskozás nyelve volt, míg a főrendeknél, igen kevés kivétellel, a latin használtatott. Ekkor lépett fel először gr. SZÉCHENYI ISTVÁN kapitány, a ki egy-két társával már magyarul szólott, s ama bátor ellenzék szellemében, melyet a Karok és Rendek tábláján NAGY PÁL, RAGÁLYI TAMÁS, ID. PÁZMÁNDY DÉNES stb. vezettek. Már ekkor kezdett tiszteletet érezni SZÉCHENYI ISTVÁN iránt, kinek későbbben is következetes híve volt s lényegileg radicális, az eszközökben s modorban azonban óvatos és körültekintő politikai iskolájához csatlakozott mindvégig. De ekkor még, mint ezt naplója mutatja, ifjú lelkesedéssel követte a hálás téren harczó ellenzéket, s ugyancsak gyűlölte az udvari pártot. Meg-megújuló felkiáltásokban, gúnyos megjegyzésekben, kitörő éljenekben és bús felsóhajtásokban ad kifejezést érzelmeinek említett naplójában. NAGY PÁL felkél és szól s odateszi neve mellé: „a dicső!“ A törvénytapodó kir. biztosok megbüntetéséről van szó s RAGÁLYI ezt dörgi: „a vétek felemelt fővel jár közöttünk“ — jó poflé, ugyebár? jegyzi meg ZSOLDOS. — A pénzügyről vitatkoztak s az árvai ZMESKÁL azt ajánlja: „most jó pénzügyminiszterünk van, bizzuk reá a dolgot“,

ZSOLDOS rögtön utána teszi: „*hogy is ne?*“ — Mikor büntetést követelnek a kir. Commissáriusokra „*qui sacrum Constitutionis palladium impiis suis manibus attrectare ausi sunt*“, az ifjú naplóíró felháborodva jegyzi meg, hogy „*míg csúfosan gyalázzák a gaz commissáriusokat, a proceresek közt ott ülnek a delinquensek s az arczátlan Ö. W. és K. szemtelenebbek, hogysem onnét eltávoznának, sőt W. néha nevetni sem szégyenlett, ha nevethetne a fenevad!*“ Lát-ható ezekből az elkeseredés magas foka, mely még a szelid és művelt ifjú ZSOLDOS-t, a természeténél fogva higadtat és loyalist is, ily kitörésekre ragadta.

1826. évi Sz.György havában az ügyvédi vizsgálaton „*praeclarus calculus*“-sal jegyzett oklevél nyerésével esett át még Pozsonyban, mire azután Gr. ESZTERHÁZY JÁNOS veszprémmegyei főispán által tiszteletbeli aljegyzővé nevezetvén ki, hazatért szűkebb hazájába, Veszprémmegyébe s megkezdte fokonkint magasbra vezető hivatalos pályáját. Rendes feladata volt a gyakran Pápán, Veszprém második fővárosában tartatni szokott büntető törvényszéken a jegyzői fontos teendők önálló vezetése. E mellett a megyei gyűlésekre szorgalmasan bejárt Veszprémbe s ott a jegyzői sokágú teendők minden nemére alkalmazva, a collégiumban tanult chriáinak jó hasznát vette.

1827-ben nov. 12-én, a megyei tisztujításon szolgabíróvá választatott a 21 helységből és számos pusztából álló felsőpápai járásba, melynek mind közrendtartási, mind törvénykezési tekintetben ő lett már oly ifjú korában, s a mi abban az időben szokatlan volt, a főbirótól teljesen függetlenül működő önálló feje s igazgatója, fényes tanúságául felismert kötelességérzetének, ügyességének s becsületességének. E méltányolásnak Gr. ZICHY ISTVÁN megyei főispán is 1832. év nov. 12-én azzal adott a maga részéről fényes kifejezést, hogy őt főszolgabíróvá nevezte, midőn előbbi járásához még a közel 15 ezernyi népességű Pápa mezőváros is csatoltatott. Így nyílt meg előtte a közhasznú tevékenység sokoldalú, sokágú útja, melynek több éven át méhszorgalommal gyűjtött tapasztalatai terjedelmes művét a „Szolgabírói Hivatalt“ teremték, melyet a M. Akadémia az 1843-ik év-

ben, nagy jutalmával tüntetett ki. — Tekintetes szolgabíró úr korában lépett boldog házasságra Soós ERZSÉBET-tel, bogárdi vagyonos, nemes földbirtokos-család leányával, midőn hivatali fizetése 150 forint, míg esküdtsegédjeé 100 frt, az oldala mellé rendelt lovaskatonáé pedig 120 frt volt. Ezt nevezem én azután *nobile officiumnak*, ha a 150 forintos díjat szemközt állítom a „Szolgabírói Hivatal” mindazon teendőjének tengerével, melyeket ismeretes nagy könyvében összefoglalt s megdöbbentő kiterjedésében összes szigeteivel, zátonyaival, szikláival felmutatott; és ha szemközt állítom a bankigazgató urak 100 frtos óradíjával, melyet egy-egy bankülésen jelenlétükért húznak. S ám legyen, ha az ily gazdagon dotált ember nemes czélokra fordítja könnyen nyert vagyonát; de hány modern börszemágnás és pénzvilági moloch tékozolja meg nem érdemelt ezernyi meg ezernyi bevételeit izetlen fényűzésre s telhetetlen maitressekre!

Ma is fenn van hálás emlékezete Veszprémmegye pápai felsőjárásában azon lelkes és fáradhatatlan buzgalomnak, melylyel az ifjú szolgabíró sokágú bokros hivatásának megfelelt s azon üdvös alkotásoknak, melyeket közvetve vagy közvetlenül létre hozott. Veszprémmegye nem tartozott az ország ama híresebb s emlegetettebb törvényhatóságai közé, a mit éppen nem dicsérhetek, melyek az 1823-iki nagy mozgalmakban előkelőbb részt vettek s a sanyarú „commissariusi” idők alatt élénkebb alkotmányos ellentállást fejtettek ki, mint PLATTHY és BALOGH Barsmegyéje, mely a „Recrudescunt” kezdetű riadóval lépett az absolutisztikus törekvések ellenébe, s mint a menydörgő NAGY PÁL Soprona; de a közigazgatás s közrendészet tekintetében, bakonyi regényessége s a rengeteg erdővidék által táplált „szegénylegénykedés” daczára, akkorában a legjobbak vagy legalább a legtűrhetőbbek közé tartozott, s a kérdést, hogy a legzajosabb, legszabadelvűbbeknek kikiáltott meggyékben volt-e annyi rend? jó lesz felelet nélkül hagyni. ZSOLDOS vezette a jegyzői tollat abban a választmányban, melyet az alispánná lett ROHONCZY JÁNOS erélyessége s rendszeretete az adófizetés s beszédés módozatainak jobb

rendbehozása és szabályozása végett egybehívott. S e választmány által, a már rendezettebb sopronmegyei gyakorlatra is figyelmezve, a körülményekhez képest lehető legjobb rendtartás lőn megállapítva, melyet a megye elfogadván, az a reformokat kezdeményező tollvivő szolgabíró által, saját járásában fenn is tartatott s üdvös eredményekre vezetett. Főbíró korában pedig Pápán sok tüzeset lévén, a czéheket a fecskendők mellé beosztotta s a tűzoltási rendtartás s eljárásban önmaga gyakorolta a városon kívül, a miben a későbben oly hasznosokká fejlődött önkéntes tűzoltó egyletek embryóját láthatjuk. Járásában marhát vágatni a községi jegyző jelenléte nélkül nem engedett, ki az erről pontosan vezetett jegyzőkönyvet hetenkint köteles volt előtte felmutatni s láttatni. A henyélésre s lopásra csábító koldulás végetti rendetlen barangolást eltiltván, a helységeket saját helybeli valódi tehetetlen szegényeik eltartására kötelezte, s az ilyeneket az illető község nevével ellátott pléhjegyekkel tette megismerhetőkké, melyet viselni tartoztak. A rendelkezése alatt álló pandurokat, a hamis mértékek használata után bejött büntetéspénzből, melynek fele őt magát illette volna, lövőszerekkel látta el s a löfegyverrel bánásra és czéllövésre, mint gyakorlott vadász, ő maga oktatta, minek kétségkívül nem kis befolyása lett arra, hogy a gyors eljárásra s ügyes lövésre betanított legények a rablóbandákkal vitézül megküzdöttek, olykor óraszámra is golyót váltottak s több hírhedt gonosztevőt elfogtak, szóval, a közbátorság érdekében hasznos szolgálatot tettek. Törvénykezési tekintetben pedig, bírótársai közül, a fiatal jogtudós bíró előtt folyt legtöbb per, a mi nem a véletlen játéka, hanem a jól megérdemelt bizodalom kifolyása volt.

Igy látjuk az ifjat, ki még nem régen örömet pengette a lantot és szavalta Mathisson érzelgős költeményeit, a hivatalos kötelességérzet csodatevő hatása alatt, a prózai élet gyakorlati terén oly eredményeket eszközölui, melyek megyéjében hálás emlékezés tárgyai, sőt látjuk a gyenge testalkatút, lelkierő gazdagságában s azon legszentebb ösztön által ragadtatva, melynek neve: kötelességérzet, komoly

és szilárd jellemű férfitvá alakulni, és éppen annyira megférriasodni, hogy tűzoltók élére áll s hősöket nevel a Bakony veszélyes kalandorai ellen.

Az 1834. szept. 15-én, ezelőtt félszázaddal tartott tisztujítás alkalmával Gr. ZICHY főispán által a megye főjegyzőjévé lett kinevezve, a mi akkor a főispánnak szakadatlanul gyakorolt joga volt. E díszes hivatalt a legnagyobb kedvvel s buzgósággal viselte majdnem kilencz évig, 1843. ápril 24-éig, midőn érdemei legszebb jutalmául országgyűlési követté választatván, megyei hivataláról lemondott.

Jegyzői hivatala Veszprémben, a gyűlések és törvényszékek rendes helyén, majdnem folytonos tartózkodását követelvén, ide tette át Pápáról lakását. Pápán örökölt háza helyén, a reform. collegium épült s áll fenn ma is, mintegy emlékül a tudománykedvelő s művelő előbbi gazdának. A tömérdek munkával s különösen ama viszontagságos időkben roppant feleletteherrel s folytonos küzdelemmel járó megyei főjegyzőség volt az, melyet minden előbbi s utóbbi sokkal fényesebb hivatalai közt leginkább kedvelt s melynek terheit éppen ezért legkönnyebben, majdnem játszva viselte. E fontos megyei hivatalának folyama alatt több jelentékeny küldöttségben, többek közt a Marczal, Rába, Sió szabályozási commissiókban vezette a jegyzői tollat, s mellesleg a két evangélikus hitfelekezet egyesülése tárgyában Pesten összeült vegyes bizottságnak is tollvivője volt. A megyei gyűléseken kitünőbb szerepet vitt s kezdetől fogva, következetesen minden szélsőségtől tartózkodva s a divatos és népszerű áramlatok által magát elragadtatni már fiatalabb korában sem engedve, de hazája és nemzete iránti komoly és munkás hűségben sohasem ingadozva, Gr. SZÉCHENYI ISTVÁN-nak, magas eszményképének, iskolájához, a reformpárthoz tartozott, s a nagy reformátor gróf érdemeinek törvénybe ígtatását is ő indítványozta. Különösen buzgó s megyéjében nem is sikertelen előmozdítója volt a népnevelés szent ügyének, melyet minden józan haladás alfájának s minden teendők legelsejének tartott.

III.

Lemondva az ifjuság arany álmairól, egészen a gyakorlati munkásság nem oly bájos, oly tündéries, de annál gyümölcsözőbb terére lépett. Míg egyrésről sok fáradsággal járó, sok kellemetlenséget s keserőséget okozó, de sok édes örömet s benső meglegedést is nyújtó közhivatalt vállalt, s abban a leglelküismeretesb hűséggel és szorgalommal példaadólag járt el, egyszersmind írói tollát is kizárólag oly tárgyaknak szentelte, melyeknek fejtegetése, magyarázata s a bennök foglalt eszmeébbresztés és útmutatás által a közjót, a nagy tömegek jólétét előmozdítani törekedett; a népnevelés, közrend, közbátorság, közerkölesiség s a haza javát többféle irányban elősegítő törvények népszerű ismertetése voltak irodalmi munkásságának kedvencez tárgyai. Már 1836-ban adta ki Budán, a m. k. egyetem betűivel „*Nevelésünk hiányai*“ czimű, csak 85 lapra terjedő, de tartalmas és eszmedús kis könyvét, jeligétől e böles mondást választva: „Esmérd a nyavalyát s azután gyógyíthatod azt meg.“ — A könyv „minden jóknak“ van ajánlva. Előre bocsátván egy hazai viszonyainkból merített s élénk példákkal világosított értekezést a nevelés szükség voltáról s különösen nálunk, s czáfolva a nevelés javítása ellen felhozatni szokott buta ellenvetéseket, átmegy a nevelés s oktatás egyes ágaira: az első részben a férfinem, a másodikban a nőnem nevelését s ezeknek hiányait, vezéreszméit s eszközeit tárgyalva; szől a nemzeti alsó, vagyis: alapiskolák számára tanítókat készítő intézetek szükségéről, a kézi könyvekről, a nemzeti népnevelésről, azután a grammatikai iskolákról, az úgynevezett „*humaniorákról*“, a felsőbb iskolákról s a katonai nevelésről; végre igen szépen s erélyesen a nőnevelésben uralkodó előítéletekről s helytelenségekről; zárszóul pedig kilencz pontban felsorolja azon vezéreszméket, melyek nélkül nemzeti czélszerű nevelés nem létezhetik. Ezen nézetek röviden a következők: minden tanító méltán az ország tisztviselőjének lévén tekintendő, az illető községek által választandó tanítók az államtól díszes hivatalukhoz mért,

ha nem is egész fizetést, legalább pótlékot kapjanak; a miből következik, hogy e hivatalra ezentúl ügyes emberek vállalkoznak, kik a szükséghez képest elegendő számmal felállítandó czélszerű tanítói iskolákban a tanítás nagy mesterségében helyes oktatást nyerjenek s alkalmas tanítókká képesíttessenek; ezek azután más, nevezetesen jegyzői hivatalt ne viselhessenek, mire tisztos jövedelmű életmódjuk mellett kényszerítve nem is lesznek; nyilvános megvizsgáztatás s verseny útján bizonyítsák alkalmasok voltukat; ha rossz magukviselete által e diszes hivatalra érdemetlenekké válnának, kérlelhetetlenül elbocsáttassanak, ellenben elerőtlenedett korukra, az állam gondoskodása által, maguk s özvegyeik elegendő nyugdíjat s árvaik kellő segédelmet nyerjenek. Minden szülő s gyám köteleztessék mindkét nemben levő növendékeit, tizenkét éves koráig, a nemzeti iskolába járattatni s e kötelesség elmulasztói nemcsak szóval ígért, hanem voltaképpen rájuk következő polgári büntetésekkel sújtassanak; a növendék ily bizonyítvány nélkül se katonai szolgálatra, se mesterségre, se házasságra ne bocsáttassék, hanem az elmulasztott tanulást előbb pótolni s abból vizsgálatot tenni tartozzék. Magától értetik, hogy itt a szép rendeletek mellé végrehajtás kell, mert e nélkül a rendeletek, a rendelők csúfságára, csak a verebek ijesztésére kirakott vázakká alacsonyodnak. Alkalmas tanítók, czélszerű kézikönyvek s jó tanítási rendszer elő fogják idézni az isteni szikrát. Hazai, azaz: magyar nyelven taníttatván minden, e nyelven sokkal több valóságot, realitást, dolgot tanulnának a növendékek, míg most a holt diákon rágódnak; a nemzeti nyelv rózsalánczra fűzván össze a haza minden polgárait, nemzet neveltetnék, még pedig nem képtelen, speculativ, hanem gyakorlati élettudományos, szorgalmas, erélyes és törvényt tisztelő nemzet, a mi a nemzeti nevelés magas feladata. — Figyelem fordítandó a testi nevelésre is, mert a test ereje a lelki munkák véghez vitelére is több erőt ad, s e gondoskodás „a nyomorkodó embernyomot erős férfiakkal, s ép testű, nem a fűzés által behorpasztott s az anyaságra gyakran alkalmatlanná tett oldalbordájú nőkkel váltaná fel.“ — Oktató, népszerű iratok,

például a „Vasárnapi Ujság“, a község lakosai előtt, egyikök által ünnepeken közönségesen felolvastassanak: ezalatt a nép rosszat nem tesz, s ha tíz hallott dologból csak egy hasznosat tart is meg, a lassankénti csepegtetés kőszívet, érzéketlenséget lyukgat meg s legalább lágyítja a törhetlent. Megyékben s városokban a nevelésügyre való felügyelés jeles férfiakból nevezendő küldöttségekre bizassék, kik a szorgalmat mind a tanítók-, mind a tanulóknak kitüntetik s jutalmazták; a tunyaságot jóra vezetik, a vétket büntetik s a nevelés állapotáról a közgyűlésekre, ezek pedig az országgyűlésre jelentést tesznek; végre a nevelésügy előmozdítására egyesületek létesüljenek. Ha az állattenyésztési, lófuttatási s egyéb derék hazai társaságok kitűzött céljaikra sikerrel munkálkodnak: nemesen gondolkodó hazafiak lelkes társasága tűzze ki magának dicső célul a mindezeknél magasabbat, u. m. a *nemzeti nevelés* előmozdítását. „Vékony vesszők, egy nyalábba kötve, törhetlen erősek; Egyiptus világbámulta pyramisait s obeliszkjeit gyenge kezek állíták fel a romlandóság daczára; összesített magános erők idézék elő Albion s Amerika csoda nagyságait s különösen a nevelést mindkettőben egybeállott nemes szívű társaságok apolják s dajkálják.“—Felidéztem ezeket azért is, hogy a még fiatal Zsoldos stíljét, írásmódját ismertessem. A mit, ezeket hallva, mint az 1836-iki év visszhangját, talán mindnyájan gondolunk, maga Zsoldos is általlátta, mert azzal végzi sorait, hogy mindezekre, a fogyatkozások töredelmes megismerésén kívül, minden akadályokkal bajnoki módra megvívni kész férfias akarat s még *mások* akarata is szükséges, s valósításukra „nemzeti tehetőség, vagyonosság és az ég áldása kívántatik.“ Ime sok egészséges eszme, melyet azóta, csakugyan férfias akarat által s Isten kedvező kegyelméből, sok részben megvalósítva, életbe léptetve látunk, de tiszteletet kell éreznünk a fiatal megyei tisztviselő iránt, ki az általa jól ismert nép életéből vett tapasztalásokon okúlva, a bajok kútfejét felfedezi s a gyógyszereket ember és hazaszerető szív teljes melegével ajánlja.

Még csak e kisebb műve s folyóiratokban közölt cik-

kei láttak napvilágot, de nagyobb munkákhoz szolgáló szorgalmas előkészülete ismeretes, s ő maga, mint Veszprém-megye s a dunántúli reformált egyházkerület főjegyzője, Veszprém, Győr, Komárom és Somogy megyék táblabírája, tekintélyes és tisztelt hivatalos állásban volt, midőn már szerzett érdemei elismerésül s a még szerzendőkre buzdító foglalóul, a M. Akadémia 1837. szept. 7-én levelező tagjává választotta, az igazgató tanács pedig 1838. szept. 8-kán a törvénytudományi osztály vidéki rendes tagjává nevezte ki, SZLEMEINICS PÁL egykori pozsonyi tanára, ZÁDOR, akkor STETTNER GYÖRGY, hű és kedves barátja és SZÁSZ KÁROLY, a nagyhirű erdélyi tudós és szónok, nagyenyedi tanár mellé, az akkorig üresen álló negyedik helyre, míg Pesten SZTROKAY ANTAL a régi magyar jogi s prokátoriskolát, SZALAY LÁSZLÓ pedig az európai magasb haladást képviselte; a harmadik helybeli tag széke akkor még üresen maradt s csak 1841-ben töltetett be először FOGARASI JÁNOS-sal.

E kitünő tudós körbe lépven — mit buzgó törekvései legszebb jutalmául tekintett s hálásan fogadott — kötelességének ismerte írói munkálkodását, terhes hivatalos teendői mellett is, ernyedetlenül folytatni. Már 1838-ban megjelent tőle hasonló irányú életbölcseleti munkája, a 295 lapra terjedő; „*Életpálya*“, ajánlva a „rokon lelkűeknek.“ A gr. Széchenyi Istvántól vett jelige s az előszó feltüntetik a hasznos munka irányát. „Az élettudomány, a tiszta lelkiismeret fenntartására vágyó aggodalommal szorosan összekötve azon lelki s testi tehetség, mely minden lehető helyzetünkben oly tettekre bír, melyek körülményeinkhez legillőbbek és soha megbánásra vagy éppen megsíratásra okot nem adnak, s így egész létünknek lehető legtökéletesebb kifejlődésében fekszik“, így szól a mélyen gondolkodó gróf; ZSOLDOS ez élettudomány szabályait gyűjtötte össze e bölcseleti művében. Előszavában pedig elmondja könyve célját s irányát: „A nyílt ész adta fogalmakat, tiszta lelketet s feddhetlen erkölcsöket formáló philosophiát, jelesül pedig ennek gyakorlati részét választván kedvelt tanulmányi tárgyúl, nem ugyan azért, hogy ettől a tövisek közt is tekervényesen átbúni ügyes kigyói okosságot tanul-

hassak, hanem hogy benne viszontagságokban leginkább kitűnő lelki nagyságra juttató életbölcsességi vezért nyerhessek: ennek útmutatása szerint szerkesztett íme „gondolatokat az emberről“ ha nem épen rendetlenül is, mind az által egy elmés író megjegyzése szerint, gyakran a legjózanabb philosophiát is elrontó szoros rendszer mellőzésével közrebocsátani, legalább megengedhetőnek tartottam.“ — A könyv három részre s huszonnégy fejezetre van osztva s ezekben elmondja bölseleti s erkölcsi nézeteit az emberi élet összes viszonyairól s feltételeiről. Az első rész leginkább a nevelésről szól. A nap kezdete reggel, az élet reggele születésünk lévén, az életszabályokat már itt kell kezdeni. A születéskor tügyetlen s gyámolatlan embert, hogy lelki s testi tökélyre való nagy rendeltetésének megfelelően, nevelni kell. Minthogy népek egyes emberekből állanak, e népeknek is vannak bizonyos időkorai, melyek kifejlődés által tökélyesbülnek, az egyes emberek nevelése által egyszersmind rendezett népet, vagyis nemzetet nevelünk. Az anyák kisdedeiket magok szoptatni ne áttallják, ha azokat szülni nem áttallották. Azután a csecsemő kort követő gyermekkori nevelés kívánja meg figyelmünket s ezt ismét az ifjukor követvén, az ifjakat, a mennyire lehet, nyilvános tanító intézetekben, ha pedig kitelhető, ezzel összekötött magános oktatás mellett is óhajtja neveltetni, de a növendékeket folytonosan együtt tartó köznevelést nem ajánlja. Az első érzelem (szerelem) a serdülő ifjunak szerencséje, de ha nem vigyáz, veszedelme is lehet. Midőn azonban a férfi magát érzelme lánczával egy állandó oszlophoz köti, előbb polgári állást kell választania s ennek bármely nemében főleg a becsületességre törekednie.

A második rész szól az ész- és szívről, melyek az élet tengerén hánykódó halandónak kalauzul adattak; midőn bennünket viszontagságok sújtanak, az ész, a philosophia által nyilatkozva, életbölcsességre tanít, a szív pedig erkölcsiségre, a jónak önmagáért való követésére s a rossznak saját undoksága miatti kerülésére buzdít; a philosophia és morál, ha szerencséekké nem mindig tehetnek is, a belső béke megnyújtató érzetével boldogítanak. A szük-

séges támaszokat a barátságban s a házasságban találhatni fel; de mindezek mellett gyakran kétségbe esnek a szerencsétlen, ha a hitet s erkölcsöt egyesítő vallás, mennyei szózatával meg nem nyugtatná. Ezen vallásos buzgóságot a népben táplálni czélszerű oktató intézetek által, elsőrendű szükség.

A harmadik rész folytatja bölcseleti nézeteinek kifejtését az észről, a világról, a lélekről, melynek létezését öntudatunk teszi kétségtelenné, a testről, melynek fentartója a mértékletesség, ellensége a mértékletlenség; az időről, melynek lelke a korszellem, s a térről, mely két tekintetben érdemli figyelmünket; egy nagyobb tér, s ez *a haza*, és egy kisebb haza, s ez — *a sír*.

Sok szép van elmondva e tartalmas kis könyvben, melynek végső szavai: élj úgy, hogy nagy hazád éljen, ha te elhálnál is, a te neved pedig akkor is fennmaradjon, ha kis hazád, a sirhalom, porló tagjaidat betemette. S hogy ez így legyen: hazádról hazafi, sírodról halandó, el ne felejtkézzél.

Még ekkor igen virágos, sokszor túltömött stylt használt, mely költői hajlamokra vall, p. o. a reggel leírásában. „Kezd ritkulni az éj sűrű fátyola, szürkül a csak előbb fekete setétség s hasad a hajnal, pirkadva, mint a szemérmes mátkának arcza jegyese rálopott első csókjától; halványulnak a csillagok eddig hevesebben égett szövétnekei, miként homályosodnak a közhivatalokban magokat túlélő aggok hajdan bölcsesség lámpáiként világított szemei; lassanként enyészve tűnik el a vastag homály, mint vízbe vetett kövecs után támadt partkereső karikák; a föld párolgásából készült jóltevő harmat, mintegy azon áldás súlyától, melylyel az ápoló természet gondosan terhesíté, lefelé vonatva hull a földre, zálogául annak, hogy az ég s föld közötti viszony meg nem szűnván, a mit innen elvesztettünk, a mindenség ura ismét vissza adjá” — s több eféle.

Legnagyobb s legnevezetesebb műve ZSOLDOS-nak a két nagy kötetre menő s első kiadásban 1840-ben, második kiadásban pedig 1844-ben megjelent „*Szolgabirói Hivatal*“, mely a Magyar Akadémia által 1843-ban nagy jutalommal

(200 arannyal) díjaztatott. Mint a szolgabírói hivatal feladatai azon korban, midőn a munka iratott, két részre, úgymint a törvénykezési és a közrendtartási tárgyakra osztottak, úgy ő is két kötetre osztotta munkáját; mindegyik külön önálló rész egy-egy kötetben. Egyik kötet, az első, 427 lapon a törvénykezési részt foglalja magában, melyből a 77 irománypélda 115 lapot foglal el; a másik, még nagyobb kötet tartalma a „közrendtartási“ rész, mely 528 lapra terjed.

A nagy fáradtsággal létrehozott közhasznú munka DEÁK FERENCZ-nek van ajánlva, kit Zsoldos-hoz még ifjúkori barátság köteleke csatolt, s ki őt, a szerényt és félénket, a munka közzétételére buzdította. „Kedves barátom“, úgymond a szerző ajánló soraiban, „midőn a hivatalos élet tarlóján fáradtsággal s nem is minden tövisszúrás nélkül gyűjtött íme néhány kalászkot, irántadi tiszta szeretetem zálog-koszorújakép neked ajánlanám: ismert jó szíved kezes érte, hogy egy hű barát által nyújtott e csekély emlékjelet nem veted meg. Fogadd hát, kérlek, szívesen e parányi gondolat-gyűjteményt, melyet, míg te a haza dolgaiban fáradoztál, hivatásom sokkal kisebb körében, ha kevés sikerrel is, de jó szándékból, de kitelhető gondossággal gyűjtögettem. S ha egykor azon helyre jövendek, hol egy kifáradt gyűjtő, hogy egy újabb munkás életet kezdhessen, nyugalmát pihenni fogja, lépjen közelébe ama kis dombnak s mond barátidnak, ismertem őt, nem volt benne rossz az akarat. S ez a nyugvót nyomó sírhantokat, hidd el, könnyítendi. Isten áldjon meg minden jókkal, engem szeretetteddel, s áldja meg veled a hazát, vagyis: éltesse.“ Látszik ebből DEÁK iránti gyöngéd barátsága s mély tisztelete, mely holtig élt benne s látszik bizonyos érzélgés, mely ifjú korában el-el kapja s melyet sohasem vetkezett le egészen.

Az előszóban elmondja, hogy hét évig (1827-től 1834-ig) viselvén járásos al- és főszolgabírói hivatalt, ez alatt ritkább események is fordultak elő a megyében, mint: országos összeírás, katonaállítás, az adórendszer új rendbeszerése s a cholera járványa, sat. tapasztalása tehát széles és

sokágú. Nem botor azt hinni, hogy munkájában a tökélyt megközelítette, de állíthatja, hogy teljes erejéből igyekezett hivatala körével megismerkedni s talán nem éppen siker nélkül. Akkorig nem létezett eféle útmutató, s ő e szükséges kívánt segíteni. A nagy munkához 1838. őszén kezdett s buzgón folytatta azt, a mennyire hivatalos kötelességei engedték. DEÁK buzditotta s ennek tulajdonítja, hogy érezve bár csekélységét, még sem csüggedett. Elmondja szokásos szerény óvástételét, a mit minden munkájánál ismételt s egyes beszédében is rendszeren fölemlít, hogy neki nem szándéka oktatni, professzoroskodni, az adott tanácsok senkit se köteleznek, csak azok használják, a kik éppen akarják. FESZLER Márk Auréljából veszi mottóját: „én kiszórom a magot s nem gondolok vele, holnap vagy olympiasok után fog-e felesírázni, s megérem-e gyümölcsét vagy nem; egészen el nem veszhet, meg nem fúlادhat; meggyőződése s erőmhez képest cselekszem.“ — A munka azon módnak rendszerezett előadása, miképp gondolja ő a szolgabírói hivatal feladatait teljesíteni, anélkül, hogy a másképp eslekvést rosszálná. Nézetei csak magános s barátilag közlött nézetek. Bár folyton tanít és pedig okosan tanít, mégis, Kölcseytől vett szerény jeligével, azt állítja, hogy „semmit se kerül inkább, mint azt, nehogy másokat tanítani láttassék.“ Ezt adja okúl, hogy művében hézagok vannak, hogy elvei nincsenek iskolai szabatossággal kifejtve; azt akarja, hogy a gondolkodó olvasó maga hozzon ítéletet az eredményekből az elvekre s vizsont. A munka első kezdet, első jégtörés; ő még nem talált előmunkálatot, saját tapasztalatai nyomán írta az egészet. Utódainak már könnyebb munkája lesz. Mindent el nem mondhatott s nem is akart elmondani. „Semmit se fogtam volna mondani“ így szól Beccariával, „ha szükség lenne mindent elmondanom.“ — E szerénykedő expectorációk után végre is igen erélyes reformer és szigorú bíráló; keményen támadja a visszaéléseket, a hiányokat; rosszálja, hogy a szolgabírák vizsgálat alá nem vettetnek, mint az ügyvédek, s hálából pozsonyi derék tanára iránt, különösen ajánlja SZLEMENICS-nek a fenyítő s polgári törvényt magyarázó munkáit tanulmányozásra.

Eszméit, fogalmait, elég világosan, bár olykor kissé czikornyásan adja elő. Az első (törvénykezési) rész négy szakaszra s egyes szakasz több fejezetre oszlik. Az első szakasz a polgári keresetekről, a második az úrbéri tárgyakról, harmadik az általa hibásan és szokatlanul úgynevezett „bűnhesztési“ tárgyakban való eljárásról, a negyedik végre a váltótörvénykezési feladatokról szól s mind ez megfelelő irománypéldákkal van kísérvé. A második (közrendtartási) rész, igyekszik a szolgabírói hivatal közigazgatási feladatait, melyek össze nem függő, tarka csoportokat képeznek, lehetőségig rendszerbe vonni s négy fő szakaszba osztályozza ezeket. Az első szakaszban* tárgyalja azon teendőket, melyek a szolgabíróra már maga a törvény s törvényes szokás által vannak bízva. A másodikban azokat, melyeket megyei meghagyások s utasítások folytán teljesítenek, úgy, hogy azokra nézve már általános kiküldetésük lévén, új külön kiküldetés szüksége fenn nem forog. A harmadik szakaszba az egyes és különös kiküldetések; a negyedikbe végre oly eljárások vannak sorozva, melyek szorosan véve a szolgabírói hivatalhoz nem tartoznak ugyan, de majdnem országszerte hozzá kapcsolvák, p. o. a commissariatiumok. Mind e feladatok egymás mellettiek s nem alárendelvék egyik a másiknak s nem is egymásból következnek. S mennyi fontosnál fontosabb tárgy fordul itt elő; az adó dolga, árva s gyámsági ügyek, mezsei rendőrség, talált gyermekekről gondoskodás, újonczállítás, útlevéltügy, vizek és csatornák; cselédügy, czigányügy, gyógyszerházak, himlő, járványok, házaló kereskedés, koldúsügy, kórházak s egyéb jótékony intézetek, szegények gyógyíttatása, mérgek, mértékek vizsgálata, a nemzetiség körüli gondoskodás, népnevelés, tébolyodottak ápolása, tűzkárok és vízáradások, zsidóügy, ebdüh vagy: veszettség, vadászat, utak és hidak, katonasággal érintkezés sat. sat. Óh ti mindenttudó szolgabírák, ti káptalan fejű bölcsek és tudósok! — elréml az ember, ha meggondolja, mit mindent kellett végezni s mit mindent kellett volna tudni a gyakran iskoláit alig végzett szolgabírónak, kit a nemes urak bizodalma, azaz: családi összeköttetés, komaság,

sógorság e mindentudóságot igénylő hivatalba állított. Látjuk a teendők roppant sokféleségéből, hogy a jó szolgabírónak kellett lenni: jogásznak, bírónak, de hajdúnak is, papnak, ember- és baromorvosnak, mérnöknek, rendőrnek, erdősnek, vadásznak, út- és hidépítőnek, vizszabályozónak, népnevelőnek, tűzkárbiztosítónak s mindenek felett emberbarátnak s hű és okos magyar embernek!

A fejezetek élére általános elméleti s gyakorlati elvek és nézetek vannak állítva, melyekben sok életre való eszme és sok tudományos érték rejlik. Az Akadémia alig méltatta volna nagy jutalmára a törvények, cancelláriai s helytartósági rendeletek, tabellák, rovatok, formulák bő, s az illetőkre nézve igen hasznos gyűjteményét, ha ezen bevezetések a szakaszok és fejezetek előtt magasb tudományos beccsel nem bírnának. De ezekben le van rakva a sokat olvasó s gondolkodó tudós jogásznak s politikusnak gazdag eszmekincse, s e nem mindig szabatosan, s nem is mindig correct nyelven, de mindig melegen s érdekesen irt rhapsódiák folyton-folyvást ember- és hazaszerető s haladó és szabadelvű szellemet mutatnak. — El nem mulaszthatom, hogy nemes felfogásának s elveinek, alaposan szabadelvű irányának jellemzésére egyet-mást, a mi örökké igaz marad és soha eléggé nem ismételhető, fel ne mutassak ez alkalommal, midőn kegyeletes emlékezésem tárgyának, Zsoldos-nak, szellemi arczképét híven rajzolni kötelességem.

A „Szolgabírói Hivatal“ törvénykezési részének bevezetését, a szolgabírói hivatal történetén s a reá vonatkozó törvényeknek az Árpádok korától kezdve századunkig levezetett felsorolásán kívül, a „bírákról s bíráskodásról“ szóló nagyobb czikk képezi, mely a m. akadémiai rendes taggá választatása után, ezen szószeréken tartott értekezéséből van átvéve.¹⁾ E czikk a bíráskodás legmagasztosabb puritán elveinek alapjait rakja le, s oly eszményképét állítja fel a bírónak, melyet ő maga is egész későbbi pályáján megközelíteni törekedett. Élénk tollal rajzolja a feladatot s kötelességeket, melyek azon emberre várnak, kit

¹⁾ Lásd M. T. Társ. Évkönyvei V. k. 353. lap.

birói székre ültetett a közbizalom vagy a jogosultak akaratára. A törvényeket, melyeknek fentartására van rendelve, s melyeket az erős darazsakat átbocsátó, kisebb legyeket felfogó pókhálókhoz szoktak a gúnyolók hasonlítani, a legnagyobb lelkiismeretességgel megtartassa. Birói székén törvényhozóvá lenni óvakodjék, s ha két szomorú eset közt kell választani, inkább több bűnöst hagyjon büntetlenül, célszerűbb törvények létesüléseig, mintsem hogy csak egy embert is ártatlanul elítéljen. — Ne legyen kényelemkereső, ne restelljen vesződni a felekkel. Hiszen az ügyet röviden és szabatosan előadó ügyvédet hallani gyönyörűség, hosszadalmas és zavaros előadású panaszlónál pedig untatóbb nincsen; de Cicero szerint, „onus officii minime videtur grave eis, qui minime ipsi leves sunt.“ Az ügyetlen előadás miatt unatkozni nem szabad, sőt annál inkább kell az ügyre figyelmeznie, minél szegényebb s tehetetlenebb a panaszos, s ennek igazságot szolgáltatnia, ha igazsága van, s ellenkező esetben is nem durván elutasítania, hanem hozzá lebocsátkozva, az ellenkezőről meggyőznie. — Azon szolgálkú bíró lépjen ki a becsületesek tisztos sorából, ki a nyomorultnak a hatalmas gazdag ellen igazat adni nem merészel, de távozzék az is, ki a szegénynek csak azért ad igazat, mert ellenfele úgy is gazdag; oly félszeg bíró, ki a hozzá előbb járuló s igazságát bármily nyomósnak látszó előadásban bizonyító peres félnek már előre igazat tulajdonít, mielőtt a másik felet meghallgatná, s ki a mellőzhetlen birói törvényt: „mindkét felet ki kell hallgatni,“ szentségtörő lábbal tiporja, megvetésnél, sőt ama szent hivatal bitorlásától való elmozdításnál egyebet nem érdemel. — A birói függetlenség a polgári társaságnak egyik legféltőbb kincse, az egy istenen s annak bennünk hallható szaván, a lelkiismereten kívül semmiféle befolyásnak nem hódol, a kegyelem ragyogványa és a mahosannát, holnap „feszítsd meg“-et kiáltozó tömeg riadozása iránt egyformán érzéketlen s bekötött szemű igazság szent szavát, még a damokleszi kard alatt is, tartózkodás nélkül, egyenességgel kimondja. De ellenben a független bíró ne legyen a törvénytől is független; minek biztosítékai: a jó törvények, melyek a perlekedő feleket a bíró

önkénye s a kötelesség teljesítő bírót a feleknek támadásai ellen egyenlőn védik, s a jól kifejlett közvélemény és a nyilvánosság, mely a közvéleménynek jó irányt ad s azt megteremti. Mindkét oldalra igazságos a mi puritánunk e tekintetben is; mert a törvény ellen hamisan ítélő, kötelesség-szegő, hivatalával visszaélő bírót, a ki függetlenségét törvénytelenége által önmaga megszüntette, szigorúan büntetni akarja, de egyszersmind így nyilatkozik: „A törvényszerű birói függetlenség az alkotmányos lét szemefénye lévén, annak hű megőrzése s tiszteletben tartása mind a fejedelemelek, mind a nemzetnek egyforma érdekében fekvő tiszthez tartozik, s nem lehet eléggé figyelembe ajánlani, hogy a bírák feleletre vonása által netalán a betegségnél veszedelmesebb orvosi szer ne használtassék, mert a kormány avatkozása a birói teendőkbe felette kényes dolog s olyan, mint a méreg, melynek használata kis adagban s ritka esetekben orvosszer lehet, de a mely, helytelen használat mellett, életölő. — Megkívánja továbbá a bírótól, hogy mint ember is, derék legyen; kívánatosnak mondja, bár nem épen szükségesnek, hogy vagyoniilag is önállósággal bírjon, a mi a függetlenség egyik biztosítója; de nem mulasztja el felemlíteni, hogy vannak szegény bírák is, kiknek alávaló haszonkeresés orozta vagyon tiszta kezeiket soha be nem moskitja s ellenkezőleg sok úgy is gazdagot az átkozott Mammon, mint epedő beteg szomját a nyújtott víz csak neveli, még több és több kincsgyűjtésre ingerel. — Röviden: legyen a bíró nem csupán jó eszű, nem is csupán jó szívű, hanem mindkettő egyszersmind; legyen becsületes, igazságszerető, részrehajlatlan, munkás, szorgalmas; kevélységet s hizelgést egyformán kerülő, magánéletében is heves szenvedelmek nélkül, különösen nem játékos s nem iszákos; komorság nélkül komoly, szelesség nélkül eleven, gyávaság nélkül szelid, gőg nélkül magába zárkozó, emberietlenség nélkül szigorú, csapodárság nélkül szives, bírjon azon nemes érzélemmel, mely külső támaszokra nem szorúlva, egyedül istenének s lelkiismeretének sugallásait követi és saját belső erényében keresi és meg is találja fennállását.

A „Magyar nemzetiség körüli gond“-ra vonatkozó fejezet bevezetésében ezeket mondja: „Nemzetiség nélkül bármely számos embercsoport csak nép, de nemzet nem lehet, szintügy, mint azon egy korona alatt csak egy nemzet létezhetik, s a vele egybekapcsoltak, mint külön nemzet nem képzelhetők. Csak egyediségüket tartják ezek meg s ehhez van is joguk; de a nagy nemzettestbe össze kell olvadniok egy testté s lélekké, mint a Dunába hempelygő csermelyek is ennek vizévé válnak legottan befolyásukkal, s ezen hatályosítás által magokat is s a nagy folyamat is dicsőbbítik. Magyarhonban vannak többféle népek s ezek egyedi természeti jogait tisztelni kötelesség; abban hát erőszakot ejteni rajtok, hogy saját ügyeiket ne az előttük legkedvesebb anyai nyelven vezethessék, jogtalan kényuraság volna, s ezt minden, saját nemzetiségét becsülő, el fogja távoztatni. De az ország közügyei csak egy nyelven intézethetnek országjogilag helyesen, s ez az országnak nevet adó fő nemzet élő nyelve lehet csak és semmi más. Ez az a szempont, melyre nézetem szerint a magyar korona minden hű alattvalójának törekedni hazafiui kötelessége, sat.

Az adó körüli eljárást fejtegetve, nem bírálja ugyan az adórendszert általában, miként az nálunk divatozott s a fennálló adót úgy veszi, mint kész dolgot; de megjegyzi, hogy mind a mellett, hogy tökéletes adózási rendszer nem volt s nem is lesz soha, míg emberek maradunk, mégis a a tökéletesség lehető megközelítése lévén erre nézve is az állam feladata, ez a közigazgatás figyelmét a legnagyobb mértékben igényli különösen oly országban, hol „azok fizetik az adót, kik legkevesebbel bírnak, addig is, míg a kor és igazság kívánatához képest másképp leend.“ Az adóbehajtásra nézve azt tanítja, miből ma is okúlhatnak az adószedő hatalmak: a szolgabíró, mint állami tisztviselő, köteles annak, a mi az államerő művének mindnyájunkat boldogító folyvást működésére megkivántatik, törvényszerű behajtására nézve minden törvényes módot elkövetni és e törvényes módnak két része van: az adó lefizetését azoknál, kik fizetni tudnának, de nem akarnak, teljes szigorral

eszközölni; más részről ezt a mind isteni, mind emberi törvények által tilalmazott kegyetlenségig soha sem gyakorolni, és „az adózóban az embert sem feledve, beteg gyermek alól embertelenül kihuzott párna árán, nem irígyelhető s ha a kevély homlokot díszítné is, a szegénynek szívét szorító koszorút magának fűzni sohasem törekedni.“

Midőn átmegy az árva-ügyre, kiemelve Pest és Zala megyék üdvös rendszabásait, melyeket zsinórmértékül vett, s DEÁK FENGCZ-nek, ki Zalában az árvaválasztmány elnöke volt, ez ügy körüli érdemeit, így nyilatkozik: „megverte azt Isten, ki árván marad s közgondviselés alá esik“, ezen élesen metsző és fájdalom, sokszor igaz közmondást hallani nem oly ritkaság, mint egy haldokló szülőnek oly vigasztalását siránkozó kedveseihez: „elhagylak kedveseim egy időre, mert az Úr parancsolja, de ne aggódjatok, mert gondotokat viseli a közönség, melyben halandó atyátok helyett halhatatlan gyámot nyertek.“ — Valóban, a vagyonszertett árvák, a nemcsak nevelés, de gondviselés nélkül maradt szerencsétlenek jajai felhatnak az égre. Ezt hallani csak fül, ezt érezni csak szív, a sírókkal sírni tudni csak könnyű kell, de az ezen segíteni akaráshoz, emberiség, a rossznak átlátása és javítani képes férfias akarat kívántatik. Reményét az országgyűlésbe helyezi.

A népnevelésről szóló fejezet élén ezt mondja: „bármily nagyok s dicsők a szolgabírói hivatal feladásai: egy sem fölségesebb, mint a népnevelésre, vagy az embernek emberré képeztetésére való hivatalbeli befolyása.“ — Még akkor nem létezvén népnevelési törvény, mely e befolyásnak törvényes súlyt és tekintélyt adhatott volna, ZSOLDOS azért el nem csügged s buzdítva kiált fel: „ha akarunk, sokkal tehetünk a nélkül is.“

A szolgabírói hivatal rendőri teendőire menve át, előre bocsátja, hogy „rend nélkül társaság általában s különösen polgári társaság fenn nem állhat s valódi szabadság csak az önalkotta rendszabályoknak való engedelmeség mellett képzelhető. Parere legibus, libertas est. De rend magában fenn nem tartódik, annak fenn kell tartatni sat.

Mily nagybecsű nézetek, melyeket a mezei rendőri

teendők bevezetésénél előad! „Hazánk főképen s majdnem egyedül földművelő ország s mégis a földművelés kincsei, a mezei gazdaság tárgyai 1840-ig éppen nem voltak védve a számtalan bitorlás és bántalom ellen. És ime, e nagy honi szükségnek óhajtott magzata, az 1840-iki IX-ik törvényezikk, megszületett; anyagi előmenete! után sovárgó vágyunk tehát lecsillapodhatnék. De, mintha e hazán átok feküdne, éppen eme legóhajtottabb, legszükségesebb törvény az, mely siker nélkül maradt mind eddig. Valóban, ha végig nézünk törvényeinken, alig akadunk egyre, mely oly igen tanúsítaná, mily nyomorék ír a csupán „írott malaszt“, mi nyomorúlt a test éltető lélek nélkül, mi haszontalan a törvény végrehajtás nélkül!“ — S melegen kárhoztatva e minden intézményeinket sikeretlenítő kisértetet, a törvények végre nem hajtását, így végzi: rajtatok áll, nemes uraim, magatokat boldogítani, tiétek e magas hivatás, nálatok nélkül az ige testté nem lehet s a törvény holt betű marad sat. E célra dolgozta ki Zsoldos „*A mezei rendőrség főbb szabályait*“ külön kis munkában a nép s az iskolák számára, melynek árát csak 4 krajczárra szabta.

Fontos, a mit a katonasággal való érintkezésről mond. „Bármilyen kényes feladatnak látszassék is ez, ugymond, sokkal könnyebben kezelhető, mint első tekintetre látszik s ennek egyetlen egy titka van: semmi kedveskedés, de minden törvényszerű kívánság és illető járandóság halasztás nélküli pontos kiszolgáltatása. Ha holmi kis kedveskedéseket kezdünk — természetesen mások erszényére — ennek vége-hossza nincs, pedig a szegény adózókat, másnak kedvezve, agyon nem szoríthatjuk, másrésztől azonban a törvényszerű illetőségek megadásával tartozunk.“

Befejezve a terjedelmes, fáradságos munkát, melyben a sokágú alkotmányos hivatal körrajzait oly lelkiismeretesen mutatta fel, annál fáradságosabbat, mert mint maga, annak hézagaiért bocsánatot kérve, említi, mindezt már főjegyző korában, főleg csak emlékezetből, írta meg, a végeredményeket ekképen vezeti le. „Láthatni mindezekből 1) mily jelesnek, sőt dicsőnek mondható a szolgabírák hivatása, tehát mily méltó nemes vállalkozókra, de világos

az is, hogy mennyire kell az egyedeket e nagy fontosságú hivatalra megválogatni; 2) mily szükséges a juridikumnak a politikumtól való elválasztása, hogy ily sok teher egy ember vállait ne nyomja, s hogy a dolgok szaporán és idején elintéztethessenek, a mi most a legjobb akarat s ön-feláldozás mellett is lehetetlen.

Látjuk, hogy Zsoldos lelkét nem a napi politika hajszái s nem a pártkérdések izgatják, hanem az emberiség, a jogállam, a népjólét s közrend általános nagy érdekei. És aligha csalódnak, kik a valódi hazafiságot ebben s nem az utczai felfogás szerint abban látják, hogy a divatos és változékony napi politika kérdéseiben szavajunk el fennhangzó frázisos beszédeket.

Midőn az akadémia, e hasznos és fáradságos, bár magasb irodalmi értékkel nem bíró munkát, pompás költemények s nyelvészeti szörszálhasogatások során, 1843-ban a legjobb munkának rendelt nagy jutalommal koszorúzta; sokan voltak meglegedetlenek az akadémia emez eljárásával. Noha nem titkolhatom, hogy Zsoldos stylje, nyelve nem mindig correct, (mint a felmutatott idézetekből is látható), sok beékezéssel s közbevetéssel terhelt, olykor kissé erőltetett, nehézkes és kellem nélküli, mely inkább gr. SZÉCHÉNYI-ére, (de ennek genialitása s csipős éleze nélkül), mint a nyelvnek nagy mestereiére emlékeztet, s így annak irodalmi érdeme kisebb, mint tartalmának értéke s eszméinek gazdagsága: én csak helyeselni tudom az Akadémia ez ítéletét, mert e munka a maga korában csakugyan kitünő becses birt s még ma is, a sok részben változott viszonyok közt, igen tanulságos.

Nagy kiterjedésnek örvendett a magyar és német nyelven két-két kiadásban megjelent „Népszerű erkölcs tudománya“. Kiadta a m. akadémia, HORVÁTH CYRILL és SZILASY JÁNOS a philosophiai osztály rendes tagjainak meleg ajánlatára 1840-ben, és pedig a munka közhasznúsága és szükséges volta tekintetéből, soron kívül. A durva papírra nyomott, 54 lapra terjedő első kiadás, melynek ára csak öt krajczár volt, több ezer példányban kelt el, a második diszesebb magyar kiadás, finom papíron, 1872-ben

jelent meg, a könyvtáblák ellátva erkölcsi jeligékkel. Bécsben lakta alatt németre fordítottatott s megjelent „Volksthümliche Sittenlehre“ czim alatt 1854-ben, ő felsége, uralkodó királyunk, nősülésének emlékére (als Erinnerungsgabe), kiadva a népnevelési nyomtatványok terjesztésére alakult egyesület által, s német nyelven is jött második diszesebb kiadás. A kis, tartalmas munka röviden s világosan adja elő a test, a lélek, embertársaink, főbbvalóink, a nemzet s a nemzet feje, a fejedelem, végre Isten iránti kötelességeinket.

Távolról sem akarom ugyan nagy szerénységű barátunkat ama FRANKLIN-hoz hasonlítani, a ki „eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis“, de talán nem mondok valótlan, ha a szellemet, mely ZSOLDOS-t közzétételeiben vezette, s a modort, melyet eszméi népszerű előadásában követett, a FRANKLIN-éra emlékeztetőnek állítom.

„*Magyar váltótörvény táblákban*“ czímű munkáját Veszprém-ben, főjegyző korában, 1841-ben, azonnal a váltótörvény meghozatala után írta, már ekkor lelkiismeretesen készülve a váltótörvényszéki bíróságra. E gondosan összeállított munka, nagy ívrétben, 30 lapra megy. Jeligióje kifejzi a szerző czélját: „Longae ambages; sed summa sequar fastigia rerum (Virgil). Az előszóban számot ad a munka keletkezésének okairól. Örült a váltótörvénynek, a hitel e nélkülözhetetlen alapjának, de ez örömét csökkentette a tapasztalás, hogy egy tömegben előnkbe adott, több s hosszabb új törvényeket azoknak, kik e törvények alkotásába be nem folytak, emlékezetben megtartani igen nehéz. Különösen áll ez a szárazabb dolgokat tárgyazó váltótörvényről, mely nálunk mintegy hevenyészttetett (rögtönözttetett). Maga is küzködött az új törvény-nyel s csak rákmódra haladt betanulásában. Ekkor jutott eszébe, hogyan tanulta meg Bécsben Dolliner alatt a tömérdek elágazású római jogot; t. i. az elvont eszméket egymás mellé papírra rakta s ez által mintegy megtestesítette, felállította a gyökértételt s az abból folyó törzsök- és ágazati eszméket, egymásból levonva és folytatva, rendszerezve állította maga elébe, az eszméket képletekben mintegy személyesítve. E módszert

használta a magyar törvéynél is s így valahogy csak boldogult. Ily czélból készítette saját használatára s jobb voltaért, a váltótörvény kimutató tábláit is, mintegy annak vázlatát, csontvázát, körrajzát. S most közrebocsátja azok számára, kik használni akarják. Nem kívánja egyébnek tekintetni, mint magános foglalkozása csekély eredményének. Itt is, mint minden művére, elmondja túlvitt igénytelenséggel, hogy nem akar oktatóul fellépni, pedig bizony oktat s czélja végre is, hogy oktasson. A váltótörvénykönyv két részére, úgymint az anyagi váltójogra s a váltói törvénykezésre összesen 26 fejezetet ad táblákba foglalva s így röviden összeállítva a törvény összes szakaszait s azokban foglalt anyagi s alaki rendelkezéseit. Míg mások, FOGARASI, CSÁSZÁR, SZINOVÁ CZ stb. jeles magyarázatokkal világosíták, ő lehető rövidségre vonta össze s könnyen áttekinthetővé tette a váltó-codexet, egészen eredeti utat követve.

Hogy irodalmi munkáinak jegyzékét kiegészítsem, megemlítem még az említett közhasznú irányban kidolgozott két munkáját. Egyike ezeknek: „*Néhány szó a honi közbátorságról*“, melyet 1837-ben Pesten Trattner-Károlyi nyomatott; másika: az „*Örökváltság*“, mely 1847-ben ugyanott jelent meg István főherczeg nádornak ajánlva. Ez utóbbi tárgyat előbb az akadémiában 1847. május 17-én adta elő, s a mit itt, mint azt a hely természete kívánta, inkább csak elméletileg s egyedül államgazdasági tekintetben fejtegetett, azt azután hazánkra alkalmazva átdolgozta. Mellékelve vannak e munkájához az ausztriai s porosz úrbéri váltság szabályai. A kérdésnek ma már nincs actualis jelentősége, mert azon jól-rosszul túlestünk; azért csak röviden említem, hogy ZSOLDOS tervének lényege s egyéb ama korban felmerült tervektől különbözése abban állott, hogy ő nem pénzben, hanem természetben, az úrbéresek földei egy részének a földesúr kezére s használatára, zálogba adása által gondolta azt legkönnyebben keresztülvihetőnek, úgy, hogy a zálogbaadott birtokrész a rendes javítások becsárának megtérítése mellett, minden elévülés kizárásával, a zálogösszeg teljes lefizetése után, a volt úrbéreseknek visszaadandó legyen. Tervét azzal indokolta, hogy az örök-

váltság végrehajtására megkívántató roppant összeg pénzt előteremteni majdnem lehetetlen, e célra szolgáló hitelbankot állítani is igen nehéz, leggyakorlatibb mód tehát magának a tehermentesítendő földnek aránylagos részét ideiglenesen átengedni s az illető érdekeltekre bízni, hogy e zálogul átengedett földrészt, midőn körülményeik engedik, visszaválthassák.

Mint váltótörvényszéki bíró, a váltójog művelését is folytatta, s e téren még megjelentek tőle: *A magyar váltótörvény, az 1844. VI. t.-cz. által tett módosításokkal*, Pesten, Geibelnél 1845; és: *Váltó- és csődügyekben, a kir. váltófeltörvényszéken és a hétszemélyes táblán megállapított elvek*, Pesten, Müllernél, 1861.

Az Akadémiában, említett értekezésein kívül, KOSOVICH KÁROLY r. tag, a kitűnő publicista s jogász, egykori tanulótagja felett tartott emlékbeszédet 1841-ben.

Végre pedig folytonos hivatalviselése mellett s az élet számos baja s csapásai közt, habár hosszabb időközökben, időtt vett magának kedvenez római stoikus bölcseinek, L. ANNAEUS SENECA-nak munkáiból is lefordítani *Marcia vigasztalását* s azután a *Kedélynyugalomról*, a *Bölcs állhatatosságáról*, *Nyugéltétéről* vagy *Félrevonulásáról* s a *Haragról és Kegyelmességről* szóló könyveket. Ezek közül az első a nemeslelkű GR. NÁDASDY LIPÓTNÉ, FORRAY JULIA számára, elhunyt nagyreményű TAMÁS fia feletti vigasztalásául lett lefordítva s 1858-ban Ráth Mór bizományában jelent meg s ezt követték a *Kedélynyugalomról* s a *Bölcs állhatatosságáról* szóló könyvek külön kiadásokban, az említett összes fordítások pedig 1874-ben Aigner Lajos bizományában 409 lapra menő kötetben adtak ki. A fordításnál SENECA-nak egyik száz éves lipesei kiadását használta, mely 1770-ben Weidmann és Reichnál jelent meg s az 1845-iki szinte lipesei Weidmann-féle, Fickert által feldolgozott kiadást, melyeket legjobbaknak tartott. Az előbeszédben felemlíti indokait, melyek őt e fordításra s kiadásra buzdították. Minél inkább ritkul újabb időkben úgymond „a régi klasszika literatura kedvelőinek száma, annál lelkiismeretesb kötelességének tartá, hogy azon parányi jártasságot,

melyet neveltetése és folytonos buvárkódásánál fogva a latin nyelvben szerzett magának, mások irányában is értékesítse s a hajdankor bölcselőinek egyik legbölcsőbbjét hazánk kedves nyelvén is megszólaltatván, mély bölcsesége kincseit, ha csak részben is kiaknázva, a magyar közönség elé hozza. Mert újkori eszmék s találmányokkal, vagyis: jelenkori élettudománnyal az élő nemzedékek gazdagabb világnyelvei kétségkívül jobban megismertetnek bennünket, de az őskor valódi nagy embereit jellemző nagy, mert szigorú bölcsesség, a görög és latin remekírók munkáiban rejlik mélységes, de legdúsabb ereken. Célja tehát SENECA tanainak megismertetése. E remekek fordítására azok belbecsén kívül azáltal is indítva érezte magát, mert hálásan kell elismernie, miszerint azt, hogy lelki erejét annyi viszontagság közepett is törhetetlenül megtarthatta, Isten kegyelmén kívül a vallás- és tudományoknak s ez utóbbiak közt különösen és főképp SENECA philosophiai arany tanainak köszönheti. A fordításnál három főtekintet lebegett szemei előtt: a hűség, érthetőség és a magyarosság. Első s fő gondja volt az eredetihez való hűség, mialatt nem ért a szóhoz való szolgalelkű tapadást; azonban a hűséget illetőleg, valamint egyebütt az életben, úgy a fordításban sem ismer tört számot. A hol a lehetőleg teljes hűség hiányzik: annak helyét menten a tökéletes hűtelenség foglalja el. A fordítás tükör legyen, mely a tárgyakat sem nem nagyítva, bővítve, sem nem kicsinyítve vagyis megrövidítve, el sem ferdítve, de nem is szebbítve, a maguk természeti, eredeti mivoltukban adja vissza. Ez, különösen SENECA-nál, tekintve az eszmék mélységét s a mély eszmék mindig szabatos de nem ritkán össze is csavart (contort) előadását s a tudósok olvasásai közt mutatkozó eltéréseket és a szövegek hiányosságát is, nem könnyű feladat. SENECA-t megérteni is nehéz, annál inkább másokkal megértetni s főleg a hűségre való folytonos figyelem mellett, úgy magyarázni, hogy a magyarságon se essék erőszak. Végre orthografiáját illetőleg is nyilatkozik, kijelentve, hogy mindenekben az akadémia eredeti helyesírási szabályaihoz tartja magát s az újabb divatot nem követve, a hiányjele-

ket, habár ezeket sokan feleslegeseeknek s az írást és nyomtatást eléktelenítőeknek tartják, következetesen használja, a magyar prózai szépirály nagymestereit, Bajzát, Kölcseyt, Vörösmartyt stb. követni igyekszik; sem az ósdiasságot, sem a vakmerő ujitásokat nem kedveli. Jeligéje e részben:

„Nem vagyok én sem az ók, sem az újak pártkövetője;
Légyen régi vagy új: kedvelem, a mi helyes“.

E tartalmas s a mély meggyőződés meleg hangján írt előbeszédén kívül a fordítások sorozata előtt áll még SENECA rövid életírása s jellemzése, ki elfajult, hálátlan tanítványának, a vadbolond Nérónak áldozata lett.

ZSOLDOS az általa nyelvünkre részben átültetett SENECA-nak, a stoikus bölcsnek, minden jóban s nemesben, a mit ez tanított, csakugyan teljes életében s viseletében hű tanítványa s követője volt a nélkül, hogy annak minden tanát, p. o. az öngyilkosság apoteozisét vakon elfogadta volna. Puritán erkölcei, szerénysége, türelmessége, mértékletessége, egyszerűsége szokásaiban s egész életmódjában rávallottak mesterére. A stoikus bölcs tanai s a ZSOLDOS-féle puritán jellemek nem igen tetszetősek az anyagiasság, önzésbe merült, pénz- és nyereségimádó, élvezetsovár nemzedék előtt, sőt gyakran ki is gúnyoltatnak silány élezelők s megvettetnek önző milliósok által, de a jók s nemesek tiszteletét mindörökké birni fogják.

A magyar SENECA példányait, mint már előbb is a Kedélynyugalomról írt s még Bécsben léte alatt, ZSIVORA eszközzésével kinyomatott könyvet a m. akadémiának ajándékozta s az elkelt példányok árával annak tőkáját nevelte.

Számos cikket írt a szaklapokba is, különösen váltójogi kérdésekről; az általam 1869-ben kiadott „Jogtudományi Szemlében“ közlött cikkében pedig, melynek címe: *Választott vagy kinevezett bírák-e?* ez öreg táblabíró a legliberalisabb eszmének ad kifejezést; éles megrovása ez a korteskedésnek, a megyéken gyakorlatban levő főispáni kijelölésnek, a tudatlan néptömegek, komaság és sógorság uralmának, melyek lehetetlenné teszik a jó bíróságot.

IV.

De áttérek már életének ama nevezetes pontjára, midőn a pozsonyi 1843-iki országgyűlésen, mint megyéjének eléggé reformer-szellemű, de sok más megyeénél mégis konzervatívabb utasítással ellátott követe, megjelent. Ott is mindvégig SZÉCHENYI politikai iskolájának volt hive, az ellenzék tanácskozásaiban mindvégig buzgó részt vett s a mennyire utasítása engedte, mindenkor azzal is szavazott a nélkül, hogy egyes esetekben, midőn hite szerint az ellenzéknek igaza nem volt, benső meggyőződéséről a népszerűség elvesztésének félelme miatt lemondott volna. Így p. o. a horvátországi követeknek a latin nyelv használatától való eltiltását nem helyeselte s annak ellene szavazott, mert bár a horvát követek eljárását politikátlannak s eszélytelennek tartotta, a latin szó erőszakos megakadályozását ismét jogtalannak s olyannak hitte, mely esetleg sok és komoly bajnak válhatik forrásává. Hogy ez az eszmék akkori áramlatában az ellenzék s a karzatok által nem jó szívvel fogadtatott s népszerűségének előnyére nem vált, ez őt, lelkiismeretének tisztaságában nem feszélyezte. Követársainak tisztelete s Deák Ferencz barátsága megnyugtatta. ZSOLDOS e nézetét a hőlelkű és daczos jellemű WESSELÉNYI MIKLÓS is helyeselte KLAUZÁL GÁBOR-hoz, az ellenzék akkori vezéréhez 1843. július 30-án irt levelében, hol így szól: „hogy a horvát követeknek a latinul szólást meg nem engedték, ezt legkevésbbé tudom helyeselni. E nem-engedésnek, ha magában nem is az, de külalakja mogorva; következése is kedvező bajosan lehet. Ha küldöik a magyarul szólásra fel nem szabadítják: a részvevő sajnálók mellettük leendnek; ők a szólástól eltiltott szenvedők szerepét fogják játszani, ti pedig igen sokaknak szemei előtt, mint ily szent jogtól eltolt zsarnokok, úgy fogtok megjelenni; ha ők hajlanak, ez tán még rosszabb, s engedékenységtük a helyeslést s részvétet irányukba, valamint ti ellenetek még inkább előidézendi“ stb.

Minthogy akkor minden előforduló törvényhozási kérdésnek első és főtárgyalása a kerületi ülésekben történt,

melyeknek naplója sem létezett, úgy hogy a legszebb és legtanulságosb országgyűlési beszédek majdnem nyomtalanul hangzottak el, vagy kizárólag csak a jelenvolt ifjúságra hatottak: ez arra indította őt, a gyakorlott tollú jegyzőt, hogy magát a kerületi ülések naplójának időnkénti vezetésére felajánlja. Ajánlata elfogadtatván, az általa rendszeren vezetett kerületi naplók reá esett részét az országgyűlés befejeztetése után Pestmegye levéltárába nyújtotta be. Ötféle kerületi választmánynak lett követársai szavazattöbbségével tollvivőjévé választva, s ezek közt volt az 1841-ben életbeléptetett váltótörvény javítása tárgyában kiküldött kerületi választmány is, mely megbízatása, tanulmányainak határozott, bár nem éppen új irányt adott, mert — a váltójoggal már előbb is foglalatoskodott s éppen ezért választott meg e bizottságba, — de életének új fordulatot adott. Mert ebből következett, hogy a váltótörvénybeli nagyobb fokú jártasságáról ismeretessé lévén s a legbiztosabb s fényesebb vizsgálatot maga az ország színe előtt állván ki: 1845. évi bőjtelő hó 27-én a m. kir. váltófeltörvényszék egyik bírójává nevezetett. A kinevező legfelsőbb oklevél szavai szerint „az irodalmi pályán s részint a megyében 1827 óta viselt szolgabírói s főjegyzői hivatalában, közhasznú munkák kiadásával s tiszti kötelességének mindenkori buzgó teljesítésével kitüntetett alapos jogtudománya s hű és hasznos szolgálatai“ vétettek tekintetbe. — 1848. évi június 7-én pedig ISTVÁN főherczegnádor s kir. helytartó által, régi barátja DEÁK FERENCZ igazságügyi miniszter előterjesztésére, a pesti váltófeltörvényszékhez GOSZTONYI MIKLÓS elnök mellé alelnökké lett kinevezve.

S íme elérkeztünk a küzdelmes és dicsőséges korszak küszöbéhez, midőn a bécsi kormány abszolutisztikus törekvései s a magyar nemzeti és alkotmányos öntudat, a méltatlanságnak hosszas elnyomatás s folyton megújuló sérelmek által elkeserített és fellázasztott érzete, véres harcra keltek egymás ellen, mely a szabadságaért életet s vért áldozó nemzet ideiglenes legyőzetésével fejeztetett be. A bús hazafiak azon fajtája, melyet JÓKAI-nk hatalmas tolla oly meszerileg rajzol, véleményem szerint egyik legjobb regényé-

ben az „*Uj földesúr*“-ban, az öreg Garamvölgyi személyében, visszavonult odujába s elfásulva vagy fogcsikorgatva, tétlenül és mozdulatlanul viselte azt, a mit változhatatlannak tartott. A negatív ellentállás, a „vis inertiae“ alkalmaztatta a bécsi kormányval szemközt, mely magának hajlékony eszközöket keresett. Egy másik felfogás — s e helyen nem akarok polémiaiba becsátkozni a felett, hogy ez volt-e helyesebb vagy a nemes duzzogás és az útból félreállítás rendszere — jobbnak tartotta, a sivár és undorító viszonyok közt is csüggedéstől őrizkedve, lehetőleg tért foglalni, dolgozni, életet s erőt fejteni ki és menteni, a mi menthető volt a nagy özönvizből, egy bizton, vallásos hittel várt s esdve remélt jobb jövő számára. A szigorú közvélemény általában kárhóztató ítéletet mondott azon férfiak felett, kik a bécsi kormánytól s annak hazánk nyakára küldött vagy itt talált közegeitől bárminő hivatalt vagy alkalmazást elfogadtak; s én bizonynyal távol vagyok attól, hogy ama magyarokat, kik az alkotmánytipró rendszernek saját nemzetük törvényei s hagyományai kiirtására vagy legalább gyengítésére s megnyirbálására munkás segédkezet nyújtottak vagy éppen a bakók szolgálatába pecézérekül szegődtek, mentegetni akarnám. De különböztessünk jól, hogy jól okoskodhassunk. Már két ízben, ZÁDOR GYÖRGY és FOGARASI JÁNOS tisztelt emlékü akadémiái társaink, és, mint ZSOLDOS is volt, az abszolút korszak alatt *birói* hivatalokat viselt férfiak felett tartott emlékbeszédeimben, volt alkalmam elmondani, a mit most ismételve felemlíteni annál inkább kötelességemnek tartok, mert az általam mindenkor jó és hű, hazáját s nemzetét az imáadásig szerető ősz hazafinak bekövetkezett halálakor egyik-másik kiméletlen necrológban ezt olvasom: „ZSOLDOS-t azért, mert az osztrák kormány meghívását elfogadta és évekig állott annak szolgálatában, kortársai, sőt legbensőbb barátai közül is többen elítélték és kétségbe vonták hazafiságát“. Kortársai közül többen, megengedem; ugyanazok, kik elítélték ZÁDOR-t, FOGARASI-t és NOSZLOPY-t is, mert szintén *birói* hivatalt vállaltak, kik elítélték a többiek során ama férfiakat is, kik bujdosó s üldözött hazafiakat rejtegettek — mint ezt saját

legközelebbi barátaim s rokonaim elbeszélése után tudom — s láttak el utlevéllel, figyelmeztettek a rájuk váró veszélyre, s csak azért viselték az alkotmányellenes kinevezés bélyegét, hogy a kínos állapotokat lehetőleg enyhítsék, mérsékelve hassanak s egyesekre nézve ménykőhárítók lehessenek. De nem ítéltek ám el a birói hivatalban maradtakat azok, kik a felfüggesztett magyar törvények templomának romjai közt is, peres ügyeikben, magánviszonyaikban igazságot s annak keresése közben jó tanácsot, szíves látást, rokoni részvétet szomjazva, mind ezt feltalálták a Bécsben székelő magyar bírák egy részénél, ZSOLDOS-nál és társainál. Nem ítélte el őket DEÁK FERENCZ, az igazságos de szelid bíró s nem ítélte el egyetlenegy benső barátjuk sem, ki őket lelkök fenekéig ismerte. A tisztes ősz ZSOLDOS IGNÁCZ, rokonom, barátom s társam vala itt ez akadémiában és a k. Kuria zöld asztalánál, s most, midőn szavam az elnyugodottnak sirja felett hangzik, ne adjak-e kifejezést fájdalomnak a felett, hogy találkozott nem egy, de több kegyeletlen bíráló, ki őt hazafiatlanság vádjával illetni nem átkodott azért, hogy 1849 után, hosszab ideig viselt és szenvedélyesen kedvelt, egész élete czélját s tanulmányai tárgyát képező birói hivatalától meg nem vált; én, a ki tudom, mily tiszta szeretettel ölelte a hazát, nemzetét s ennek érdekeit, a ki előbbi s későbbi nyilatkozataiból annyi jelét mutathatom ki nemzeti hűségének. Ám vessük meg azokat egész cátoi szigorral, kik tetteikkel bizonyították, hogy hazájuknak, fajuknak árulói s az önkénynek hitvány eszközei; de szóljunk több kegyelettel azokról, kik ha nem voltak is velünk a nehéz viszonyok közt teendők felett egyazon felfogásban, egy hosszú életen keresztül szakadatlanul nemzetünk előhaladásának, nyelvének s műveltségének voltak őrei s munkásai. Végre is nem minden ember birhat minden erénnyel; nem mindenki bátor, hős, elszánt s megedzett minden áldozatra, minden nyomor és inség és tildőztetés elviselésére, csakhogy az elv sértetlen maradjon. — Mint Berzsenyi mondja egyik költői episztolájában:

„Az ember a hány, annyiféle,
Ki tudná mindazt egy kaptára vonni,
Bárányt, oroszánt egy ketreczbe zárni?”

Diogenes hordóban lakott s eldobta fakupáját, midőn látta, hogy a pásztorfiú markával meríti a patak vizét s az őt felszólító Nagy Sándort, hogy tőle bármi kegyet kérjen, csupán arra kérte, hogy menjen félre az útból s ne fogja el tőle a reá sütő napsugarat. Ám tiszteljük a cynicus bölcsesét, de van elég különben igen derék ember, ki ily nélkülözésekre nem képes, kinek nincs lelkiereje családját szükségnek, szegénységnek tenni ki, s megszokott életmódját, kedves foglalatosságait, tanulmányait abba hagyni s az élet minden kényelméről lemondani. — A pesti váltótörvényszéknek DEÁK FERENCZ által kinevezett elnöke, MOLNÁR JÓZSEF, kétségbe esve, a stoicus bölcselkedésnek ama téves tanát, mely az élet bajaiból öngyilkosság által menekvést helyesli s ajánlja, mely sötét véralkatával egyezett, vette magán foganatba s a haza romjain egyszerűen föbe lőtte magát. ZSOLDOS, a stoikusok bölcsességének szintén híve, de némely tételeinek, mint nevezetesen az öngyilkoságnak, kárhoztatója, annak más tételét tartotta szeme előtt: „engedni az erőszaknak, megalkudni a körülményekkel s elvárni a jobb időt, mely lehetségessé teszi a sikeres ellenszegülést, az eredményes fellépést, addig pedig a birói széken s a magánéletben tenni annyi jót, a mennyit csak lehet, s megmenteni, a mi megmenthető. Ugy látszik, az a nézet vezette, melyet Seneca fejteget a „Kedélynyugalomról“ írt könyvben. „Bármint mutatkozzék a társadalom, bármikép fordul is a sors: a szerint terjesszük ki vagy húzzuk össze — de mindenesetre mozgassuk — magunkat, s félelem által lekötve el ne zsibbadjunk. Sőt az leendő férfiú, ki mindenünnen fenyegettetvén, az erényt sem el nem löki magától, sem el nem rejti, és magát sem előretolni, sem elrejtetni nem akarja“ — s a mit Curtius Dentatusnak mond, midőn ez azt nyöge, hogy jobb szeretne meghalni, mint élni: „legnagyobb szerencsétlenség kilépni az élők sorából, mielőtt meghaltál volna“ stb. És ZSOLDOS sokad magával volt e véleményen, s oly férfiak társaságában, kiktől senki sem vitázhatja el a hazafiságot, mert tetteikkel bizonyították azt. — Tekintsünk körül s ne felejtjük, hogy vitéz honvédeink nem csekély része

is csak addig koldult mások ajtajánál, míg valamely bírósági vagy törvényhatósági irodában, vagy földköstoló bizottságnál munkát és kenyeret talált; s a kuria és kir. tábla birái közt is nagyobb számmal vannak, kik, nem oly szerencsések, mint például én magam, az absolut rendszer alatt törvényszéki, járásbirósági, kataszteri stb. hivatalokat fogadtak el, hogy élhessenek s munkálkodhassanak, miután a szabadságháborút vitézül végig harczolták, ütközetekben részt vettek s vérük folyásával bizonyították hazafi-hűségüket, s miután egy ideig bújdostak, nyomorogtak, erdei vadak életében osztoztak. Ezeket a kényelem párnáin nyújtózó apró Cato-uraknak könnyű most utólag elítélni, de a történet műzsája, remélem, igazságosabb lesz irántuk. Igaz, hogy ZSOLDOS nem volt oly szegény, ki visszavonulva szerényen meg nem élhetett volna, de hát ő szerelmes volt megszokott s mindenkor híven teljesített birói hivatalába; azt hitte, hogy hazája fiainak használhat az igazságszolgáltatás terén, melynek munkája sohasem szünetelhet s jónak hitte nem hagyni el birói helyét oly reményben, hogy a kormány, felvilágosítatván, csakhamar józanabb nézetekre tér s az ügyek hazánkra nézve kedvező fordulatot vesznek.

A nemzeti harc után hátramaradt véres romok itt heverték országszerte, mindenütt ür, pusztaság, chaotikus összevisszaság. Az építkezés szüksége halaszthatatlan volt, s azoknak, kik a bécsi kormányt jobbnak és okosabbnak tartották, mint a milyennek legközelebbi tetteiben s intézkedéseiben jelentkezett, reményük lehetett, hogy egyet-mást a nagy hajótörésből legalább a törvénykezési téren megmenthetnek. Nincs jogunk feltenni oly férfiakról, kik egész éltükön keresztül hű magyarok voltak, hogy más czállal s más reményben engedtek a felszólításnak, hogy a törvénykezési munkákban részt vegyenek, mint oly célra törekedve, s oly reményt táplálva, hogy a magyar jogot s törvénykezést s magyar nyelvet egészben vagy részben megvédhetik az uralkodó áramlatok ellen. Így ZSOLDOS is, ki 1849. szeptember végén a GOSZTONYI MIKLÓS volt magyar kir. váltófeltörvényszéki elnök alatt Bécsben működött jogi bizottsághoz lett felhíva, engedett egykori elnöktársa e meg-

hívásának, mely amaz időkben parancsképen hangzott, s ott és akkor fordította, legfelsőbb parancs folytán, magyarra az osztrák általános polgári törvénykönyvet, SCHMERLING báró bécsi igazságügyminiszter felszólítására; ki a fordítást ZÁDOR-ral is közölte, mielőtt a két magyar jogtudós által készült szöveg nyomtatás alá boesáttatott. E munkájáért semmi pénzbeli jutalmat nem kapott, hanem, bár 1849 végén külön véleményt nyújtott be BR. SCHMERLING-hez az iránt, hogy a magyar országgyűlés összehívásáig törvénykezési átalakítások ne történjenek, — a mi az akkori körülmények közt elég bátor lépés volt — ennek daczára a legfőbb törvényszék ideiglenesen alkotott magyar osztályához neveztetett ki udvari tanácsosi cízzel és ranggal. E magyar osztály első elnöke SZERENCZY ISTVÁN, egykor kir. személynök, vastag nyakú magyar ember volt, akkor kinevezett első tagjai pedig ZSOLDOS-on kívül, TORKOS, GR. CZIRÁKY JÁNOS, VÁGHY, REMEKHÁZY, SZÉLL IMRE, NOSZLOPY, MARKOVICS és STEINBACH valának, mindnyájan előbbi magyar udv. cancellariai tanácsosok vagy magasb bírák. Megvolt akkor igérve, hogy ezen külön kinevezett önálló magyar osztály, mint ilyen fog fenntartatni, de nem sokára, a nivelláló, központosításra törekvő szellem túlkapása s elbizakodása folytán az összbirodalom legfőbb ítélő- és semmitőszékébe beolvasztatott. A magyar bírák, mint előbb, úgy azután is magyar nyelven adták elő a pereket mindaddig, míg ezt a magyarból lett német igazságügyminiszter, GR. NÁDASDY FERENCZ szigoruan s egyenesen el nem tiltotta. Most már ideje lett volna, hogy a magyar bírák, ha elvhűségüket tetteleg bizonyítani akarták, ily eljárással szemben visszalépjenek, s szétoszoljanak, elmenve az egyik, a ki ilyennel birt, ősi telkére, a földet túrni; s beszegődve a másik, kinek vagyona nem volt, valamely ügyvédi irodába. Erre azonban a mi uraink elég lelki erővel nem bírtak; megszokták már az állapotot s meg is voltak győződve, hogy helyzetükben használhatnak, ha nem is a magyar nyelv ügyének, de általában az igazságszolgáltatás érdekeinek, itt-ott legalább az egyes perlekedő feleknek. Ily vergődések közt telt el a bécsi levegőben nem nagy meglepődést s nem sok élet-

örömet nyújtó évtized; ZSOLDOS, elvonultan élt családjának, hivatalos munkáinak a tudományoknak. De mégis elvállalta a bécsi reformált gyülekezet gondnokságát, melyre megválasztatott s felhasználta helyzetét, hogy vallása ügyének használjon, mert ekkor írta a protestánsok méltó panaszainak megszüntetését sürgető emlékiratot.

ZSOLDOS ugyanis buzgó protestáns egyháztag volt mindenkor. Már veszprémi főjegyző korában a dunántúli reformált egyházkerület összes egyházközségeinek szavazatával, ennek világi főjegyzőjévé választatván, e hivatalát teljes odaadással viselte mindaddig, míg az ötvenes években udvari tanácsossá neveztetvén, Bécsbe nem tette át lakását. — Az osztrák fővárosban is teljesíteni igyekezett vallása iránti kötelmeit, mert a bécsi reformált gyülekezet presbyteriumának tagja s utóbb elnöke volt, s ha, mint kormányhivatalnok, nem játszhatta is azon szerepet, melyet a protestáns vallásszabadságot s autonómiát megtámadó THUN-féle nyílt parancs ellenében a GR. TELEKI-ek, GR. RÁDAY, a különben sima és óvatos ZSEDÉNYI, a még akkor nagyon fiatal TISZA KÁLMÁN, hősi bátorsággal s majdnem martyr-szerepre vállalkozva kifejtettek, a maga módja szerint s hatása körében ő is megtette kötelességét, s a mit az egyenes ellenszegülés bajnoki útján nem tehetett, talán hasonló vagy még nagyobb hatálylyal s eredménnyel pótolta azzal, hogy ő volt ama szerencsétlen pátens visszahúzását illetőleg a felség elébe nyújtott fölterjesztés szerencsés fogalmazója, melyet a szinte protestáns s akkor nagyhatalmú és az udvari kegyben mélyen álló BENEDEK tábornok, ZSOLDOS-nak, mint fentebb említettem, gyermekkori játszó- s tanulótársa adott be.

Ugyanez idő alatt készített, a szenvedő emberiség ügyét mindig szíven viselve, a magyar akadémia tagjának minőségében, egy emlékiratot a minden oroszok czárjához, a parasztok akkor szóban forgó felszabadítása ügyében. Ez, és még inkább „Erkölestana“, mely német nyelven is több ezer példányban volt elterjedve, szolgálhatott okul a későbbi kitüntetésre, hogy a párisi „*Institut pour l'abolition de l'Esclavage en Afrique*“ tiszteletbeli elnökévé (membre

président d'honneur) választotta s neki az erre vonatkozó oklevelet 1867. október 26-án meg is küldte.

Hosszasb epedő várakozás s reménykedés után az 1861-ik év januárja meghozta végre az örvendetes változást, mely a Bécsben magokat mintegy száműzetésben érző magyar birákat hazájukba visszahozta. A száműzetés megszűnt; nálunk is teljesedett, több mint tiz évi, halálosnak látszott dermedés után, a prófétai ige: A szabadság a sirban is tovább él, s nő, míg a koporsót széttöri. ZSOLDOS és társai a visszaállított m. kir. hétszemélyes tábla közbiráivá neveztettek. A kineveztetése után csakhamar megtartott „Országbirói Értekezleten“ GR. APPONYI GYÖRGY országbíró elnöklete alatt, élénk részt vett a tanácskozásokban s a váltó- és csődtörvények tárgyában kinevezett egyik albizottság elnökségére kéretvén fel, abban, valamint a teljes ülésekben is, e tárgyú hazai törvényeink teljes helyreállítását s a váltófogság megszüntetését sürgette s e célok elérését szakértő beszédei által sikeresen mozdította elő.¹⁾ De egyéb vitatott kérdésekben is gyakran nyilvánította független véleményét: a hazai törvényeknek minden változtatás nélkül leendő visszaállítását, mint ezt GHICZY KÁLMÁN indítványozta, lehetetlennek tartotta s DEÁK-kal szavazva, csak azt vélte, bizonyos időhatártól kezdve, visszaállítandónak, a mi a magánosok jogsérelme nélkül visszaállíthatatik; a büntető törvény tárgyában szinte DEÁK véleményét tette magáévá, a fennállott osztrák büntető törvényt s eljárást teljesen tarthatatlannak nyilvánította, de a régi magyar büntető gyakorlatot sem tartotta visszaállíthatónak, hanem az alkotmányos úton készült 1843-iki büntető codex életbe léptetését kívánta.

1861. bőjtmáshó 30-án megkináltatott az újra felállítandó váltófeltörvényszéknek elnökségével, ezt azonban nem fogadta el, hanem hétszemélyes táblai helyén maradt 1869. május elsőjéig, midőn az újabb törvény által átalakított és újjászervezett királyi Kuria legfőbb ítélőszéki osztályához

¹⁾ L. RÁTH GY.: Országbirói Értekezl. Pest, 1861. I. köt. 19 l. II. köt. 68., 157., 184., 393., 398., 406., 452., 454. stb.

tanácselnökké neveztetett s e minőségben okt. 28-tól kezdve a váltó-, csőd- és bányaiügyek elintézésére rendelt külön szakosztályt vagyis tanácsot vezette egészen nyugdíjaztatásáig, mely saját kértére 1875-ben következett be. — 1873 óta ugyanis elbetegesedett s jobb karján kinos seb- orvosi műtétet állván ki, ennek következtében félig béma s írásra képtelen lett. Alig ismertünk a jó öregre, midőn felkötött karral, s megeresztett ősz szakállal, a mit akkorig mindig saját kezével beretvált, láttuk őt, az előbb egészséges, tevékeny és fürgé embert, megroskadtan, lassan mozogni.

A pöstyéni hévvízen, hová baját orvosolni ment, 1874. év június 19-én érte a fejedelmi kitüntetés, hogy ő felsége által „48 éves közhasznú s kitünő szolgálatai elismeréséül“ Szent-István jeles rendének kiskeresztjét díjmentesen nyerte. A következő évben azután összes, részben megyei, hivatalviselésének 50-ik s életének 73-ik évében, fizetése nagyobb részével nyugdíjaztatott s ezentúl elhagyva a zajos Budapestet s az akadémiát, melynek üléseit mindvégig szorgalmasan látogatta, veszprémi kertes házába vonult s munkás, de éppen azért nem diasztelen, sőt hálát érdemlő közpályáját végkép befejezte. Megesökkent jó egészsége a nyugalomban s a Bakony üde legében ismét visszatért, szorgalmasan írta naplóit s jegyzeteit, folytatta levelezéseit, gondoskodott gazdaságáról; de szokása szerint folyvást elvonultan, csak nem elzárkozva élt neje s általa nevelt árva unokái szeretett körében, senkit se látogatva s csak kevesektől látogattatva. Pedig nem bántotta máját búskomorság, mint a költő BERZSENYI-t, nem voltak spleenjei, mint a ködös Anglia fiainak; mindvégig érdekelte a világ folyása, a haza sorsa, a tudomány, az irodalom, de fáradtan, már csak esündes háza ablakából szerette nézni a mozgalmakat s őrizkedett azokba vegyülni; tűzhelye otthonos lángjainál szeretett elmélkedni a világ furcsaságai s a népek tévedései, az emberek hőbortjai felett s örülni unokái ártatlan játékainak, ápolni gyengélkedő nejét, míg azt el nem temette, olvasgatni a hírlapokban, és soha meg nem unt klasszikusaiban s végre emlékiratainak köteteit kötetekre halmozni,

melyeket talán egykor olvasni fogunk s belőlök sok hasznos tanulságot, sok elfogulatlan s részrehajlatlan adatot meríthetünk a történelem számára.

Veszprémi visszavonultságában mégis különös gondot fordított arra, hogy mintegy 600 holdra menő sárbogárdi birtokát rendezze s unokái részére ne csak megtartsa, de ki is kerekítse s jó állapotban hagyja hátra. Midőn a birtokát átszelő budapest-pécsi vasut épült, aggodalmasan gondoskodott, hogy minél előnyösebben intéztessék el gazdagságára nézve. „Előbb“ így írja 1881. nov. 19-éről hozzám intézett levelében „míg mások milliói felett itélt s mások uradalmait osztogatta, a maga néhány szilvafájának soha utána nem nézhetett s kis birtokának tájára se mehetett. Most kötelességének tartotta személyesen s baráti által mindent elkövetni, hogy annak értékét növelje.“

Zsoldos-t, félszázados ernyedetlen s becsületes fáradás s közhasznú munkásság határkövénel nem várta olesó jubilaris dicsőség, melyben annyi nálánál csekélyebb érdeműt részesített a Péterről Pálra ragadó divatos hagymáz; ő e nagyterjű s nagyhatású munkásság díját csak saját keble öntudatában kereste s találta fel.

Azonban 1880. májusán, az egyetem százados örömnépe alkalmából tiszteletbeli jogtudorra neveztetvén ki, ennek szívéből örült; s e felett hozzám irt levelében így nyilatkozik: „jóllehet az értelmiség s tudományosság ama legjogosultabb képviselője s e tekintetben legilletékesb bíróság (az „alma mater“) által nyert ezen kitüntetés már éltem alkonyán, tehát akkor ért, midőn a jóltevő természet a „vanitatum vanitas“-nak mindinkább élénk állítása által, az ezektől való megválást könnyíteni akarja: hálásan elismerem, hogy az reám mégis kellemesen hatott. Nevelte s fokozta ezen örömrészt bennem azon való örömeztetésem, hogy ha már a világ színpadán érdemdúsan szereplők megtapasztatása természetes: de hát az erről már rég leléptekre, a régiekre való visszaemlékezés csak ritkán tartozik a világ gyöngeségei közé.“

De nem tagadható, hogy élete e végszakából való nyilatkozataiban, levelezéseiben, jegyzeteiben bizonyos kes-

rűség mutatkozik. Örömet idézi s alkalmazza magára HORÁTZ szavait: „Fortuna saevo laeta negotio . . . dum celeres quatit pennas: resigno quae dedit, et mea virtute me involvo, probamque pauperiem sine dote quaero“. Veszprémi visszavonultsága felől emlékirataiban így nyilatkozik: „mídon annyi éven át folytatott, buzgalommal viselt és szenvedélyesen kedvelt, azért terhemre soha nem vált hivatalos foglalkodásaimtól egyszerre megváltván, a közdolgok forrongásából és nagyváros zajából a magánélet majdnem síri csendébe és a vidéki városka apró bajai közé vonultam el, és így a rég megszokott rendes kerékvágásból egyszerre kizökkentve, sorsom egészen más, rég elszokott körbe társított, melyből az alatt az én korombeliek majd mind el-kidőltek, sem engem nem ismerő, sem általam nem ismert egészen új nemzedék közé jutottam, előbbi barátaim közül már csak könnyen megszámlálható kevésnek kivételével: csak a családi szűk körnek szeretete, a tudományoknak egész életemen át s még most is folyvást táplált cultusa, jelesen a Stóának életbőlesessége, végre a mindeddig folytatott irodalmi munkásság, mindenek felett pedig Isten végzetein megnyugvó vallásosságom tartják már most benem egyedül a különben ép lelket s éltetik, a világot soha nem bálványozott, ezt hát már most, a merre csak akar, menni annál inkább engedő, s a világ által viszont eléggé meg nem becsült, és így csoda-e, ha elkedvetlenült aggasztánt.“

Nincs, s ne legyen igaza e részben.

A magyar bíróság köreiben s főleg annak legfelsőbb rétegeiben, melyeknek oly kitűnő bányásza volt, nem fog elenyészni emlékezete s nevének tisztelete.

ZSOLDOS IGNÁCZ, mint bíró, teljesen megfelelt azon jellemzésnek, melyet a jó bíróról, akadémiai székfoglaló értekezésében s a „Szolgabírói Hivatal“ bevezetésében adott, s e bírói, mondhatnám eszményi tisztaságában és szűzességében, megőrizni segítette mély vallásossága is. Folyvást szorgalmasan olvasott s tanult, hogy a törvények tömkelegében eligazodjék és a törvények beható ismerete, a bírónak emez egyik fő és lényeges tulajdonsága, nála ne

hiányozzék. Külső viselete, egyszerűsége, szerénysége komoly méltósággal párosulva, teljes összhangban állott felállított birói eszményképével. „Megkivántatik,” így írta, „a bíróban, hogy a nélkül, hogy magát valami isteni lénynek tartván, embertársai fölött fölpöffeszkedjék, személyesen illedelmes, tisztos, komoly viseletével, melyben annyit, mennyi különben mint embernek szabad volna, magának semmi esetre sem engedhet, hivatalának illő tekintélyt szerezzen, és e végből némely bár csak különczködő szokásokat is távoztasson, s a kaczérságnak még színét is kerülve, másoknak kellő méltatása mellett, hivatalos eljárása alkalmával, tekintélyét lealacsonyító bármi tettekre szabadságot magának ne vegyen, se másoknak ne engedjen; semmiféle illetlenséget el nem törvén, hogy azoktól magokat mások is annál inkább visszatartóztassák, beszédét megválogassa; minden betyárságot, annyival inkább pedig minden erköcselenséget lelkismeretesen kerüljön, s így a mások megítélése végett lett megválasztatására, vagyis: birói hivatalára érdemes voltát nemesak bensőleg érezze, hanem külsőleg is kitüntetni törekedjék.” ZSOLDOS valóban így cselekedett, így viselkedett, tőle soha egy illetlen kifejezést, káromlást, haragos szót hallani nem lehetett. A birói hivatalt angol fogalmak szerint viselte, kik nem tartják helyesnek, ha a bíró sokat barátkozik, klubbokba jár, vendégeskedik, zajos multságokat keres. Visszavonúlva élt, szeretett családi köre melegében, csak néhány rokonnal, benső jóbaráttal érintkezve; mióta bíróvá lett, s főleg mióta a birói hivatalt szabályozó, s a bírót a politikai pártok viharáiból kizáró, képviselővé lenni s választási bizottságokban szerepelni tiltó törvény meghozatott, a politikai életben többé részt nem vett, s e puritanizmust annyira vitte, hogy bár a törvény azt, hogy a bíró választó lehessen, nem tiltja, még szavazni sem ment, hogy politikai pártállást foglalni ne láttassék. Neki az 1869-iki IV. törvény, melyet én részemről azon rendelkezésében, hogy a bírót a képviselőségből kizárja, *viszonyaink közt* helyeselni nem tudok, izlése szerint volt, s a birói állásról ápolt felfogásával megegyezett. Hogy a birói függetlenség azon említett feltételét is, mely a bár

mérsékelt, de önállást biztosító vagyoni jólétben áll, magának megszerezze: takarékos majdnem fősvény volt, s nem nagy, de mégis függetlenségét biztosító vagyonát összetartotta, jól kezelte, s ez úton gyarapította is. Az alapos jogtudomány becsét, mely Burke szerint „az emberi értelem dicsősége s minden századok egyesített esze, alkalmazva az ősigazság elveit az emberi ügyek végtelen sokféleségére“ s a birói hivatal magas feladatát s méltóságát teljesen felfogván már ifjabb korában, annak szentelte egész későbbi életét. Jól illenek rá Ulpianus szavai: *Jus est ars boni et aequi, cuius merito quis illum sacerdotem appellet; iustitiam namque colit et boni et aequi notitiam profitetur, aequum ab iniquo separans, licitum ab illicito discernens, veram philosophiam, non simulatam affectans.*¹⁾ S lehet-e elítélni e férfit, hogy birói hivatásához, melyre teremtetett, melyre egész életének tanulmányai s előkészületei irányozva voltak, minden viszonyok közt ragaszkodott?

A maga iránt oly szigorú, puritán férfi azonban mások irányában felette jó s gyöngédszívű volt. Ennek példájul el nem hallgathatok egy szép adatot Veszprém megyei főjegyzősége korából, melyet SZIGETI JÓZSEF-től, nemzeti színházunk kitűnő művésztől hallottam s mely ZSOLDOS IGNÁCZ-nak nemes és jó szívét s egyszersmind a színészi pálya iránt abban a korban ritka elfogulatlanságát s felvilágosodott életnézetét bizonyítja. SZIGETI JÓZSEF, veszprémi előkelő család fia, mely közel rokon volt a KOPÁCSI-akkal, fiatal korában, természetesen szülőinek akarata ellenére, 1841-ben színészsze lett. Sok szenvedéssel járó bujdosásából egy év múlva hazatért Veszprémbe. A szülői ház azonban be nem fogadta a „tékozló fiút“ s a szegény lelkes gyermek pénz nélkül, elhagyatva s bűba merülve ült egy kurta koreszmában. ZSOLDOS ezt megtudván, házába hívta a bánatos fiút s nem csak étellel-itallal látta el, hanem asztalánál, melyhez Veszprém megye előkelőit meghívta, oldala mellé ültette s poharat emelve oly szép s emelkedett szellemű, atyailag tanácsadó beszédet intézett

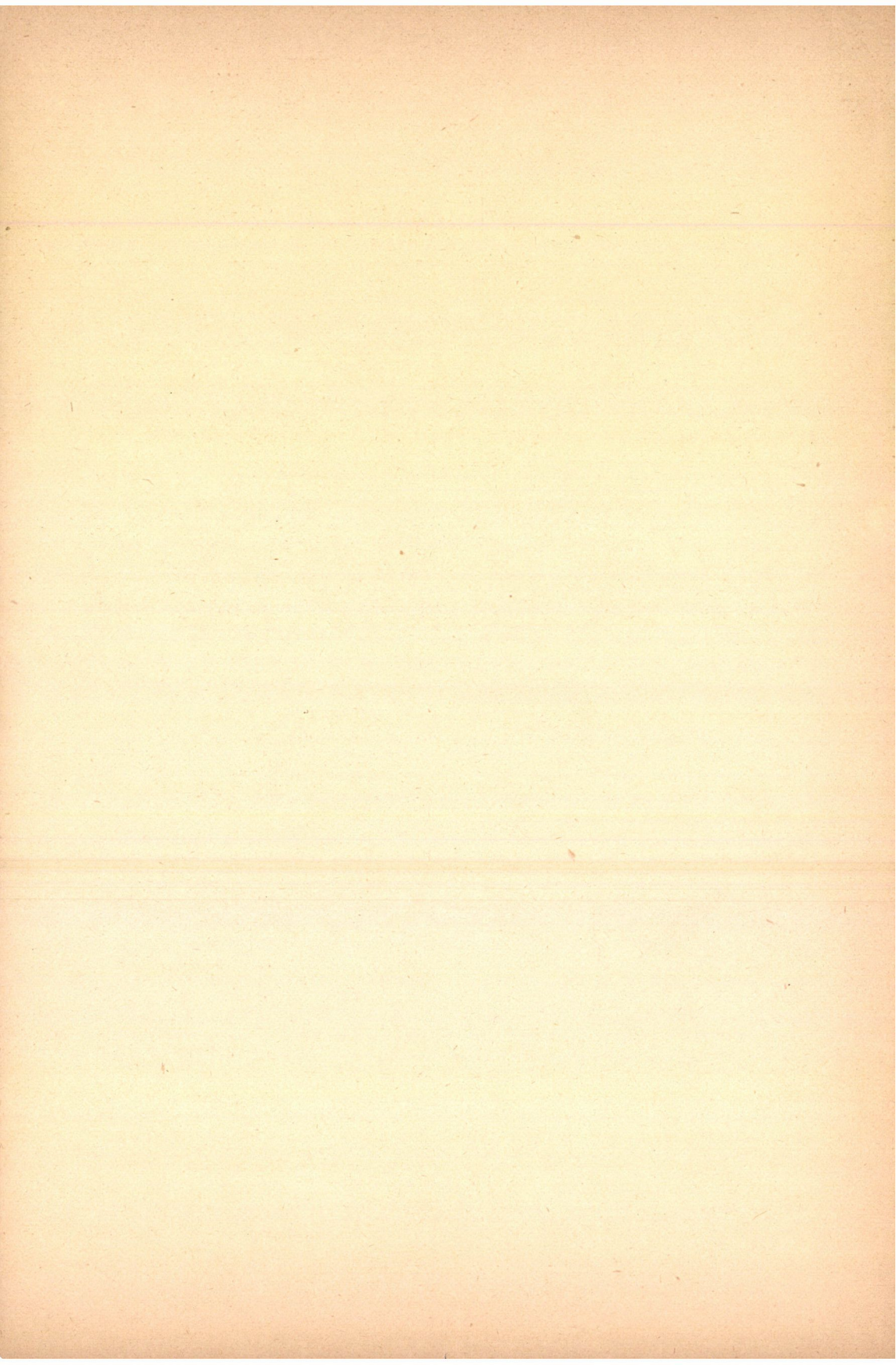
¹⁾ Fr. 1. D. de iust. et jure.

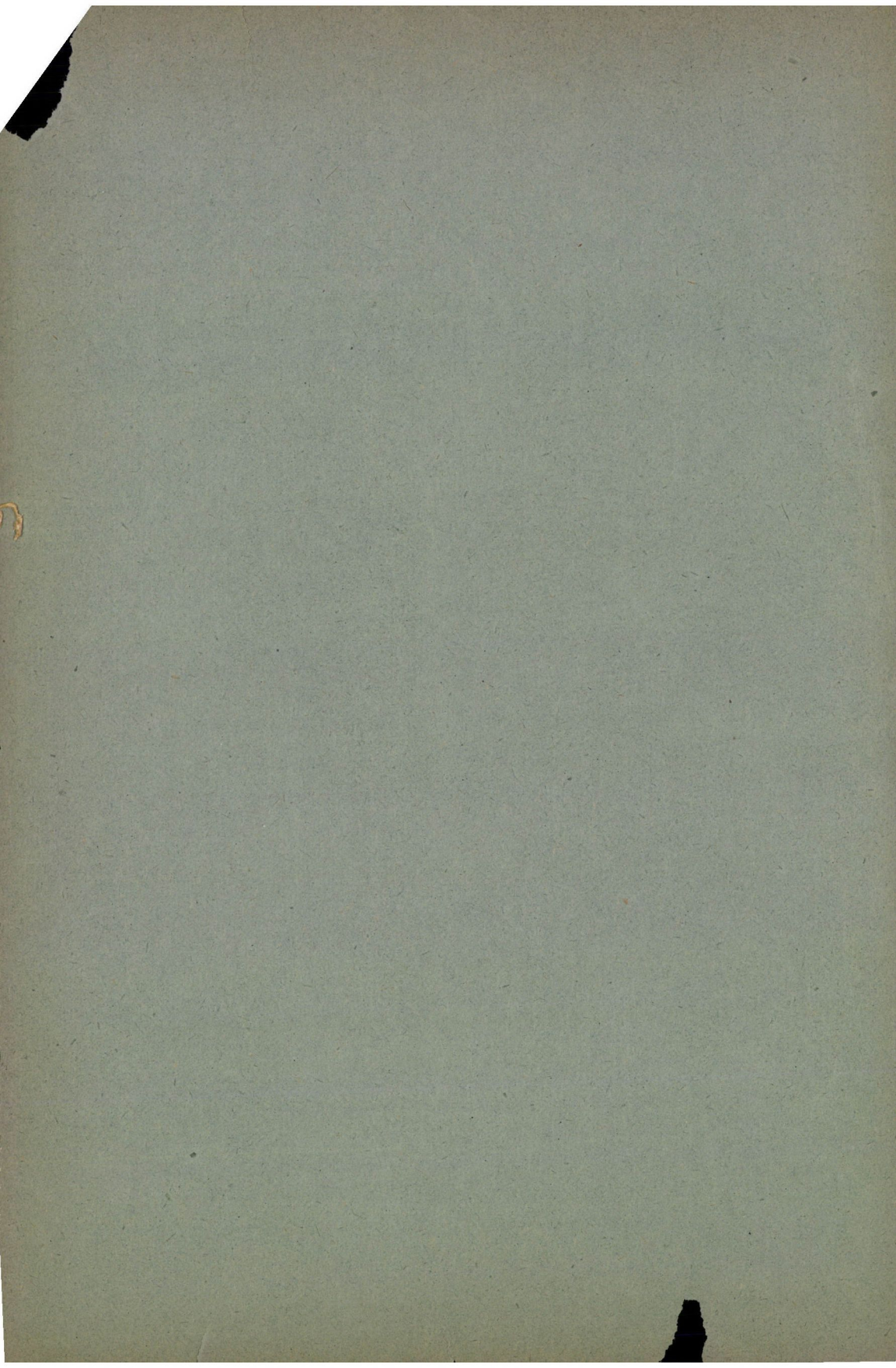
hozzá, mely a lelke mélyeig meghatott gyermeket zokogásra birta. Elébe tartotta hivatása nemes célját, melyet csak úgy érhet el, ha a becsület s jó erkölcsök útján híven megmarad, kötelességeit, melyek a szép, de rögzös pályán reá várnak s felbátorította őt a nehézségek legyőzésére; azután pedig, hathatós közbenjárása által kibékítette haragvó szüleivel. Ime, talán Zsoldos-nak köszönjük, hogy nemzeti színházunk egyik dísze s fiatal színészeink nagyérdemű nevelője el nem züllött, s a nemes, de akkor igen terhes pályán megmaradt és azon magaslatra emelkedett, melyen őt ma látjuk. — De ezenkívül is hány Veszprém megyei árva s hány volt jobbágy áldása kísérte őt a gondos, lelkiismeretes, melegsívű tisztviselőt!

S részünkről is, a t. akadémia részéről, melynek Zsoldos Ignác annak idején egyik dísze volt, nem fogjuk magunkra vonni a szemrehányást, hogy érdemeit eléggé nem méltányoljuk, hogy emlékének tisztelő elismeréssel nem áldozunk. Állítsuk be nevét s emlékét Pantheonunkba, a legjobbak mellé, kiknek részint hű követője s tanítványa, részint közelebbi barátja s pályatársa is volt, s ő becsülettel megállja helyét, hanem is a sasszárnyakon repülő államférfiúi vagy írói lángész tulajdonosai, az első rendű hősök során, de kétséggel a leghasznosb, legszorgalmasb, legfáradhatatlanabb munkások között, kik e haza szellemi előmenetelén, főleg erkölcsi nemesedésén híven munkálkodtak s maguknak legkevesebbet, de a közügynek annál többet éltek.

1884. május 3-áról kelt utolsó levelében, melyet tőle vettem, azon levelemre válaszol, melyben tőle, mint Zsivora György-nek egykori soproni tanuló társától, e nemeslelkű barátunk gyermekkoráról szóló adatokat kértem. „Minél boldogítóbb örömezzet gerjeszt föl bennem,” így ir hozzám a sír széléről, „annak jól eső tapasztalása, hogy nemcsak eltemetve, de még egészen elfeledve sem vagyok azoktól, kik társaim valának a hivatalban, bajtársaim a viszontagságok között s barátim az élet hosszú során át; ha rólam, egy hajdani „Fuit”-ról mégis csak megemlékeznek: annál inkább sajnálom, hogy a kívánságnak csak kis részben tehetek eleget.” S a Zsivora felett tartandó emlékbeszédről

levén szó, miután nekem, mint Zsivora parentálójának, meg nem érdemelt bókokat mondott, ezzel végzi sorait: „és, *versatur urna!* maholnap s tán nemsokára az akadémia legrégibb rendes tagja s 50 éves levelezője, a 81 éves aggastyán, (ki ugyan most még öregségétől kitelhető egészségnek örvend, kinek évek óta de még csak feje sem fájts ut figura docet a „garrula senectus“ előjogát felhasználva, szeret csevegni, ha kap valakit, a ki meghallgatja, ki fog dólni a hámból, s ki lesz vajjon búcsúztatója?“ — Talán csalódtam, de ismervé irántam viseltető szíves rokonszenvét s mindenkor tanúsított baráti szeretetét, e felkiáltásban, melylyel a hozzám intézett levelet végezé, némely korábbi nyilatkozataira is visszaemlékezve, azon hit élt bennem, hogy a dicsőültnek óhajtását teljesítem, ha elválalalom a t. akadémia megtisztelő megbízását, hogy én mondjam el e helyen részemről is, talán már csak ő felette, a kegyelet s tisztelet szavait: Áldott legyen emlékezete!

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET, 1883.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

II. KÖTET, 1884.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	" 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Robert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvieh Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Erkövy Adolf r. tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	" 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom t. tag felett. Hollós Jusztnián l. tagtól	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

IV. KÖT. — 2. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
BENFEY TIVADAR

A M. TUD. AKADEMIA KÜLSŐ TAGJA

FELETT.

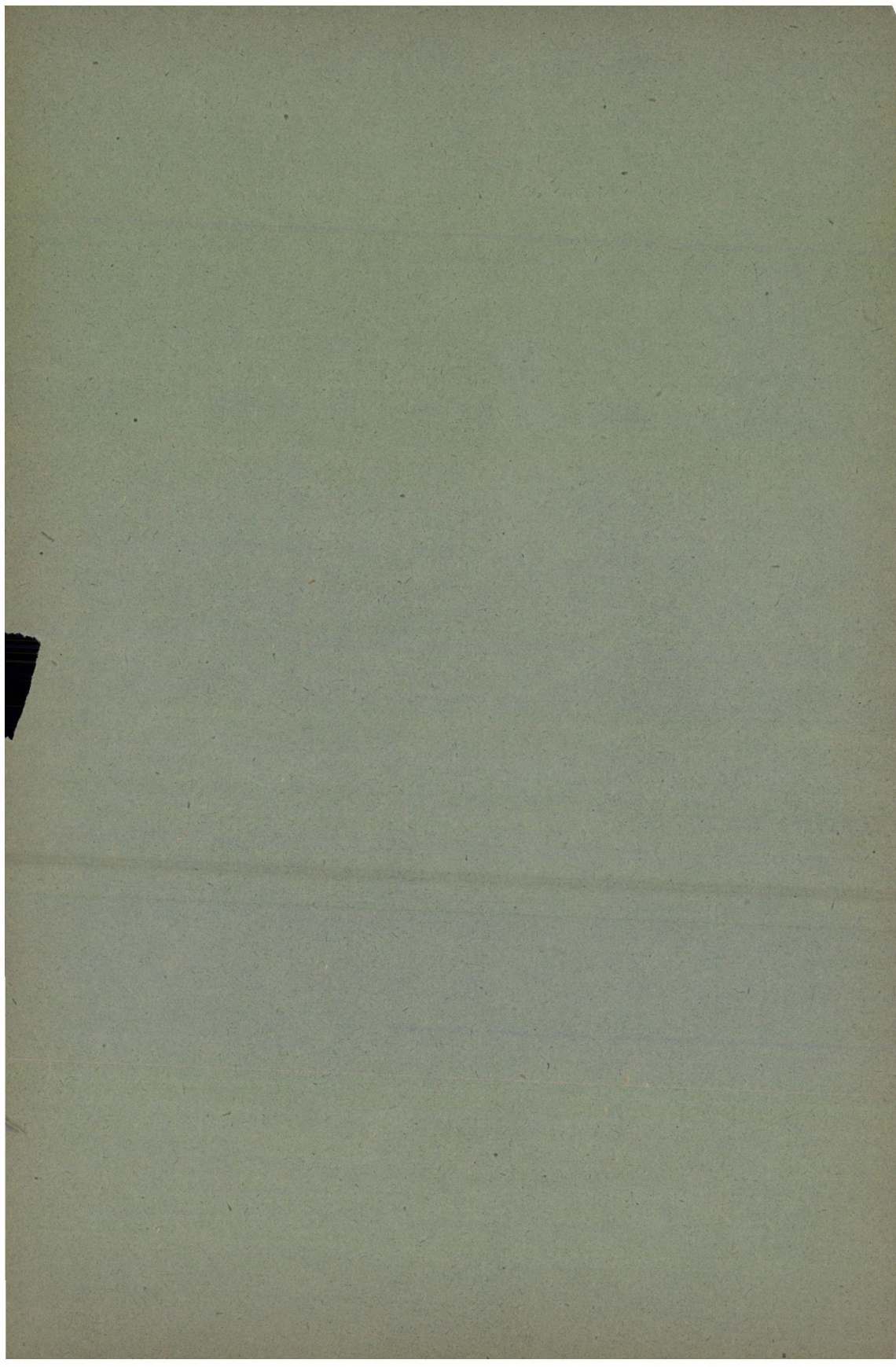
BUDENZ JÓZSEF

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADEMIA 1881. NOVEMBER 28-KÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ara 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

BENFEY TIVADAR

A M. TUD. AKADÉMIA KÜLSŐ TAGJA

FELETT

BUDENZ JÓZSEF

RENDES TAGTÓL

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1881. NOVEMBER 28-KÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

BENFEY TIVADAR

EMLÉKEZETE.

Az e század elején Németországban megindult indogermán összehasonlító nyelvtudománynak csakhamar egyik nevezetes focusává vált a *göttingai* egyetem BENFEY TIVADAR által, kinek 1834. óta, idáig majdnem egész félszáz éven át, ott folyt le az új tudománynak és a vele kapcsolatos philologiai nyomozásoknak szentelt élete. Ugyanott, a *göttingai* egyetem kebelében, már régebben, a múlt század végén csillant volt föl a nyelvhasznítás első hajnalfénye, a magyar Gyarmathi Sámuel hasonlító kísérlete a magyar és finn-eredetű nyelvek körében, mely, ha helyesen kitűzött elveit ügyesebb alkalmazás is ajánlja, illetőleg az alkalmazást bővebb nyelvismereti készlet is elősegíti, talán már akkor is fölhozhatta volna a nyelvtudomány egére azt a világító napot, mely azután nem sokára a szanszkrit nyelv képében először az indogermánság területét világította meg. De Gyarmathinak még gyarló kísérlete a szélesebb nyelvrokonság kimutatásában s vele együtt Sajnovicsnak szintén inkább a rokonnyelvi viszony fölfogására, mintsem tényleges bebizonyítása által nevezetes „Demonstratioja“ csakhamar múló északi fény maradt, mely mellett jobban látni, még a legközelebből érdekelt magyar nyelvtudományban is, alig egy-két vizsgáló próbálkozott. De vajjon csakugyan minden hatás nélkül maradt-e Gyarmathinak, legalább helyes elvekből kiinduló, példaadása az indogermán nyelvhasznítás megfogalmazására? Hiszen az

mégis csak egy kis sugárt vethetett az első indogermanisták elméjébe, midőn így ítél róla maga BENFEY (a *Geschichte der Sprachwissenschaft* 278. l.) „die für ihre zeit ganz ausgezeichnete, erste wirklich wissenschaftliche sprachvergleichung von Sam. Gyarmathi, welche wir theils den russischen verdiensten um sprachenkunde, theils den auf der Universität Göttingen mit so grossem eifer, insbesondere unter Schlözer's antrieb gepflegten historischen und ethnographischen studien verdanken.“ Gyaníthatjuk bár, noha biztos nyomát nem mutathatjuk ki. Donner O., finnországi tagtársunk, csakugyan hajlandónak látszik Gyarmathinak még ilyen messzibb kihatását is elfogadni, ¹⁾ midőn róla így szól: „Noha Gyarmathinak ezen tekintetbevételei (t. i. momenta quae similitudinem constituunt) tulajdonképen a magyar és a finn nyelvek összehasonlítására vonatkoztak, mégis magokban foglalják általában az újkori összehasonlító nyelvtudomány irányzó alaptételeit s voltaképen csak ugyanezen elvek alkalmazása az ó-klasszikus nyelvekre, meg az újonnan felfedezett szanszkritra, valamint ezen bővebb és ismeretesebb anyagkészleten nagyobb részletességgel keresztül vitt munka tette Boppot az újabb nyelvtudomány elismert mesterévé és teremtetőjévé.“

De hiszen nem arról kell szólanom, hogy milyen nagyobbféle hatása lehetett volna Gyarmathinak Göttingában és a göttingai egyetem termékenyítő légkörében keletkezett munkájának, — hanem a göttingai BENFEYRŐL, a kinek ugyanez egyetem kebelében folytatott munkássága a maga tudománykörében csakugyan nagyhatásúvá lett. De mielőtt ezen tudományos munkásságának irányait és eredményeit vázolni megkísértem, hadd mondjam el röviden azt a keveset, a mi külső élete körülményeiről följegyezhető.

BENFEY TIVADAR született 1809-ben (január 24. vagy 28-kán) a kis *Nörten* városban, nem messze Göttingától, — izraelita, nem igen jómódú családból. Bizonyosan korán kezdte és sikeresen folytatta a tudományos pályára irányzott tanulást; mert már 1824-ben, 15 éves korában átléphe-

¹⁾ Beköszöntő előadás: „Om jemförande sprakforskning“ 1871.

tett a göttingai gymnasiumból az egyetemre, a hol főleg a classica philologia volt tanulmányának tárgya, a melynek akkoriban is Göttingában kitűnő szaktudósok voltak a művelői és előadói, mint Müller (Carl Otfried), Dissen, Mitscherlich, Heeren, Bouterweck. Későbbben Münchenbe ment át BENFEY, a hol egyebek közt Thiersch Fr. a görög nyelvnek kiváló történeti érzékkel való tárgyalása által tűnt ki. De már az egyetemi tanulmányok alatt, melyeket 1828-ban a doktorság elnyerésével befejezett, kellett neki megéreznie és éles elméjével csakhamar fölfognia egy akkoriban fölmerült új tanulmánynak messzeható fontosságát, — olyan tanulmánynak, mely éppen a classica philologia nyelvészeti részét egészen más alapokra fektetni ígérkezett, s ezenkívül, úgy mint egykor éppen a classica philologia a görög-római szellemvilágot, az emberiségnek egy nem kevésbé nagyszerű, bár sajátos színű szellemi fejlődését kezdte kitárni. E század első negyedében nyerte az európai tudós világ az első tudomást az ó-ind (szanszkrit) nyelvről és irodalomról; már 1816-ban megmutatta Bopp (*Conjugations-system der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*), hogy mit ér ez az új tudás az európai, köztök a görög és latin nyelveknek egészen másnemű átértésére nézve, mint a milyent eddig el tudtak érni, s 1827-ben jelent volt meg Bopp szanszkrit grammatikája, mely e nyelv első ismeretét könnyebben hozzáférhetővé tette. Kétségtelen, hogy BENFEY, ki már 1834-ben a szanszkrit nyelv és összehasonlító nyelvtudomány magántanárául habilitálta magát Göttingában, már egyetemi éveiben fogott hozzá az új tanulmányhoz, s még a Boppé előtt használhatta a régibb angol grammatikai műveket (Carey, Wilkins, Forster). Tudjuk ezenkívül, hogy BENFEY 1830. nyarán Frankfurtban mulatott, a hol Poleyvel ismerkedett meg, ki több szanszkrit munkát, köztök a Veda-irodalomhoz tartozót is adott volt ki; ugyanesak Poley rá is vette BENFEY-t, hogy egészen a szanszkrit philológiának szentelje erejét. Az 1834. év óta egész élete végéig Göttingában találjuk BENFEY-t, mint tudományában „alkotót, ki türve épít“ és tanítót, ki az új iránynak, melynek

sokáig mindenféle előítéletekkel kellett küzdenie, a végleges elismerést segítette kivívni. Azt hinnők, hogy első nagy munkája után (*Griechisches Wurzellexikon* 1839. és 1842.), a melyet a párisi Akadémia a Volsey-féle díjjal jutalmazott, BENFEY-t professzorságra emelték. De ez csak 1848-ban történt, hogy e méltóságnak csak első fokát az „extraordinarius“-ságot nyerte el; s még kevésbbé hinnők, hogy a közben kivivott tekintélye és a szűkebb hazáján messze túlhatott hírneve mellett is még csak 1862-ben lett Göttingában professor ordinariussá. Érdemeinek külső elismerésében saját hazája mindig mostoha, mert nagyon is késlekedő volt.

BENFEY maga irta meg a kivált Németországban fejlődött és fölvirágzott újabb nyelvtudomány és keleti philológiának történetét (*Geschichte der Sprachwissenschaft und orient. Philologie in Deutschland* 1869.). Hisz e történet tárgyához tartozik BENFEY-nek egész nagyszabású munkássága is, s azt gondolhatnók, hogy ebben a könyvben készen megtaláljuk az ő tudományos „autobiographiáját“ is. De ez nincs úgy; megemlíteni ugyan megemlíti a maga munkáit is, de mindig a legeslegrövidebb módon, holott fontosabb idegen munkáknak néha még taglalásába is beleereszkedik; a magáeiról néha még annyit sem mond, hogy pl. ezt vagy azt igyekeztem velök praestálni. Sőt annyira viszi a szerénységet, hogy e történetben egyszer sem nevezi magát a BENFEY néven, hanem mindig csak így „der Verfasser dieser Geschichte“. Így tehát csak azt tudjuk meg tőle, hogy pl. „Den Sāmaveda hat der V. d. G. 1848. mit Übersetzung und Glossar herausgegeben“ (410); „auch der V. d. G. hat dazu (erklärung der persischen keilschriften) sein scherfflein zu liefern versucht“ 622. (t. i. „Die persischen Keilschriften mit Übersetzung und Glossar 1847.“); „Grammatiken des Sanskrit liessen erscheinen: Ant. Boller 1847, der V. d. G. in den Jahren 1852., 1855., 1863. und 1868, letztere beide in englischer sprache“ (406 l.); „der V. d. G. liess im J. 1840. einen grösseren Artikel über Indien in der Allg. Encyclopaedie der W. u. K. erscheinen (416); „über die indischen fabelwerke und erzäh-

lungen, sowie den einfluss ihres inhaltes auf ausserindische länder, insbesondere Europa, hat der V. d. G. untersuchungen veröffentlicht in der Einleitung zu seiner übersetzung des *Pantschatantra*“ (417.); stb. Egy fél lapon szól az ő Wurzellexikon-járól és tüzetesen az indog. nyelvhasznítással foglalkozó dolgozatairól (584.) a legtartózkodóbb módon. De nem fukarkodik ám az elismerés meleg szavaival, midőn az ő szaktársai munkáiról szól, kik közül pl. Pott „der umfassendste sprachenkenner, dessen philosophisch und historisch gebildeter geist fast kein problem der sprachwissenschaft unberührt und unbefruchtet gelassen hat“; Chr. Lassen, „der eigentliche vater und jetzt Nestor der indischen philologie“ (387.), „Die bahnbrechende und epochemachende kleine schrift von A. Roth: zur Literatur u. Geschichte des Weda“ (417.); nem említve, hogy Boppnak, Grimme-nek, Humboldtnek egész fejezeteket szentel, tüzetes méltatással.

Azt látjuk, hogy BENFEY történetét ő rá nézve ki kell egészítenünk. Föl kell tüntetnünk, hogy egyéb nagyok mellett, a kiket ő emelt ki, miben állt voltaképen az ő nagysága a tudomány terén.

Ha mindenek előtt működésének szemléletéből az ő tudományos szellemének általános jellemző vonásait irodunk kitalálni: azt állíthatjuk róla, hogy az szintűgy egészre törekvő, mint mélyreható volt; az élesen elemző vizsgáló párosult benne a divinatióra képes kombinálóval, s így tudománya körében bizonyos többoldalúságot fejthetett ki, melynél fogva szaktársainak nem csak egyikével vagy másikával, hanem egyszerre többjével mérhető össze, a kik kiválóan csak egy valamely irányban tűntek ki.

Az indog. nyelvtudomány első stádiumában csak is irodalmas nyelveket dolgozott föl, a melyek emlékeiben egyszersmind az illető nyelvek egy-egy régibb phasisát, sokszor jó darab fejlődési történetét is megtalálta, a mi természetesen e nyelveket az egybevető vizsgálatra sokkal alkalmasabbá tette. Részint kellett is így tennie: mert a legfontosabb nyelvei (szanszkrit, zend, latin) már csak is emlékekben fönmaradt holt nyelvek voltak; részint tehette

így érezhető baj nélkül: mert elég terjedelmes régi irodalmakból a hasonlítandó nyelveknek (pl. ó-görögnek, ó-szkandináv, ó-szlávnak) kielégítő ismerete volt meríthető, úgy hogy kár volt eleinte a nyomozást a jelenkorig fönnmaradt, több felé elágazott, de általában alaki teljességökben fogyatkozott s különben is depravált dialectusok vizsgálatával valami nagy haszon nélkül megnehezíteni. E tekintetben az indog. nyelvtudomány, nyomozása anyagára nézve, csak szerencséjével dicsekedhetik, hogy ennyi irodalmas, és pedig jó régi emlékekkel bíró nyelvvel van dolga; míg más nyelvkörök tudománya csak a legújabb mainapi, alig néha tegnapi, alakjokban észlelt dialectusokból nyert nyelvismerettel kénytelen beérnie, a melyből sok, a további kombinálásra nézve fontos elem bizonyosan már kiveszett. Hogy mennyivel alkalmasb egy régiebb phasisa a nyelvnek a nyelvhasznító nyomozásra, mint sem későbbi mai napi dialectusai, azt kiki belátja, a ki teszem a mai román nyelveket együtt véve a latinnal tartja szembe. Nem csoda tehát, hogy Bopp a román nyelvekkel semmit sem törődött, s hogy utána is a latin nyelvismeret teljesítése végett nem a mai olasz tájbeszédeket, hanem az ó-italiai dialectusok gyér emlékeit kutatták. Mindazonáltal a régi, bár magában fontosabb anyagnak ily előjogosításában bizonyos egyoldalúságot kell látnunk, de a melyet az óriási munka czélszerű egymásutánjának számbavétele teljesen kiment. Eszünkbe jut itt, hogy Révaink is a régi magyar emlékekbe mélyedve, az élő magyar népnyelv változatait meglehetősen despectussal nézte. De az indogermán nyelvtudomány csakhamar észre is vette nyomozásának ezen némi hiányosságát, s kivált miután Schleicher Ág. a litván nyelvben egy az indog. hasonlításra nézve még szintén igen fontos élő nyelvet ismeretett volt, mindinkább iparkodott is nyomozási anyagát az élő nyelvváltozatok ismeretével kiegészíteni; hozzá járult, hogy újabban a nyomozás egyszersmind az egész nyelvcsalád egyes ágai és tagjai specialis fejlődésének tüzesebb kutatása felé fordult, s ezzel szükségképen az élő dialectusok fölvétele is kötelezővé vált. Végre még

érezhetővé vált az is, hogy az élő nyelv ismerete bizonyos tekintetben, jelesen a hangalaknak sokkal pontosabban megtudható voltánál fogva, megint fölötte is áll a régi emlékekből meríthető nyelvismeretnek, úgy hogy amannak számbavétele némely, főleg újabban előtérbe lépett nyelvészeti kérdésekben többé el nem utasítható.

De az irodalmas és régi emlékekkel bíró nyelveket is az indog. nyelvtudomány csak úgy használhatta jól és a kívántató biztossággal, ha azok ismerete már kellőleg megszerezve, emlékeik csakugyan kielégítőleg érthetők, vagyis jól megmagyarázva voltak; s mindjárt élni velők csak úgy lehetett, ha az illető nyelvismeret máris az irodalmakból és egyéb emlékekből kifejtve egyes adataival összegyűjtve és rendszeresítve volt. A nyelvanyag ily elkészítése s előállítása egyik fő munkálata az illető régi néppel foglalkozó philológiának. E részben pedig az indogermán nyelvtudomány keletkezése korában csak részben találta meg a kívántató előkészületet. Az ó-görög és latin philologia jobbadán megtette volt, több száz éven át folytatott buzgó működése alatt, a mit tőle a nyelvtudomány kívánt, a mi-ben a görög és latin nyelvismeretnek soha teljesen meg nem szakadt tradíciójára is támaszkodhatott; igaz, hogy még azontúl is volt szükség az eredmény tökéletesbitésére és teljesbitésére, főleg az e nyelvek legrégibb phasisait megvilágító emlékek (pl. a homéri költemények, az inscriptiók) kritikai fejtegetése és nyelvészeti szempontból való tüzetes földolgozása által. Szintígy a germán nyelvek régisége már megnyerte volt ugyanakkor hatalmas föl kutatóját és ugyancsak grammatikus fejtegetőjét Grimm Jakabban, a ki e téren csakhamar élénk sürgés-forgást keltett; az ó-szláv nyelvet földolgozta volt Dobrowsky (*Institutiones linguae slavicae veteris dialecti* 1822.); az örmény nyelvnek, mint az iráni ág egyik főrepraesentansának meg volt akkor, hogy Bopp a hasonlításba belevonta, jóra való grammatikája Petermanntól (1837.). Ámde magát a szanszkrit nyelvet, a melynek ismerete pedig az új nyelvtudomány egyik fő-fő alapjának mutatkozott, minthogy tanulmánya még csak alig kezdődött volt Európában, még

nem is értek volt rá kellő módon philologice előkészíteni és földolgozni. Rászorúltak tehát a nyelvhasznítóknak, hogy magok ezen nagyönis érezhető hiány pótlására vállalkozzanak s így tudományuknak erősebb alapot szerezzenek. Ennélfogva azt tapasztaljuk, hogy az első nagy indog. nyelvhasznítóknak egyszersmind többé-kevésbbé nagy szanszkrit-philologusok voltak, s némelyek működése talán inkább ez utóbbi irányban, az alapvetés megszilárdításába helyezte a súlypontját — a kikhez BENFEY-t is bátran lehet számítanunk. Ez maga (Gesch. d. Spr. 419.) így nyilatkozik e két szaknak szorosán kapcsolt voltáról: „A mint az újabb nyelvtudomány első kezdete a szanszkrit nyelv ismeretéből vált ki, úgy az ind (szanszkrit) philologia kifejtése mindig nagy hatással volt annak (a nyelvtudománynak) öregbedésére [weitere entfaltung], a mi már abból is megtetszik, hogy többnyire ugyanazon férfiak, a kiket fentebb szanszkrit-philologusoknak (szanszkritistáknak) mondtunk, egyszersmind általában a nyelvtudomány terén is jeles munkásságot fejtettek ki. . . De nem csupán csak a szanszkrit-philologia szolgált a nyelvtudomány alapjául, hanem minden (indogerman) nyelv, a mely már philologiai-nyelvészeti vagy mélyebb philologiai tárgyalásban részesült volt, vagy még a nyelvtudomány fejlődése alatt ilyenben részesült, hozzájárult a nyelvészeti fölfogások szélesbitéséhez és megigazításához.“ S a mit itt BENFEY különösen az indogerman nyelvtudományra vonatkozólag mond, általában ugyanazt tartotta a nyelvészet és philologia szoros barátságáról. Szépen fejtegeti ebbeli fölfogását a Gesch. d. Spr. bevezetésében (7. l.); miután előadta, hogy a nyelv a philologusnak is nemcsak eszköz az irodalmi tanulmányra, hanem nyomozása tárgya is, mint az illető nép életének legmagasabb fejleménye, alkotó szellemének leghívebb organuma és archivuma, még az államnál, jognál, vallásnál, művészetnél, tudománynál s szellemi életének egyéb szervezeteinél magasabban álló teremtés, mely nem kevésbbé mint ezek, megkívánja a magáért való megismerést és tanulmányozást: „A nyelvtudományra nézve a philologianak a legnagyobb fontossága van, nem csak az által, hogy

egyed, a nyelvtudományba való föladatokat törekszik teljesíteni [durch ihre versuche, teile zu vollenden, welche der sprachwissenschaft angehören], hanem még inkább az illető nyelvnek azon gondos és mindenre kiterjeszkedő tárgyalása által, a melyet gyakorlati czéljai megkívánnak. Ez által mintegy a nyelvtudományi tárgyalásra való előkészítést vállalja el, s a nyelvnek tapasztalati törvényeit (szabályait) philologiai pontossággal megállapítván és tisztába hozván, mélyebb elméleti átértésének egyengeti az útját. Bármennyire vehette is hasznát a nyelvtudomány bármily meglehetősen kezdetleges és durva nyelvéírásoknak is, mégis eddigi igazi kifejlődése főképen oly nyelveken alapszik, a melyekben kitűnő philologiai földolgozás a tényleges jelenségeket már úgy szólván egészen megállapította, úgy hogy mintegy magok kínálkoztak a rajtok való elmélkedésre s a teljesítendő nyelvtudományi föladatok helyes útját, illő módszerét aránylag könnyen megtaláltatták. Ezért is főképen a classica-philologia szigorú pontosságra néző iskolájában készült férfiak szereztek magoknak az újabb nyelvtudomány terén nagy érdemet (közbe mondva: ilyen volt BENFEY is) — s mindazoknak, a kik annak további megépítéséhez magokban kedvet éreznek, váltig azt kell ajánlani, hogy a kritika és exegesis mestereivel, a melyeket a classica-philologia teremtet, a nyelvi jelenségek gondos szemléletébe és megfontolásába magokat beleavassák; mert főleg ez által válnak képesekké, hogy a nyelvtudomány külön terén is sikeresen működhessenek.“ — Így BENFEY. S valóban meg kell vallanunk, hogy még az a nyelvész is, a kinek éppen nincs dolga irodalmas vagy úgynevezett remek nyelvekkel, mégis minden lépten-nyomon szintén philologiainak nevezhető előmunkálatra támaszkodik. Még nem „művelt“ nyelvek leírása, grammatikai alakjuk kifejtése az élőszónak először lekötendő emlékeiből, szókincsök gyűjtése és pontos értelmezése, valamely tolmácsoló nyelv segítségével — ezek mind oly műveletek, melyek minden subjectív okoskodástól való tartózkodás mellett a jelenségek pontos megállapítását czélozván, szakasztott olyfélék, mint a philologiai nyelvész teendői;

hiszen néha meg egy kis, többé-kevésbbé tökéletlen textus is kerül az irodalmatlan nyelv vizsgálójának a kezébe, olyan, a mely nem egyenesen nyelvmutatványképen jegyeztetett, hanem valamely életbeli célra szolgált. Eme vizsgálatok körét, melyen belül egy „míveltlen“ nép nyelvének leírása helyet talál, „ethnographiá“-nak nevezzük most; lehetne bár a philológiákat is a mívelt népek ethnographiáinak ezímezni.

BENFEY-t még egyetemi tanulmányai ideje alatt Boppnak epochalis beköszöntése (1816. Conjugations-system) az új nyelvtudomány terére vitte, mint a melyen az ifjú szellemnek véghetetlen tudományos hódításra való kilátás csábítólag intett. E végett legelőször a szanszkrit nyelv kellő ismeretét kellett megszereznie — *philologus* módra, a mire ugyancsak meg is adta volt neki a kívántató készséget a classica-philologia „szigorú iskolája.“ Maga is sokszor emlegette későbbben tanítványainak, hogy mennyit köszön az előkészítő iskolának (kivált Dissent emelve ki), s emléket is hagyott az ő classikus tanulmányairól Terentius komédiáinak fordításával (Andria, Eunuchus, Adelphi 1837. és 1854. Stuttgart.). Történetesen vagy inkább a szakjának alapos fölfogásánál fogva úgy történt, hogy BENFEY irodalmi munkássága legeslegnagyobb része a szanszkrit philologia terén ragadt meg; mindazonáltal azt kell tartanunk, hogy a végeztél, mely szeme előtt lebegett, az *indogermán nyelvtudomány* tökéletes épülete volt, melynek megalkotására munkájával hozzá akart járulni. Ő neki főfigyelme nem a philologiai reáliákra fordult, nem pl. historikus irányban haladt nyomozása, úgy, mint Lassennek, hanem ugyancsak a nyelvész Boppnak vezéresillaga után indult, mind a mellett, hogy szellemének teljes önállóságában az ő munkáinak a Boppéitól nagyon különböző jellemet adott. Hogy ezen jelzett főcélra irányult az ő munkássága, noha pl. összehasonlító grammatikát nem írt, úgy mint Bopp vagy Schleicher, arra nem csak az vall, hogy egyetemi tanítóul lépven föl, a szanszkrit nyelv mellett indogermán nyelvhasonlítást is tűzött ki tanítása tárgyaúl, s hogy hosszú professzorsága alatt ebbeli előadásokat tartott, hanem még

inkább az, hogy első nagyobb munkája, melylyel végleg a szak kiváló férfiai közt helyet foglalt, hasonlító munka volt, t. i. „Griechisches Wurzellexikon“-ja, melyben a görög nyelv szókincsének úgynevezett „gyökereit“ kinyomozni s annak ez utóbbiaktól származását kimutatni igyekezett, a mi közben „szükségessé vált, hogy gyakran a görög nyelv határain átlépve, a rokon nyelvekre terjeszsze ki a nyomozást, úgy ez a munka is, különösbre mutató czíme mellett, inkább általánosb jellemet öltött.“ Irányát jelzik továbbá sok összehasonlító értekezései, s nem kevésbbé ezeknél azon szeretet, a melylyel a nyelvtudomány történetében elmélyed, melynek fejlődését mesterileg rajzolja, valamint ezentúl való föladatait körvonalozza (Gesch. d. Spr.); s végre tudva van, hogy még egy nagyobb szabású indogermán összehasonlító grammatikát is tervezett, valamint a nyelvtudományi problémák történetének is egy külön munkát szánt. Annyira kedves volt neki a nyelvhasznító fejtegetés, hogy abban keresett pihenést, a már csak egyhangú fáradságba kerülő grammatikai munkálattól: 1878. megjelent értekezésében („Altpersisch *mazdâh* stb.“) szószerint ezt olvassuk: „wenn ich nicht bisweilen und so auch jetzt das unbesiegbare Bedürfniss fühlte, mich einmal von der monotonen und ermüdenden redaction der Vedengrammatik, welche fast nur noch überlegen, kaum je mehr ein denken in anspruch nimmt, durch eine anspannende denkarbeit zu erholen und wieder zu erfrischen“ (t. i. éles kritikával keresztül vitt hasonlító fejtegetés által).

Szanszkrit philologus volt Bopp is: megírta szanszkrit grammatikáját (1827.), főleg a megelőző angol munkákra (Forster, Willkins, Colebrooke) támaszkodva, saját irodalmi tanulmányából meritve; fő érdeme, hogy a szanszkrit nyelv szerkezetének rövid, igen világos s az európai fölfogáshoz alkalmazott ismertetését adta, a mely a nyelv tanulmányába való bevezetésre könnyen használható eszköz volt. De valamint irodalmi foglalkozása csak a későbbi úgynevezett classikus szanszkritra, a nagy ind eposzok nyelvére szorítkozott, úgy grammatikája sem ment ezen túl, sőt egyenesen elutasította magától, hogy még az ind grammatikusok

saját nyelvökről való, de egyszersmind annak régibb phasisait, jelesen a védák nyelvét is fölölélő, csakhogy egyúttal igen bonyolódott mesterséges rendszerben szerkesztett munkálatait is számbavegye. Ezekbe kellőleg be és rajtök keresztül hatolni, beléjük elmélyedni s megint teljesen föléjük emelkedni, mondja BENFEY, tán úgy sem birt volna Bopp, kinek egyoldalú genialitása kizárólag a nyelvhasznítás számára termett, kit valamely nyelv a maga különösségében csak annyiban érdekelt, a mennyiben ez a különösség valami általánosabbhoz állott viszonyban. Ez talán jó is volt így, mert különben Bopp, ha a szanszkrit philológiában teljesen elakad, aligha megalkotta volna nagy összehasonlító művét. — Mindazonáltal a mit Bopp a maga szellemének irányánál fogva megtenni nem vállalkozott, arra az indogermán nyelvtudománynak teljesb alapvetés végett meg egyéb tekintetből is a szanszkrit philológiának okvetetlen szüksége volt; le kellett győzni a nehézségeket, a melyek addig a szanszkrit nyelv teljesen kimerítő ismeretét s legrégibb irodalmának átértését akadályozták; hiszen csak ez úton volt remélhető, hogy az árja ág egyéb népeinek ősrégi emlékei is a tudomány előtt föltáruljanak. A kemény munkába — igazi labor improbus-ba — csakhamar bele is fogtak a legjelesebb tudós erők, mint Roth, Böhtlingk, Weber, Müller stb., köztök nem utolsóul BENFEY, kitől e helyen először a *Sāmaveda* fölszerelt kiadását kell megemlítenünk (megj. 1848.). Egy újabb szanszkritista (Delbrück) így ítél róla: „kiváló érdemet szerzett BENFEY a *Sāmaveda* kiadása által; ennek glossariuma legelőször hozott a védai nyelvből megbízható anyagot a nyelvészek használatára, s általában az etymologiai tanulmányokra igen üdvös hatással volt.“ Az ind grammatikusok munkálatait először Böhtlingk tette hozzáférhetővé (*Pānini* kiadása 1847., Vopadeva 1847. és kisebb grammatikai dolgozatok), de először BENFEY vállalkozott, hogy a grammatikai elemzés és statisztikai nyelveírásnak e csodálatos kincsét (mely pl. *Pānini* nyolcz könyvében mintegy 4000 szabály-fiókba van elhelyezve) bonyodalmas előadásának zárából kifejtse s az európai szanszkrit philologia és nyelvtudomány számára használhatóvá tegye.

E nagyszertű föladatot teljesítette BENFEY a szanszkrit nyelv teljes grammatikájában („Vollständige Grammatik der Sanskritsprache“), mely 1852. jelent meg s még mai nap is e téren a legkimerítőbb mű. S meg kell jegyezni, hogy BENFEY abban az ind grammatikusok észleléseit még kiegészítette saját gyűjtésével a védai és epikus irodalomból. De BENFEY az ind grammatikusok lelkes bámulója lévén, e munkában talán még kelletnél többet tartott meg az eredeti traditio formájából; sőt azt vélik szakférfiak, hogy az ind grammatika egyes fölfogásainak az indogermán nyelvtudományba való átvitelében is túlzó lett, — a mi, ha teljesen igaznak bizonyulna is, mindig nagyon érthető — és megbocsátható lesz. Ő reá is illik akkor saját megjegyzése, melyet Boppnak némely hibáiról szólván, tett: „Ja man könnte fast den unterschied ziehen: die Dii majorum gentium der wissenschaft machen fehler, aber keine dummheiten; die Dii minorum gentium selten fehler, aber desto häufiger dummheiten.“ Annyi igaz, hogy „Teljes grammatikája“ nem igen kezdő tanulónak való könyv, s azért csakhamar maga is annak egy rövidebb kiadását szerkesztette, a melybe hasonló alakmagyarázatokat is vett föl („Andererseits, da das Sanskrit die pforte zum höheren sprachstudium bildet, habe ich zugleich die genesis der sprache beachtet und diese soweit es ohne sich in untersuchungen einzulassen möglich war, in der kürze darzustellen gesucht“): ez a „Kurze Sanskrit-grammatik“ 350 n. 8-adr. lapon, 1855. (ugyanaz angol nyelven 1863. és 1868.) Grammatikáit kiegészíti a szanszkrit nyelv kézikönyvévé: Chrestomathie aus Sanskritwerken és Glossar 1854. („A sanskrit-english Dictionary“ 1866.)

BENFEY szanszkrit philologiai munkálatainak fényes betetőzése lett volna a *védai nyelv* külön grammatikája, a melyen sok éven át dolgozott s melynek ugyancsak már végredactiója közben állott, midőn munkáját a halál félbeszakítá.

Bár kiváló előszeretettel nyelvészeti (grammatikai) irányban művelte BENFEY a szanszkrit philológiát, de még elég munkakedve és ereje volt, hogy e tanulmánykörnek más részeiben is eiismerésre méltó nyomozasokat tegyen, a melyekben nem

ritkán a nyelvi kutatás eredményeit is értékesíthette — jelesen az ind történetre, régi műveltségi állapotokra, és ős vallásra nézve. Meg kell itt emlitenünk még pályája kezdetén készült nagy czikkét „Indiá“-ról, az „Allg. Encyclopaedie der Wissenschaften“-ban (Ersch u. Gruber) 1840., a mely ugyancsak terjedelmes könyv (356 l. 4.-rét), s némi tekintetben előkészítője a Lassen „Indische Alterthumskunde“-jának. Ebben pl. azt is ő sejtette legelőször, hogy az ind (szanszkrit) írás a phoenikaitól származik. — Mindenek fölött pedig érdekeltte őt az ind irodalomnak egy bizonyos kedves faja, a fabulák és mesék könyvei, a melyekben a szintoly mély elméjű, mint élénk képzeletű ind szellemnek leggyönyörűbb, kifogyhatatlan hűmorról átszőtt alkotásait találjuk. Bizvást állíthatjuk, hogy BENFEYNEK ez irodalommal való foglalkozás első sorban pihenésül szolgált, a szárazabbféle fírasztó grammatikai tanulmány után. De milyen tevékeny volt e nagy szellemnek pihenése is! Egyik fő mesekönyvnek a *Pancsatantra*-nak fordítását közölve, egy bevezető kötetben kifejtette, hogy nyerte maga e könyv az ind irodalom belül lassanként a mai alakját; hogy terjedt annak mulattatva oktató tartalma át a szomszéd keleti irodalmakba, útközben az előadás részleteiben más-más ruhát öltve; mily különös útjai voltak e mesevándorlásnak, míg végre Nyugat-Európában megállapodott, melynek népei nagyrészen abból merítették mesekincsök anyagát. BENFEY ezzel megmutatta a meglepett tudós világnak, hogy lehet és kell a mesét is tárgyalni tudományosan; s munkája csakhamar ez érdekes téren, melyet bátran internationalis nép-philológiának lehetne nevezni, élénk mozgalmat keltett. Kivált e körbe vágó kutatásokat közölt is még maga BENFEY, „Orient und Occident insbesondere in ihren gegenseitigen beziehungen“ cz. folyóiratában.

Visszatekintvén BENFEYNEK egész tudományos munkásságára, melyet imént csakis általános vonásokban, voltaképp csak medrének irányát és elágazását jelölve meg, rajzolni iparkodtam: azt kell mondanunk, hogy a czélt, melyet tudós pályája elején magának kitűzött, igen is elérte; megláthatta még, hogy az indogermán nyelvtudomány mily

hatalmasan épül — nagyrészt azon alapokon, melyeket ő is rakott — s hogy az építő munkások közt vannak jó számmal olyanok is, a kiket az ő saját szellemének közvetlen hatása avatott föl; — tapasztalhatta, mily egészséges fejlődése van az új tudománynak, a mely nem csak egyre rectificálja és kiegészítgeti az eddigi nyomozás részleteit, hanem a munkába veendő föladatak során is tovább haladt. — Igen érdekes volna bár annak részletes kifejtése, hogy nevezetesen mely eszmékkel, egyes észlelésekkel járult BENFEY az indogermán nyelvtudomány fejlődéséhez, de annak nem lehet helye egy rövid emlékbeszédben, a mi egész könyvbe telnék, s ily könyvnek sem lehetnék a megírója én, ki noha egykor BENFEYNEK tanítványa voltam, már jó idő óta az indogermán nyelvtudománynak csak távolabb álló tisztelője lehettem. De kimondta egyszer valamely hozzá értő, hogy az indogermán nyelvtudomány mezéjén aránylag a legtöbb fölfedezés érdeme BENFEYt illeti. Azonban a tudományban is az szokott történni, a mit a török példabeszéd ajánl: „edd a gyümölcsöt s ne kérdezd a fáját“.

Az önálló tudománymívelőnek, még ha nem örökítené is meg írott emlékből szellemi munkája eredményeit, még egy nagy eszköze lehet az üdvös hatásra: a tanítás élő szava. S ennek nem a külső mesterségében rejlik a hatalma, sem a közlés esalhatatlan igazságában; hanem hat benne az elmének eleven működése, a melyből a teremtő erő szikrái ki-kivillannak — és más elmékben gyűjtanak. BENFEY is birt a tanítás e hatalmával, s számosan vannak, a kik a nyelvtudománynak vagy philológiának egyik-másik terén kifejtett munkásságukra ő neki köszönik az első szellemi indítást. (Meyer Leo, Bezzenberger, Fick Ágoston, Bühler, Nöldeke stb.) Az ötvenes években (1855—58.) én is tanítványaihoz tartoztam, a kik őt szintűgy tiszteltük, mint szerettük; mert kiérdemelte irányunkban a szanszkrit *guru* czímet (mely szó BENFEY glossariuma értelmezése szerint: „respectvolle bezeichnung des natürlichen vaters, des religiösen erziehers, des lehrers“). Specialis szanszkrit előadásaira rendszeren kevesen jelentkeztek, s azokat akkor

saját szállásán szokta tartani; míg a kis collegium összegyűlt, addig beszélgettünk egyről-másról. Akkoriban a Pancsatantrán dolgozott, s kutatta az európai meseirodalmakat. Említettem neki a magyar meséket Erdélyi „Nép-dalok és mondák“ cz. gyűjteményében (a melyeket magyar nyelvtanulásom ez első stadiumában olvasgattam), s ő föl-kért, hogy azokat neki kivonatosan lefordítsam. Később is kísért szíves figyelme, midőn a nyelvtudománynak egy ujonnan nyílt mezején iparkodtam meghonosodni. Nem kevésbé kedvesen emlékezik BENFEY-re, mint tanítóra hazánk-fia dr. Asbóth Oszkár, a ki 1874—75. volt hallgatója.

BENFEY nem kereste a dicsőséget, mert a tudomány igazi fiának csak azt tartotta, a ki tartozó kötelességének érzi, hogy a tőle telő munkát a tudomány haladására szentelje. De fölkeresték őt a tisztelet és elismerés nyilvánul-lásai tudós körök és tudományos intézetek részéről: s így Akadémiánk is még 1863-ban iktatta őt külső tagjai közé. S még nem régen (1878.) talált az iránta való tisztelő közérzület nagyobb-szerű kifejezést egy ünnepélyes alkalom-mal: 50 éves doctorsága jubilaenmán.

Most a természet törvénye véget vetett az ő földi pályájának, de az ő tudományos pályáján még sem akadt el a haladás: él ő még követőiben, a kiknek ő az útjokat egyengette!

Áldott legyen emléke!

A M. T. AKADÉMIA ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf reudes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczay Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kaufz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusztnián l. tagtól.....	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

IV. KÖT. — 3. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
FRANKENBURG ADOLF

A M. T. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA FÖLÖTT.

VADNAI KÁROLY
LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. NOV. 29-KI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

FRANKENBURG ADOLF

A M. TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT

VADNAI KÁROLY

LEVELEZŐ TAGTÓL

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. NOVEMBER 29-KÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSEN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Budapest, Hornyászy Viktor sajtója.

FRANKENBURG ADOLF

EMLÉKEZETE.

Az utódok hálás elismerésére, kegyeletére vagy éppen dicsőítésére *kétféle írók* tarthatnak számot.

Első sorban azok, kik *egyes művekkel* — néha, mint a „Bánkban“ szerzője, csupán egygyel — szerzik meg magoknak és nemzetöknek az irodalmi dicsőséget.

Második sorban azok, kik *összes működésök* hatása által válnak nagy hasznára az irodalomnak.

Amazok az irodalmi láthatár álló csillagai, melyek fölöttünk a magasban ragyognak és nem tűnhetnek el; emezek a gyakran homályban és zord borúlatban törekvő nemzedékek fáklyái: megvilágítják a fejlődés göröngyös ösvényeit, hogy biztosabban, gyorsabban lehessen haladni rajtok a kitűzött nemes czélok felé. Az ilyenek egyes műveit, — még ha Kazinczy Ferencznek hívják is szerzőjüket — elemésztheti, túlszárnyalhatja a haladó idő, mert hisz az izlés fejlesztése által voltaképp önmagok is e czélra munkálnak; de egész működésök, hatásuk és hasznuk emlékezete megmarad a műveltség, az ész történetében, a korok lelkének izmosulásában s a hálás utódok kegyeletében. Magok elégték bár fáklyák módjára, midőn másoknak világítottak, de hatásuk eredménye él és nő folyvást a magasbra emelt közműveltség és izlés termékenyítő elevegenségében.

Amaz elköltözött írotársunk, kinek életét és munkásságát vagyok hivatva e díszes helyen s ez órában felöle-

veníteni: azok közé tartozott szintén, kiknek emlékét nem maradandó fényű műalkotások, hanem hosszú ideig tartott és kitartó munkásság ösztönző hatása és jó haszna óvja meg a korai enyészettől.

FRANKENBURG ADOLF-ról fogok emlékezni, az íróárs-kegyeletével s a jó barát szeretetével. De bár azok közé tartozok, kik fejlettebb gyermekkorukban az ő példájától kapták első buzdúlásaik egy részét; s bár később ő, már mint sokat tapasztalt veterán, folytonosan támogatta az én gyöngye erőmet is a szép izlés szolgálatában, később pedig őszinte bizalmával és meghitt barátságával is megajándékozott: hálámat íranta nem azzal vélem leróhatni, hogy irodalmi arczképét hizelegve fessek s magasabb talapzatra állítsam, mint a minő őt valójában megilleti, mert akkor elhibáznám feladatomat: nem visszhangot ébresztenék, hanem ellenmondást. A mire törekszem, az, hogy találó színek benső melegével fejezzem ki a mély rokonszenvet, mely az ő élő lényéhez kapcsolt, s a kegyeletet, melyet haló pora iránt is mindig meg fogok őrzeni.

Semmi szüksége neki arra, hogy többnek mutassam, mint a minő vala. Hosszúra terjedt életének több mint félszázadát fordította ő oly buzgón a nemzeti műveltség, a sajtó, főleg a szépirodalmi munkásság emelésére, hogy teljességgel nem szorúl a túlzott dicsőítés mesterséges szóvirágaira. Érdemeinek tárgyas elsorolása maga is elég ékes-szólás egy jóra használt életről.

Tulajdonkép nem volt ő sem tudós, sem költő. Hanem volt a fejlődő irodalomnak és elevenségre serkent társadalomnak olyan fogékony szellemű, tevékeny erélyű, éber szemű és elmés tollú bajnoka, ki mindig a jók javával tartott, a műveltségi ügyek iránt folyvást eleven érzékkel bírt, s ki bármennyi sorsváltozáson, zaklató viszonyokon ment is keresztül, öreg napjaiban sem fáradt ki a kora fiatalsága óta hőn szeretett eszmény szolgálatában. Eleven-ségével, kitartó serénységével, bátor szókimondásával és művelt izlésével arra termett, hogy a lendületnek indult időszaki irodalom hatását fokozza. A politikai vagy tudományos közlönyöket is, melyekhez dolgozótársul szegődött,

szépirodalmi elemekkel frissíté s ez által olyan irodalmi férfiúvá lett, minőre a negyvenes évek elején éppen szükség volt.

A politikai sajtónak akkoriban nagy lángelmék — Széchenyi István és Kossuth Lajos, s kiváló szellemű férfiak, mint gr. Dessewffy Aurél, adtak lelket és szárnyat; úgy hogy a hírlap a politizálni mindig szerető magyarnak csakhamar belső szükségévé vált; de épp azért, mert értelmiségünknek a szellemi táplálkozás sokoldalúsága sohasem volt erős oldala: kellett, hogy a szépirodalmi sajtó is — a párhuzamos fejlődés érdekében — szintén hivatott, jó izlésű, ügyszerető vezetőket kapjon, mert egy nemzet műveltsége nem képzelhető az izlés magasb fokú kipallérozása nélkül, s ha az újabb Magyarország félszázad alatt példátlan fejlődésnek indult, abban lényeges része volt ama szerencsének, hogy ez ötven esztendő három egymást követő időszakában nagy vezér-politikusaink mellé támadtak lángeszű költőink is: Széchenyi mellett Vörösmarty, Kossuth mellett Petőfi, Deák mellett Arany, lelket adva „Árpád nemzetének.”

A szépirodalom mindenütt és mindenha a legjobb melegvezetője a politikai, tudományos és harci törekvéseknek is. Tyrtaeusnak nagy része van a hadi győzelemben. Dante és Shakspeare nagyban hatnak a tudományok újjászületésére. A régi francia és angol szépirodalom, ha nem is szolgáló leánya, de hatalmas segítője ama nagy tudományos művek létrejöttének, melyeknek szerzői a költés és ékesszólás iskoláin mentek át, hogy aztán a természet, történelem és bölcsélet nagy igazságait szépen, győztesen, elmére és kedélyre mélyen hatólag tudják megírni.

A ki nálunk a harminczas és negyvenes években a szépnek, a finomnak, az izlésnek jelentős szolgálatot tett: érdeme annál nagyobb, mert a folytonos politikai zaklatottságok közepett az értelmiség is eldurvult, a nyelv is kopárosodott, s a ki itt a szépizlés termékeiben sokoldalúlag kívánt gyönyörködni: sokban és sokszor idegen szellem termékeihez, külföldi táplálkozáshoz volt kénytelen fordulni. A művelődésre vágyó nő még inkább, mint a férfi.

Úttörőink már minden téren voltak ugyan, Bessenyei és Kazinczy Ferencz óta; de a szellemi tért — hogy az idő-kivánsa szükségét kielégíthesse — sokkal tágasabbá, termékenyebbé, vonzóbbá, termelésében többoldalúvá kellett tenni. És a férfi nemzeties törekvéséhez meg kellett nyerni a nőt.

Frankenburg Adolfot már korán lelkesíté ez a törekvés.

Két minőségben tett ő irodalmunknak jelentékeny szolgálatot.

Fiatalabb korában mint *szerkesztő*, később mint *emlékiró*.

Ma, midőn a lapszerkesztés az irodalomnak úgy szólván nagy és szabad iparága lett, különös tisztelettel kell visszaemlékeznünk azokra a férfiakra, kik a censura bénító zaklatásai közepett, anyagi haszonra nem igen számithatva, kis közönség, de nagy eszmék és irányok számára, a szerkesztés nehéz munkájába fogtak, kivált a szépirodalomnak kevés kilátással kecsegtető terén.

Nem is éppen rendkívülibb tehetségű írók fogtak hozzá, hanem többnyire izléses és lelkes férfiak, kik — az „Athenaeum“ triumvirátusát kivéve — magoknál nagyobb erőket bírtak csoportosítani lapjaik körül. Azt érezték, mit a „Novum organum“ hatalmas és pompás eszű írója mondott: „Megelégszem azzal, ha derekabb embereket munkára hívok, hasonlóan a harangozóhoz, ki először van talpon, hogy másokat a templomba szólítson.“

A szerkesztés egyébiránt, a szó magasb, irodalmi értelmében, saját külön képességet kíván. Egy embertől sok szemet, mely mindent meglásson, és sok kezét, mely mindent elvégezzen.

Egy híres zenészt kérdeztek egyszer: „milyen hangszeren játszik?“ Azt felelte: „*A zenekaron*.“ Nagy karnagy volt ez, ki maga nem játszott virtuózitással egy hangszeren sem, de ismerte valamennyinek törvényeit és hatásait, eleven érzékkel bírt harmóniájok iránt, tudta csoportosítani és pontosan vezetni őket, s egész zenei tábor élén hatotta meg s ragadta el közönségét. Az irodalomban ilyenek a jó szer-

kesztők. De ilyenek csak akkor lehetnek, ha szellemi köz-czélt szolgálnak s nem a magok személyi érdekét; ha jó irányra s nem minden áron való kapósságra törekesznek; ha az ügyeket és igazságokat szeretik, s nem a személyeskedést és sensatiót hajhászszaák; szóval ha irodalmi becs-vágy és nem üzleti szellem vezérli őket. A régiebbek majd mind ilyenek voltak, ilyen köztök FRANKENBURG, ki nem magának, hanem az általános izlésnek és közérzületnek szerzett hasznót, s midőn szerkesztői serény munkájával másokat jelentékenyen gyarapított: e miatt önmaga majd-nem elveszté azt a kis hivatalt is, melynek szerény jöve-delméből magát s családját kellett fentartania.

A szép és igaz iránti hevülete s lelkes magyarsága ösztönözték őt arra, hogy a tollnak bátor és kitartó har-czosa legyen. Tulajdonkép őt magyar emberré sem a szü-letés esetlege, hanem saját lelkesedése tette. Meg van írva minden életrajzi vázlatában, hogy az 1811-dik év novem-ber havának 11-dikén Sopronmegyében született, Német-Keresztúron, egy hónappal később, mint Doborjában Liszt Ferencz. Mindkettejük szüléi herczeg Esterházy gazdatiszt-jei voltak, s Lisztet a FRANKENBURG anyja tartá a keresz-tvízre. A kis fiúk játszótársak voltak, de csak kevés ideig. Azt a gyermeket, kinek homlokán oly korán ragyogott a lángész, már hat éves korában elvitték szülőfalujából nyu-gat felé, a hol pedig oly hamar következik a határszél, hogy aztán zongorájával, zenéjével és varázsos lényével a század nagy világhódítója legyen, ránk nézve — mint Vörösmarty finom költői érzékkel éneklé — „bárhová mégy *mindig hű rokon*,” de csak rokon és *nem testvér*, mert a testvér fogalmában megvan az egynyelvűség meleg kapcsa is; FRANKENBURG-ot pedig, a mint serdült, elküldték kelet, vagyis a Tisza felé, hogy elébb Győrött, utóbb Eger tös-gyökeres légkörében teljesen magyarrá legyen.

Otthon nem lehetett volna azzá! Mert nemcsak hat-van-hetven évvel ezelőtt, de ma sem Német-Keresztúr és Doborján ama sopronmegyei két szülőfalu neve az ott lakó nép nyelvén, hanem Deutsch-Kreutz és Raiding; a herczeg Esterházyak dunántúli uradalmi tisztjei sem igen beszél-

ték a magyar nyelvet, melyet hercegeik magok sem tudtak, noha őseik hazánkban kapták a fényes nevet és fejedelmi vagyont. Nagy idő óta e legdúsabb magyar hercegek akkor váltak csak állandó lakosaivá e hazának, midőn már elég lakhely volt számukra a — sírbolt. Tisztjeik tehát kevés szükségét érezték annak, hogy gyermekeik számára a magyart tegyék anyanyelvvé, mikor általában úgylis csak a tiszai és erdélyi kastélyokban hangzott a magyar szó.

De a gondviselés úgy rendelte, hogy Sopronmegye adja mégis e hazának a „legnagyobb magyar“-t s azt hisszük, hogy FRANKENBURG fiatalkori törekvéseit is lényegesen erősíté a M. T. Akadémiát megalapító nagy gróf példája, kit midőn az egri jogászok, társuk Besze János szerint, „lelkök bálványá“-nak neveztek, a németkeresztúri sarj büszkén mondogatta, hogy ő is sopronmegyei.

Különben FRANKENBURG-ban, ha korán nyilvánult is az irodalmi működés iránti hajlam, de a pályaválasztás, a czéltudatosság nála nem egyhamar mutatkozott. Sőt jó ideig bizonyos kapkodást látunk törekvéseiben. Sopronban elvégezvén az elemi iskolát s a gimnázium négy osztályát, Pécsre ment a retorikát és poézist tanulni. Ott, 1827-ben, 16 éves korában írta első művét, egy latin szatirát, egy a tanárnak hízlekedő és árulkodó tanuló társa ellen. A mű czíme volt: „In Julium Macrinum“ s jeligéje Ovenus e distichona:

„Qui vult laudari a dominis, charusque vocari
Discat adulari, nam tales sunt modo chari.“ *

E szatirát, mely Petrózai Trattner-Károlyi pesti nyomdájában egy íven jelent meg, Horváth István, a pesti egyetem híres tanára is elolvasta s a szerző atyjának azt írta róla Somogyvárra, hogy van benne „juvenáli ér“, de az kellene, hogy a fiú magyarul próbáljon írni. De ha a „juvenáli ér“ ez első kísérletben vajmi vékonyan nyilvánult is, visszatükrözött két olyan vonást, mely FRANKENBURG-ban mindig jellemzően és határozottan megmaradt. Egyik az, hogy a körülte folyó életből szedte mindig a gúnyorozás tárgyait;

* A ki azt akarja, hogy az urak dicsérvék s kedvesnek nevezzék, tanuljon meg hizelegni, mert csak az ilyen kedves.

másik az, hogy hatalmasaknak hizelegni soha sem szeretett, különben a hivatali lajtorján jóval magasabbra jutott volna.

A középiskola hatodik osztályát Győrött végezte, mi alatt magyar színészekkel is megismerkedett, (köztük egy későbbi nevezetes művésznővel, ki még ma is él: Hivatal Anikóval, most id. Lendvaynéval). A nyolczadik osztályt Szombathelyen járta ki. Aztán gazdasági tanfolyamra a keszthelyi Georgiconba nézett be, onnan pedig joghallgatónak Egerbe ment. Ennyi felé járván már tanuló korában: sok különböző szokást és embert ismert meg, de egyszersmind jövőjére nézve ingadozóvá is vált.

Midőn Dunán-túl 1831-ben a cholera morbus (az ottani nép akkori szava szerint: a „zöldszemű szűz“) pusztítani kezdett, anyja haza hívta Egerből, de volt egy másik nő: fiatal, kedves és csinos, a ki csakhamar visszatért oda. Ez az öreg Vilt sóstiszt eszes leánya: Nina volt, a kinek eleven szemébe a fiatal jogász mélyen bele talált nézni s elhatárázta, hogy ez lesz a neje vagy senki. De a háztartáshoz kenyér is kell! A fiatal FRANKENBURG Egert, mint várost is megkedvelte. A megyei élet ott néha nagyban hullámozott, az érseki széken egy költő ült: Pyrker László, ki német műveket írt, olasz képeket vett s kedvelte a zenét is, voltak rendes virtuózai, kik hangversenyeket adtak nála, de bizony a vacsoránál komornyiki szolgálatot is kellett végezniök. FRANKENBURG arra gondolt, hogy tán e helyen, e megyében boldogulni fog, s egy évig a megyei főjegyző oldalán, mint gyakornok működött. De a zöld-asztalnál akkor idegennek, ha nem volt megyebeli nemes, nehéz volt zöld ágra vergődni. Anyja is arra ösztönzé, hogy a kinstár szolgálatába lépjen. Ajánló levelekkel állított be 1833-ban Budán Stipsics kinstári tanácsoshoz, ki azzal fogadta: „Van-e annyi vagyona, hogy vagy tizenkét évig ingyen szolgálhasson?“ Ettől a kérdéstől megijedt. Nyájásabban mosolygott rá a „budai játékszín“ muzsája s a Rothkrepf (Máray) Gábor által ugyanakkor megindított első szépirodalmi lap: a „Regélő s Honművész“. A színjáték őt mindig érdekelte, a „Honművész“-be pedig —

melynek Nagy Ignác, Gaál József és Garay János voltak buzgóbb munkatársai — csakhamar küldött is verseket és adomákat. De e kísérletek megjelenése nem lendíthetett sorsán, mert hisz akkor az első rendű szépirók tiszteletdíja sem volt egyéb, mint a tiszteletpéldány. FRANKENBURG elment Pozsonyba jurátusnak s édes anyja kérő levelével jelent meg az akkor már ünnevelt Széchenyi Istvánnál. Eleven, gavalléros modorú és külsejű ifjú lévén, azzal kecsesgömböt tartott, hátha a gróf magával viszi Angliába, a hová éppen készült. Szóba is hozta e reményét. A gróf azt mondta rá: „Én csak úgy vihetném magammal, ha a komornyikomat itthon hagynám s ön pótolná a helyét.“ Az ifjú meghökkenett. Ruhakefét, porzó pálcát fogjon a kezébe, melybe toll vagy kard való? A gróf látva a hatást, megjegyzé: „Szegény legény ne legyen büszke.“ Pedig hát büszke lehet, csak kevély ne legyen. Az ifjú nem jutott Angliába, hanem Nagy-Czenkre, hol rá nézve szörnyen unalmas munkát kellett végeznie: egy nagy szanszkrit szótárból kikeresni és leírni a magyarhoz némileg hasonló szavakat a gróf számára. Félesztendő alatt elvégezte az A betű felét s aztán egy pap bátyja után pár ezer forintot örököelve, megáhitá a függetlenséget. Bement 1834 tavaszán Sopronba, s mivel tetszett neki az egyenruha, beállt kadét-nak a „Prinz von Sachsen“ nehéz lovas ezredbe. Mint kadét írt egy „Der erste April“ című kis német vigjátékot is, melyet német színészek Sopronban eljátszottak, kadét társai megtapsolták, a „Rajzolatok“ szerkesztője pedig magyarral adta ki.

A katonáskodás nem volt neki „gyöngyélet“ s néhány hó múlva ott hagyta. A harminczadnál revizor akart lenni, de mivel a hivatalt csak ráadással (feleséggel) kapta volna meg, elment tőle a kedve s gazda lett. A somogy megyei Gombán özvegy Hunkárnétól bérelt ki vagy száz hold földet s aztán sietett Egerbe — megnősülni. Feleségül vette azt a kedves magyar lányt, a kiről mindig azt mondta: egyszer szomorította meg csak életében, azzal, hogy meghalt. A boldogság mellett volt baj is, mert a vidám férj csak a „Százestendő Kalendárium“-ból tudott gazdálkodni,

Rosszul ment a dolog s túladdott a bérleten. A fővárosba vágyott, a hol már akkor pezsgeni kezdett az éledő magyar elem: irodalomban, színi előadásokban, kaszinóban, lófuttatáson, zöld-asztaloknál s némely szalonban. Somo- gyot szívesen ott hagyta, mert a „Honművész“-be írt őszinte és gúnyos vidéki tudósításai miatt Mérey Sándor főispán még a lap megszüntetésére is tört. Örömmel kapott tehát a híren, hogy Mátray Gábor kieszközölte számára az aka- démiai irtóskaságot, melyet többre nézett, mint holmi kincs- tári hivatal, gondolván: „ez csak fejős tehén, mely a kö- zepszerűséget táplálja“, míg az irodalom diadalkapu, melyen belépve, a hivatás ösvénye int feléje.

Rózsaszínű reményekkel jött a fővárosba, mert boldog férj, tettetörő ifjú és egyszersmind akadémiai irtók volt. Annyi bizonyos, hogy tulajdonképi irtói pályája itt kez- dődik. Mikor ő 1836. ápril havában beült az Akadémia irtójába, akkor már volt egy politikai lap, a Helmezi „Jelenkor“-a, mely hármezernél több előfizetővel bírt, bár nem jelent meg naponkint. A szépirodalom szolgálatában álltak: a „Regélő és Honművész“, a „Rajzolatok“; a kö- vetkező évben pedig a híres „Athenaeum“ is megindult. FRANKENBURG csakhamar irogatni kezdett a „Tudományos Gyűjtemény“ mellékletébe: a „Koszorú“-ba, a „Regélő“-be (eleinte verseket), földolgozó társa lett a „Rajzolatok“-nak, egy ideig szerkeszté a „Természet“-et, beszélyeket irt a Garay János „Hajnal“ című zsebkönyvébe s dolgozott a „Jelenkor“-ba is. Mind ez emelte önérzetét és irtói bátorsá- gát. Az meg bántotta, őt is, mint sok más fiatal irtót, hogy az „Athenaeum“ kapuja nem nyílt meg előtte. A szerkesz- tőség híres triumvirátusa: Vörösmarty, Bajza és Schedel egyszersmind az Akadémia szóvivő férfiai voltak s így cél- táblái a sokra törekvő fiatal irtók támadásainak. FRAN- KENBURG is ezek közé sorakozott, s midőn a „Regélő“-ben azt fejtegette, hogy az Akadémia jobban tenné, ha fordítá- sok helyett eredeti művek irtására buzdítana: Bajza élesen és eszesen bonczolgatá czikkét s lett nagy polemia, elébb tollal, aztán doronggal. Az történt, a mi azóta annyiszor, hogy a kik nem tudtak az akadémiai tagok közé hamar

bejutni, dühvel és gúnynyal kisebbíték azokat, kik az Akadémiában tekintélyes állást foglaltak el s a pályázatok és tagválasztások sorsa fölött döntöttek. Csathó Pál, Garay János, Gaál József, Vajda Péter, Kunoss Endre sorában a támadók közé állt FRANKENBURG is, a ki harmincz év mulva már deresedő hajjal, azt írta „Emlékiratai“-ba: a „zártkörű kottéria“ (mai nevén „clique“) elleni s legtöbb esetben pajkossággá fajult megtámadások nem annyira az ügy érdekében, mint bizonyos herostratusi dicsőség megszerzése végett történtek. Mindig így szokott ez lenni s még jó, ha tehetségek érzik a kötekedés viszketegét s nem képzelgő ifjonzok, kik nem tudván mit sem tenni, keserűen csipdesik azokat, kik valamire mégis csak képesek.“ De ha nem minden polemia kötekedés is, hanem igen sokszor a fejlődő tehetségek érvényesülési lázas vágyának természetes következménye: annyi bizonyos, hogy sokat máskép lát az ember „intra dominium“, mint látott addig, a míg „extra dominium“ volt. Író, politikus, művész, kormányférfi, tudós egyaránt érezni szokták gyakran szempontjaik nagy átalakulását, ha magok válnak oly ügyek intézőivé, mely ügyek intézésének addig csupán bírálói vagy éppen ostromlói voltak.

Ama fiatal írók közt, kiknek főközlönyük a „Rajzolatok“, Munkácsy János lapja volt, kik írtak az akkor divatos és elég kapós zsebkönyvekbe s egy darabig „Színműtár“-t is adtak ki, FRANKENBURG elméssége és bátorsága által egyaránt kitűnt. Része volt az Akadémia és „Athenaeum“ támadásaiban s többi közt Bajza „Apotheosis“-ét úgy parodiázta ki, hogy abban magát a költőt is gúnyolta. Ez szemet szűrt. Nem találták összeférhetőnek, hogy az Akadémia irnoka egyszersmind az Akadémia és hírneves akadémikusok gúnyolója legyen. Összetűzközései voltak Schedel Ferencz titkárral, s mivel gyanú támadt ellene, hogy az irodából adatokat szolgáltat az Akadémia tagjai ellen, gr. Teleki József elnök felszólította, hogy jobb lesz, ha beadja lemondását. S be is adta rögtön. De hogy a mit tett, az nem ébresztett tartós keserűséget, bizonyítja az az adat,

mely szerint nyolcz év mulva megválasztották az Akadémia levelező tagjának.

Néhány hónapig állás nélkül maradt, de sokat írt és tett. Ebből az időből a főváros történetében fél év alatt egy nagy öröm és egy nagy gyász napja van maradandólag följegyezve: a Nemzeti színház megnyitása 1837. augusztus 22-én s a nagy árvíz 1838. márczius 13-dikán. Mind a kettő nagy mértékben igénybe vette az akkori írók tevékenységét. A Nemzeti színház, mely „Árpád ébredése“ mellett német színművel: Schenk „Belizár“-jával nyílt meg, eredeti színmű-írókat és éber kritikusokat kívánt. Az árvíz pedig, mely 2281 házat tett tönkre, igénybe vette az írók erkölcsi támogatását is. Ezek könyveket szerkesztettek, mint Eötvös József és Kunoss Endre, vagy hangversenyeket rendeztek, mint FRANKENBURG, az inség enyhítésére. FRANKENBURG azonnal levelet írt gyermekkori játszótársának, Lisztnek, hogy bűvös kezével jöjjön segíteni, a mint hogy később el is jött és nagyban segített. FRANKENBURG maga a megyeház nagy termében humorisztikai felolvasást tartott, (s ez volt Pesten az első ilyenmő magyar felolvasás), „Jó a remény s emlékezet, ha hit, szeretet jégre vezet“ czímmel. Hogy e jótékony estélynek csak hetedfélszáz váltó forint tiszta haszna volt, oka az, hogy ugyanaz este tartá a bécsi Saphir is, az akkor oly népszerű német „humorista“, hasonló czélú felolvasását a redoute-ban 1800 pengő forint jövedelemmel. E két összeg különbsége mutatja, mennyire német volt az akkori Pest; de mutatja már a fejlődésnek indult magyarosodást is, melynek tényezői épp az idő akkori mostohasága miatt bírnak örök érdemmel.

FRANKENBURG, ki a zenedének és gyermekkórháznak is titkára volt ez időben, másféle jótékony czélú hangversenyeket szintén rendezett, egy olyat is, 1841. virágvasárnapján, melyben Kossuth Lajos buzdító zárszóval működött közre; de mivel jótékony hangversenyek rendezéséből bajos lett volna megélni: írónk csak rá fanyalodott, hogy Budán fölkeresse a kincstári hivatalnak egyszer már lenézett „fejős tehenét.“ Mint kincstári fogalmazó gyakornok 1838. augusztus 6-án tette le az esküt. Talált ő ugyanott egy rokon

lelket: Nagy Ignácot, kivel üres óráikban egy eleven szépirodalmi lap megindítását tervezték. „Budapesti divatlap“ lett volna a címe, de nem kaptak rá engedélyt. A kénytelenség ekkor FRANKENBURG-ot pár évre német íróvá tette. Irt a pesti német színháznak két bohózatot s két kis vígjátékot, melyekért hatvan-hatvan ezüst forintot kapott. A „Seltene Nebenbuhler“ címűt a bécsi Saphir is megdicsérte. Irogatott a Saphir Zsigmond „Pester Tageblatt“-jába, melynek Pulszky Ferencz és Lukács Móricz is dolgozó társai voltak, de mindig magyar tárgyú tárcákat és nemzeti színházi kritikákat írt. A „Spiegel“-ben pedig verseket közölt. Itt van helye megemlíteni, hogy noha FRANKENBURG érzülete erős magyar hevületű volt, de humorisztikus stílje tekintetében a bécsi elmés írók, különösen a Saphir magyar tanítványának tekinthető. „Der lachende Demokritosz“, Webernek ez akkor kapós könyve volt sok időn át nagy befolyással a német elméséget képviselő írókra. Ma már „vormärzlich“-nek nevezik, ki e szójátékos, aforisztikus, jámboran csipősködő stílust még a régi időből képviseli, mint képviselte nálunk végnapjaig FRANKENBURG és némileg — alkalmi felolvasásaiban — dr. Kovács Pál.

E szó: „vormärzlich“ megadja a dolog magyarázatát. Az az idő, mely a mi legnagyobb költőnk kifejezése szerint: „századoknak szolgált mesgyéül“, nemcsak a politika, a tudomány, hanem a szépirodalom világában is szélesb látkört, képzelmi és kifejezési változatosságot hozott létre. Kitágítá az irodalmi iskolát, melybe tanulni járunk. E mesgyét megelőzőleg kevés ember ment tőlünk messze külföldre, hogy közvetlenül tapasztaljon, s kevésnek volt kulcsa az angol, francia és olasz irodalmak kincstáraihoz. A többiek csak a legközelebbi szomszédtól tanultak jól, rosszat s onnan vették a példányokat, melyeken izlésöket képeztek. A színpad, a szépiró legmesszebb tanulmányi forrásai sem sokkal estek távolabb a monarchia határszéleitől, valamint a politikusoké sem feküdt távolabb Augsburgnál. Szűkkörű, egyoldalú volt a műveltség kölesöne s csak kevesen jutottak változatosb, gazdagabb erű kútfőkhöz. De jött egy idő, midőn az európai népek általános lázas mozgalmában

fölébredt a kölcsönhatások nagyobb szükségének érzete, s e szükség kielégítésére hatalmas eszközökké váltak a természettudományok nagy vívmányai: a gőz, a villam ereje s ezzel együtt a nemzetköziség fürge mozgalma, sajtó, kereskedés, nagy kiállítások által, s létrejött az „európaiság“, mely nem teremthet ugyan nagy irodalmi tehetségeket, de a kisebbeknek is szárnyat ad, hogy szélesb látkörrel és a kifejezési mód több változatosságával bírjanak.

Negyven évvel ezelőtt még a német iz sokkal általánosb volt a mi irodalmunkban, mint jelenleg, midőn francziás, angolos és orosz izzel vegyül, nem az eredetiség, de legalább a változatosság előnyére.

E megjegyzésem természetesen a sajtó termékeire vonatkozik, midőn a sajtó egy elköltözött jeleséről emlékezem. Nem a nagy irodalomra, mert nagy író csak az lehet, kinek stíljén nem idegen iz érzik, hanem a nemzetinek művészivé vált eredetisége, az általános faji sajátságot eszményivé és egyénivé emelő erő hatalma.

De sajtónk nagy lendülete már elébb, a negyvenes évek elején keletkezett, valamint korunk legnagyobb mozgalma: a szabadságharcz meg főkép a föllendült sajtóból kapta előkészítését. A társadalom önérzetét nagy és kis dolgainkkal való tüzetesb foglalkozással táplálgatták s ebben nem csak a politikai szónoklatnak, vezéreziknek és röpiratnak volt része, hanem a keletkező tárczának és a merészebb elmességű ujdonságnak is.

Midőn 1840. végén Kossuth Lajos kiszabadult fogságából s megkezdé a „Pesti Hírlap“ szerkesztését, e lapnak rövid időn ötezer előfizetője lett. Ekkor vált nálunk igazi hatalommá a hírlap. A meggyőződés erélye, az izgató ékes-szólás, a tárgyalás merészsége szóltak hasábjairól. FRANKENBURG ADOLF 1841. januárjában lett e lap dolgozó társa s abba a „fővárosi ujdonságok“-at írta. Azelőtt a hírek minden lapban száraz, egyhangú elősorolásai voltak a tényeknek, FRANKENBURG megeleveníté e rovatot, mert bele vitte az elmességet, gúnyt, véleményt és támadást. Noha a censura nyűge alatt szenvedt a sajtó, FRANKENBURG számára maradt egy tér, melyen szatirai erét elég szabadon

önthette ki. Havas József, ki a censor törölő ónját tartá kezében, neheztelt a pesti atyákra, kik őt a főbirói tisztról Tretter javára lemondatták. Maga is nagyot nevetett tehát, ha a hírek közt azt olvasta: „a hatóság olyan, mint a tyúkszem, nyom, de nem lát.“ Lehetett tőle ostorozni a fővárosi hatóság és az aluszékony rendőrség dolgait. S ez tetszett, emelte egyszersmind a lap értékét és összhangját. De nem tetszett a FRANKENBURG hivatali főnökeinek s 1843. elején oly kikötéssel nevezték ki őt kincstári levéltári tisztnak, hogy a Kossuth lapjába többé ne írjon. Családapa lévén, meg kellett hajolnia sorsa előtt. Azt nem bánták, ha „Emlény“ czimű zsebkönyveibe vidám beszélyeket írt, dolgozhatott szépirodalmi lapba is, de a „Pesti Hírlap“-tól meg kellett válnia. Február 5-én Kossuth maga vett tőle meleg búcsút, azt írván róla: „Komoly lapjaink fűszere az ő tolla volt; ő vala fővárosunk fonákságainak, visszaéléseinek, hiányainak rettenthetetlen ostora; sokaktól gyűlölve lépett le pályájáról, de magával vivé az elnyomottaknak, az általa oly férfiasan védelmezetteknek háláját s magával az olvasó közönség szeretetét.“

Ha a Kossuth lapjában a hírrovatot tette vonzó, eleven olvasmánynyá: 1843-ban a Garay „Regélő“-jében a fővárosi tárczának lett voltaképi megteremtője. Megtörtént azelőtt is már, hogy egy-egy különösb fővárosi eseményről nagyobb, komoly leírást adtak; de rendes, elmés tárczákat a fővárosi társas életről FRANKENBURG írt először „*Budapesti levelek*“ czimmal. Tárgyai: bálók, hangversenyek, zöldbéli multságok, útczai élet, színház, úgy a mint ma már általános divatban van. S ezek a tárczarajzok elmések, találók és oly formásak voltak, hogy ma is érdemes olvasni, s a ki az akkori Pest társas életéből meríti tárgyait: annak el is kell olvasnia e jellemző rajzokat. Egy év múlva (1844) adta ki „*Estikék*“ czimmal addigi beszélyeit is két kötetben. E beszélyek nem festik a benső embert lélektanilag; nem is bírnak érdekfeszítő mesékkal vagy színgazdag stíllal; de könnyűd kalandokat elmés fordulatokkal, keresetlen elbeszélő hangon, tréfásan, gúnyorosan mondogatnak el. A komolyabb neműek kevésbbé érté-

kesek. Mint elbeszélő, rokon ő Nagy Ignáczczal, a „Tollrajzok“ írójával, s Gaál Józseffel, kinek budai életképei sok jellemző erővel, kedélyvel és tősgyökeresb magyarsággal írvák. Abban az időben, midőn e három író beszélyei, rajzai megjelentek: elbeszélő irodalmunkban a dagály uralkodott. Szerették a hyperromantikát, a nagy, keresett, cifra szót, a bizarr és különös tárgyat. Egy nagy tehetség: Kuthy Lajos nyomában egészen elvadult az elbeszélés olyan tárgy- és stilbeli bombasztokká, minőktől a Kazinczy Gábor novellái áradoztak. Szemben ily mesterkélt, valótlan fantazmagóriákkal jótékony ellenhatást gyakoroltak az elmés írók könnyű, nem valami mély tartalmú, de természetes hangú elbeszélései. Ők képezték az egészséget, szemben a cikornyás stil divatos betegségével, ők a természetest a föllengős szenvedés mellett. Arra szolgáltak, hogy az elbeszélés terén megóvják a szellem elevenességét és az ízlés természetes voltát oly áradattól, mely ha általánossá válik, hosszú időre vizenyössé és egészségtelenné teszi a szépirodalom e nagy területét.

FRANKENBURG ADOLF írói becsvágyát azonban a beszélyek és tárczák művelése nem elégíté ki. O annyira journalistai természet volt, hogy még beszélyeiben is szerette a nap embereit és történetkéit szerepeltetni; így például egyik elbeszélésének címe és tárgya: „Pólya orvos első betege.“ A napi élet eleven vérmérsékletű figyelője lévén: megint csak állandó közlöny megindítását tervezte, s mivel lapra engedélyt kapni nem remélt, 1843-ban megindítá a „Magyar életképek“ havi füzetait, Fáy András bevezető cikkével s jeles írók közreműködésével. De noha e füzetek elég kapósak voltak, a szerkesztő egyre azon törte a fejét, hogy mint változtassa át heti lappá, a „Fiatall Magyarországot“ közlönyévé. Hogy a hatóság visszautasítását kikérülje, csak azért az engedélyért folyamodott, hogy füzetait könyvárusi út helyett postán küldhesse szét. Ezt a jóindulatú Sorsich helytartósági tanácsos, a posta-ügy előadója, „ex currenti“ (tanácsülésen kívül) megengedte. Így tette FRANKENBURG a folyóiratot lappá, mely 1844-ben indult meg Császár Ferencz buzdító előszavával. Irtak e lapba azonnal

ismert jelesek: Vörösmarty, Gaál, Nagy Ignác és Vachott Sándor; adott bele sok szép költeményt Petőfi; ott léptek föl: Jókai Mór a „Nepean sziget“ című képzelemgazdag novellával, Arany János az „Egyszerű beszélyke“ és „Hermína“ című elbeszélésekkel, továbbá Vas Gereben és Kaján Abel (Pákh Albert,) eredeti humorú műveikkel. FRANKENBURG tudta buzdítani s lehetőleg jutalmazni a fejlődő tehetségeket. Az ő lapjába kezdett irogatni először Falk Miksa, álnévvel, elmés apróságokat. Kossuth is oda adta e lapba iparegyleti egyik beszédét s Pompéry János (Jole álnévvel) a pozsonyi élet érdekes rajzolójaként tűnt föl. Volt e lapban rendesen irányezikk is, társadalmi bölcselgés, történelmi vázlat, melyek ma tán nem állanak ki a bírálat tűzpróbáját, de meg kell gondolni, hogy sok tárgyat és eszmét akkor kezdtek csak nálunk először fejtegetni, s Petőfi találatlag mondta, hogy nehezebb a gyermeknek megtenni az első lépéseket, mint később a meglett embernek mértőföldet gyalogolni. A napi rovatok elmések, változatosak voltak, a kritikát is könnyűd, elmés tollak vezették, mert FRANKENBURG egyetértett Saphirral abban, hogy egy lap kocsiját, ha diadalkocsi akar lenni, ne oroszlanok vonják, hanem pillangók és munkás méhek röptessék, melyek tudnak mézet hordani a virágokról s tudnak csípni is, ha kell, fulánkjokkal.

A szépirodalomnak akkor három kapós heti közlönye keletkezett. A Petricsevich Horváth Lázár „Honderű“-je az előkelőbb szalonok kedveltje volt s mindenesetre hódított pártfogókat, olvasókat, sőt írókat is a főúri világból, de nagyon is hajhászta kegyöket, az etiquette lett lithurgiája, a szalon az oltára, s durvaságnak tartott — saját polemiaín kívül — minden erős hangot, s midőn a magyar társasélet finomítására törekedett, egyszersmind nagyon puhította az ízlést, s Petőfit egész fertálmágnási döllyel üldözte. A másik szélsőséget a Vahot Imre „Pesti Divatlap“-ja képviselte, a mennyiben a tősgyökeres magyarságot sokszor a jó ízlés rovására kereste. A kettő közt helyes középútat az „Életképek“ talált el, mely nem hajlongott és nem is durváskodott s erős magyar szellemet jó ízléssel párosított.

Mennél nagyobb volt e közlőny hatása, annál inkább kezdtek zaklatni Budáról. A Helytartóság helyettes elnökének: Méreynek tudtára esett, hogy voltakép nincs is rá engedély s FRANKENBURG-nak sok bajába került, míg kieszközlé, hogy heti lapot nyugton adhasson. Eleven élet tükröződik vissza e lapból: a nemzeti színház új fejlődése, új zeneszerzők: Erkel és Mosonyi feltűnése, Hollósy Kornélia és Fűredi támadása, a népszinmű megjelenése, a védegyelet nemzeti mozgalma, a mágnesi szalonok magyarrá váló szelleme s a politikai körök erős tevékenysége. Az egész nemzet úgy szólván egy friss hajnal éltető levegőjében mozgott. De volt az „Életképek“-nél baj is. Tíz fiatal író, élőkön Petőfivel és Jókaival, felmondta a közreműködést minden lapnak; de midőn saját közlőnyt alapítani nem tudtak, majd mind a tíz megint az „Életképek“ dolgozótársa lett. Volt e lapnak másfél éven át kritikai mellékközlőnye is: az „Irodalmi Őr“, melybe sok jeles kritikus írt, köztök Erdélyi János. Az Akadémia FRANKENBURG-ot főleg e kétös lap szerkesztéseért választá meg 1845. november 22-dikén levelező tagjának. De a kamara elnöke: gróf Szécsen Miklós megsokalta a hivatalnok írói buzgóságát és szabadelvűségét. Fenyégetni kezdték, hogy kincstári hivatalnok nem lehet az, ki a liberalismus tollharczosa. Majd a censura zaklatta, kitörölve lapjából néha a legszebb verset is. Erre írta aztán, hogy „a censura nagy golyhó: megessi az énekes madarat s ludat zár a ketreczbe.“ Jaj volt neki, ha valamelyik elbeszélője egy gróft semmirekellőnek festett. Kedvét vették s közönségét is apasztani igyekeztek. Ekkor a szabadelvű párt vezérférfiai: Kossuth, gr. Batthyány Kázmér, gr. Teleki László, Pulszky Ferencz s gr. Ráday Gedeon összeálltak, hogy programot intéznenek a közönséghez az „Életképek“ nemzeties irányának s a szerkesztő jólétének biztosabbá tétele végett. De a közösen megállapított programot a censor kitörlé. Az csak később jelent meg. Jókai és Petőfi a lap kizárólagos dolgozótársai lettek s Arany, Kemény Zsigmond, Tompa és Szigligeti is gyakran írtak bele. Szóval az „Életképek“ mind jobban virágzott.

A kormány ekkor legjobbnak vélte: eltávolítani FRAN-

KENBURG-ot a magyar irodalom központjából. Gróf Szécsen Miklós 1847. tavaszán adta tudtára, hogy udvari tolmácsnak van kinevezve a bécsi kancelláriához.

E hírre elment szabadelvű pártfogóihoz, biztosítást kérve lapja és maga számára. Ha ezt megkapja: lemond hivataláról, de mivel nem kapta meg, családapa lévén, némi küzdelem után, búcsút mondott a hivatásnak a hivatal miatt. Résztvett még a budai hegyek szép pontjainak magyar keresztelőjében, melyet Döbrönteit tartott, június 25-dikén pedig búcsúlakomát adott íróársainak s az „Életképek“-et átadva Jókainak, elutazott Bécsbe, melyet szeretett a „pheákok városá“-nak nevezni.

Előérzete volt, hogy ott sok csapás fogja érni. Jött a forradalom, mely rá is zaklatást és börtönt zúdított. A bécsi magyar minisztérium tagjaival: Pulszkyval, Szontagh Pállal, Henszlmann Imrével s a többiekkel jó barátságban, a bécsi forradalmiak némely részével is ismeretségben állván: gyanús ember lett, s midőn herczeg Windischgrätz bevette az ostromolt Bécset, ő is fogságba került. Három hónapig (1848. november és decemberében s 1849. januárjában) volt bezárva, s inkább befolyásos ismerőseinek, mint az ellene emelt vádak alaptalanságának köszönhetette kiszabadulását. De megzaklatták nagyon. Utóbb azonban fogalmazónak nevezték ki a bécsi legfőbb törvényszékhez, 1855-ben az urbéri legfőbb törvényszék elnöki titkárának, 1860-ban pedig az udvari kancelláriához titkárnak. S e minőségben lépett 1866-ban nyugalomba. Ha teljesen szakítani bír írói buzgóságával, kétségkívül többre vitte volna; valamint ha nem kíván hivatalnok lenni: írói képessége bizonyára nagyobb lendületet kap. A kilencz év, melyet Bécsben töltött, keserőségeket árasztott rá, sokat elpusztítva vidám kedélyességéből. Szívét nem egy nagy bánat érte. Szerető magyar neje elhunyt s szépen felnőtt, reményteljes fia (fiatal katonatiszt), maig sem tudni mi okból, kivégezte magát. Egyedül maradt, s midőn évek múlva újra családi tűzhelyet kívánt alapítani, inkább mások tanácsára, mint szíve sugallatára hallgatva, választása szerencsétlenül ütött ki; egy német bárónőt, osztrák katoná-

tiszt lányát vette nőül, de frigyükön nem volt áldás s nem birva egymást megérteni, csakhamar különváltak, a mi FRANKENBURG-ra egész 1881-ig, második neje elhunytáig, sok szívbeli és anyagi terhet rótt. De ezekben a sokáig tartó bánatos években is az írói munkásságban keresett s talált vigaszt.

Mihelyt a Nagy Ignác „Hölgyfutár“-ja 1849. végén megindult, annak szorgalmas dolgozótársa lett s a „Pesti Napló“-nak bécsi leveleket írt. „Sirva vígadók“ című két kötetes beszélygyűjteménye 1857-ben, a „Zsibvásár“ — szintén két kötet — 1858-ban jelentek meg tőle Pesten. A jobb idők beálltával a „Bolond Miska naptára“-t adta ki nyolcz éven át Bécsben. Sok politikai csipősség volt, kivált az elsőekben, s maig is emlegetés tárgya az a találó adoma, midőn a fagylaltot fuvó magyarnak, a pinczér intésére, hogy ne fujja, a másik magyar azt mondja: „Fujjad csak azért is, ne higj a németnek!“ Ujra föltűnt a merész tollú FRANKENBURG, csipősségeivel. De már kevésbbé volt vidám. „A Bolond Miska albuma“ és „Az öreg Bolond Miska útazása szárazon és vizen, földön és tengeren“ nem tettek hasonló hatást. A „Bolond Miska“ azonban oly népszerű név lett országszerte, hogy Tóth Kálmán is e nevet adta megindított és éveken át igen kapós éleztapjának.

Ugyanez időben lépett föl mint *emlékiró* is. Az „Őszinte vallomások“ című két kötetben gyermekkorát s iskolai életét írta le, sok korjellemző adattal és kedélyes életképi elemekkel. Ennek folytatása az „Emlékiratok“ három kötete, (1868-diki kiadás), mely 1831-től 1847-ig sok becses anyagot, de néhol hibás adatokat is foglal magában a társas élet, irodalom és művészet köréből. Az utolsó rész kötetei pedig a „Bécsi élmények“-et foglalják magokban s a bécsi forradalom és a helyreállított magyar kancellária köréből érdekes részleteket mond el. Mind e műveket számos író fogja használhatni, ha ez idők részletesebb jellemzéséhez kell vonásokat, színeket és adatokat keresni.

Bele kezdett Bécsben egy regény írásába is, „A mű-

vész család" címűbe, de csak két részt írt meg belőle. Továbbá írt öreg napjaiban is humoreszkeket és szatirákat bőven, s azok egyrésze utóbb „Fehér és fekete pontok” címmel jelent meg. Volt dolgozó társa egy időben a bécsi „Fremdenblatt”-nak és a „Wanderer”-nek is, s ez utóbbi lap szerkesztőjét: Grass-ot egyszer nyolcz hónapi fogházra ítélték el egy szabadelvű czikkért, mely a FRANKENBURG tollából eredt. Maradt kéziratban egy kötet német verse is, de ezt nem kívánta kiadni.

Az irodalmon kívül a nemzeti színházhoz szintén meleg rokonszenv kapcsolta. Távolban is buzgón és szívesen szolgálta érdekeit, s midőn 1850-ben az akkori világopera legnagyobb Fidese: Lagrange asszony a nemzeti színházhoz jött vendégszerepelni, FRANKENBURG tanította be őt a szerepek magyar szövegeire.

Mihelyt nyugdíjba lépett: sietett letelepedni fővárosunkban, hol az írói körök tárt karokkal fogadták. Megpróbálta elkezdni régi kedvelt foglalkozását s a „Magyarország és Nagyvilág” képes lapot szerkeszté egy ideig. De nem volt meg már hozzá régibb elevensége. Abba is hagyta. Az alkotmány helyreállítása után egy kis politikai napi lapot is indított meg: „1848” címmel, de egy pár fiatal dolgozó társa nagyon erős támadásokat intézve a papok ellen, ez a kiadóval (Emich Gusztávval) ellenkezésbe keverte s a lap csakhamar megszűnt. FRANKENBURG azontúl csak a mások lapjaiba, főleg a „Fővárosi Lapok”-ba írt. Továbbá a Kisfaludy-Társaság, mely 1867-ben választá meg tagjának, lett kedvelt irodalmi köre, melyben gyakran tartott felolvasásokat. Vénülő emberek szokásaként, különösen szeretett emlékezni a múlt idők alakjairól, eseményeiről. Ünnepek voltak neki, midőn ezekről olvasott, s egész bálias díszben: fekete frakkosan, fehér nyakkendősen jelent meg. „A múzsa is érdemel tőlünk — mondá — annyi külső díszet, mint egy halandó úrnő, a ki estélyére hív meg.”

Midőn nemes szívű barátnője, (élete utolsó három évében neje) Carina Anna, ki éveken át a nemzeti színház operájának drámai primadonnája volt, megvált a mű-

vésznői pályától, 1868-ban ő is, FRANKENBURG is, Sopronba költöztek.

A mi veteránunk oda sem pihenni ment. Folytatni akarta azt a nemes munkát, melyet szülőmegyéje székvárosában egykor Kis János, a költő superintendens, a „Soproni esték“ írója kezdett meg: a társas élet magyarrítását. Elnöke lett az ottani „Társas-kör“-nek s az általa alapított és élénk munkásságra lendített „irodalmi és művészeti kör“-nek. A határszélen a hazai műveltség egy társadalmi erődjét teremteni meg: hozzá méltó törekvés volt. Fájdalom! egyszersmind nehezebb is, semhogy teljesen sikerülhetett volna; de erősbité legalább az alapot, melyen idő és viszonyok segítségével az ő szép terve kivihető leend.

A soproniak nagyrabecsülték FRANKENBURG-ot, mint buzgó író, finom műveltségű és sok érdemű férfit s nagyrabecsülésöknek ünnepies kifejezést is adtak az ő *félszázados írói jubileumán*.

Általában írónk nem nélkülözötte sehol és soha a méltányoló elismerést, a hol csak közelebről ismerték. A pesti gyermekkórház és zenede, melyeknél egykor buzgó titkárkép működött, tiszteleti tagjaik sorába emelték. Pestmegye az árvázinség enyhítése körüli érdemeit igen meleg levélben köszönte meg. Esztergommegye 1844-ben irodalmi hazafiasságaért táblabírónak választotta meg, a mi akkor nem-megyebeliékkal szemben nagy megtisztelés volt. Hisz Sárosy Gyula is, a szabadságharcz krónikás versében, az „Arany trombitá“-ban, midőn az első magyar minisztérium tagjait énekli meg, Deák Ferenczről azt mondja:

„Az igazság ügyét méltán bízták rája,
Ötvenkét megyének volt táblabírája.“

De több örömet egy kitüntetés sem okozott FRANKENBURG-nak, mint 1879. január 5-dikén a soproni jubileum: a kaszinó nagy termében tiszteletére tartott műverseny, üdvözlő beszéd, lakoma, táncz. A hölgyek ezüst koszorút, a „Társas kör“ arany tollat nyújtottak át neki. A toll átadásakor azt mondá: „Sajnálom, hogy e tollal nem írhatok arany munkát, de arra törekedni fogok min-

dig, hogy a mit írok, az hasznos legyen.“ A koszorú átvétele után pedig így szólt: „Nők tanítják az írókat magasztosan érezni, a nővilágot pedig írók hódítják meg a nemzetnek.“ Sok felől és többféle nyelven üdvözlék akkor melegen az ünnepelt veteránt. Kolbenhayer lelkész, Arany fordítója, német ódát írt, két katonatiszt Sluimból küldte táviratot, egy sürgöny latinul szólt: „Tu dederas musam populo, tibi musa coronam“ (te muzsát adtál a nemzetnek, a muzsa koszorút adott neked); akadémiánk üdvözlétét két jelenvolt előkelő tag: Nagy János kanonok és Zichy Antal tolmácsolták.

De FRANKENBURGNAK volt ennél is boldogabb napja még, midőn hozzá méltó nemes barátnőjét: Gschmeidler Carina kisasszonyt 1881. október 10-dikén oltárhoz vezette Nagy-Czenken, a hova öt ifjúkori emlékek kötötték. Egykor az ő szülei is ott keltek össze. A plebános, a ki FRANKENBURGOT eskette, fiatalkori barátja volt, egyik tanúja pedig az ő rég elhalt édes anyjának keresztfia. A kegyelet élő emlékei környezték az esküvőn, mely őt utolsó éveire ismét igen boldog emberré tette.

Elvitte aztán nejét még Sopronba, hogy ottani barátaitól egy közestélyen vegyen búcsút, s jött megint a fővárosba, hogy — a mint óhajta — itt teljenek el utolsó boldog évei.

Az 1882-diki karácsony-estét nejével és sógornőjével együtt az én családi körömben töltvén, igen vidáman beszélt múltjáról és jelenéről. De egyszer elérzékenyedve hívott felre egy kis szobába, ahol csak magunk valánk s könybe lábbadt szemmel mondá:

„Angyali szívű nővel, vidám sógornővel megáldva, régi és új jó barátoktól környezve, úgy érzem, hogy sohasem voltam boldogabb. De érzem azt is, hogy e boldogság már csak rövid ideig tart. Az vigasztal csak, hogy nekrológomban nem mondhatok rólam rosszat.“

Előérzet nyomta s másnap veszélyes beteg lett. De noha már 72 éves, mégis oly erőteljes, szívós szervezettel bírt, hogy megmaradt még az életnek másfél évre. A mint kiéptült, újra írt, olvasott, eljárta az Akadémia és Kisfaludy-

Társaság üléseire, tett látogatásokat, terveket készített nyárra és Szilveszter estéjére. De egyszersmind gyakran nyugtalanság és tépelődés fogta el. Félte elveszteni azt a boldogságot, melyhez oly későn juthatott. És nem is vesztette volna el tán még évekig sem, ha egy esetleg könnyörtelensége meg nem törí izmos, erős testi szervezetét. Beteges lévén, fűszeres boltból hozatott valami ásványport. Eltévészték azonban a fiókot s oly veszélyes ásványtördeléket küldtek neki, melynek jóhizemű használata égető kínokat okozott. Ez meríté ki erejét. De a mint valamivel jobban lett, újra csak kísértált, sőt még felolvasást is tartott. Ez az utolsó volt, 1884. márczius 26-ikán, a Kisfaludy-Trásaságban: „Tükörképek a régi irói életből“ czímmel. Legtöbb szó volt benne Petőfiről, a kiről mindig hévvel irt, mintegy nyugtalanul keresve árnyának kibékítését azért, mert egykor az ő „Irodalmi Őr“-jében Császár Ferencz sujtó kritikát irt első verskötetéről.

FRANKENBURG ekkor fáradt ki először felolvasásban. Izgatottan, betegen hagyta el a termet, s azontúl csak ritkán kelhetett föl az ágyból. Igen érzékenyen búcsúzott azoktól, a kik meglátogatták s azt monda: „Legföljebb ha még az eggenbergi gyógyintézet nyujthat enyhülést!“ Elindulása előtt levélben vett tőlem is búcsút, s midőn én siettem hozzá, nem hitt vigasztaló szómnak s nejére és sógor-
nőjére mutatva, halkan szólt: „Nagyon nehéz e jóktól megválni“.

Az elutazás sok fájdalmába került. Annyiszor kellett kiszállnia a lassan haladó kocsiból, hogy az út a stáció-
útczából a budai pályaházig csaknem két órába került.

Mikor pedig Grác mellett, Eggenbergbe érkezett, ott mindjárt az kezdé nyugtalanítani, hogy nem honi földbe fogják temetni. Mindig rosszabbúl lett s a halállal öt napi nehéz tusát vivott. Lázálmaiban is haza vágyott s övéivel megfogadtatá, hogy holttestét Budapestre szállítják.

Július 3-dikán húnyt el s 7-dikén temették el a kerepesi-úti temető halottas csarnokából, mely gyászpompával volt ékesítve. Koporsóját koszorúk halmaza, — irodalmi társaságok, egyletek, jó barátok utolsó ajándékai — boríták.

Hárman mondtunk búcsúbeszédet koporsójánál: Paulay Ede az írók és művészek társasága részéről, én az Akadémia és Kisfaludy-Társaságtól megbizva, Jókai Mór pedig az egész magyar szépirodalom nevében, reszketeg hangon mondván: „Te voltál az, a ki engemet az életbe bevezettél, bocsásd meg, ha én vagyok az, a ki tégedet az életből kikísérlek. Nem könnyebb szívvel állok koporsód fölött, mintha apámtól búcsúznék el. Hogy mi voltál te, hogy mik voltak érdemeid, kevesebben mondják, mint érzik. Te kezdted, mondhatni, te alkottad meg azt a szépirodalmi családot, melynek most már annyi tagja van, sat.“

Mélyen meghatva hallá e búcsúszót mindenki, de még fájdalmasabb volt hallani a szegény özvegy sirását, ki többé nem is találta helyét az özvegyi lakban, honnan a másik évben már el is költözött, hogy férjének hamvai mellett pihenjen.

A szeretet, mely a földi élet sava, nem volt megvonva a kedély és szív emez igaz emberétől, ki szívvel, lélekkel csüngött a nemzeti haladás ügyein, jó és zord időben egyaránt buzgó munkása volt a magyar műveltség fejlesztésének s tevékeny részese egy hosszú, változó korszak politikai és irodalmi törekvéseinek. A jó szolgálat hosszú kitartásában emlékezetes példát mutatott. S ezért, ha maradandó művekkel nem is irhatta be nevét a halhatatlanság arany könyvébe, — a melybe különben sem sok név jut be, — de nem is a feledékenység futó homályába vannak bejegyezve az ő érdemei, hogy az iramló idő szélfuvása hamar elsodorhatná előlünk. Mennél jobb korszak, meennél nagyobb fejlődés derül az újabb és újabb nemzedékekre, annál melegebb kötelességök lesz emlékezni azokra, a kik előttük a magasabbra vivő ösvényeket egész életök nagy fáradságaival egyengették s oly időkben működtek, midőn a lelkesedés emberei alig találtak egyéb jutalmat, mint a hiven betöltött kötelesség lélekemelő tudatát.

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	" 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	" 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	" 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	" 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	" 10 kr.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	" 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	" 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	" 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	" 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	" 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly I. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	" 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	" 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	" 10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s. tisz. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusztián l. tagtól.....	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

IV. KÖT. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
TÁRKÁNYI BÉLA JÓZSEF

A M. TUD. AKADEMIA TISZTELETI TAGJA

FELETT

SZVORÉNYI JÓZSEF

TISZT. TAGTÓL.

TÁRKÁNYI B. J. ARCZKÉPÉVEL.

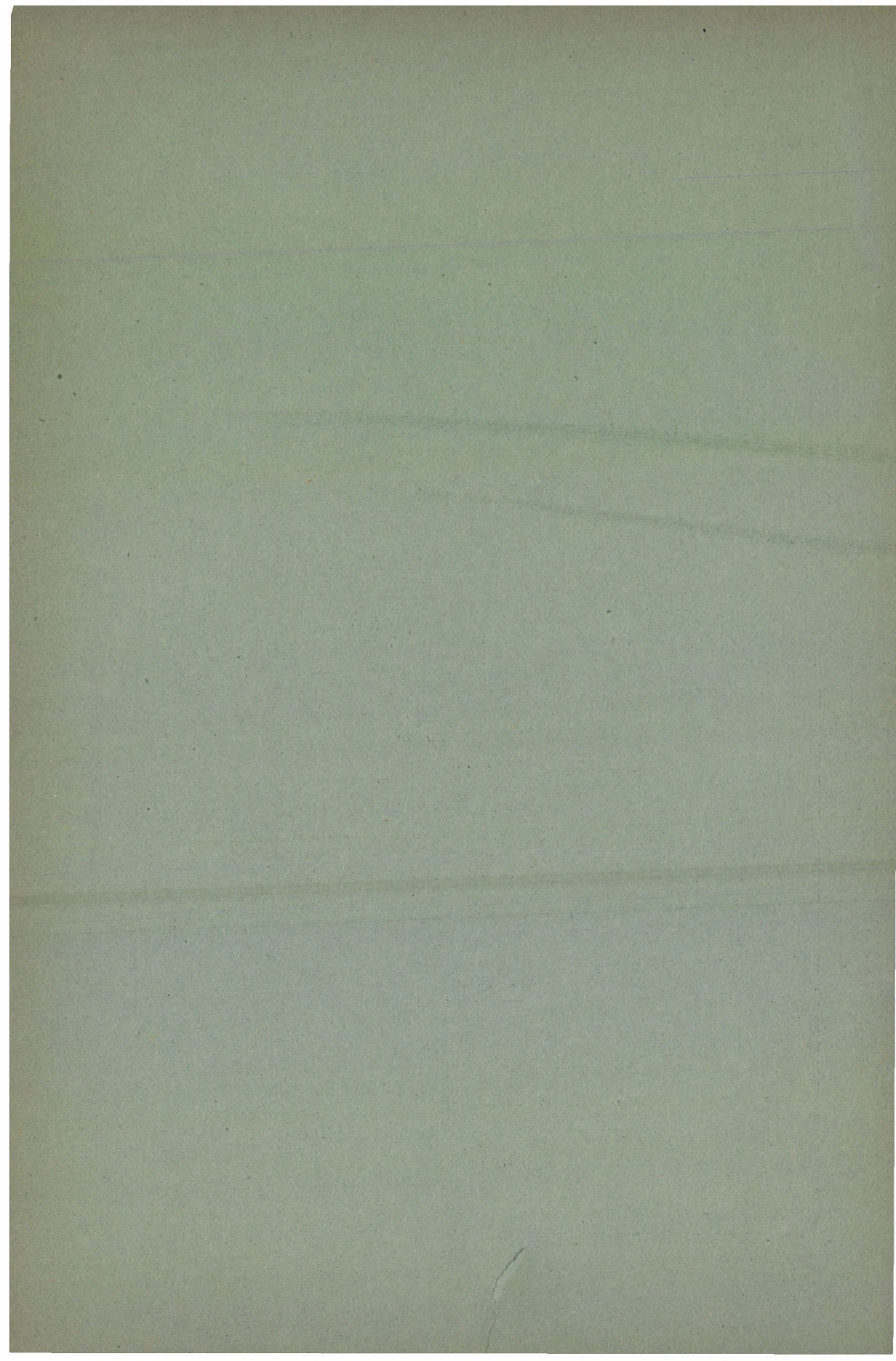
(OLVASTATOTT A M. T. AKADEMIA 1886. DECZ. 20-KI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1887.

DIKALD H. PÉNYNYONATA.

EMLÉKBESZÉD

TÁRKÁNYI BÉLA JÓZSEF

A M. TUD. AKADEMIA TISZTELETI TAGJA

FELETT

SZVORÉNYI JÓZSEF

TISZT. TAGTÓL

TÁRKÁNYI B. J. ARCZKÉPÉVEL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADEMIA 1886. DECEMBER 20-KÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1887.

Budapest, Hornyászky Viktor sajtója.

TEKINTETES AKADÉMIA!

Kiválóan illő hozzánk, hogy ne hagyjuk meghalni közöttünk azokat, kiket örök emlékezet illet.

Homályban felejtett jeleseink sorsa hasonló maradna azon dicstelen léhák sorsához, kik eltékozolván az életet, nyomot nem hagynak magok után; s kiket éppen azzal kellene büntetnünk, hogy kiragadjuk soraikból a tiszteletre és há-lára méltókat.

Ki az élő s utónemzedék javára hasznos műveket, sőt maradandó műveket alkotott, azzal a jogosult gondolattal hajthatja le fejét, hogy halandóságának örökségét itt lent is elveszi, midőn az élők emlékezetében tovább folytatja életét.

Emlékezet t. i. az elhunytak élete a földön. Csak az hal meg egészen, kit elfelejtenek...

A jeles költőnek és írónak, TÁRKÁNYI BÉLA JÓZSEF, nem régiben elnyűgódott tiszteleti tagjának emlékezetét kívánta ma a t. Akadémia, s az én szószólásom mellett ünnepelni.

A mily diszes e feladat, nem bizonyult éppen oly könnyűnek.

Elhunyt nemes társunk a maga szép és tartalmas multját puritán tartózkodással érinté mindenkor. S mint az echó, minél inkább közeledtünk hozzá, annál kevesbbé adott hangokat magáról.

Már pedig nem csupán élethelyzeteit, műveit, tetteit ösmertetnünk volna ma itt helyén; hanem — a mint hiszem — az, hogy magát az elholtat éltessek, s a meddig érhetjük, lelke belsejébe is hatolva, a jelenségek és okok közt a

szálakat összekössük, az ellentétek középutját kimutassuk, s magokat a jellemző gyöngeségeket is, melyek nem ritkán erőnek, sőt erénynek válnak be, megvilágítsuk. Szóval, hogy az elholtban példát állítsunk, az élőket utána vezessük s tanulságokhoz juttassuk.

Ezért tartok tőle, hogy elég szűk és száraz adataim közt netalán bővebb szavú leszek és kevésbbé higgadt, mint ezt feladatom s főleg az a tekintet kívánná, hogy a szív melegének se az igazságot, se pedig magamat föl ne áldoznám. . .

* * *

I. Szokás az, t. Akadémia! a kitünő emberek emlékezetét születésök adataival vezetni be.

Nem tudom, mennyiben tartozhatik az társunk nemesen lejárt életének próbájához, hogy édesatyja, VIPARINA ÁDÁM, Liptóból, Kis-Palugyáról, mint iparos-segéd szakad Miskolcra; itt mesterré avatva, helybeli szülött ANDRESZ MÁRIÁT veszi el, — ez pedig őt a legelső újévre, 1821-ki január 2-án, a Fazekas-utcának most 44-gyel számozott házában, egy ép, erős figyermekkel ajándékozta meg... Csak azt tudom, hogy a kisded szerény bölesőjéhez a legnemesebb múzsa szálltak alá; és hogy a szűk, alacsony polgári házacskából ez a gyermek utóbb, saját szelleme szárnyain, kimagasló polczra emelkedve, széles e hazát betölté nevével, és igen is méltóvá lön arra, hogy nemes ősoktól származott legyen.

S azt hiszem, éppen az ily élet ilyen eredete bir kiváló diszszal a szülöttre nézve. A magas születés szerenésének gyermeke tisztelje s kövesse, de valami büszkén ne igen említse a maga nagy őst. Ki beszél a hirtelen dúsgazdaggá lett ember apjáról!... Az ember egyéni méltóságát kell abban éreznünk, ha mintegy szervileg, saját belsejéből nő ki s fejlík a magasba, a helyett, hogy a külsőt, a csupán esetékest is saját lényéhez tartozónak nézze...

Nem felejttem mégis, hogy talaj nélkül nincs virág, nincs gyümölcs... Az oly fejlődésnél, milyen a dicsőült társunké, nemcsak a természeti nagy tulajdonokra, hanem az első nevelés viszonyaira is gondolna minden psycholog. Nem ok nélkül szokás kiemelni: a kitünő embernek s a nagynak,

ki és milyen volt az anyja? Mivel az erkölcsi nagyság első vonalait ő fekteté gyermeke lelkébe...

Első és legnagyobb életszerencsáját Tárkányi is a legritkább anyák egyikében nyeri. Legelőbb is azon kiváltságban részesül általa, hogy az ő születését megelőzi élettörténete. Szent keblű édesanyja félévvel előbb, mint őt világra hozandó vala, kötötte már meg életjövőjének első szárait, midőn 1820-ban, br. BARKÓCZY LÁSZLÓ helybeli lelkész, utóbb székesfejérvári püspök, lelkes beszéde által elragadtatva, Miskolcz közterén, hol a beszédet Urnapján hallgatta, szíve alatt viselt magzatját az Úr oltárának szolgálatára ajánlotta fel. A keresztény anyák mintaképe maradt azután nevelésében is. Vallásos, szigorú életű s tiszta, imádságos ajkú lévén maga: első gagyogásától ezekre szoktatá gyermekét is. Egész háznépének egy és ugyanaz volt vezetése. Imádkoztak és dolgoztak, ez volt a napi-rend. Ki volt osztva mindenkinek a maga teendője; esténként pedig közös imádságra gyűlt az egész háznép, mely után az előimádkozó „hetes“ az Illyés András-féle „Szentek életé“-ből, vagy a „Makula nélkül való tükör“-ből rendszerint felolvasta a „napravalót“ is...

És egy hosszú életen át meg nem fogyatkozott takaréktökét, a hit ajándokát hagyta e nevelés Tárkányi szívében, és a gyermeki kegyelet azon mélységét, mely oly lángoló és sűrű kifejezést nyert utóbb szavaiban, irataiban, tetteiben. „Anyámról“ czimű költeménye megragadó képe, valódi apothéózis az eszményi tökélyű anyának; megható tolmácsa azon fiúi függésnek, melyet Tárkányi meglelt korában sem tudott leoldani magáról.

Egészen neje visszhangja s maga a megtestesült jámborság volt édesatyja is. Természetes azért, ha a mivel a szülők lelke és légköre tele volt, a vallás, e legjobb nevelő védelme alatt járta Miskolczon elemi és középiskoláit, a szónoklati (V-ik) osztály kivételével, melyre a német nyelv végett Lőcsén volt.

II. Eljött lassankint az idő, hogy anyjának titkos fogadalma valósuljon. Nem forgott fenn nehézség. Kis tanuló korától reggelenkint segédkezék SZABÓ ROMÁN, minorita rendfőnök miséinél; s aztán a háznál is legörömostebb játszta

paposdi játékait. Anyja a hat osztályt végzett fiút gyöngéd ajánlással figyelmezteté a papi pályára; ő pedig lelkesült készséggel hajlott arra, s éppen azért szorongó kebellet egyszersmind a bevalás iránt... Csak a gondviselés különös művének tekinté t. i. aztán is, hogy középszerű bizonyítványa, a gyöngé pártfogás és szokatlanul fiatal kora mellett is, 1836-ki augusztus elején az egri kispapok sorába fölvtették.

Gyermekésszszel lépett egy hó multán vágyai paradicsomába, a papnevelő-házba, a csak 15-ik évében járó, egészen gyermekarczú, himlőhelyes, szőszke fiúcska. Termetre kisebb egy sem vala társai közt nála; de szellemre nagyobb sem, noha ez még csak alig ébredezett. Lelkét itt fellengő képzetek lepték el a papi állásról, s azért már első nap lehangolá őt a pályatársak erkölseinek, a hányan valának, annyifélesége. Egyben sem ismerheté föl a maga hasonlatát. A szokatlant azonban végre is megszokván s az anyai keblen időnkint új lelket meritvén, lassankint életmunkájához látott.

Szellemi képződés dolgában családjától keveset nyerhetett. A világias olvasmányokat nem igen szivelték a házbán. Annál mohóbban kapott titkon a verseken. Nagy jóakarója, SZABÓ ROMÁN, kinél a szünnapok egész délutánjait töltötte¹, maga is jófajta székely, verskedvelő s egy kis rimgyűjtemény kiadója, nem volt befolyás nélkül rá, hogy a verset megszeresse, s Löcséről, költészeti tanulmányait megelőzve, szülőinek s rokonainak név-, vagy születésnapjára magakészítette versekkel kedveskedjék.

Középiskolázása akkoriban nem készíthette őt elő akár erre, akár más jelentékenyebb értelmi fejlődésre. Az ÜRMÉNYI JÓZSEF-féle, 1777-ki hires „Ratio educationis“, és az ezen épült 1806-ki középiskolai rendszer inkább csak a szivés jellemképzésre fekteté a súlyt, mint az oktatásra. A magyar nyelvet, az ismertet, magát is az ismeretlen latinból, a VERSEGHY-féle „Epitome“-ből kellett kiismergetnie. S éppen azért egy sem is volt gyűlöltebb kézikönyve, mint ez.

Csak oly kevés érdeklődést birt ébreszteni benne a

¹ S a ki, midőn 1868. jún. 3-án kanonökká neveztetéséhez szerencsét kíván, így írja magát levele alá: „hálás aggott atyja, Román.“

komolyabb tudományok iránt bölesészeti két évfolyama is melyekre mint kispap lépett már. A négykötetes latin filozófia, de annál rövidebb mathesis, Tomcsányi lexikontermetű fizikája, jobbadán csak krétával, a fekete táblán leexperimentálva; egy kezdetleges „oeconomia ruralis“ száraz leczkái; a fejedelmek s háborúik s békekötéseik történetére szorítózkodó hisztória; s végre, az egyetlen magyar nyelvű tanulmány, az úgy mondott „magyar literatúra“ — rendszerint a Pápay Sámuelének kivonata — az akadémiai disciplinák gúnya, — mind nem arra valók voltak, hogy az ifjú ember részvétét felköltsék s lekössék. Tanult, mert kellett, kelletlenül, a feledés számára.

Igy készülve kelt át 1838. év őszén papi tanulmányaira. Itt rázták föl legelőbb érdeklődését KOVÁLCSIK JÓZSEF ragyogó tehetségű tanárának szép leczkái; késlekedő fejlődése azonban itt sem bírta még meg a kitartást. E helyett nyugtalanul pezsgő vére s tevékeny szelleme saját géniusza után indult, szabad téren keresse kárpótlást. Költőket olvasott s kedvvel neki állott a német nyelvnek is, mely helyett Löcséről a tótot hozta haza.

Ezek folytán, 1838. végétől nagy titkon már maga is buzgón verselget; de pipa-dalaiból — ki dohányt nem élvezett soha — s egyéb adiaphoráiból ítélve, inkább csak gyakorlatképen még. Formái, vegyesen, antik vagy újabb szabásúak; de elbeszélő hajlamának már e zsengeiben kidomborodásával. Egy pár iskolai vigjátékot is ír a farsangi estékre, melyekben, társaival együtt, maga is szerepel. Fordítgat Martialisból, Uhlandból; egyik hangulatos ódácskája pedig „1832-ki tavaszelő 22-ike“ czímmel Göthe halála napját énekelvén meg, alkalmasint arról tanúskodik, hogy anémetben már nemcsak derekasan halad, hanem szeretettel olvasgat is.

Csakhamar fél százra gyűlt zsengeiből a Munkácsy János szerkesztette „Rajzolatokba“ küldvén néhányat, belőlök a „Kis hajó, Toronyőr, Ohajtás és a Kőd“ az 1839-iki folyamban meg is jelentek. Áldozatul esett ő is az ifjú költők lázas sietségének, melyből a muzsával szőtt titkos viszonyukat vajmi ritkán tudják s — figyelemre méltó — rendszerint csak azok tudták megőrzeni, kiknek aztán

— mint Berzsenyinek, Aranynak, Madáchnak — midőn maga idején megjelenének, nem „levelenkint kellett a borostyánt, hanem rögtön egész koszorúkban adni“... Fentartotta emezsengéinek öt füzetkékét is Tárkányi, de tudni sem akarva utóbb első próbáiról, „verselését“ maga csak 1840-től keltezi.

III. Ezen év tavaszán egy, eladdig nem ismert lobbanás hozza hullámvásba lelkét. S a fölébredt gazdag szellem-erő egész mélységével mozgásba indulván, halomra termi lángoló „Rózsabimbóit“, „Ibolyáit“, „Elegiáit“... A jelenség oka ismeretlen. Csak az bizonyos, hogy a Fionák, Laurák, Beatricék dalmokaitól fogva egész addig, mikor ez történik vala, egyetlen fiatal költő kedvéért sem fordult meg utjában a természet... Az meg, viszont, nem bizonyos, hogy a ki bort, hazát, vagy harczot énekelt, nagy ivó, nagy hazafi, vagy vitéz volt egyszersmind... Örökre kár, hogy költőnk romlatlan keblének ezen meghatóan szép, üde virágaiból éppen a legnemesebb „Ibolyák“ 24 darabja, félreértett jóakarattól, a lángok közt hamvadt el.

Jól mondtam — „lobbanás.“ Csakis az volt ez. Költőnk ezen hangja elhallgatott rövideden; egyedül a neki gyúladt munkakedv maradt meg belőle.

Mind erősebben kezdi ettől fogva a komoly önképzés szükségét érezni. Az intézeti olvasóköriben sok jó könyvet forgat. Az idősb társai közt sürgő irodalmi munkásság pedig, és ennek központja, a „Verseny“ című irott heti lap — mely az ő verseiből is közöl — költői tevékenységét is nemcsak ébren tartja, de sőt annyira tüzei, hogy minden idejét ez és az olvasás nyeli el. Zaklatni kezdik e miatt; mire ő a „TÁRKÁNYI BÉLA“ álnév alá menekül, melynek védelme alatt, 1840-ki novemberben „Honáldozat“ balladájával legelőbb is a Kisfaludy-Társaság pályázatán jelenvén meg, műve dicséretet és kiadásra méltatást arat. (Évlap. II.)

S e disztes sikerrel vezeté sajátképen be a 19-ik évét járó ifjú a maga költői korszakát, mely, 95 nap híján, ravataláig ér. Kezére jár ezalatt mindenben a siker, mivel erősen úgy akarja maga is. Ritkaság fiatal emberben az az érzék, melylyel az idő becse iránt birt, és az a bátorság, melylyel az alkalmat megragadni s hasznosítani tudta.

A Kisfaludy-Társaságnál, 1841-ben újra „Indítványok“ cz. szatirájával, 42-ben „Kördalával“, s 43-ban „Az életből“ cz. tankölteményével pályázgat. Szatirája és tankölteménye ismét dicséretben, s az utóbbi azon kitüntetésben is részesül, hogy a társaság köz-ülésén felolvassák s Kisfaludy Károly munkáinak diszpeldányával jutalmazza meg (Megj. Évl. III. és VI.)

Elgondolható, mily gyújtó hatással lehettek ezek munkakedvére, és siettetéssel belső érlelődésére. Figyelmökkel vették ettől fogva körül az egyenlők, s arra kezdék méltatni fővárosi nevesebb íróink is. Feltűnése óta, sok időn át, egyetlen szépirodalmi vállalat sem volt el a nélkül, hogy ne kért, vagy fogadott volna el tőle dolgozatot.¹

Igen hasznára vált mozzanat volt fejlődésében, hogy, a mitől iskolái elidegenítették, a latin irodalom örömeibe is bevezeti őt a szünidők alatt, jóltevője, THASSY MIKLÓS, miskolci lelkész. BARCLAY híres latin regényét „Argenist“,² majd SENECA leveleit, s végre sz. JEROMOS iratait játszotta tapintatos egymásutánnal kezébe. Elragadtatással élvezi az elsőnek elmés, finom társalgási nyelvét, Senecának életbölcseleti velős tanácsait, Jeromosnak pedig az akkor ismert disciplinákat magába ölelő, gazdag és magas eszméit. Ezekből s más latin olvasmányjaiból merített ismeretei és főleg kiváló szépségű latinsága nagy díszére vált utóbb.

Egész a fukarságig gazdálkodván idejével, más hasznosra, szépre is ráért még. A németet már birva, most az olasz nyelv s a *zongora* tanulásához lát, folytatva gyakorlatkép közben Uhland dalaiból, Herder legendái s para-

¹ Csak tudtunkra a következő albumok, zsebkönyvek, folyóiratok adták verseit: a Rajzolatok, a Kovácsóczy-féle Közlemények; a Remény; Emlény; Athenaeum; Pécsi Aurora; Nemzeti Almanach; Árpádia; Őrangyal; Kliegl-könyv; Regélő; Életképek; Honderű; Országgyűlési Almanach; Divatesarnok; Szivárvány; Pesti Divatlap; Sárosy-Album; Nővilág; Családi Lapok; Szépirodalmi Album; Napkelet; Religió és Nevelés; Veszprémi Egyházi Almanach.

² Parisiis, 1621. Majd minden európai nyelvre lefordított, XIII. Lajos udvarát allegorizáló mű. Nálunk Fejér Antal „Barklájus János Argenise. I. II. Eger 1792.“ cz. Kolozsvártt ugyanakkor Boér Sándor s ugyanazon czímmel, tette át.

boláiból, és — töredékekben — már Klopstock Messiásából is, fordításait.

IV. Míg ezek így folynak, eseménykép fordul közbe legelső pesti útja, melyre 1841-ki július 25-én indul. Új világot nyit ez a csupa buzgalom és lelkesülés gyermekében. Naplót jegyezget fővárosi tizenkét napjáról, mely lelkének sokat ígérő hajlamaiba enged pillantani.

Számosabb vázlatot ismerünk ma elhunyt jelesünk életpályájáról. Egy sem mulasztja el széles körű műveltségét s kivált a szépművészetek iránti előszeretetét ama *tizenhat* hónap hatásának tudni be, melyek folytán a magas szellemű, de testi szenvedéseitől már elnyomott PYRKER érsek oldalán élt, és pár utat is tett. Lehetetlen is egy tágitó s nemesítő részt e szerencséjétől elvitatni; de nem köznapi jelenség mégis a 20 évökkel, mint ő, Budapestre látogató fiatal emberek krónikájában az, a mint ez ifju papocska két heti időzését, öt évvel korábban, a mint érseke mellé került, a fővárosban átéli.

Nem különös tőle, az írótól, hogy néhány neves író s szerkesztő fölkeresését veszi már itthon jegyzékbe, s hogy ezeken kívül is kegyeletes vágygyal keresi akkori legnagyobb nevű íróinkkal s embereinkkel találkozásait; de az már is jellemzőnek látszik, hogy mindjárt utjában, Gyöngyösön, módját keresi az öreg képiró, BRAUN ISTVÁN látásának, ki 16 év előtt (1825.) az egri szeminárium házi kápolnájának boltjait, melyekben ő naponként gyönyörködik, egy egész kis mennyországgal rajzolta be. S hogy, továbbá, Pesten legelső útja is a mai „Diana“ nevű ház első emeletére visz, a hol Röck és Richter akkoriban, a TREFORT ÁGOSTON által kezdeményezett s létesített első magyar „Műegylet“ kiállításait rendezik vala. Tárkányink félnapokat eltölte itt. Fölkeresé a Tomala és a Grimm Vincze-féle műkereskedéseket, hogy gyönyörködjék aczélmetszeteikben és szoborműveikben. Ellátogat FERENCZYHEZ, a szobrászhoz — Mátyás király emlékszobrának mintázatát látni. S itt már bírálatos észrevételek is forognak fejében; mert a minta nem elégíti ki. „Nem tudnám megmondani — írja naplójában — hol a hiba. De lenne mégis a Mátyás emléke

nagyobb, — nagy, a mint volt maga. És necsak hadvezért mutatna, mint a Münchenben készült Wiedemanné, mely most a kiállításban látható; hanem mutasson tudománykedvelő férfiút is, és népatyát, magyart, akaraterős nagyembert“ .. Látja még és élvezi Ferenczy műtermében: Virág, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Rudnay primás, Schuster tanár és Schodelné mellképét, s a pásztorleány mintázatát.

Mikor a fővárost, nem sokára, másodizben keresi föl, ugyancsak ezen úton találkozunk vele. Megint a műboltokat bújja és a kiállítást, a hol ki is szemeli már most és jegyzékbe veszi a sikerültebb festvényeket, a Neugasz, Ender, Haanen, Schiavoni, Hassenpfug és más idegenek műveit; a hazai festészektől pedig Molnár József „Carthausi“, Schmidt „Szapáry török fogsága“, Heinrich „A magyar nemzet ébredése“ nevű vásznukat, s Barabásnak saját mesteri arczképét. Elrándul a Sophie-gőzösön az esztergomi műkincsek megtekintésére, hol főkép Hesz MIHÁLY egri születési művész remeke, „Vajk megkereszteltetése“ kapja meg figyelmét.

S hol veszi magát, minden előzmény nélkül, ezen erősen nyilatkozó műszeret? Egernek, azon időben, a fővároséit is messze túlszárnyaló kép- és szoborművei: ritka szép és terjedelmes falfestvényei, hirneves mesterektől birt számos oltárképei, szobrai, basreliefjei, és végre — a mennyiben hozzáférhető volt — a 125 művésznek s közöttük számos első rangú, régi s újabb mesternek remekeiből állott Pyrker-féle képtár is ¹, — mindezek, semmi kétség benne, hatalmasan ébresztheték az ifju T. szunnyadó geniuszát; de

¹ Hogy Eger műkincseiről nem mondottunk valótlan, meggyőződhetik, a ki, a papnövelde nek már említett kápolnáján kívül, fölkeresi a fejedelmi lyceumépület nagy freskóit is: Maulpertsét, a kápolna boltjain; Sigrist ecsetének mozgó alakjait, a nagy diszteremben; a nagy képtár boltján pedig, az öreg Kazinczy által is elragadtatással szemlélt Kracker- és Zach-féle freskót; s végre, kisebb terjedelemmel, a kispréposti lakás és az irtalmasok ebédlőtermének falfestvényeit. Nem fogja, továbbá, élvezet nélkül szemlélni, ugyan csak a lyceumi kápolnában Hesznek felülmulhatatlan gondú és eleven

ezt magát s annak ily korán megnyilatkozó irányát s erejét csakugyan nem mástól kölesönzi.

Öszhangzásban a képzőművészetek iránti hajlamával, nem siklik át éles figyelme előtt Budapesten a művészet s tudomány más jelensége sem. Az akkoriban üres Ludoviceumba is elfordul, hol az épülő múzeum műkincsei letéve valának. Sok minden meglepi az operai s drámai estéken; de semmi sem inkább annál, hogy „hárommannyi közönség élvezi szemmel-füllel az operát, mint a mennyi szívvél s értelemmel a drámát, kivált hogy itt egy Egressy, Szentpétery stb. remekel.“

Fővárosi élményeit végül ismerkedéseivel tetőzi be. Meglátogat több író, szerkesztőseget, s a Kliegl-Könyv ügyében Kossuthot. Szaniszló, beküldözött zsolnári énekeiért némi tiszteletdíjjal lepi meg, melyet azonban a Griffbe, szállására, se visz, hanem Herder, Wieland, Lessing kisebb műveit és Klopstock minden munkáit szerzi be rajta.

V. S ez volt nemes társunk első műutazása, t. Akadémia! melyre utóbb is, Romáig s Düsseldorfig nyaranta testi és szellemi üdülés végett olyan szívesen járt. Ezen legelső útja, igazában véve, első világlátása egyszersmind, mely után nem várnók azon forduló, melyhez ér... Egy lépéssel az élet nyugati oldalára készül által térni... „Ifjuságom múlni kezd“ — írja 20-ik éve alkonyán. „Valóbb alapra kell építenem, hogy folyvást élvezhessek“. Ime, az első nevelés nyomai újulnak föl benne! Szeretettel olvasott és csudált Jeromosában¹, Pázmányban², „mindenütt csak azt látja — ugymond — hogy a papnak tettel és példával inkább, mint

szinű sz. Istvánját s a ferencziek templomát diszító assumptáját; a főtemplomban *Dannhauser, Schiavoni, Malatesti, Gregolett* és *Busato*, velencei mesterek oltárképeit és *Casagrande* Márk szobrait. A vázolt időkben még szintén Egerben állott, ma az országos képtárt diszító, *Pyrker* gyűjtemény maga 189 dbot számlált, mind neves mesterektől, kik között pl. *Caravaggio, Paris Bordone, Paulo Veronese, Carlo Dolce, Palma Vecchio, Guido Reni, Salvator Rosa, Tintoretto; Rubens, Cranach* Lukács; *Murillo* és a mi Markónk is helyet foglalnak.

¹) Epist. ad Nepotianum: De vita Clericorum.

²) Prédikációk: Előbeszéd.

szóval, kell tanítania“. Elhatározza hát, hogy naplót visz életéről, melyben lassankint az önismeret tudományához jusson el. S naplóját 1841-ki október 1-jével csakugyan megkezdi.

Napi eseteinek, s főleg tévedéseinek, — az ifju Franklin önmegszámoltatására emlékeztető jegyzéke kezdett ezen napló lenni, egészen leplezetlen önvádak- és önbírálatokkal; de észrevételekkel néha azokra is, kikkel érintkezők, sőt nem elég óvatos megrovásokkal az intézeti „sic volo, sic iubeo“-féle vezetésre s ennek erőtlen szigorára is.

Mély titok lepte az egészet. Egyik felügyelője azonban, 1842. márcz. 3-án, felkutatja iratait s a „Napló“ három füzetét elkobozza. . . Jövője koczára kerül. Törvényt mondanak rá. Ügyét azonban az aggastyán RAJNER püspök- és érseki helyettes elé terjesztik, ki egykor a gróf Forgáchok nevelője s nagy emberismerő vala. Ez a naplót áttanulmányozta és az írójára mért megtorlást közel a teljes fölmentésig szállította le.

Javára fordult e lecke. Meggondolóbbá lett; azok pedig, a kik naplóiba láttak, megszerették s becsülni kezdék őt.¹

VI. E nehéz napok izgalmai sem hangolhaták le munkaerélyét. Éppen ekkoriban (1842. febr. 26.) vett buzditó levelet SCHEDELTŐL, ki Klopstock Messiásából fordított s a „Religióban“ közlött két töredéke után mérve erejét, őt az egész eposz áttételére serkenté.²

¹ Maga, a Naplóban leginkább érintett intéz. igazgató utóbb magyar és latin óda készítésével bizza meg s aranyokkal jutalmazza őt; másik előljárója, midőn két év múlva káplányi állomására kimenendő vala, 40 frt úti költséggel lepi meg.

² Méltó fentartanunk e levelet, mely míg elevenen jellemzi íróját, mély és nemesítő hatást gyakorol a benne kitüntetett ifju költőnek egész irodalmi jövőjére is. „Most olvastam éppen töredékeit Klopstock Messiásából“ — kezdi a levél. „Engedje meg, hogy kifejezzem azon örömet, melyet éreztem, midőn az isteni költőt ily méltó másolatban látám megszólalni. Kegyed nemesak érti eredetijét, hanem érzi is; felvette azt lelkébe, s úgy adja vissza, mint valóságos költő szokta eredetijét, ujra teremtvé, visszaadni. S e mellett e correctio s e könnyűség, mely nem könnyed dolgoztatás, hanem studium eredménye, azt reményltem, hogy Kd. nem fog megállapodni, —

Nem közönséges bátorság s önbizalom kellett ahhoz, hogy egy négykötetes, magasban szárnyaló nagy mű hexameteres áttételére a gyermekkorból csak imént kinőtt ifjú vállalkozzék. S vállalkozott. Márcz. 8-án, tized napra a felhívás után, a munkához látott, oly tüzzel és szerencsével, hogy, noha legszebb óráit az iskolák s ifjabb társainak a „magyar irodalomban“ oktatása követelék el, naponkint néha 50, sőt 70 hexametert ültetett át.

Jún. 30-ikára az I. É. már készen állt. Kevés mulva személyesen mutatá azt be Pesten, hol kitörő örömmel fogadván buzditója, SCHEDEL (Toldy), a szapora sikert, művével VÖRÖSMARTYHOZ és BAJZÁHOZ küldötte, mint „a kikkel — írja utóbb Toldy — együtt élvezett, együtt örvendett, midőn Tárkányi, első mutatványaiban, a vallásos kedély mélységével, a művészet avatásával s az ifjúság tüzevel és erélyével hallatá Klopstock hárfája zengését“. Bajza bő és igen becses utasításokat ad neki a mű további fordításához; Vörösmarty viszont megdöbbenti tanácsával: hogy a „Messiásnak“ csak I—X. Énekét fordítsa. A mű t. i. — mondá — ezen első felében igen jó; de mely, hőse halálával, be is rekeszti az eposzt. Másik tíz éneke tehát, ha

nem megállapodhatni egyes részeknél. Ön nekiünk az egészet fogja adni! Kivánok a dicső munkához annyi időt és kedvet, a mennyi erőt látok Önben. Szerencse fel! Mi az fiatal embernek, néhány évet ily szent munkára áldozni. Örvendeztessen meg, kérem, válaszával, melyben azon ígéretet reményilem olvashatni, hogy az egész Messiás meg fog magyarul szólalni. Ez is oly mező, melyen dicsőséget arathatni.

S még egyet! Olvastam az „Indítványok“ című szatirát is. Én abban hivatást látok a költészet e nemére, s ohajtom, hogy ama nagy és fenséges munka mellett is, ha tárgy és kedv néha beköszönténének, a szatira Musáját el ne utasítaná... — Hálával emlékezik utóbb is e levélre vissza: „Ma tizenhárom éve — írja Toldynak 1855-ben — hogy a Messiás fordítására föllelkesítő leveleddel oly boldoggá, oly büszkévé tettél egy gyermek ifjút, hogy ahhoz hasonló ünnepélyes napja nem sok lehet az életben. A remek mű fordítását, mely a XI-ik énekig haladt, félbeszakasztották a szükségebbek, de a gyakorlat s tanulmány elhatározó befolyással volt egyéb műeimre...“

különben elhibázott nem volna is, rossz maradna, a miatt, hogy fölösleges.

Szándékában T. ekkor nem ingott meg; de a költőfejedelmi szó ki volt ejtve, mely végre is annyira megköttötte az ifju szellemét, hogy a X-ik Éneknél tovább menni soha nem birt többé.

VII. Végezte már papi tanulmányait. Érseke azonban még egy évi joghallgatásra s némely kiegészítő tanulmányokra kötelezte végzett theologusait, de kiknek szabadabb időbeosztás jutott már. Legendái, balladái, népregéi mellett gyorsan nőtt most Messiása is. Irodalmi látköre is folyton tárgult. Jegyezgeti a nép ajkairól a „meséket“; 112-re menő beszélyanyagot szemel össze Hormayr történeti zsebkönyvéből, Rotteckből, Valerius Maximusból, Heltai-, Buday Ferencz- és egyebekből. Kéziratokat gyűjtöget. Kazinczy Ferencznek BALKAY PÁL egri festészhez írt leveleit ő másolja le és tartja fenn.¹

Csak 23-ik éve telvén még ekkor is, az érsekmegyei hivatalba irnokul osztaték be. Ez időben (1844-ki februárban) keresi őt fel Debreczenből Pest felé vett, gyalog útjában PETŐFI², kit több társtól környezve, ifju lelkesedéssel

¹ Utóbb Toldynak engedi át.

² Ismételve keresvén Tárkányit, levélkét hagyott a kapusnál számára: „Tisztelt Barátom! (ha meg nem sértem e czímmel). Többször kerestem Önt, de nem találtam honn. Holnap reggel 7 óra tájban ismét eljövök. Igen örülni fogok Önt megismerhetni; bár jöttömnek más indoka is van. Igen megszorultam (holnap bővebben elbeszélem); legyen szives Ön nekem útravalót szerezni, melylyel Pestig elmehetek. Ne ütközzék meg e quasi parancsoló hangon; de bár nagy szükségben vagyok, nem koldulok. Holnap mindenről bővebben. Addig isten Önnel. Petőfi Sándor.“ — Érdekesebb s mindkettőjükre nézve jellemzőbb adatokat nyújt a nagy költőnek ugyanemez 1844-ki ápril 28-ikáról, Duna-Veeséről, Tárkányihoz írt levele: „Admodum reverende barátom! Ha nem az volnál, a mi vagy: türelmetlenségéd már ezóta alkalmasint néhány adtateremtette-kővel emelte volna magasabbra a káromkodás díszes Pantheonját; de paplétedre, ugy hiszem, hozzád illő csendes békével vártad soraim megérkezését. És ime, megérkezett azoknak megérkezése. Mert ugy gondolom, mire ezeket olvasandod, már nálad lesz levelem. Miért tettem ily irgalmatlan próbára „békességes türesemet“? (mint mondják a magyar

fogad, — s mint az ekkor Tárkányinál irta „Egri hangok“ sejtetik, a rokon szellemek körében jól is érzi magát a nagy költő:

Jó barátok, jó boroeska —
Kell-e más?
Kebbleinkben a kedv egy-egy
Óriás.

Ugyanezen 1844-ki júl. 15-én végre Rajner püspök pappá szentelé Tárkányit. S ekkor vált egyszersmind, felsőbb engedelem mellett, magyartalan hangzású neve helyett, a „Tárkányi“ név törvényes tulajdonává. Néhány hónap mulva (1844. decz. elején) a palóczföldi Sz.-Erzsébetre küldetvén segédnek, noha a népes fiókegyházakkal terhelt lelkeség gondjai, az új küldetéseért is lelkesülő újpap idejét erősen elfoglalák: itt sem tudott ellenni a nélkül, hogy napi élményeit Klopstockban és balladáit s legendáit szaporításában fölkeresse. Az egyházi énekek avas magyarsága s nem ritkán fogyatékos alkotása is korábban felköltötték már ér-

vándorszínészek a türelmet mind e mai napiglan): ne kérdezd; egy hamarjában magam sem tudnék rá felelni. Mentségemül annyit mondhatok: hogy kutyarest levélíró vagyok — ha ez általában mentség. Egyébiránt, igazat szólva meg is akartalak lepni mindjárt első levélben a ... legendával. De minthogy ez ideig az ihletés semmikép sem lepett meg, a fent említett dologgal én sem lephetlek meg téged. És, barátom, őszinte nyíltsággal szólva, aligha lesz valami már a legendából. Bizony isten, annyit törtem rajta fejemet, hogy no! és csak egy kukkot se tudtam összeeszkábálni ... azaz hazudok, mintegy negyven sor meg van biz abból, de itt aztán a ne-tovább! Már más valami tárgyat keresek, és ha csak lehet, elkészítem a határ-ideig; mert a mellett, hogy szavamat is adtam, miszerint az Örangyalba dolgozandom: igen nagy gyönyörömrre válnék veletek, derék ifjak! egy mezőn fölléphetni, kiknek meleg barátságával dicsek szem. Óh Béla barátom! be szép napok voltak, melyeket körötökben töltök; istenemre sohasem feledem. Töletek eljövén, mikor, mikor nem? azt már nem tudom, de akár mikor, csakhogy Pestre értem. A verseimet sokat hurczoltam ide-oda, s nem boldogulhattam velök; mert egyik könyvtáros sem akarta megvenni: minthogy a verseknek egyáltalában nincs kelendőségük. Ügyem végre egészen reménytelen s a mennyire reménytelen, épen annyira kedvező, nemkülönben meglepő fordulatot vón. Vörösmarty tudniillik a „Nemzeti kör“ elé

deklódását. Lelkészi tapasztalásai pedig azon szándékot érelék lelkében, hogy ez énekeket összegyűjtve, átjavítva, s eredetiek szerzése, vagy fordítás útján gazdagítva a kath. egyházi énekek reformját papi munkássága egyik fő feladatává tegye.

Dolgozott szüntelen. A túlvitt erőfeszítés azonban, vagy — mint maga írja — a sok ülés és az édességek mértékletlen élvezése súlyos romlást hoztak egészségére. A falusi orvos egy hétig rontotta. 1845-ki júl. 15-én tehát bevitette magát Egerbe, s innét júl. 30-án, a szülői házhoz, Miskolcra, hol csak másfél havi orvoslás után tért vissza egészsége. E betegágyán keresé őt fel egy 11 éves lelkes diákokcska, hogy az általa szavalgatott „Coriolán“ költőjét meglássa. S ez volt a két földi és kitűnő író, VADNAY s TÁRKÁNYI, 40 éves ismeretségének, a boldogult által mindvégig melegen emlegetett első pillanata.

Szept. 13-án végre visszatérhetett lelkészi gondjaihoz, melyek mellett most minden idejét csak magyar „Messiásá-

terjesztette. S ez elhatározá verseimet kiadni; a mi meg is történedik, olyformán: hogy a verseket előfizetés útján kiadja 1000 példányban, s az egész jövedelem, a költségeket levonva, enyém lesz. Julius eleje táján kijön. A példány egy pengő lesz. Vörösmarty, Vachott Sándor és Szigligeti voltak megbízva verseim átnézésére, s ezek, barátom, vagy tizenötöt kivetettek belőlök, s nagy részint bordalokat. Csak nézd, a „Szomjas tünődését“ is ki akarták küszöbölni; de már ezt nem hagytam. Ilyenformán állok verseimmel. A mi a színészpályámat illeti... annak vége van. Igen, barátom, lemondtam a színészetről, s Julius elsejétől a „Regélő“ szerkesztője leszek Vachott Imre mellett. Ezentúl tehát kirekesztőleg az irodaturának vagyis literadalomnak vagy irodalomnak élendek. Ha jól emlékszem, ezt is te tanácsoltad. Ergo úgy lett. Junius közepéig itthonn leszek szüleimnél, hova leveledet minél előbb elvárom. Derék társaid szíves baráti emlékezetébe ajánlva magamat, öllelek, barátod Petőfi. Leveled így czímezd: Petőfi Sándornak Duna-Vecsén, Pentelén keresztül, a mészárszéknél. Az „Ivasközben“ kijött a Regélőben, vagy már tudod is?“

Az előbbi a „Fővárosi Lapok“ 1870. 185. számában, s mindkettő a „Petőfi Reliquiák“ 1841—49. cz. könyvecskében (Franklin-Társ. 1878.) közölve vannak már. Eredetijöket Tárkányi, 1870. jún. 24-ikén, Reményi Edének engedte át.

nak“ szentelte, mint a melyen tekintélyes emberek vára-kozásai csügghettek, — és saját ambíciói, hogy ily nagyobb alkotáshoz is csatolva érezhesse nevét. És a nagy műnek 1846. év közepéig első tíz éneke csakugyan elkészült.

VIII. Éppen jókor... 1846-ki július 22-én PYRKER érsek udvarához hívta be szertartójának, és azon kijelentéssel fogadá egyszersmind, hogy másnap fürdői útjára kíséri őt.

Szerencséje megdöbbsenté!

Mert ha reá, a szépművészetekben élő-mozgó költőre nézve egy világtapasztalással s fensőbb műveltséggel bíró magas úr és költő oldalán nagy földet bejárni — nem közönséges szellemi hasznokkal s örömekkel ígérkezheték: ugyanakkor mégis a 74 éves, szív- és idegbeteg aggastyánhoz kötve lenni ily eleven, izgékony fiatal embernek, — inkább türes, mint élvezet... Így gondolható ezt eleve; de más-kép lett. Pyrker egy pár magyar s latin ódájából és saját legendáinak is áttételéből ismervén már papját, gondja volt rá, hogy ez a képző alkalmakat tartózkodás nélkül fölkeresse.

Karlsbadi útjára az érsek, az ifjú társa által még nem látott Bécsen és Prágán keresztül, másnapra kelve csakugyan elindul. S harmadnapra már Canova remeke előtt áll Tárkányi Bécsben, az ágostoniak templomában, hol a főoltárképen az Egerben sem idegen Maulperts ecsetére is nagy örömmel ráismer. Mohó élvezetvágygyal futja be a műkincsek gyűjteményeit. Az öt pihenő nap alatt mindent akar látni, s valóban sokat tapasztal és tanul. S midőn július 30-án további útjokra kelnek, a nagy világváros zajával s ezer élveivel összeveti tíz nap előtt még oly csendes, de tiszta falusi örömeit. „A kettőben — jegyzi meg — két fáját látja a tudásnak: egyiken az elmélkedés, másikon a tapasztalás gyümölcsei érnek, — mind a kettő javunk-vagy kárunkra, a mint használjuk...“ A soktornyú Prága műkincsei, s végre Karlsbad vidékének szép képei foglalják el lelkét.

Érseke itt súlyos betegségen ment át. Augusztus végén elhagyják hát a Tárkányira nézve, csak a világhírű SCHEL-

LING FRIGYES ÁGOSTTAL, dr. MEINHOLD VILMOS, porosz protest. tudóssal¹ s több más nevezetességekkel szőtt ismeretségnél fogva is emlékezetes helyet. Pyrker neki éledve siet Gastein felé; annál lehangoltabban utóbb, hogy egyik linzi lapban saját nekrológját olvasá. Salzburgi pihenőjük estjét a szt.-péteri benezés apát társaságában töltvén, midőn Tárkányi Schwanthaler egyik ottani remekét, MOZART bronz-emlékét, szokott lelkesedésével magasztalá, Pyrker nem minden izgalom nélkül hozá fel, hogy halála után isteníték a bécsiek a halhatatlan mestert; míg élt pedig nyomorult lebűjokban engedék tengődni. És mikor kimult is, koporsóját egyetlen barátja NEUKOMM, kísérte sirjához. Végre, midőn emléke leleplezteték, a bécsi „Musik-Verein“ egyetlen tagját sem küldötte Salzburgba a Mozart-ünnepre, a ki pedig Bécsben tüni fel, ott élt, nyomorgott s halt is meg. Ifju költőnkét itt felháborodása egy kemény magyar szóra ragadta; de melyet a vendég, szerencsére, nem érthetett meg; főpapja pedig megfeddeni utóbb is felejtett....

Gasteini napjait könyveivel s néhány pyrkeri-legenda fordításában töltvén el, szeptember végén, a sz. flóriáni és melki műkineses monostorokban is érdekes pihenőket tartva, három havi távollét után hazatért.

Udvari hivatalát itthon csak ekkor foglalá el. Nem állt, kivált elejénte, sokfelé osztó gondok nélkül, melyek mellett mégis megindíthatá végre, 1847. elején, egyházi énekeinek füzetes kiadását. Így kívánta azokat részenként használatba vinni s összes kiadásukhoz tapasztalokat gyűjteni.

A lelkileg éber, erélyes, de testben igen hanyatló ér-

¹ Ezen tudós pap, többi közt, egy érdekes irodalmi adomával mulattatá őt. Pár év előtt — mondá — a középkor boszorkányos világából ő, ugyan e kor nyelvét utánozva, egy „Maria Schweidler“ című történetet adott ki Berlinben. E bújbajos nőnek, ama sötét időket tükröző viselt dolgait mohón kapván a közönség, több ezer példányban hamar elkelt a mű. Csak a második kiadás kemény előszavában jelenté ki, hogy a „regényt“ Strausznéknak szánta, kik az Evangéliomot — melynek igazságaért pedig annyin áldoztak életet — elvetik; „Maria Schweidler“ történetét pedig, mely csak a dr. Meinhold meséje, kétkedés nélkül fogadják s élvezik...

sek, 1847-ki okt. 20-án, ismét magával vitte szerpapiját Bécsbe. Egy hét telhetett el, és a főpap, épen 75-ik évének lejártával, nov. 2-án, annyira rosszúl lett, hogy következett 3-ikáról irt levélkéjében magát már „haldoklónak“ mondja. Ezen állapotja mellett is, a szabadkozó s betegét elhagyni nem akaró Tárkányit a nádorválasztási ünnepekre leküldé Pozsonyba. S csakugyan jelen volt itt nov. 12-én a ritka fényű gyülekezetben, hol a magyar király, századok óta, először szólt a nemzethez magyarul; valamint része lön azon egyhangú hatalmas „éljenben“ is, mely ISTVÁN főherceget magyar ország nádori székébe emelé.

Betegének napjai szemlátomást elnehezédének. Decz. 1-jén, késő este, már utolsó szavait intézé papijához és kamarásához: „Vigyázzatok; 2 órakor vége életemnek“... Csak két órával később, hajnali 4 órakor, decz. 2-án hűnyt el.

S ezekben telt le Tárkányinak, a nagyhirű költő- és főpapnak nem oldala, de szíve mellett s úti társaságában átelt 127 napja. Ő teljesíté megyéjének atyja mellett a fiúi szeretet utolsó szolgálatait. Ő virrasztott halálos ágyánál; ő fogta be az elhalónak szeméit, s kíséré el testét a lilienfeldi köztemetőbe, szívet pedig az elhűnyt által emelt s tíz év előtt fölszentelt egri főegyház sirboltjába.

Érdekes és igen értékes szakasza ez néhai társunk pályájának, főleg tapasztalati tanulságaiban, melyeknek azon részéhez, hogy ura körében számtalan magas és érdekes személyiséggel érintkezheték, csak PYRKER oldalán juthatott el. Mélyen belészövédik azért e rövid viszonya életfejlődésébe is.

IX. A következett 1848. és 49-ki nagy idők üresen találván az egri főpapi széket, kétszeres felelősséggel súlyosodék a megye kormánya az elárvult udvarra. Tárkányi éppen ezen idők folytán, 1849-ben, emelkedvén titkári állásra, alig élhetett irodalmi tevékenységének egyébben, mint „Ének-tárának“ előkészítgetésében, mely foglalkozása mindinkább az egyházi népirodalom mezejére terelé munkásságát.

Ezen időkben (1849. jún.) szó ismeretséget KOVÁCS MIHÁLY jeles festőművészünkkel, ki nem kevésbé illett be rokonszenvébe egyéniségével, mint életirányába művészeté-

vel. Csakhamar is benső barátsággá fejlődik viszonyuk, melynek révén aztán, a titkári befolyásnak is járultával, az oltárképeknek s másoknak egész sora jó létre az érseki palotában, hol Tárkányi barátja műtermét elhelyezte.

X. Nevezetes időszak nyílik újra életében 1850. elején, midőn BARTAKOVICS érsek az egri egyházmegye kormányára lép. A nemes hajlamok és tervek, melyekkel a hazafias lelkű főpap teledes-tele volt, hatalmas és szerencsés munkaerőt talál a föl utkarában, kinek irodalmi neve, ki nem zsákmányolható munkássága és befolyása csakhamar maceenási áldozatokra hangolák a lelkes főurat. Legelőbb a híres, három folyamú regensburgi Kátéknak a magyar népiskolákra alkalmazott fordításával bizta meg Tárkányit, melyeket nyomban, ugyan az ő kezéből, elemi „Olvasókönyvek“, s a nép kezébe szánt buzgalmi füzeteknek egész kis serege követett.

A hihetetlenül gyors és teljes siker, mindjárt 1852-ben, azon nagy gondolatot támaszták érseke lelkében, hogy a Káldi-féle, közel harmadfél-száz éves magyar Vulgáta alapján, a Szentírásnak, a mai magyarsághoz idomított átdolgozásával bizza őt meg. Mint Rudnay primás udvari papja egykor, jelen volt Bartakovics 1822-ben a püspökök pozsonyi zsinatán, hol a Bibliának, ugyancsak Káldi alapján átdolgozása már határozatba ment; de fogamatba harmincz év leteltével sem vétetett.

Tárkányi a megbízást elfogadta, és dolgához látott.

Bámulatos munkaerő s szaporaság tüneményét láttatá ez 50-es években Tárkányi mindazokkal, kik őt közről megfigyelheték. Bibliájára, melyet bő jegyzetekkel is ellátandó volt, ha naponkint egy ívnyit dolgozik, tíz évet kelle számítania. S e számítást tette napi törvényének, mely mellett azonban nemcsak titkára tudott lenni az érseki megyének, hanem szerzője is korszakos „Egyházi énektárának“, melyet 1855-ben másfél-száz eredeti énekével bővitve tesz közzé. Levelezései tanúskodnak e kívül róla, miként nem az ő befolyása nélkül történt, hogy Bartakovics bőkezűségéből ALLZOG „Ker. Egyháztörténelme“; GAUME „Pogányság a nevelésben“ tárgyú munkája; SZABÓ ISTVÁN társunk jegy-

zetes magyar „Iliásza“¹ és SZENCZY IMRE „Quintiliánja“² irodalmunkba áthonosított. Ugyanez években, írói s közbenjárói szereplése mellett, az időszaki iratok- s egyéb kiadásoknak szokatlan sikerű terjesztgetésével is ráér támogatni íróinkat, úgy, hogy mindezekhez más sem hiányzott már, mint hogy „kiadónak“ is beálljon. S megtette. Kiadja 1856-ban GRUSCHÁNAK Magyar Ferencz által fordított „Hit- és Erkölestaná“t, két kötetben; SZABÓ IMRE-, utóbb szombathelyi püspöknek „Néphez alkalmazott egyházi beszédeit“, két folyamú tíz kötetben; s végre még azon évben TOLDY FERENCZ „Irodalmi arcképeinek s újabb beszédeinek“ második gyűjteményét³ egy kötetben.

XI. Mindezeket, 1857-ig, udvari állásán létesíti; attól fogva pedig Szabolesban, mint több nyugalommal s idővel rendelkező *egyeki* lelkész, még szaporább termékenységgel folytatja. Itt készül meg 1859-től fogva imakönyveinek

¹ Tárkányi közbenjárásáért, 1851. decz. 3-ikáról, köszönetet mondván, így ír neki egyebek közt Szabó: „És önről is jól esik oltárnál és oltártól tova édesen emlékezmem, mint házi-angyalról, ki e kiáltó szükségét a Hatalmasnak úgy vitte meg, hogy köszönet a vége“ . . . Tárkányi pedig utóbb, 1852. jan. 12-ikéről, Szabóhoz: „Tisztába akartam jönni az Iliászhoz készítendő „jegyzetek“ iránt mind érsekünkkel, mind Toldy úrral. Érsekatyánk örvend a jegyzeteknek, s nem méri ki terjedelmöket. „Legyen annyi, a mennyi szükséges. Bár — úgymondá — az Odyssea is jegyzetekkel jött volna ki! De ha pénzünk lesz, majd azt is kiadjuk.“

² *Szenczy Ferencz*, szombathelyi püspök, *Imre* bátyjának magyar Quintiliánja iránt kérdést intézvén Tárkányihoz: nem lehetne-e azt a lelkes érseknek ajánlani, miután *más módon alig van kilátás megjelenéséhez?* Tárkányi 1854. ápr. 8-ról válaszolja a kérdésre: „Éppen akkor jártak érsekem körül 25—30 ezer ftra rúgó költségvetéssel az egri leánynöveldek egy új emeletére, midőn mságod levele lelkesmet Quintiliánnal megörvendezettte; s így nem tartottam tanácsosnak ajtóstúl rohanni be örömmel. De azért megemlítettem, s egyszer-kétszer azóta is elérkeztem, s az örömdetes eredmény az lett, hogy Quintiliánt örömet kiadja jó macenásunk, mihelyt erszényével kissé rendbe jő, — a mi öt-hat hó múlva várható.

³ Megértvén, hogy Toldy *Kazinczy Gábornál*, ennek rendelkezésére, munkáinak nagy csomó kéziratát tette le, kérdést intéz ez iránt *Kazinczyhoz*, s kezdeményezi egyszersmind: találának módot benne, hogy a mondott kéziratot kiadják. „Mindkettőnknek — írja utóbb, 1856.

egész sora. Szépirodalmi lapjaink is újra sűrűn közlik költői beszélyeit, románczait. Ugyanekkor Kazinczy százados emlékezetét hosszabb költeményben üdvözli. Végre, 1861-ki október 19-ikéről, kilencz évi szigorú munkarendje után, „Bibliájának“ utolsó könyvét, a „Titkos jelenéseket“ is megküldi érsekének.

Tizenegy évi lelkeszkedése, már csak e mű nagyrészenek azalatt létesülése által, emlékezetes epizódjává lőn pályájának. De nevezetes ama láthatatlan hatásnál fogva is, melyet a lelkek gondozásában gyakorolt. Szívvel-lélekkel azon volt, hogy népe erkölceit nemesítse, értelmiségét fejleszsze, s a szorgalmat és rendszeretetet vérebe oltsa. Meg is látszott ez még vagyonosodásán is hiveinek. Minden javult, csak a pálinkamérés látott rövidséget. Tisztelte is aztán és büszke volt rá népe; mivel — a mint idegenek előtt dicsekedve mondogatá: „az ő könyviből imádkozik egész Magyarország...“ S ezért szent is volt a szava hiveinél kiűnt, és bent a szószéken, egyaránt. Nagyban emelé lelkési ténykedése hatását életének itt is őrangyala, szent buzgalmű édesanyja. Elsőnek jelent meg az istenházában rendszerint, és mindig ő hagyta azt el utolszor. — a betegek és a szűkölködők támogatásával pecsételvén meg

január 20-ikáról, Kazinczyhoz — mindkettőnknek legkedvesebb dolgára nézve, értem Toldy munkáinak kiadását, *négy* paptársamat szólítottam föl részvétre, s mind a négy szívesen ajánlkozott egy-egy kötetre. Igen örömet megegyeztünk mindnyájan abban is, hogy a kiadott munkát Toldynak ajándékozzuk. Így hát veled és velem együtt hatan volnánk, s a becses munka kiadását akár mindjárt megkezdhetnők, — azalatt majd 7-ik, vagy 8-ik is kerülne.“ Min mult a szép terv létesülése, nem tudni. Csakis annyit látunk az ügyben, hogy az „Irodalmi arczképeket stb.“ ugyanezen 1856-ban, ő maga, Tárkányi, csakugyan kiadta. — Toldyhoz még előbb, 1855. márcz. 8-áról kelt soraiban is hasonlóval foglalkozik a szerény helyzetű titkár szándéka: „Ha — ugymond — adósságaimtól (egyik könnyelmű s hat gyerekekkel terhelt öcsését ismételve megmentvén a „foglaltságtól,“ több ezerre rúgó adósságot vett, annak helyette, a maga nyakába) — ha adósságaimtól csak valamennyire is szabadulhatok, a „Legendarium“ kiadásának dícsőségét senkinek sem engedem.“

élete példáját. „Semmi se gazdagít úgy, mint az alamizsna“ — szokta, buzditónak, gyakran mondogatni.

Irodalmi s lelkészi sikerei, eleget késve, de azután egymást érve hozták érdemeire a kitüntetéseket. Vallási s néhány más költményeinek. a költő arcképével, Toldy Ferencz által eszközölt kiadása nyitván azokat meg 1857-ben: következett 1858-ban a Magy. Tudom. Akadémia, s 1867-ben a Kisfaludy-Társaság választá be tagjai sorába. Amott (1860. május 2.) „A vallási költészetről“, s emitt (1868. márcz. 18.) „Klopstock Messiásáról“ értekezve foglalta el székét. IX. Pius a Szentírás szerencsés fordítóját, 1866-ki februárban, kamarásává; királyunk ő Felsége pedig, 1868-ban, pünkösöd vasárnapján, az egeri főkáptalan tagjává, s mint ilyet, 1872-ben, borsmonostori czimz. apáttá nevezé ki. Korábban fölhíva, de mint kanonok tartotta már ekkor Budán, 1868-ki aug. 20-án, sz.-istvánünnepi beszédét.

Falusi hivei között sok boldog örömet élt. Nem minden elérzékenyülés nélkül vett hát tőlök bucsút, ott hagyván áldott emlékü édesatyját is a köztemetőben. Éreznie kellett azonban azt is, hogy végzett negyedszázados munkássága nem csupán ennyire, hanem évszázadokra szól, s azért örömmel, de önérettel is foglalhatja el azt a jövedelmes állást, mely legelőbb is a „szegények öröksége“, s egyáltalán arra való, hogy jót tehessenek és tegyenek benne. Tett is, és — állásához mérten — nem egyszer szembetűnőt. Bőkezűsége gyakran meglepett mindenkit... Hátha tudják azt is, hogy ő maga a legnemesebb szeretetnek mily szegénye tud lenni!.. Számos szűkölködő rokont, méltót s érdemetlent, melengete keblén, — saját szive és anyja örömeért...

Előttem áll ez a jóságosan s szüntelen mosolygó, de egy szent komolyság felhőcskéjét mégis homlokán viselő, kis piros asszonyka; s előttem az aranszívű, enyelgő beszédű kanonok-nagybátya, — s közelről, meszebből be-be-gyülekezett, nagyrészt árva számba menő sok unoka.... Mind eme két oszlophoz valának ezek támasztva; ez a sok ajak mind csak a két életért rebeg s imádkozik vala.

De a szentkeblű anya még többet könyörög az ég-

hez mindnyájokért. Télnek idején órákat tölt a templomban,
— s meghűl. És az áldott szellem, kiről így énekel fia:

Egy sejtemény kel olykor szívemen,
S lelkemben egy hiteszme villan át:
Hogy jó anyámban tán őrszellemem
Van itt a földi harezokon velem.

ez a szellem visszaröppent alkotójához... fiára hagyva itt
kis és nagy árváit...

XII. Érseke Tárkányit, faluról betelepédése után csakhamar, az egyházmegye népiskoláinak főfelügyeletével bizta meg.

Nagy és sikeres erélyt kezdte itt is kifejteni; s máris pörös kérdéseket kiegyenlíteni, Eger népiskoláit szaporítani, bennök szilárd rendet alapítani, s jelentékeny áldozatokat sikerült főpásztoránál és káptalanjánál a köznevelés emelésére kieszközölni.

Nem sokára azonban új és fontos küldetés várt rá. 1872-ik tavaszán a SZ.-ISTVÁN-TÁRSULAT, a megyéspüspöki székére távozott IPOLYI helyébe, hat évre, alelnökének választá.

Az annyiival diszesebb, mert díjtalan tisztet készséggel s örömmel foglalta el. Nagynevű elődje fényt terjeszte már alelnöki széke körül, az intézetre is tekintélyt, járt utat és saját hajlékot hagyva maga után.

A hat év leteltével ismét megválasztva, majd e másik hat után is, a meddig-addig, a továbbiakra fölkerve, élete fogytáig vitte hivatalát, melyben csakugyan vezér lelke, hatalmas mozgató szelleme lön a társulatnak.

Ébersége, ritka erélye és szívós kitartása által, több mint tizenhárom év folyamán, egész kis hatalommá tudott nőni alelnöki székén. Mint sarkon, rajta fordult meg minden. Éppen ezért, midőn lelkes fáradozással s jóhiszeműséggel a legtisztább színmézet gyűjtögeti vala a közjóra: pókajkak érinték virágait, hogy mérges tartalmukat bizonyítsák. . Hanem országos tekintélyek hozták meg nyomban számára egy fényes bizalmi iratban az elégtételt, és maradt, a mi volt, — alelnöki székén az előbbi hatalom.

Valóban, bármelyik hazai intézetünkénél országosabban és messzebbre hatott innét el a keze s akarata, mely milliónyi kiadványokban birta közbenjáróit a társulatnak s

közvetve a hazának szent érdekeiben. Az ő intéző szavára áradtak el magyar és más ajkú népiskoláinkon a jó, hazafias irányú tankönyvek, iratok, szent-képek százezrei, — s nem ritkán egész ingyenesen szegényebb népiskoláink, s bukovinai, moldvai s romániai testvéreink gyermekeinek magyar-hazafias oktatására s egyszersmind magyarságuknak is védelmére.

Tudta, miért bírja ezen jelentékeny hatáskörét. Rajta is volt azért, hogy nőjön, izmosodjék keze alatt az üdvösen működő intézet. És nőtt is, főleg közfigyelemben és terjedelemben. Hóról óra új növekedés hírért hozták számbavehetőbb lapjaink, tudomást véve mindakkor az intézeti élet minden jelentősebb mozzanatáról is.

Ő maga ezek alatt nem csupán vezetője, hanem maceenása s egyik legtermékenyebb munkása vala egyszersmind társulatának.

Ismeretesekek lelkes odaadásának legbeszédesebb tanúi, a társulat czéljaira ki-kitűzött százaranyos pályadíjai; valamint annak kiadásában s tulajdonában állandón jövedelmező s tekintélyes tőkét képviselő számos iratai; s végre, a „Vatikáni Monumenták“ évi folyamaira tett 5—500 frtos ajánlata. . .

XIII. S egy kereken befejezett s tiszteletet parancsoló képét adná már ennyi is néhai társunk fővárosi cselekvőségének. Hazafias törekvéseit azonban társulata nem foglalható le magának egészen. Gyakori volt itt az Akadémiában; meg-megjelent a Kisfaludy- és a Történelmi-Társaság gyűlésein, valamint a Képzőművészeti társulatéin is.

És ha nyilvános szereplése ez intézeteknél szerény számba megy is, tisztes joga volt már hozzá, hogy hosszú életkorának megrövidült munkáját fényes pótlékokkal válthassa meg: itt a Dante „Divina Comoediájának“ átültetésére 1880-ban előlegkép ajánlt száz arannyal, s a Regulyalapra adott 200 frttal; amott az alaptőkét nevelő, ismételt (összesen 300 frt) adalékaival; a képzőművészet érdekében pedig egyházi festészetünk fejlesztésére szánt pályajutalmával. . .

Ezekon kívül is tudták pedig őt a tudomány s művészet emberei nemes multjáért méltatni. Azért választá újból be Akadémiánk 1880-ban *tiszteleti*, a képzőművészeti egyesü-

let pedig, melynek alapító tagja is volt, *választmányi s műbiráló* tagjai sorába.

Különösen érdeklődék ezen utóbbi intézetünk iránt, — a mint hogy ezt egész multja magyarázza. A haza egyik szemefényének mondogatá azt. S ha késő napjainak anyagi eszközeivel oly bőségben rendelkezik vala, a mily gazdag szellemi kincsével rendelve ifjabb kora: a képzőművészetek terén sem volna kevésbbé emlegetve a neve ma, mint van a tudomány- és irodalomban, — hol nem nagyobb tisztessége az, hogy a magy. kir. tudományegyetem „tudori“ ranggal diszíté föl, mint az, hogy az ország földnépének egytűgy gyermeke is, — ki a maga „Új-Rózsáskertjéből“, ki a „Vezérkönyvéből“ — százezer számra ismeri s tiszteli a „Tárkányi“ nevet.

Egyébiránt, vagyunk így is bőven, a kik tapasztaltuk, tudjuk: korlátozottabb eszközök mellett is, mily lelkes műpártoló és mily jeles műismerő vala. A képzőművészetek s művek történetében nem sok ember volt tájékozva ott, a hol ő járatlan vala. Magokban, a szépművek iránti áldozatkészségében is kevesen, lelkesedésében pedig senki sem állhatott fölötte. Ékes tolmácsai ennek a MUNKÁCSY „Krisztusképe“ által (1882.) ihlett lángoló ódája, — egész lelki életének ez a hű és nemes tükre; valamint egri termeinek gazdag falai is, melyeket, a számos idegenen kívül, hazai művészeinknek 55 képműve díszített.

Kiválóan becsülte veterán művésztünknek, KOVÁCS MIHÁLYNAK erőteljes ecsetjét s a régi, elsőrendű olasz és spanyol mesterek másolásában ritka szerencsését.

Legtöbbet is foglalkoztatá ezt. A töle bírt ráfaeli, tiziani, murillói stb. meglepő másolatokon és számos eredetint kívül Kovácsesal festeté 1849-ben, még érseki titkár korában ajándokul káplánykori híveinek sz. domonkosi templomába a nagy oltár képét; s ugyanígy az *öt* nagy oltárképet¹ a

¹ Emlékezet okáért, ide iktatjuk — a mennyiben összeállítunk sikerült — a képművek sorát, melyeket a nemes műbarát csak *Kovács Mihály* által, egészen saját megrendelésére s költségére, vagy pedig közbenjárása útján, s nem ritkán itt is saját anyagi támogatása mellett festetett. a) Maga vagy mások részére, de egészen saját

mindszenti templom részére, Miskolczon, melyben megkeresztelték volt. Közbenjárásával pedig ugyancsak e művészünk közel *harmincz* más oltárképpel díszítette még föl az egi érseki megye templomait.

Élete nagyobb felén egészen magához csatolta Tárkányi e kitűnő művészt. Időnkint évekre terjedett velencei, párizsi, madridi stb. műutazásaiban folytonos műügyi érintkezést tartott fenn vele; míg hazatelepedése óta az eszközlött, vagy

költségére: sz. Domonkos oltárkép, domonkosi volt hivei részére (1849.); sz. Péter és Pál apost. a mindszenti templ. főoltárára, Miskolczon (1850—51.); Immaculata, sz. József, sz. István és sz. László, ugyanoda, a mellékoltárookra (1878); Megváltó (fej); Mózes (fej); Ecce homo, térdkép; Árpád fejedelemmé emeltetése (1854), könyomatban is, mint műlap; sz. Alajos (térdk.); Holt remete; Dolorosa (térdk.); sz. András (térdk.); sz. Rozália, a barlangban; Madonna (mellk.); Regina (eszményk.); Sybilla; Depositio, Tizián u.; négy db. tanulmány (mellk.); anyja, atyja, nővére, IX. Pius, Toldy Fer. Czuczor G. Pyrker s Lonovics érs. Barkasy Pál, Szvorényi Józs. és maga, a festész arczképe. Mindezek titkári éveiből (1849—57.). Továbbá: Madonna della rosa (térdk. Ráfael u.); Immaculata media luna, Murillo u.; Kereszt. sz. János (egész alak), Tizián u.; sz. Borbála (egész alak), Palma Vecchio u.; Virgen de la servilleta, Murillo u.; Mulier Cananea (életnagys. félalaku nagy csoport); Immaculata; Ecce homo; sz. Anna; sz. Vendel, votivképek, templomának, Egyeken (1858.); Mohácsi temetés; Olasz nő, csecsemővel; Bartakovics érs. Ipolyi püsp. és Fraknoi V. kanon. s akadém. főtitkár arczképök. Ide említjük végre a Kovács Mihályné *Petra de Castro* asszony s jeles művésznőtől birt műveket is: Madonna la perla (mellk.) Ráfael u.; Ecce homo, Dolorosa és Ninos de la concha, Murillo u. — b) Az ő közbenjárására készültek, ugyancsak Kovácsnál: sz. László és Olv. Bold. Asszony, a mezőkövesdi templ.; Assumpta (nagymeretű főolt. kép), sz. János apost. és sz. László kir. (1858.), a polgári templ.; sz. István kir. a sajó-sz.-péteri; Szentháromság, a szuhogyi; Immaculata, az eger-baktai; Nep. sz. János, a szoláti; Dolorosa, a derecskei; Sz. Kereszt felmagasztaltatása, a szajlai; sz. Márton, a feldebrői; sz. Péter-Pál, a kaáli; sz. Demeter, a pélyi; Kereszt. sz. János és Dolorosa, a nagyiványi; Szeraf. sz. Ferencz, a tiszafüredi; sz. M. Magdolna, a hasznosi; sz. Mihály, a jászdósai; sz. Katalin eljegyzése, az ujkéri; Kalazant. sz. József a piarista-templ. részére, — valamennyi fő-, vagy mellék oltárképül. S végre Madonna és Dolorosa, a türkevei templ. számára, hordozható votivképül stb.

saját megrendeléseknek egész sorával foglalkoztatta ecsetét. Elmondhatni, hogy, saját dolgozótermén kívül, alig láthatta őt más annyiszor, mint Kovács műterme.

Érezték nemes társunk műpártolói széplelkűségét mások is. Több nagyméretű s kisebb képet festett számára, vagy közbenjárásával másokéra, SZOLDATICS FERENCZ házánkfia is, Rómában. KISS GYÖRGY szobrászunkkal megállapodott már egy, 1848-ra vonatkozó nagyobb emlékesoport iránt a helyszínen, Egerben. Kivitele egyelőre a művész elfoglaltságán, végre pedig a megrendelő elhalálozásán múlt.

Pártfogói jótekonyságát legutóbb KIS ALAJOS egri fiatal festőnk tapasztalá, kit a müncheni festészakadémián három éven át iskoláztata.

El lehet, igazán, mondani, hogy széplelkű társunk, hivatalán kívül, kizárólag csak a tudománynak s a szép-műveknek élt; és hogy a tudomány s művészet embereinek társasága volt egyik fentartó légköre.

Azért érezte magát oly csordultig meglegegedettnek Budapesten, hol ha könyvei közé vonulva élt is, de mindennapi érintkezésben egy-két magasszellemű, kedélyes, igaz baráttal, kiket rokonszenve s tisztelete egész hevével karolt át. Szüntelen munkában ezek is, ő is, — jobbadán csak déli asztaluknál találkozhatnak, melyet a főváros más kitünőségei is örömmel fölkerestek. A kedélyes, egyszerű symposionoknak — mint ő nevezni szereté — valóságos mintaképe volt ez. . . .

XIV. Van még egy, a minek alkalmai talán összes életörömeinek fénypontját képezék, — és ez *olasz útja*.

Fővárosi tizenhárom éve folytán *tizenegyszer* járta ezt meg, és mindenkor csak ezt, — csak mintegy olasz útjába ejtve Münchent s magát Németalföldet is. Akármely irányban indult, mindig csak Rómába vitt útja . . .

Rendszerint összekötötte ezt valamely missióval is a Sz.-István-Társulat részéről, — a mihez különben oly bő magánczime is volt: világegyházas érzülete, s az egyházi művészetek s művek iránti szeretete. Egyszer, magyar „Bibliája“ diszpéndányának bemutatása; máskor, alkalmilag, a társulat nevében általa, lapidáris alakban szerkesztett hó-

dolati feliratnak, s ugyancsak a társulat által, az ő útjához kötött adománynak s ezzel együtt mindig saját filléreinek is benyújtása volt eme küldetésének feladata, — korábban a kedélyes IX. PIUSNÁL, s' utóbb XIII. LEONÁL, ki a megkedvelt „poeta vecchio“-t magán kihallgatáson, rendszerint, többször is fogadta.

A római „Arcadia-Társaság“, melynek Leo a pápai trónra léptekor éppen felszazados, Tárkányi pedig ujdontagja vala, 1878-ban egy polyglott „Emlékkönyv“ benyújtásával kívánta hódolatát kifejezni. A magyar költeményt abba Tárkányitól kérte és nyerte. A magaslengésű ódán, melyet a költő latinra is áttett, vezéreszmeképen Leo azon zsoldári idézete (Exurgat Deus . . . 76. Zs.) fut keresztül, melyet Tárkányinak ajándékozott arczképe alá sajátkezűleg jegyzett a pápa. S innét az „öreg poéta“ nyájas elnevezés.

Ismert alak volt már az örök-városban, a Vatikánban, a szeminárium germanikumban, hová magyar papnövendékeink részére itthonról lapokat járatott.

Látogatása elsőbb éveiben egy oda telepedett ifjú magyar pappal, kit évi járadékkal támogatata, s utóbb magánosan is, gyakran lehetett őt látni a bazilikák szobrai és festvényei előtt, a képesarnokokban, az ő s a keresztény Róma beszédes romjai s emlékei között. Ezeken révedezett lelke; itt merült el a világtörténelem két legnagyobb perspektívájában.

Ily sokból sokáig lehetne még a fölszines szemlélőnek is kifogyni. Ő nem tudott soha! Tanulmányait évenként elülről kezdette. Szellemi fürdőzésének nevezgeté ezen 5—6 heti műélvezéseit. De a tengeri enyhe lég s a római víztartók kristálytisza vize testi egészségén is rendszerint sokat üdíte.

E felújult testi és szellemi erőből táplálkozik aztán újabb útjáig, s tartott másokat is élvezetes szóval. A ki a széphez való érzéssel fordult meg nála csak egyszer is, el nem felejtette soha. Öröm s jótétemény volt őt műelményeiről hallani.

Ezen útjaiból valami műtárgy nélkül soha sem jött

haza. Ha semmit sem hozott, akkor maga után bizonyosan megrendelést hagyott. S örömmel járt közbe mások részére is. A hercegprimás esztergomi gyűjteményéhez, Szoldatics segédkezésével, egy egész családi kisebb képtárt vásárolt meg. Ő figyelmeztete rá. Ennyivel is gazdagabbnak szerette tudni hazáját.

Ez volt a világa! Lelke egész szenvedélyes szeretetével volt a szépművekbe merülve . . .

XV. Utolsó éveiben egy új képesarnokra tett valamég szert. Istenképe volt benne valamennyi kép, s egytől egyig rokonszenves alak, — mert atyátlan-anyátlan árva mind . . .

Történt, hogy 1881-ben egy régi ismerős, özv. BUK-SEBE TERÉZ, borsodmegyei nagybirtokosnő, köszönt be Tárkányihoz. Végredelelte mássát vette elé, kikérve az iránt földije, a kanonok, tanácsát.

Árva-alapítványról volt benne a szó. Tárkányi, többi közt az évi segély mennyiségét s az élvezés időtartamát illetőleg oly módosításokat ajánla, melyek — mondhatni — még egyszer annyival emelék az alapítvány jótékonyását. A nemes urnő értékének legnagyobb, mintegy 300,000 frtnyi részét szánta a borsodmegyei mindkét nemű, egészen elmaradt árváknak örökségül, — fejenként 300 frt évi segélylyel. A több-kevesebb — ma 32 — árva atyai gondnokságára pedig legelsőnek is Tárkányit kérte föl.

Láttam, mennyi bajt, fáradságot ölelt ebben vállaira a nagyszivű emberbarát, — törődött létére. Éptülve láttam, mily édes szorgoskodással viszi, a többi mellett, ezen új terhét is, akkor, midőn barátai a maga kimélésére integeték már . . . Csakhogy a szeretet ily műve, régtől fogva, nem volt már neki szokatlan . . . És budapesti terhein ügyis tágitania kellett most, midőn érseke a szerencsés szervezőt s erélyes ügykezelőt, kit benne évek során nélkülöz vala, székvárosában az érseki nyomda főfelügyeletével s a székesegyházi főesperesség gondjaival bizván meg, 1882. óta inkább Egret, mint a fővárost lakta már.

XVI. De életkorával ez alatt, mint a délutáni árnyék, testi gyöngesége is nőttön nőtt, annyival inkább, mert

batalmas lelki erélye e hanyatlásáról tudomást venni nem akart.

Az 1885-ki kora tavaszi zord napokon indulván szokott útjára, a velencei templomokban meghűlt, s ez oly göresös fuldoklásba ejté, hogy a végsőkre gondolva, végrendeletét is elkészíté s megküldé Egerbe. Aggódva várták haza.

S ezer közül egy akadhatott talán, ki ily fenyegető bajból lábbadozva, otthoni kényelmébe ne sietett volna vissza. S ez az egy ő vala. Mihelyt kimozdulni engedte orvosa, útját Eger helyett, Róma felé vette.

Két hó multán igen megroskadva tért haza. Barátai aggódva láták ezt; míg ő maga esodálatos megadással morzsolgató le szokott napi munkarendjét. Sőt október elején társulata havi gyűlésére is megjelent még Budapesten.

Ujra meghűlve tért haza. Itt november 8-ról, alig olvasható — noha csak egy szemmel írt — apró betűvel ¹ ezeket írhatja már: „Ma keltem ismét ki betegágyamból, melybe két hét előtt oly erővel sujtottak régi betegségeimnek — a légesőhurtnak, többszöri tüdőgyuladásnak, arthritis rheumatika akutának és tifusznak stb. következményei, mintha congressusra gyűltek volna agoniámhoz, hogy eltemessenek . . . Visszatértem hát megint a sír széléről, melyhez már oly sokszor álltam közel, — rozzant testalkatommal különben mindenkor készen állván a hirtelen halálra, melyhez maga 65 éves korom is elég „memento mori!“ már.“

Serre a novemberre esik örökmunkás szellemének utolsó költői otiuma. Mint a lejáróban lévő óra perczegése, felfelmozdult még egypárszor költői erének lüktetése: egy igen kedves idylli dalocskában, s legutóbb november 12-én, a „Margit emlékéhez“ cz. kiadatlan *hattyúdalában*. És végül, ha folyó beszédben is, de költői lelkesedésének megáradása volt az a még későbbről, november 17-ikéről VADNAY KÁROLYHOZ intézett s a „Fővárosi Lapokból“ ismert „hármasköszöntője“, kapcsolatban Czuczor politikai ereklyéjével, melyet nevezett érdemes társunk a Kisfaludy-Társaság ülé-

¹ Ifjukorától fogva csak balszemét használhatta közelre.

sén bemutatandó volt, s a mely alkalomból Tárkányi egyszersmind a társulathoz, alapítványi pótléka kíséretében, Czuczor arcképét is ajándokul küldi.¹

S ezek voltak írói munkásságának s hazafiúi nyilvános érdeklődésének utolsó mozzanatai.²

¹ A társaság elnökéhez, *Gyulai Pál*hoz intézett kíséző levelét, mint hazafias érületének ugyancsak 1885. nov. 17-én kelt utolsó írott emléket, méltó fentartanunk. Így szól az: „Egerben, a *Vitkovics Mihály* 1878-ki évszázados ünnepélye annál kedvesebb emlékü maradt előttem, mert szerencsém volt Tégedet, Greguss Agost, Vádnay Károly és Lévy József m. akadémiai s Kisf.-társasági kiküldött társainkkal, házamnál kedves vendégeimül fogadni.

Ez alkalommal olajfestvényeimet szemlélvén, különösen szemedbe tünt Czuczor Gergely arcképe, melyet, midőn fogságából kiszabadúlva Egerben járt, szabadulása becses emlékeül Kovács Mihály művész barátom részemre lefestett. Méltán gyönyörködven a kép érdekes vonásaiban, akkor azon óhajtasodat fejezted ki: ajándékoznám azt a Kisfaludy-Társaságnak. Becses emlék s ereklje levén e kép előtttem, nehéz lett volna tőle megválnom; azért óhajtasodnak oly módon véltem megfelelni, hogy azt a Kisfaludy-Társaságnak *hagyományozom*.

Most azonban, midőn a lapokból értesülök, hogy Toldy Ferencziünk özvegye ajánlja föl ajándékul ama rablánczot, melyet Cz. G. kezén-lábán viselt fogságában Budán, az Ujépiletben és Kufsteinben: ettől nem lehet elválasztani annak személyét s emléket, ki e rablánczot hordozta . . . Azért Czuczor Gergelynek fent jelzett olajfestvényű, 1851-ki arcképét ezennel a Kisfaludy-Társaságnak ajándékozom, . . . s ez által egyszersmind az arckép előtt 1878-ban kifejezett óhajtasodat szívem egész örömevel teljesítem.

De másrésről nekem is van óhajtasom, azon régi óhajtasom: bár lenne módom közvetlenül, tollammal is közreműködni a Kisfaludy-Társaság céljaira, mely előtttem az írói pályát *negyvenöt év* előtt megnyitotta. Mivel azonban ily közvetlen közreműködéstől sokfelé ágazó elfoglaltságom, hetedik évtizedben járó s gyöngéledő öreg korom visszatart: kötelezve érzem magamat a tölem telhető más módon ez óhajtasomnak eleget tenni, — t. i. eddigi alapítványomhoz, folytatólag, ezennel *száz* frtot zárok ide a Kisfaludy-Társaság alaptőkéjéhez. Méltóztassál a *két* teljesített *óhajtást* bejelenteni stb.

² Csak néhány nappal halála előtt fogta még egyszer kezébe a tollat, hogy *Fraknoi Vilmos* akadémiai főtitkár s barátjának írjon. Egerbe látogató szándékát jelenté ez neki, mire oly kedélyesen válaszolt a beteg, hogy nem sejtván Fraknoi oly komolynak a bajt, pár nappal elhalasztá jövetelét, és csak ravatalához érkezhett már meg.

1886-iki ujév ünnepe — az erős hideg daczára — háromszor volt az istentiszteleten. Más nap, január 2-án, éppen születésnapjának 65-ik évfordulóján, újra ágyba esett, — s hat hét mulva, február 16-án, kedden, a kora reggeli órákban, környezői által észre sem véve, csendesen, agónia nélkül szendertült át a másik életre, melyet hittel várni szoktatá meg édesanyja. Az érseki főegyház alatt együtt aluszszaák most a boldogok álmait...

Utolsó szenvedéseit, fogyását és a végnek érzett, tudott közelségét egy szóval, egy sohajtással vagy vonatkozással sem érinté soha.

Mozgalmas életének s vérmesen-kholerikus megjelenéseinek ez a filozófi nyugott, csendes utójátéka — legbensőbb híveit kivéve — meglepett mindenkit. Nagyot fordult, megszűrődött végre a látszathól elődő itélet, mely élete külső nyilvánulásait némelykor kísérte... Kimulása nem ezeknek, hanem az érzület és jellem azon czégértelen valódiságának lett kifejezése, mely minden ízében tisztelni való volt.

XVII. Végredelete a vallásos kebel s a legszebb emberi vonások nemesi-levele...

Kiváló rész jut benne az irodalmi és szépművészeti érdekeknek. De érezteti jótékonyságát minden helybeli — s némely miskolczy — vallási, oskolai vagy közczélú intézet is, nem felejtván ki az egri honvédeket sem; míg jelentékeny értékű olajfestvényeit a főváros három képtára öröklé. Általános örökösévé az „egri egyházmegyei irodalmi egyesületet“ nevezte.

Reám nézve legbecsesebb hagyatékáról 14-ik pontja szól. *Irodalmi értékű kéziratairól* intézkedik itt, egyszerűen csak annyiban, hogy ezek *kezeimre szálljanak*...

Meg lesz talán bocsátva, t. Akadémia! ha ezen öröklésem megvilágításához nem a szigorú konvencienciát választom, midőn néhai társunknak egyik legrégibb barátjáról, magamról, — ő érte s magamért — megemlékezem...

Félszázados ismeretségünket és egy nemzedéken messze túllépett barátságunkat, szóbeszéd közti enyelgésből, nem egyszer fölvetettük egymásnak. De annál mélyebb helyen

őriztük magunkban, — érezve, ismerve, de nem érintve soha — a kölesönös szent titkot, hogy: külön ügyeinket külön hagyni, érintkező dolgainkban pedig mindenkor ugyanazt akarni, s nem akarni, — ez az a kötelék, mely bennünket összetart. . . .

Minden kéziratkájában, mint a széttörött tükör darabkaiban, a hány ez, annyiszor látom őt egészen S szellemének ennyi képmását hagyva rám: vajjon nem ama kötelékünket akarta-e még — rövid időre, azokra a nagyon megszámolt napokra is kinyújtani? . . .

XVIII. Hátrahagyott s nem nagy kivétellel már közétett munkái:

I. Prózaiaiak.

A) *Szentirási művek.*

1. *Ó- és új szövetségi Szentírás.* A Vulgáta szerint, Káldi György fordítása nyomán, jegyzetekkel. (Megjelent 1862—65. Egerben. Első kiad. 10,500 péld.) Ennek részkiadásai:

2. *Az új szövetség sz. könyvei, rövid jegyzetekkel* (1500 pld.)

3. *Zsoltárok könyve, a Vulgáta szövegével s Allioi jegyzeteivel* (1000 pld.)

4. *Szentirási szakaszok, templomi használatra* (4000 pld.)

5. *Szentirási szakaszok iskolai használatra* (3000 pld.)

Ez a könyv, vagy inkább — *irodalom*, a IX. Pius által kiküldött négy egyháztudós-író és megyéspüspök LONOVICS, FÁBRY, CSAJÁGHY és SZENCZY FERENCZ (Csajághy Sándor csanádi püsp. elhunytával pedig VIBER JÓZSEF) által megbírálvá és a jóváhagyó sz.-szék tekintélyével jelenvén meg, egyetemes sz.-könyve lett — alkalmasint századokra — a magyar katolikusságnak.

Tárkányi tollának keresetlen, egyszerű szépsége, — s a megfelelő mérvű ódon szín megőrzése mellett is — ritka könnyűsége s világossága teszik fölfrissített nyelve fő jellegét. Akadtak is azért, kik nem eléggé modernizáltak találván azt, „földkereksége, a földkerekségén“ stb helyett talán — mint a Márkfi perikopáiban — „földgömböt, a földgömbön“-féléket, s egyáltalán bátrabb frazeolo-

giát szerettek volna látni benne. ¹ Tárkányi azonban, a ki jól tudott magyarul, . . . nem annyira az újításhoz, mint inkább a tévedéshez nem akart érteni. Teljes tudatával bírt feladatának, valamint annak is, hogy korunk legválságosabb rombolásai éppen a föltétlen újítás művei. Kegyeletes kézzel nyult azért a sz.-könyv minden igéjéhez, — kivált, hogy nyelvünk maga is elsietett újításnak esett áldozatul, melynek szabályozása már Tárkányi előtt is kilátásban állott. ²

B) Imádságos és énekes könyvek.

1. *Lelki manna az ifjúság számára.* Ima- és énekkönyv (Eger, 1885. 24-ik kiad. Együttvéve mind: 244,000 példányban.)

2. *Vezérkönyv a kath. anyaszentegyházban tartatni szokott processiókhoz.* Ima- és énekk. (Eger, 1885. 8-ik kiad. Együtt mind: 92,000 pld.)

3. *Jézus sz. szívének imádása.* Ima- és énekk. (Eger, 1886. 10-ik kiad. 42,000 pld.)

4. *Ajtatosság liloma.* Imakönyv, énekekkel. (Bpest, 3000 pld.)

5. *Szomorúak vigasztalója.* Imakönyv, énekekkel, a hét fájdalom szüzanya tiszteletére (Eger, 1886. 5-ik kiad. 17,000 pld.)

6. *Hajadonok őrangyala.* Imakönyv, legvégén énekekkel. (Budapest, 4-ik kiad. 11,000 pld.)

7. *Vezérszavak az üdv elnyerésére.* Imakönyv, a kath. nőnem használatára (Budapest, 7-ik kiad. 21,000 pld.)

¹ Maga Tárkányi így nyilatkozik erről, midőn Szabó Istvánhoz (1852.) — ki őt a Messiás folytatására serkenti — ezt írja többi közt: „Ez új évben érsekatyánk a Szentírás átdolgozásával bizott meg, látván, hogy az újabb, különben érdemdús dolgozók (érti a br. Szepesy pécsi püspök és a Szabó József esztergomi pap által átírt Bibliák íróit) a tisztelendő régiség iránt nem viseltettek annyi kegyelettel, mint kellett volna. Mi sem akarunk hátra menni; hanem Káldiból a Pázmány-kor megbecsülhetetlen nyelvkincseit szándékozunk áthozni jelenünkbe stb.“

² Maga a nagy mű a Sz.-István-Társulat sajátja.

8. *Új rózsás-kert*. Imakönyv. (Budapest, 4-ik kiad. 10,000 pld.)
 9. *Keresztény öregek gyámola*. Imakönyv. (Budapest, 2000 pld.)
 10. *Nagybőjti kalauz*. Imakönyv. (Budapest, 1,500 pld.)
 11. *Vezérangyal a mennyei korona elnyerésére*. Imakönyv. (Budapest, 2-ik kiad. 6,000 pld.)
 12. *Ifjuság kalauza az örökéletre*. Imakönyv. (Budapest, 3-ik kiad. 12,000 pld.)
 13. *Ártatlanok öröme*. Imakönyv, kis gyermekek számára (Budapest, 2-ik kiad. 8,000 pld.)
 14. *Kath. egyházi énektár, hangjegyekkel*. (Eger 1874. 2-ik kiad. 5,000 pld.)
 15. *Szent énekfűzér, néhány latin énekkel*. (Eger, 1886. 8-ik kiad. 30,000 pld.)
 16. *Különböző (tízféle) énekfüzetek*. (Eger, 1870. több kiad. 10,000 pld.)
- Ezen hitbuzgalmi munkáinak *kézirataiból* kevés maradt fenn.¹

C) Vegyesféle kiadványok s kéziratok.

1. *Egri ABC. és elemi Olvasókönyv*. (Eger, 10-ik kiad. Mind együtt: 62,000 pld.)
2. *Értekezések*: a) *A vallási költészetről*. Magy. akadémiai székfoglaló, 1860. b) *A legújabb magy. Szentírásról*. Akadém. értek. 1868. c) *KLOPSTOCK MESSIÁSÁRÓL*. Beköszöntő a Kisf.-Társaságnál, 1868. d) *Az esztergomi káté-bizottmány és az „Egri káték”* (Relig. Nev. 1868. I.)
3. *Beszédek*: a) *Lelkeszi beköszöntő beszéd* egyeki híveihez, 1857. b) *Sz. István kir. ünnepének jelentősége*. Egyházi beszéd, Budán, 1868. (kiadva 2,000 pld.) c) *Alelnöki beszédek* (7 db.) a Sz.-Ist.-Társ. közgyűlésein (kiad. 35,000 pld.) d) *Emlékbeszéd* BARTAKOVICS BÉLA egri érsek fölött (kiadv. 5,000 pld.) e) *Emlékbeszéd* MINDSZENTY GEDEON felett (kiadv. 5,000 pld. — f) *Egyházi beszédek*. (kéziratban).

¹ Magok a kiadások a Sz.-István- és a Franklin-Társulat tulajdonában.

4. Kisebb prózai dolgozatok: a) Helyrajzi („Eger“) és életirási vázlatok (Kovács Mih. Szoldatics Fer. stb.) — b) Humorisztikai csevegések („Variációk“, „Kisvárosi protokollumok“, „Falusi freskók“). — c) Könyvismertetések. — d) „Naplók“, „Emlékezések“, 1841—47. I—XVI. kézír. füz. — e) Irodalmi levelek (tőle és hozzá.)¹ — f) Költői feldolgozásra kiszemelt tárgyak. I—III. füz.

II. Költői művei.

1. *Zsengék*, 1838—40. I—V. kézír. füz.
2. *Lyrai, kisebb-elbeszéleti s északöltészeti* (tankölt. epigr. gnom.) *félék*, 1840—44, I—XIX. kézír. füz.
3. Az 1845—85. negyven éven át kelt s különböző papirokon fentartott számos (nagyobbrészt kiadott) *versművek*.
4. „TÁRKÁNYI B. J. költeményei, a költő arcképe- és életrajzával, Toldy Ferencz által. Kiadja a Sz.-István-Társulat, Pest, 1857. (5,000 pld.)
5. *Messziás*. I—X. Ének. Klopstock után Tárkányi. Pest, 1872. Kiad. a Sz.-Istv.-Társ. (6000 pld.)

XIX. Társunk *prózai* és főleg buzgalmi iratairól, helyettem, a 10—20-as kiadásoknak 10, 40, 90 ezer, sőt egynek, egyetlennek, a „Lelki manna“ 24-szeres kiadásának, 244,000 példányszáma beszél, — oly adattal, melyet egy egy műről irodalomtörténetünk még föl nem jegyezhetett soha.

Költői termékeinek erős felét vallási tárgyuak alkotják: zsoltárok, egyházi énekek, bibliai idyllek, legendák.

¹ Hosszas és nagy körben mozgó irodalmi pályáján igen széles levelezésben állott íróinkkal. S annál inkább, mert levelet nemcsak hosszast, de gyakran is szeretett írni. S a mily könnyű helyen állott ez nála, éppen ezt hitte s várta meg mástól is. Azért maradt irataival fenn számos idegen levél, — a mint elgondolhatni, jeles kezektől is sok, és gyakran értékes. Így őrizte meg pl. a régibb időkből Toldy, Petőfi, Kazinczy Gábor, Szabó István, Szabó Imre, Pájer, Mindszenty, Szelestey L., Sárosy Gyula, Desewffy Emil, Kubinyi Ágoston, a két Szenczy, Madách stb. s az újabb évekből: Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Vadnay Károly, Poméry J., Schlauch Lőrincz, Szilágyi Sándor, Pór Antal, Kovács Mihály (1850—1886.) és sok mások egyes, becses leveleit.

Másik felében dalműveket (200 db. körül); ballada-, románca- és népregefeléket (100 db. körül) és tanköltemény-, satira-, epigramm stb. féléket (40 kör.) találunk. Alakításra és hangra egyike volt az „Auróra-kör“ kései epigonjainak, ki, noha a népiesekkel majdnem egyszerre támadott, irányt utóbb sem kísértett cserélni soha.

Midőn TOLDY által kiszemelt költeményei 1857-ben közzelettek, nemcsak ezeket, hanem összes költeményeit illetőleg is helyesen tapintott a nézet, mely a vallásiakra fektetvé azoknak fő súlyát.

Nemcsak leggazdagabb t. i. de legszerencsésebb is nála azon ér, melyből az Isten és az isteniek szeretete s ezeknek az emberhez való viszonyai által keltett érzések fakadoznak. Igazság s a bensőség melege hat itt által mindent. A kebel titkos műhelyében mintegy magoktól testessülnek meg vallásos költeményeiben az eszmék s gondolatok; mintegy magok találják meg és öltik a formát magukra.

Számosakat lelünk köztök, melyek majd lángoló hevékkel s eleven lyrai mozgásukkal olvasztanak s ragadnak magukkal (Boldogasszony anyánk... stb.); majd tömörtességek- s fenségökkel emelnek föl (Zsoltári énekek), vagy alaki virtuozításukkal bájolnak el (Énekek éneke); majd végül elegiai csendes merengésekkel (A bűnbánó. A jámbor kimúlása), vagy idylli nemes naivságukkal hatnak által (Karácsonyi ajándék. A kis Jézus csókja) stb. Saját bensőségével melegíti át költőnk Pyrker, Diepenbrock és Herder után képzett legendáit is, melyekben műfordítói ritka könnyűségének adja egyszersmind példáit.

De félreismerhetetlen szerencsével fogadja T. világias műzsájának ihletéseit is. A „Honáldozat“ és „Coriolán“, meg fogják mindenkor tartani saját fajtaik sorában értéköket; „Az életből“ s az „Anyámról“ nevű szemlélődő énekei pedig benső igazságuk, gazdagságuk, valamint erőteljes költői kifejezések és külső műgondjuk által egyaránt, összes költői irodalmunkban is előkelő helyet érdemelni.

Nem is tudom megvonni magamtól, t. Akadémia! hogy, midőn nevét annyiszor hangoztatom: magának az elköltözöttnek hangját is föl ne idézzem még egyszer közöttünk.

„Anyámról“ című versének így szól egy töredékében:

„Még visszazeng, mint Sina ormain,
Midőn a már szabad nép Istene
Erős villámok dörgő hangjain
Törvényt adott s frigyét kötött vele.
Még visszazeng szívemnek húrjain,
Miként ha már elhangzik a zene,
Anyámtól, a leghőbb szívből szakadt,
Életre szóló tízparancsolat . . .

Mondá: „Világba lépsz ki, gyermekem,
Hagyd itthon a fényes reményeket;
Kívül kopár az élet, higgy nekem,
Ki terheket visz, messze nem mehet.
Ne függj a csillogó felületen,
Mit ott találsz, hiú az élelet;
Kövesd a rényt, habár nem csillogó,
De a mi élvet ő ad, az való.

Ne nézd, a nagy tömeg miket mível,
Te tenmagadnak iskolája légy;
Jőjj rendbe tenszíved gyöngéivel,
S mindent egy tiszta elvre vonva tégy.
Az életet czél nélkül vesztet el,
Ha, mint kalandor, minden útra mégy;
Csak egy pontot kívána Archiméd, —
Üdvöt csak elv-egységben lel szíved . . .

Légy bátor, és tanulj lemondani, —
Mert ebben áll a fő élettítok.
Ez az, ha jól fel tudad oldani,
Mi lelki békéhez vezetni fog,
S minek szüksége oly mindennapi;
Mert nem szokott mindenkor győzni ok.
Az emberek — mi jót felette bánt —
Szeszélyt s körülményt néznek ok gyanánt.

Jegyezd meg végre mindezek felett:
Hit nélkül elv, erény, csak pusztá szó.
Órizzed azt, mint legfőbb kincsedet;
Mivel kivüle nincs valódi jó.
Nélküle nem mented ki lelkedet;
De a hit ég-föld romján is megó . . .
Tégy e szerint, — s eltűröd éltedet.
A pálya int . . . fiam, Isten veled! stb.

Különös szerencsével tudta egyesíteni költőnk egyházi énekeiben a hazafias elemet a vallásossal, a mire örömet is kereste az alkalmat és tárgyat. Egyik megható példája ennek az 1848-ki márcziusi események megünneplésére irt „Hálaének“-e, melyhez csatlakoztak egy évvel utóbb azon könyörgő „Énekek s imák“ is, melyeket, midőn a nemzetet vég-elesés fenyegette, közajtatossági használatra készítete, — mely ajtatosságot, előbb kevesek, majd ezerek részvétele mellett, előimádkozva s énekelve, nyilván, a szabad ég alatt, a *sóház előtti tér kökeresztje* előtt, délestenként maga vezetett Egerben. S ez az a hely, melyet — mint már érintve volt — a Kiss György szobrászunk által, az ő eszméi szerint, tervelt s a Bold. Szűz és sz. királyaink szobor-csoportját ábrázolandó emlékkal készült megjelölni.

Költői virágzása csak egy volt; mivel nem hanyatlott soha. Szaporaságát lehetne csak a 40—50-es évekre, tehát azon időkre tenni, midőn költőink jobbadán — s némelyek örökre — elhallgatván, a *dal*, enyhítőre s reményeinek és elnyomott magyarságának ébrentartására, — százszoros szüksége volt a nemzetnek, s százszoros érdeme a költőnek...

XX. Mindazokban, t. Akadémia! miket bold. társunk nemes életéből emlékezetbe idéztem: irodalmi, s mű- és emberbaráti hasznos multját leljük letűkrözve.

Mily hatást gyakorlott ezen körökben: súlya, mennyisége szerint megmérni nem lehet. Bibliája, imakönyvei, korszakos énektára, s a nép kezén forgó könyveinek töménytelen száma, s végre, a vidéki templomoknak, a melyekben kontár festvényeket látott s befolyásával hathatott, szebbnél szebb képekkel diszítése, — mindezeknél fogva őt legjobban „a népműveltség s *izlés apostolának*“ lehetne nevezni.

De volt még egyéb is. „A *jótekonyság s a tettek embere*, — ezt sem fogják tőle a ráemlékező nemzedékek megtagadni. Annál kevésbé mi, kik láthatók, miként tehetős, de nem dús állásán folyton csak az áldozatokban állt a gazdagsága, s cselekvésben a nyugalma, mindvégig s annyira, hogy az

a „nyugalom“, melyet sok hazafi ép testben és olykor java életszakán keres és élvezget, — ez az élet neki halála lett volna... Csak az ő bő kezével és munkásságával lehetett azt tenni és annyit végezni, a mit és a mennyit ő teljesített.

A mi nevének mégis hazaszerte fő dísz és elterjedést szerzett, az, hogy *költő* is volt. Az volt külső, belső életének minden nyilvánulatában. Hanem ez volt egyszersmind születésének ama kétértelmű ajándoka, mely a dicsőség mellé szenvedéseket hozott számára...

A könnyű dévajtság, tréfa, élez, a nevek és szólamok rögtönös travesztálása, a csipkés iróniák, szóval, a magába nem férő életelevenség, — ezek voltak fiatal kedvének elemei, és a visszahatás kihívásának is szikrái egyszersmind.

Nagy dalos lévén ifjabb éveiben, ha jó magyar dalam ütötte a fülét, addig-addig zümmögte magában, hogy egyszer csak megszólalt rá az új, nemesebb szöveg. Titkár korában zongorára is szert tehetvén már, számosabb népdalát egytől-egyig mind így, igazán „ad notam“ és — mint maga a nép is szokta — dalolva költötte.

Ezeket aztán néhány jóbarát társaságában, s — mivel mulatsághoz a bort nem igen szerette — egy-két csésze thea mellett, egész széles kedve megeresztésével dalolgatta sorra. „Költői estély“ volt az ilyennek a neve, melyben, az 50-es évek elején, Garay J., Zádor György, Kazinczy Gábor s az öreg Szemere Pál is, de legtöbbször Toldy részesült, ki „felejtethetlen költői estéknek“ emlegeté azokat sokáig.

Ily formán termett meg némely szavalmányverse is.

Megkapta a lelkét valamely szavalás? Rögtön hozzálátott, hogy a szavalónak hangulatához s előadásához alkalmasat, a hallottnál „nekivalóbbat“ állítson elő. Így keletkezett Coriolán-ja, Stuart Mária-ja és nem egy más.

Különös öröme telt a gyermekénekekben és a gyermekszavalásban. S viszont, sok örömet köszöntek is neki a gyermekek. Kitünő mestere volt az egyszerűnek s gyermetegnek, a mint ezt több eredeti, vagy német után képzett szavalmányversei: a Betlehemi pásztorfiú, Karácsonyi aján-

dék stb. tanusítják. Gondoskodék mulatsági versekről is számukra, melyek majd madár- vagy egyéb állathangot utánóztak, majd kart, vagy drámaiszerű jelenetkét ábrázoltak, s melyekben, megesett, hogy magának is szerepet juttatott.

A ki azonban az életbajokat csak névről ismerte még akkoriban, lelkészi és házi gondjai közt higgadt lassankint. A falusi magány és soha nem szünetelő munka mind komolyabb hangulatot borított kedélyére. Itt lepte meg súlyos mellbetegsége is, melyet egészen ki nem heverhetett soha. Az utána maradt bizonyos törődöttség és a megrövidült lélekzet külső ellassudásra, az éltesek mozgására szoktaták apránként.

Csak a lelke maradt mindvégiglen fiatal és üde. Egy-egy szép eszme, gondolat, még mindig hamar és könnyen fellobbantá érzését, s ez az érzés ép poly hamar s könnyen vált még nála törekvéssé s tetté. Kedélyesség, sziporkázó szellem, hatalmas akaraterő és szívós munkaképesség laktak folyton a roskatag testben.

Emlékezzünk vissza! . . Évek óta ilyennek láttuk őt közöttünk . . .

XXI. Fájdalom! — a galambósz, magashomlokú; színes, telearczú; erős, vastag szemöldű, de rokonszenves tekintetű; nem szálas, de jól megtermett, kissé már hajlott alak mindörökre eltűnt szemeink elől.

Nagydiszű egyházi széket és sok kiérdemlett czimet hagyott üresen maga után . . . De halandóságán neki is át kellett lépnie. Akárkik volnánk is, letesszük végre dicsőségünket, mint szerepe után a színész díszjelmezét . . .

A magasaktól le a kicsinyekig széles körökben ismerték, becsülték őt.

Egész lényéből férfias jellem, értelem és szívjóság sugárzott. Azért ment olyan könnyen neki az a legnehezebb foglalás, — az emberek megnyerése; noha legtöbbször szemben csak az általános udvariasság korlátai között szeretett maradni.

Erős kötelesség- és becsérzettel birt. S mind a kettőt abban érezteté, hogy egész erkölcsi élete által törekvék

személyes értékét emelni; de másrészt a méltatlan sérelmet nem tűrni.

Jobbját nem nyújtotta akárkinek; de nyájas volt a jókhoz. A kit pedig egyszer barátjakép a keblére ölelt, el nem bocsátotta többé. Úgy féltette, mintha csak üvegből volna; figyelmesen óvta minden összecsörrenéstől.

Társalgásban könnyű, szellemes beszédű; néha csipős, de nem sebző élezzekkel. Rögtönzött megjegyzései az emberről s az emberiekről, nyíltak és oly kedélyesek voltak, hogy a jóakarathoz mindig közel, s a rágalomtól mindig távol maradtak, — elszűnve a tárgy komoly színe fölött, mely az erkölcsi elevent takarta.

Beszélni barátaival legszívesebben beszélt a művészetről, műtárgyakról s olasz útjairól, — tartalmasan mindig és lelkesedéssel. Annyira gazdag volt eszmékben s gondolatokban, hogy némelykor azoknak gyors fejlődése által hajtva, eszméről eszmére szökölt, úgy hogy ilyenkor tügyesen kellett őt kísérni.

Megjelenéseinél, a szűkebb ismerős körökben, a legmagasabbakkal szemközt is, egyenes és fesztelen maradt. Csak a sokaság feszélyezé. Kerülte is a sokak társaságát. S egyáltalán, barátain kívül, legszívesebben könyveivel és önmagával társalgott.

Ámbár szapora elméjű s igen beszédes volt: más szellemdús emberek eszmecseréi közt, elismerve, türve, sőt magát, mint a hal a vízben, elemében érezve, örömet hallgatott. Hanem ezen türelmével csakis nagy ritka körnek adózott. Csak gyémánttal engedte csiszoltatni magát . . .

Tűrni, viszont, legkevesebb tudta azon embereket, kiknek az életben semmi dolguk nincsen, és a szellemszegényeket. Amazokat nem birta egész emberszámba venni. Az üres beszédűeknek pedig izgatta és fárasztotta társasága. Nyugtalanosságát nem tudván körükben titkolni, a vakok közt ő is behunyta a szemét, és — hallgatott. És ha végre is elúnta, egyegy genialis udvariatlansággal vágta ketté a lapos beszédet, a higgadt figyelők nem kis meglepetésére. Az értelmetlen csevegőt „rossz zongorának“ sze-

rette nevezni, mely a legjobb érintésekre sem ad jó hangot, hanem csak élvezhetetlen csörömpöléssel reagál . . .

Midőn nyilvános cselekvőségbe, vagy vitatkozásba kellett bocsátkoznia, saját véleménye mellett erélylyel állott meg. De mások nézetei iránt is kiméletes vala.

S egyáltalán felekezet, osztály, vagy párt iránt — mint minden valódi műveltséggel bíró ember — noha a magáéhoz oly híven s szilárdul ragaszkodék, ritka türelmes volt. Úgy nézte nemzetét, mint csak egyetlen nagy közösséget, melynek egy a keresni-valója, — az *igazság*; és csak egy a szeretetének földi tárgya is, — a *haza*.

XXII. Lakása a szépnek, az izlésnek hajléka volt. Már lépcsőházában híres képművek rajzai s metszetei köszönték látogatóját; míg az első benyitásnál az ő hálás érzelmeinek tárgyai: jóltevőinek, barátainak s azoknak arczképei boríták a falat, kik sorsára valaha befolytak.

Ezen termében fogadta inkább többször, mint sok vendégeit asztalánál, hol a magyar szivesség — mint minden valódi elegancia — egyszerűséggel párosult. Finom lakomáinak mindig szellemi háttért tudott adni . . . A kártyát nem ismeré.

Többi termei nagy izléssel, de férfias diszszel, könyv- és képcsarnokul szolgáltak.

Jellemző, hogy képei mind egyes személyi alakok, vagy személycsoportok valának, és, csekély kivétellel, mind sz. történetiek. Egyetlen egyiptomi tájkép, LIGETY legszebb műveinek egyike, akadt meg közöttük; de melynek izzó ege és szingazdag banánjai alá mégis csak oda iratott egy darabka történetet, a sz. család futását . . .

Lakása diszéhez tartotta magát is. Egri otthonában soha máskép, mint egész nap teljes egyházi öltözkéében lehetett őt látni. S a rendet s pontosságot egyáltalán egész a kicsinykedésig¹ szerette s követelte meg környezetétől is, mi mindenben nagy előnyére vált.

¹ Mondhatni: a különözségig. A mi mégis csak azért volt különözség, hogy abban — noha szükséges, vagy legalább hasznos volna mindenkire nézve — ezrek között is bajjal lelhetnénk hozzá

E szép, csendes kényelmében, anyyi nemes örömei s kedvteléselei közt megtalálták azért őt is a keserőségek . . .

Legsúlyosabban fektüdte meg szívét a méltatlan igaztalanság . . . Az igazságérzet volt legsebhetőbb oldala.

Fájlalni azért sokszor, de könyezni soha sem láttam . . . Hanem az élet megható pillanatában is szárazan maradt szem — szívének, a könyek forrásának, nem szikláságát, hanem mélységét, s a lélek erejét és a szellem be-látását jelentették nála.

A szép és nagy tulajdonok mellett, természetes, ő sem volt el gyarlóságok nélkül. De a ki erőt keresne gyöngesség nélkül, erényt fogatkozás nélkül: az nagyembert nem fog lelteni soha. Mint a napóra árnyék nélkül: az ember oly érthetetlen volna gyarlóságok nélkül.

Magok tévedései is tanulságosak s nem ritkán rész-vétre és szeretetre indítók volnának; de melyeket érinteni nem lehetne szép bátorság tőlem. Valamennyi gyarlósága legkevésbé hasonlított ahhoz, a mi a humanitáshoz s az egyházi emberhez nem illő.

*

foghatót. Egy kislakú, de naptárral s tiszta lapokkal ellátott, köp-czös tárczát hordott zsebében állandón, melyben minden bevételének s kiadásának napja, czime s mennyisége az utolsó batkáig be volt jegyezve. E kívül magában foglalá az, a nyomott naptárba tett sárga, kék, vörös, — mind külön jelentéssel bírt aláhuzásain kívül, irott naplóját is az év majd minden napjáról s néhány szóval arról, a mit naponkint tett, vagy a mi vele történt, úgy, hogy évek múl-tával is képes volt egri, budapesti, vagy úti napjainak minden moz-zanatáról magának, vagy másnak rögtön számot adni. Rendkívül elaprózott betűivel, hihetetlen sokat befogadott ez a tárczácska 2—3 évre is, a míg ujjal föl nem váltotta azt. Így, belefért egy-egy recept, könyvezím, festvénytervezet, költségvetés, az utazásában itt-ott irt verseske is. Benne van egyikben XIII. Leó pápa általi első (1878. máj. 18.) fogadtatása, a pápa beszédjével s a köztök folyt párbeszéddel együtt; valamint az ő beszédje is, mely mellett, 1879-ki máj. 11-én, díszkötésű Bibliáját, ugyancsak Leó pápának benyuj-totta. Szóval, egész kis adattárát leljük ezen tárczácskában Tár-kányi életeseeményeinek . . . Ily páratlan gonddal volt aztán minden, kezeihez jutott levélnek, üggyiratnak (számlák, nyugták stb.) nyom-tatványnak, néha a legjelentéktelenebb bárczáig — megőrzésében.

Ez, t. Akadémia! elköltözött nemes társunknak vázlatos, de hű életképe.

A képen minden vonáska az övé; csak az a kis szemlencse az enyém, melyben egy egész nagy és termékeny vidék, — az ő szép s gazdag élete tükröződik vissza.

Ez a nemes élet többünknek, kik itt jelen vagyunk, — többünknek életén által van fonódva. Az ő múltja azért a mi multunk is egyszersmind, mely neki és nekünk nem tér többé vissza.

Mi, a kik élünk s munkálkodunk, rajta lehetünk még, hogy majd egész multunk soká melegítsen s meszsze világítson.

Az ő életét már megszakasztá, — igen, megszakasztá, de el nem rontotta halála.

Nyomába lépett ennek — itt lent: a méltó emlékezet; s amott a nap, mely ismét világra hozta őt . . .

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Dománovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET, 1885.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusztnián l. tagtól.....	" 20 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÜNYT TAGJAI FÜLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

IV. KÖT. — 5. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
DR. HENLE JAKAB

A M. TUD. AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT.

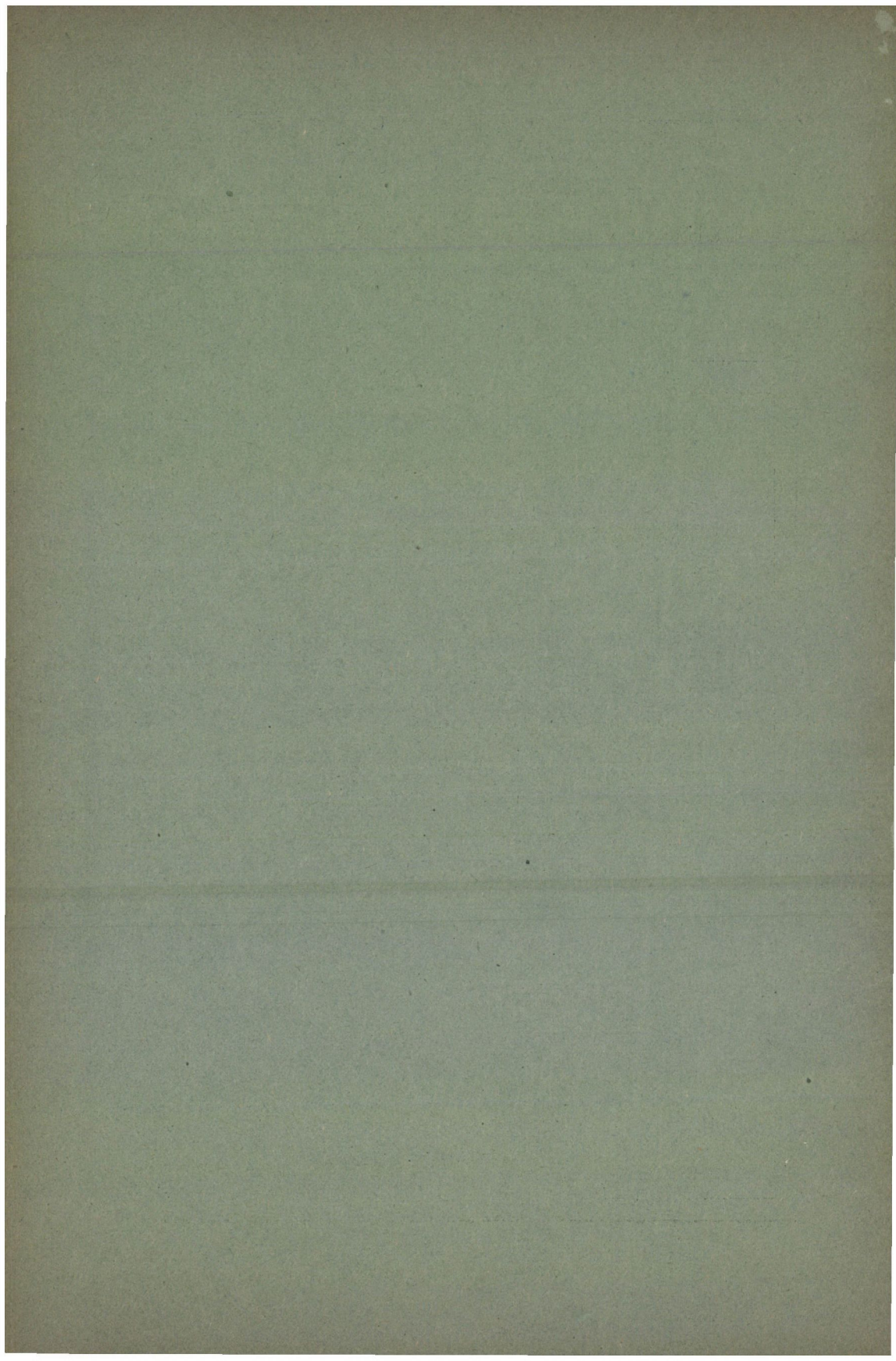
DR. MIHALKOVICS GEZA.

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. JANUÁR 31-KÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 20 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

DR. HENLE JAKAB

A M. TUD. AKADÉMIA KÜLTAGJA

FELETT

DR. MIHALKOVICS GÉZA

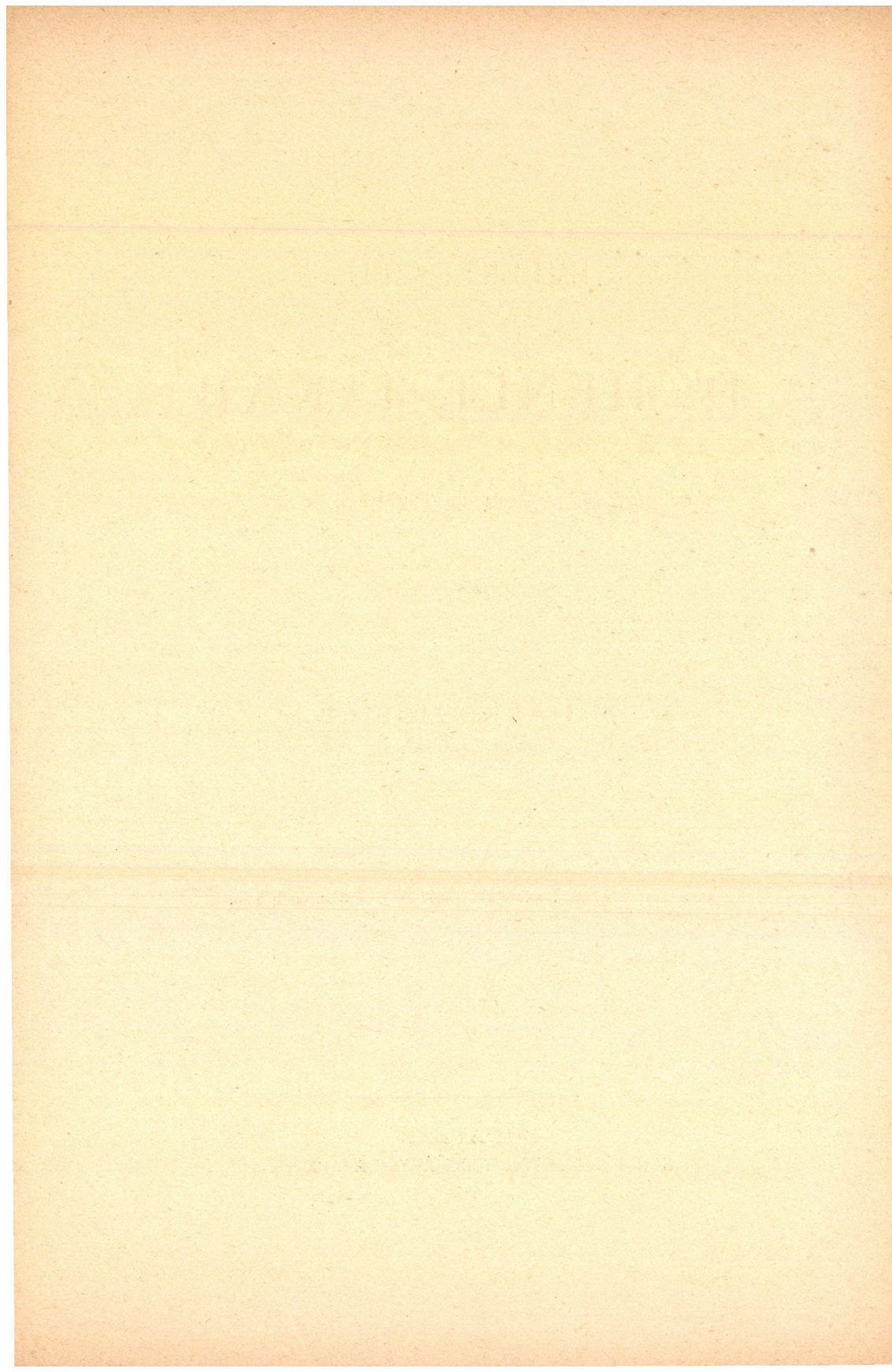
RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. JANUÁR 31-DIKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

EMLEKBESZÉD

HENLE JAKAB KÜLTAG FELETT.

Berlinben a garnizon-templom mögött állt a harminczas években amaz igénytelen külsejű anatómiai épület, a hol a sors kedvező intézkedése folytán három elsőrangú szellemi erő vállvetve működött a biológiai tudományok ujjáteremtésén: MÜLLER JÁNOS, SCHWANN TIVADAR és HENLE JAKAB. A szellemi mozgalom feje, a már akkor világhírű anatomus és physiologus MÜLLER JÁNOS, kiszabadította a speculatio zsibbasztó nyomása alól a természettudományokat, s bámulatos munkakifejtéssel mutatott tanítványainak példát arra, mikép kell elfogulatlan tárgyilagos észleletekkel morphológiát művelni. És a példa fogékony keblekre talált, SCHWANN és HENLE emlékéhez örökzöld babérokat fűz a tudomány, hírók megmaradt az utókornak, s nevök tisztelettel fog említettetni mindaddig, míg morphologiai tudományokat művelő férfiak lesznek a földön!

HENLE és SCHWANN segédei voltak MÜLLER JÁNOS-nak, mindkettejük későbbi nagyságának megalapítása a berlini anatómiai intézetben töltött évekre esik. A viszony a főnök és a tanítványok között benső, baráti jellegű volt, részben a nem nagy korkülönbség miatt, részben mert mindegyik a saját útján haladott és társának munkakörét tiszteletben tartotta. „Boldog napok voltak azok, mondja HENLE a SCHWANN-ról írt emlékbeszédben,¹ melyeket töltünk a mai nemzedék méltán irigyelhet; akkor a késsel-vágás vagy a köröm végig-

¹ THEODOR SCHWANN, Nachruf. Archiv für mikrosk. Anatomie, Bd. 21. 1882. S. 1.

huzása valamely állati hártyán elegendők voltak nevezetes fölfedezések megejtésére.“ Azon időben végezte SCHWANN messze kiható vizsgálatait az állati sejtről, kétségtelenül a legfontosabb fölfedezést az állati testről e században, azért megszoktuk nevét az állati sejttel egyesíteni. De e fölfedezés magában épp oly kevéssé volt gyümölcsöző, mint India fölfedezése kincseinek kihasználása nélkül, ezeket pedig az anatómiában HENLE szolgáltatta nekünk. Mert SCHWANN azután, hogy MÜLLER J. oldala mellől távozott és Belgiumban tanár lett, egész haláláig, 44 éven át, alig közölt valamit, míg HENLE valódi tevékenységét csak akkor kezdte meg, a mikor önálló működési körrel lett fölrúháza; akkor ő a SCHWANN-tól csak alapelveiben föllállított eszméket kidolgozta és 47 évi bámulatos irodalmi tevékenységével a finomabb anatómiát megalapította. SCHWANN elvette a magot, de a fejlődő növény gondozója és ápolója a kikelésétől egész a terebélyes lombosodásig HENLE volt. Oly nagygyá fejlődött az, és annyira elmúlt időkre esik a gondozása, hogy azok, a kik most árnyékának jótéteményeit élvezik, az ápolóról már-már megfeledkeznek. A fiatalabb nemzedék lehető rövid idő alatt igyekszik az életbe vágó ismereteknek olyan összegére szert tenni, mely képesíti a kultúrharezban való részvételre, s a közben, sajnos, megfeledkezik azokról, a kik erőmegfeszítéssel, életök java részének a tudomány szolgálatában való fölláldozásával, résztvettek a kultúrharezban. A tudományos Akadémiák egyik kegyeletes föladata a tudomány művelőinek emlékét az utódok számára megtartani, s nekem jutott a megtisztelő feladat HENLE JAKAB-nak, egyikének a legjelesebb anatómoknak és a magyar Akadémia kültagjának emlékét, életét, érdemeit Akadémiánk lapjai számára megőrizni. HENLE tevékenysége a biológiai tudományok legkülönbféle ágait karolta föl, úgy hogy mindezeket őt követni nem tartozik a könnyű feladatok közé. Azért életének és működésének periodusok szerinti felosztásához tartván magamat, tetteit egyszerű vonásokkal közlöm. Ékesebben szólnak azok e jeles férfiú emlékének kegyeletben tartása mellett, mint magasztaló szavak bőségben.

I.

Henle gyermekkor, egyetemi tanulmányai és tudorrá avattatása.

HENLE JAKAB 1809-ben július 19-én született Fürthben Nürnberg mellett. Ő volt az elsőszülött, nőtestvére volt még négy. Atyjáról, a ki kereskedő volt, azt állítják, hogy mindig jókedvű, társaságban mulattató, élezes, anyjáról pedig, hogy éles eszű, higgadt és tetteit jól megfontoló nő volt. A fiúba mindkettejüknek szerencsés tulajdonságai átszármaztak. Első nevelését kizárólag az anyai kezek vezették, mert atyja, mint kereskedő, sokat utazott. 1815-ben, midőn JAKAB még csak 5 éves volt, a család üzleti okokból áttelepedett Mainzba, azután Coblenzbe; itt végezte a szép reményekre jogosító fiúcska a középiskolákat. — 12 éves korában súlyosan megbetegedett, s üdülése sokáig tartott. A kiállott szenvedések és a magány a serdülő ifjú kedélyvilágában kiható nyomokat hagytak hátra, mások bajai iránt fogékonyrá, szenvedései iránt résztvevővé tették, s ilyen maradt ő egész életén át. A zenét mindig nagy kedvvel és benne szabad óráiban ritka élvezetet, a komoly munka szüneteiben felfrissítő üdülést talált.

A középiskolák elvégzése után HENLE november havában 1827-ben Bonnba ment az egyetemi tanulmányokra. Egész az utolsó pillanatig habozott, hogy melyik karhoz iratkozzék be, számot vetett testi és lelki képességeivel, egybevetette hajlamait az életpályák követeléseivel, s miután azon meggyőződésre jutott, hogy a többiekhez nincs vonzódása, az orvosi kart választotta. De ezt csakhamar annyira megkedvelte, hogy már néhány hét múlva szüleinek írt levelében választása fölötti boldogságát fejezi ki és tanulmányaiban találja legnagyobb örömét. E meglepő fordulatra kétségtelenül MÜLLER JÁNOS volt nagy befolyással, a kinek előadásait hallgatta, és a kivel neje útján, a kit még Coblenzből ismert leánykorából, ismerős is lett. MÜLLER akkor még csak pályájának kezdetén, alig 28 éves volt, de jeles

dolgozatairól máris ismeretes és a tanuló ifjúságnál közkedveltségnek örvendő tanár volt. Előadásai tömeges látogatásban részesültek, s ő ritka tapintattal megismerte tanítványai között a képeseket. HENLE egész odaadással bámulta e nagy férfiút, a kinél az orvosi működésre bevezető tárgyakat, ú. m. encyclopaédiát, összehasonlító anatómiát, physiologiát, általános kórtant és kórboneztant hallgatott, és példája, valamint szavai által buzdíttatva, a biológiai tudományokhoz oly nagy kedvet kapott, hogy ez döntő befolyású lett egész életére. Az emberi anatómiában az első oktatást a boncztan rendes tanáráról, MAYER F. J. KÁROLY-tól és a híres WEBER M. JÁNOS-tól kapta.

Alig hogy Bonnban megtelepedett, már az 1828-ik év tavaszán társai példáját követve, fölvétette magát az oda való tanulók szövetkezetébe, — beállott burschnak. Azt mondják róla, hogy víg deák volt és kivette a maga részét a deákság örömeiből, legalább addig, a mig meg nem unta. Ez pedig oly haladásra törekvő jellemnél, mint HENLE, a bursch-élettel járó idő- és pénzfecésérlés miatt mielőbb bekövetkezett. Hogy tisztességgel vonhassa ki magát társai köréből, elhatározta a tanulást Bonnban abbahagyni. Már az 1830-ik évben Heidelbergben találjuk őt, a hol PUCHELT, CHELIUS és NAEGELE klinikumaira járt, anatómiai ismereteinek kibővítésére pedig a nagyhírű TIEDEMANN meg ARNOLD FER. előadásait hallgatta, egyszersmind idegeket praeparált a boncztani intézetben. — De MÜLLER JÁNOS-tól távol lenni, gyűjtő biztatásait nélkülözni, ezt HENLE nem tudta sokáig eltűrni; a tanulásnak szánt órákban önkéntelenül a MÜLLER házában töltött barátságos esti társalkodásra és zenei élvezetekre gondolt, és nem törődve Heidelberg helyi előnyeivel, már egy esztendő múlva, 1831-dik év nyarán újra Bonnban találjuk kedvelt tanáranak oldalán, kinek dolgozatait élénk részvéttel követte s azoknál segédkezett is. Azonkívül a köteles klinikumi tanulmányokat végezte NASSE, WALTHER és KILIAN-nál, de nem elégedett meg a pusztá kenyérkereseti tanulmányokkal, hanem ismereteit kibővítette a bölcsészet, műtörténelem és irodalom terén is, s már tanuló korában megvetette az alapot oly tágkeretű általános művelt-

ségre, a minővel később egész Németországban tanártársai közül egy sem dicsekedhetett.

Ily komoly, kitartó munka közben elérkezett az 1831-ik év, midőn egyetemi tanulmányainak befejeztével, augusztus 16-án kitűnő eredménnyel tette le az orvosi szigorlatokat. Még egy félév telt el, mielőtt orvostudorrá avatott volt; az alatt mesterét, MÜLLER JÁNOS-t, az 1831/32-ik tanév karácsonyi szünidején Párisba követte, hogy ott a jardin de plantes-ban megejtendő összehasonlító bonczatani dolgozatainál a halakról, segédkezzék. HENLE fejlődésére a világváros benyomásai és a tanárával való eszmecserék a vizsgálatok közben nagy befolyásúak voltak, de MÜLLER-re is háramlott haszon HENLE ottlétéből, mert a francia nyelvben csak darabosan tudta magát kifejezni, ellenben HENLE azt folyékonyan beszélte.

Visszatérte után Bonnba, HENLE 1832-dik év április hó 4-én orvostudorrá avattatott. A háromnegyed évi szünetnek a szigorlat letévése és a felavatás között, részint a párisi út, de még inkább tudori értekezésének¹ elkészítése volt az oka. De ezen azután meg is látszott a reá fordított fáradtság, mert maradó értékű eredményeket mutatott fel a szem anatómiájáról. Igaz, hogy MÜLLER J.-nak is megvolt a maga része benne, tanácscsal, praeparatumokkal, sőt némely észleletének átengedésével is segítette kedves tanítványát, de azért maradt elég HENLE-nek is a kidolgozásra. Ezen értekezésben HENLE bebizonyította, hogy az embrióban a szem jéglencséjének hátulsó felszínét fedő értartalmú lencsetok megszakítás nélkül összefügg a szem bogarát elzáró pupillahártyával, mely utóbbit WACHENDORFF már 1738-ban leírta, de összefüggését a lencsetokkal az anatómusok még nem ismerték. HENLE amaz összefüggés miatt a két hártyát összefoglalta, és ez még mai nap az általa ajánlott névvel „*membrana capsulo-pupillaris*“-nak nevezetik. — Figyelemre méltók az értekezéshez csatolt thézisek

¹ De membrana pupillari, aliisque oculi membranis pellucetibus observationes anatomicae. Bonnae, 1832. 4. Dissert. inaug. — Szintén a szem anatómiájáról szól egy későbbi értekezése: Ueber die Gefässe einiger Theile des Auges. Frorieps Notizen, 1833. S. 51.

is, mert oly gondolatokat fejeznek ki röviden, melyek csak később lettek bebizonyítva és föllátójoknak mély gondolatmenetére vallanak. Ilyenek többek között: Th. VI. „*Os hyoides ex costis*“; — Th. VII. „*Perperam ajunt, aminantia superiora classium per formas inferiorum ad suam speciem evolvi*“; — Th. IX. „*Fons caloris est chemismus*“; — Th. XII. „*Generationem aequivocam esse contendo*“.

II.

Henle Berlinben.

Poroszországban a tudori cím nem jogosít az orvosi gyakorlatra, ennek engedélye államvizsga letetéséhez van kötve, a mi HENLE idejében csak Berlinben volt megejthető. Henle e célból az 1832-dik év végén Berlinbe utazott, és mennyire meg volt lepve, midőn rövid ottléte után értesült, hogy MÜLLER J. kineveztetett Berlinbe tanárnak, RUDOLPHI K. A.-nak utódául az anatómiai tanszéken. A porosz kormány e tanszékre eleinte a korban és ismeretekben haladottabb TIEDEMANN-t igyekezett megnyerni Heidelbergből, de ez korára és kedvezőtlen egészségi állapotára hivatkozván, tagadó választ adott. Akkor a porosz közoktatásügyi miniszter MÜLLER J.-ra gondolt, a kit tudományos fejlődésének kezdetétől jóakarólag támogatott, de fiatal korára — 33 év — való tekintettel, Berlinbe kinevezni egyideig még habozott; végre MÜLLER nagylelkű pártfogójának REHFUES F. J.-nek, a bonni egyetem kormánybiztosának közbenjárására meghívását helybenhagyta. Ez által a tudományt mély hálára kötelezte, mert csak Berlinben, Németországnak első és legjobban berendezett anatómiai tanszékén, a tud. Akadémia székhelyén, híres tudósoktól szellemi rúgót kapva és tanítványainak szellemi rúgót nyújtva — fejlődhetett MÜLLER korának első tudósává, és nyújthatott tanítványainak oly támogatást, hogy HENLE és SCHWANN T.-hoz hasonló erők, — VIRCHOW és DUBOIS REYMOND — érvényre juthattak.

MÜLLER meghívatása Berlinbe forduló pont volt HENLE életében is, a ki az államvizsgák letétele után elhatározta,

MÜLLER oldala mellett maradni és akadémiai pályára készülni. A sors kedvező intézkedése úgy akarta, hogy alig egy évre ezen elhatározása után, az I-ső tanársegéd d'ALTON meghívást kapott Halleba. Mi sem volt természetesebb, hogy MÜLLER a megüresedett proszekturát kedves tanítványával HENLE-vel töltötte be, a ki ezen állással járó súlyos kötelességeket 6 éven át (1834—1839) ritka önföläldozással és ügybuzgósággal ellátta. Egy évre kineveztetése után szerencsés volt SCHWANN T.-ban szorgalomra és értelemre nézve magához hasonló második tanársegédet és barátot nyerni.

A berlini proszekturán töltött 6 évre esik HENLE tudományos fejlődésének súlypontja. A nagy város hatalmas befolyása az általános műveltségre és ízlésre, e század harmadik évtizedében a biológiai tudományoknak Berlinből kiinduló újjáalakítása, MÜLLER J. gyűjtő példájának napról-napra látása és a tőle kapott útmutatások, a kitünően felszerelt anatómiai intézet segédforrásai, tudományos tárgyak fölötti eszmeeserek MÜLLER-rel és SCHWANN-nal, — mindezek kedvező tényezők voltak HENLE képességeinek gyors kibontakozására és értekezéseiben ritka észlelő képességének bemutatására. Dolgozataival oly korán magára irányította a tudományos testületek figyelmét, hogy alig egy évi proszektorsága után a dorpáti egyetem tárgyalásba bocsátkozott vele a meghívásra, s ez be is teljesedik, ha ritka véletlen közbe nem játszik. A burschoknak, kikhez HENLE bonni tanuló idején tartozott, politikai tüzelmekben való részvétele miatt, HENLE másokkal együtt, egészen váratlanul, július 1-én 1835-ben éjjel elfogatott és a berlini egyetem tömlöczébe zárattott. Hat hétig tartott a fogság s aligha nem rossz a vége, ha HUMBOLDT S. hatalmas pártfogását latba nem veti és tekintélyével HENLE-nek szabadlábra helyezését ki nem eszközli. HENLE egész életén át keserőséggel emlékezett vissza a berlini fogságban töltött napokra. Munkaköréből kiszakítva, tétlenségre utalva, türelmetlenül várta a kiszabadulás pillanatát. Nehány napig egészen magára hagyták, azután hosszas kérésére egy bibliát adtak neki. Ennek megtanulásával töltötte az első két hetet. Meg is maradt emlékében úgy, hogy a szentírásban való tájéko-

zottsága felért bármelyik papéval. Később egy dán nyelv-tanra tett szert s ennek megtanulásával töltötte a napokat, végre a 6-dik hét a várt szabadulást meghozta. Politikai pörét utóbb hatalmas pártfogójának, HUMBOLDT-nak befolyására egészen megszüntették.

A fogságból kiszabadulván újra elfoglalta a proszek-torságot MÜLLER J. oldalán, s fiatal korának teljes hevével folytatta tudományos dolgozatait. 1836-ban MÜLLER-t Londonba kísérte a britisch múzeumban őshalakon megejtendő vizsgálatokra. Visszatérte után magántanári képesítetést óhajtott elnyerni, de ez a porosz kormánynál a burschokkal való régi összeköttetése miatt nehézségekbe ütközött. 1837-ben általános feltűnést keltő kitűnő vizsgálatokat között a bélbolyhok hámjáról és nyirkútjairól,¹ ez azután az ellenszegülést legyőzte, s értekezésének alapján deczember havában 1837-ben a magántanári képesítetést elnyerte. Két éven át működött, mint ilyen, Berlinben (1838—1840), s előadásokon kívül a szövettanból és általános kórtanból, mikroszkópiai gyakorlatokat is tartott, melyek az első efféle kísérletek közé tartoztak Németországban. Ezekben alkalmat nyílt kitűnő tanítói képességét bemutatni. Oly feltűnést keltettek azok, hogy már két év múlva, 1840-ben, a zürichi egyetemtől meghívást kapott ARNOLD FER. után a megüresedett bonczteni tanszék és intézet igazgatásának elfoglalására. A meghívást örömmel fogadta, mert habár a metrópolt és MÜLLER-t el kellett hagynia, ezen áldozatért bő kárpótlást talált az akadémiai pályán való előhaladásban és új állásával járó önállóbb munkakörben.

Áttekintve a HENLE berlini tartózkodásának idejéből visszamaradt irodalmi hagyatékot, úgy találjuk, hogy a legtöbb összehasonlító bonczteni témával foglalkozik, a mi kétségtelenül Müller J. befolyásának eredménye volt, mert később az anatómia ezen ágát abbahagyta. A legneveze-

¹ Symbolae ad anatomiam villorum intestinalium, inprimis eorum epithelii et vasorum lacteorum. Berolini, IV. 1837. A Hirschwald.

tesebb dolgozata e téren az őshalakra vonatkozik, melyeknek megvizsgálását MÜLLER J.-al együtt ejtette meg a párisi és londoni múzeumokban, s az eredményeket együtt közölték is.¹ Már megelőzőleg gazdagította egy kisebb értekezésben a ráják ismeretét egy új fajtnak, a narcine-nek leírásával.² Azután mindjárt Berlinbe letelepedése után fölfedezte a béka gerincz-csatornájában élősködő diplostomum rhachiaeumot,³ másfél évvel reá a branchiobdellát,⁴ s ezen értekezésében a gyűrűs férgek és csiga-paraszták nemi szerveinek magyarázatát is megkísérelte. További két esztendő múlva egy új gyűrűs férget, az enchytraeust fedezte föl s írta le,⁵ nemskára pedig az ember szőrtüszőiben élősködő acaris s. demodex folliculorum-ot.⁶ De nemcsak a gerincztelenek között, hanem gerinczes állatokon és az emberen is tett HENLE már Berlinben nevezetes vizsgálatokat és fölfedezéseket. Leírta az ember tarkójának tövises izmát,⁷ továbbá gégejének izmait⁸, s az utóbbiakról szóló értekezésében vizsgálatai körébe vonta a hüllők és reptiliák gégejét is, a miből azon általános eredményt vezette le, hogy azon állatok gégefűző izma (m. sphincter laryngis) az ivari kiválás tökélesedésével az emlősökben és az ember-

¹ Systematische Beschreibung der Plagiostomen. Berlin 1841.

² Ueber Narcine, eine neue Gattung electrischer Rochen, nebst einer Synopsis der electrischen Rochen. Berlin 1834. 4. 4 Tafeln.

³ Ueber Diplostomum rhachiaeum, einen Eingeweidewurm der Wirbelhöhle. Froriep's Notizen. Bd. 38. 1833. S. 19.

⁴ Ueber die Gattung Branchiobdella und über die Deutung der inneren Geschlechtsteile bei den Anneliden und hermaphroditischen Schnecken. Archiv für Anat. u. Physiol. v. J. Müller. 1835. S. 514.

⁵ Ueber Enchytraeus, eine neue Annelidengattung. Ibidem., 1837. S. 74.

⁶ Ueber die Haarsackmilbe. Der Beobachter an der östlichen Schweiz. Dezember 1841.

⁷ Ueber den Musculus spinalis cervicis des Menschen. Archiv f. Anat. u. Physiol. von Joh. Müller. 1837. S. 297.

⁸ Vergleichend-anatomische Beschreibung des Kehlkopfs mit besonderer Berücksichtigung des Kehlkopfes der Reptilien. Leipzig, 1839.

ben gyűrű-alakban elrendezett három részre oszlott meg (m. thyreo-ary-epiglotticus).

A Berlinben megejtett vizsgálatok másik része szövettani kérdések megoldásával foglalkozik. A histologia tette HENLE erejének sarkpontját, hivatalos teendőin kívül fennmaradó szabad idejét lehetőleg a mikroszkópium mellett töltötte, s már berlini prospektorsága alkalmával, bár összehasonlító bonczatani vizsgálatokkal volt túlnyomólag elfoglalva, talált időt jeles szövettani dolgozatok végezésére és értekezések írására is. Azon időben adta ki a berlini orvosi kar az orvostudományoknak nagy encyclopaediai szótárát, s HENLE-t bízta meg több szövettani és egyéb fejezet megírásával.¹ Az epéről szóló czikk által figyelme az epehólyagra levén irányítva, fölfedezte az epehólyag falát fedő hengerhámot; s miután ilyennek jelenléte egymagában feltűnőnek látszott, vizsgálat alá vette az egész bélcsatorna felszínét, s itt is megtalálta a hámborítékot. Idevonatkozó eredményeit fönnebb említett magántanári értekezésében közölte. Igaz ugyan, hogy a hengeres hámsejteket még hengereknek (cylindros) nevezi, de a szájüreg, bázsing és kötőhártya laphámjait már 1837-ben, tehát két évvel az állati sejt fölfedezése előtt SCHWANN által leírta és sejteknek nevezte (cellulae s. cellulae nucleatae); valamint fölismerte azt is, hogy a PURKINJE és VALENTIN által nemrég fölfedezett csillószőrök hengersejteken (cylindros) ülnek. Ugyanezen értekezésében tanulmányozta a bélbolyhok szerkezetét is, melyeknek felszívó működéséről és szerkezetéről amaz időben még igen homályosak voltak a fogalmak. Kimutatta, hogy a bolyhok a csúcsaikon nem nyitottak, mint azt mások gondolták, hanem zártak, és befecskendések által fölfedezte a központi tápnyrk-eret, a bolyhoknak felszívó készülékét.

¹ Encyklopädisches Wörterbuch der medicinischen Wissenschaften, herausgegeben von der medicinischen Facultät in Berlin. Artikel: Eiweiss, Elaine (Bd. X); — Epidermis, Epithel, Eructatio, Excremente, Fäulniss (Bd. XI); — Falx cerebri et cerebelli, Faserstoff, Fauces, Fett, Fettgewebe, Fetthaut, fibröses Gewebe (Bd. XII); — Galle, Gähnen, Gänsehaut (Bd. XIII); — Gefässdrüsen, Gehörsinn (Bd. XIV); — Haut, Hallucinationen (Bd. XV).

Két más értekezésében a hámokról ¹ pontosan kijelölte ezen képződményeknek elterjedését és határát az emberi testben, s ez által becses adatokat szolgáltatott SCHWANN-nak az állati sejt fölfedezéséhez, a mit az utóbbi híres munkájának előszavában önzetlenül meg is vall.²

Az említetteken kívül más érdemes dolgozatokat is birunk HENLE-től berlini tartózkodásának idejéből. A legjobbak egyike a hajról szól,³ melynek tüszőjében fölfedezte azon sejtréteget, a mit most HENLE-félének nevezünk. Egy másik értekezésében ⁴ leírta a vérerek belső falát fedő lapos hámsejteket (a mit most endothélnek nevezünk), s az erek falában előforduló likacsos rugalmas hárttyákat (membrana fenestrata, HENLE). Ismét egy másikban ⁵ megvizsgálta görcsővel a tejet s a Donné-től fölfedezett szemcsés golyókat colostrum-testecskéknek nevezte meg. Végül egy értekezése ⁶ a szem ideghárttyájával foglalkozik.

Ha a fől sorolt nagyszámú értekezést és eredményeket 6 évre beosztjuk, s tekintetbe vesszük, hogy HENLE-nek, mint prosektornak is voltak kötelességei a bonczteremben meg az előadásoknál, úgy majd azon nézetre kell jutni, hogy egyebekkel foglalkoznia alig lehetett. Mindamellett talált időt kórtani vizsgálatokat is végezni és közölni. Mert azon időben a kórszövettan még kevésbé vált külön a normális anatómiától, mint most, s HENLE-ben korán kifejlődött a hajlam a kórtan iránt, melyben utóbb, mint elsőrangú bűvár működött. A berlini időből két kórtani érte-

¹ Ueber die Ausbreitung des Epithelium im menschlichen Körper. Müller's Archiv, 1838. S. 103. — Beiträge zur Anatomie der Darmzotten. Froriep's neue Notizen. 1838. V. S. 165.

² Mikroskopische Untersuchungen über die Uebereinstimmung in der Structur und dem Wachsthum der Thiere und Pflanzen. Berlin, 1839. Vorrede. S. VI.

³ Ueber die Structur und Bildung der menschlichen Haare. Froriep's neue Notizen. 1840. Bd. XIV. Nr. 294. S. 113.

⁴ Ueber die Contractilität der Gefässe. Ibidem Nr. 307. S. 33.

⁵ Ueber die mikroskopischen Bestandtheile der Milch. Ibidem. Bd. XI. Nr. 223. S. 24.

⁶ Bemerkungen zur Anatomie der Retina. J. Müller's Archiv f. Anat. und Physiol. 1839. S. 170. und 385.

kezés maradt vissza. Az egyik ¹ a nyálka és genyedtség képződésével foglalkozik heveny bőrkiütéseknél, a másik ² a vízkórral. Az előbbeniben kimutatta azt, hogy a bőrkiütések rendesen a nyálkahártyákon beálló hurutus állapotokkal szoktak szövődni; a másikban kifejtette, hogy a kóros folyamatok nem egyebek, mint megváltozott külső befolyásokra beállott szabálytalan működés jelenségei. Ilyen nézetek kezdő fiatal embertől oly időben, mikor a pathologia még nem állott egyébből, mint légvárakra épített spekulációkból, méltán feltűnést keltettek s írójára irányították a figyelmet. Nem is maradt el a siker, mert a többi dolgozatokkal együtt, melyek között néhány általános érdekűt is meg kell említeni, ³ hozzájárultak HENLE-nek meghívásához a zürichi boncztani tanszékre.

III.

Henle Zürichben.

HENLE-nek meghívásához Zürichbe, tudományos érdekein kívül, lényegesen hozzájárultak a politikai viszonyok Németországban a harminczas évek végén. Mint becsukva volt bursch, hatalmas mentorának, MÜLLER J.-nak befolyása mellett sem számíthatott alkalmazásra valamelyik porosz egyetemen, ellenben a svájceziak, különösen az 1834-ben alapított fiatal zürichi főtanintézet, vetekedtek a Németországban kompromittált erők megnyerésében. Így történt,

¹ Ueber Schleim- und Eiterbildung und ihr Verhältniss zur Oberhaut. Hufeland's Journal d. prakt. Heilkunde. Mai 1838. Bd. 86. V. Stück. S. 3. — És Froriep's Neue Notizen. Bd. VII. Nr. 138. 1838. S. 265.

² Ueber Wassersucht. Froriep's Neue Notizen. 1840. Bd. XVI. Nr. 346. S. 249. — És Hufeland's Journal. Bd. 90. V. Stück. 1840. Seite 3.

³ Ueber das Gedächtniss in den Sinnen. Casper's Wochenschrift. 1839. Nr. 18. — Ueber das Verhältniss der Theorie zur Praxis. Froriep's Neue Notizen. 1839. Bd. XII. Nr. 249. S. 110.

hogy jeles tanférfiak odahagyták állásaikat, és tárt karokkal fogadtattak Svájcnak szerényebb, de szabad egyetemlein. Zürich, bár a legfiatalabb, a legjobbak közé tartozott; OKEN és SCHÖNLEIN működtek ott, ezeknek befolyására kapta meg HENLE a meghívást 1840-ben.

HENLE tartózkodása Zürichben aránylag rövid időre, csak 4 esztendőre terjedett (1840—1844). Eleinte az anatómiát, utóbb a physiológiát is előadta. Oly víg és szellemes társalgónak, minő HENLE, nem volt nehéz a zürichi körökben érvényre jutni és kollegáinak szeretetét megnyerni. Még azon nagy veszteségért is, melyet a MÜLLER J.-tól való megválás miatt szenvednie kellett, kárpótlást talált a zürichi klinikusban PFEUFFER-ben, a kihez csakhamar a legbensőbb baráti kötelék fűzte egész az utóbbinak haláláig 1869-ben. Ezen barátság lényeges befolyású lett HENLE további tudományos fejlődésére, mert valamint MÜLLER J. oldala mellett az összehasonlító anatómia művelése által szélesebb látómezőt nyert az emberboncztan kiaknázására, most a PFEUFFER-rel kötött barátság folytán felmerülő pathologiai eszmecserék oda hatottak, hogy munkakörének jelentékeny részét a pathologia köréből válaszsza. Ilyenekkel foglalkozott a zürichi tartózkodás két utolsó esztendejében, a két első még szövettani vizsgálatokkal telt el, egy általános boncztan megírása czéljából. Időközben egyik barátjánál, LOEWIG-nél megismerkedett leendő nejevel, a kit azonban csak Zürichből való távozása után vett el Heidelbergben 1845-ben. VOGT K. szerint ¹ HENLE neje megjelenésében egyszerű, de jókedvű, eszes és igen házias volt. — Tudományos dolgozatokkal elhalmozva, szabad idejében PFEUFFER-nek vagy arájának társaságában üdülést találva, gyorsan múltak a Zürichben töltött napok, és elérkezett az 1844-dik esztendő, mely új elismerést hozott HENLE-nek a heidelbergi egyetem részéről érkezett meghívás alakjában a második anatómiai tanszékre, a mit ő, tekintettel ezen egyetem régibb tudományos nimbuszára a fiatal zürichivel szemben, és az új állással kínálkozó anyagi

¹ Erinnerungen an einige Verstorbene. Neue freie Presse, 1885. 16. Juni.

előnyökre, elfogadott és 1844-ben Heidelbergbe áttelepedett. Mielőtt őt oda követjük, tekintsük át zürichi tartózkodásának tudományos eredményeit.

Több kisebb s nagyobb kórtani és szövettani dolgozaton ¹ kívül HENLE-nek legjobb munkái közé tartozott az 1841-ben megjelent általános boncztana, ² mely egy részét (6-ik kötet) tette ugyan a SÖMMERRING-féle nagy anatómia 2-dik kiadásának, ³ de úgy mint ezen gyűjtőmunka egyéb részei (WAGNER R., HUSCHKE, THEILE, VALENTIN, BISCHOFF, VOGEL által kidolgozva), magában is önálló külön dolgozat volt. E könyv HENLE-t egyszerre korának első tudósai közé emelte. Közel fél század múlt el ama könyv megjelenése óta, s ámbár akkor histológiai technikáról alig lehetett szó, mert ez tudvalevőleg csak az utolsó 10—15 év alatt teremtetett, HENLE általános boncztana nem fog elévülni soha. Azóta ismereteink és fogalmaink az alakelemekről és szövetekről jelentékenyen kibővítettek, részben meg is módosultak, de azért egészen véve nem sok az, a mi HENLE könyvéből törlendő, s ez tekintettel arra, hogy az állati sejt csak 2 évvel megelőzőleg íratott le először SCHWANN által, körülbelül azon gondolatra vezeti az olvasót, hogy oly alapos ismeretek megszerzésére az állati szövetekről, minők HENLE könyvében foglaltatnak, két év nem lehetett elég, — azért igen valószínű, hogy HENLE SCHWANN-nal egyidőben jutott a

¹ Pathologische Untersuchungen. Berlin. 1840. Hirschwald. — Ueber Hypertrophie und Geschwülste durch gehemmte Resorption. Froriep's Neue Notizen. Bd. XXIV. Nr. 525. S. 295. 1842. — És: Zeitschrift f. ration. Medicin. Bd. I. S. 72. — Medicinische Wissenschaft und Empirie. Zeitschrift für ration. Medicin. Bd. I. S. 1. 1844. — Ueber Tonus, Krampf und Lähmung der Bronchien, und über Expectorationen. Ibidem. S. 249. — Ueber die Pacini'schen Körperchen. Zürich 1844. 4. (KOLLIKER-rel együtt.)

² Allgemeine Anatomie. Lehre von den Mischungs- und Formbestandtheilen des menschlichen Körpers. Leipzig. 1841. 8. Voss. 1048. S. 5. Tafeln.

³ Sömmerring: Vom Baue des menschlichen Körpers.

végző alakelemeknek, az állati sejteknek a megismerésére. Maga SCHWANN megvallja örökbecsű munkájának előszavában (olvasd fölnebb), hogy HENLE dolgozata 1838-ban a hámokról¹ lényeges előmunka volt a saját fölfedezéséhez. Ambátor a sejtek fölfedezése a korábbi közlés miatt SCHWANN nevéhez van fűzve, nem szabad megfélekednünk arról, hogy a histologia megalapításában HENLE-nek az érdeme nem kisebb, mint SCHWANN-é. Általános bonczтана alapul szolgált az anatómiai tudományoknak újjáalakítására, és oly nagybecsű eredményeket tartalmazott, hogy HENLE nevét mindenkorra megörökítette, — ebben minden szakembernek a véleménye eltérés nélkül egybevág.²

A mi az „általános boncztan“ különös méltatását illeti, erre térve mindenekelőtt hangsúlyozzuk, hogy annak minden sorából kiolvasható szerzőjének saját vizsgálatokból merített meggyőződése. Egészen új adatok közül csak a kötőszöveti kötegek körülfonó pörge rostjait, a vérereknek sima izmait, a szem porczhártyájának szerkezetét említjük meg. Hogy e mellett egyes tévedések is előfordultak, az úgy, mint egyéb úttörő munkában, nem volt elkerülhető, és a könyv gyors megteremtésében és azon idők fejletlen technikai eljárásaiban találja okát. Gyenge oldala a munkának egyedül a szövetek hiányos beosztása. A kötő-, zsír- és rugalmas szövet összetartozását HENLE még nem ismeri; ellenben a szem szaruhártyáját saját szövetfajtnak tartja és

¹ Olv. 11. lap. 13. jegyzet.

² Fényes kifejezést nyert a szakférfiak elismerése HENLE 50 éves tudori jubilauma alkalmával átnyújtott üdvözlő irat (Beiträge zur Anatomie und Embryologie. Bonn. 1882), melynek az „általános boncztan“-ra vonatkozó tétele így hangzik: „In der richtigen Erkenntniss, dass vor allem BICHAT's Werk auf dem von SCHLEIDEN und SCHWANN gewonnenen Boden neu aufgebaut werden müsse, schuffen Sie Ihre Allgemeine Anatomie, — eine wissenschaftliche That höchster Bedeutung, die in Wahrheit die Signatur Ihres ganzen ferneren Wirkens geworden ist. Gleich ausgezeichnet durch die Fülle neuer Thatsachen und Gedanken, durch die meisterhafte Erörterung der physiologischen Leistungen der Gewebe auf Grund ihrer anatomischen Structur, durch die sorgsame und gerechte Würdigung der vorausgegangenen Arbeiten, wird dieses Werk ein Muster für alle Zeiten bleiben.“

az üvegtesttel együtt írja le. A körmöknek és hajaknak szánt fejezethez van csatolva a „szemesés pigmentum“ is, s e helyen a festékes hám és festékes kötőszövet együtt tárgyaltnak. A porcz- és csontszövetet, a vérereket és hárttyákat, a mirigyeket HENLE szintoly alapszöveteknek tartja, minők az izom- és idegszövet.

Beosztásának hiányait HENLE jól ismerte, mindamellett később is megmaradt mellette, mert azon nézetben volt,¹ hogy addig, míg a szövetek fejlődése pontosan ismerve lesz, kielégítő az olyan beosztás, melynek alapján az ismert anyagot csoportokba lehet összeszedni. Ezen állásponton maradt HENLE évi jelentéseiben és előadásaiban egész a haláláig, azon eltéréssel, hogy a régi beosztást a következőleg egyszerűsítette:

I. Elemi alkotó-részek.

II. Szövetek.

A) Egyszerű szövetek:

1) Szövetek gömbölyű alakelemekkel:

a) hig alapanyagban (vér, nyirk, tápnyrk, nyálka és nyenyedség, tej és colostrum, ondó).

b) szilárd alapanyagban (hám, zsirszövet, festékes szövet).

2) Szövetek rostos alakelemekkel (kötőszövet, rugalmas szövet, lencseszövet, sima izomszövet, csikos izomszövet, idegszövet).

3) Szilárd szövetek (porcz-szövet, csontszövet, fogszövet).

B) Összetett szövetek:

1) erek, 2) mirigyek, 3) hárttyák, 4) hajak.

Ezen új beosztásban a haladás nyomai félreismerhetetlenek, mert a régi beosztásban a szövetfajták egyszerűen felsorolva, itt ellenben bizonyos elvek szerint vannak csoportosítva. Igaz ugyan, hogy ezen elvek kezdetiesek, mert tisztán alakí viszonyokra támaszkodnak, holott tudvalevő, hogy fejlődési és élettani alapok nélkül histologiai osztályozást adni nem lehet. Azért HENLE-nél még az új beosztásban is különféle értékű szöveteket találunk egy csoportban,

¹ HENLE und MEISSNER's Jahresberichte, 1871.

pl. vér, ondó, hámszövet, zsírszövet, lencse-, izom- és idegszövet stb. Hogy HENLE később is megmaradt a második beosztása mellett, annak oka egyedül abban keresendő, hogy fejlődési vizsgálatokkal nem foglalkozott, holott már idejében tudvalevő volt HIS, HERTWIG O., KOLLMANN, HAECKEL E., WALDEYER és mások kutatásaiból, hogy egyedül fejlődési alapokon remélhető a szövetek beosztásának rendszeresítése.

Helyén levőnek tartjuk, ha a nagy átalakulás feltüntetésére, melyen HENLE óta napjainkig a szövetek beosztása áthaladt, a mostani álláspontot rövid vonásokban szem elé vezetjük.

Jelenleg csak 4 főszövetet fogadunk el: 1) hámszövet, 2) állati izomszövet, 3) idegszövet, 4) támasztó-szövet, — ezekhez osztjuk be a többieket. Az előbbi három, t. i. a hám-, izom- és idegszövet a *főcsírból* (*archiblast* HIS) keletkeznek, azaz azon sejtutódokból, melyek a csírlevelek átalakulásai közben közvetlenül az embrió testvé lettek. Ezen elv lényeges módosítást tartalmaz a régibb nézettel szemben, melynek alapján a mesoderma nagyrészt támasztó-szövetet szolgáltat, holott az újabb elv szerint az embrió testét eredetileg alkotó mesodermából is archiblast-eredésű szövetek származnak, úgy mint a másik két csírlevélből. Jelenleg tudjuk, hogy a támasztó-szövetek első ébrényhelyzéke a mesodermának ébrénykülső részében van az ú. n. érudvarban (*area vasculosa*), innen nőnek be a kötőszövet fajtáinak őselemei a vérerekkel együtt az embrió testébe, a hol első nyomaikat az elemi aorták körül lehet észrevenni (MÜLLER VILMOS). Minthogy elemeik az ébrény testének eredeti sejtjei között új invázió módjára lépnek fel, HIS az új őselemeket *neoblast*- vagy *parablast*nak, (*mesenchym* HERTWIG O.) nevezte meg. Az eredeti származás különbsége a kétféle őszövet között az egész életre kiható nyomokat hagy vissza, egymással keveredhetnek ugyan, de egyik a másikává át nem alakul és szervi összefüggésbe nem jön. A parablast szolgáltatja a támasztó-szöveteket (kötőszöveti csoportot), az archiblastból lesz valamennyi többi szövet. Rövid átnézetben a fő- és alfajtájú szövetek beosztását előadásaimban így állítom össze:

A) Archiblast származású szövetek:	I. Hámszövetek:	1. Lapos hámok {	a) pikkelyalakú hámsejtek,
		(egy- vagy több-rétegűek)	b) kőbalakú hámsejtek,
			c) hengerhámok.
		2. Mirigyhámok (enchym-sejtek).	
		3. Hámszervek (<i>gerinczhár</i> , <i>haj</i> , <i>köröm</i> , <i>jég-lencse</i>).	
		4. Hámszármazékok {	a) gömb- { a) tejtökecsék,
			alakúak: { β) <i>pete</i> ;
			β) fonalakúak: <i>ondótestek</i> .

A) Archiblast származású szövetek:	II. Izomszövet.	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ síma izomszövet (izomsejtek) (?)} \\ 2. \text{ harántul csikolt izomszövet (izomrostok).} \end{array} \right.$
	III. Ideg- szövet.	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ Idegsejtek } \left\{ \begin{array}{l} a) \text{ nyújtványnélküliek,} \\ b) \text{ egynyújtványúak (1 sark.),} \\ c) \text{ több nyújtványúak.} \end{array} \right. \\ 2. \text{ Idegrostok } \left\{ \begin{array}{l} a) \text{ velőshüvelyűek,} \\ b) \text{ velőshüvely nélküliek.} \end{array} \right. \\ 3. \text{ Támasztó idegyszövet (fulcrum MÜLLER V.).} \end{array} \right.$
B) Parablast származású szövetek (ú. n. kötő-anyagok csoportja.)	I. Cseppfolyós sejtközütti anyaggal.	$\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ nyirk,} \\ b) \text{ iz-folyadék,} \\ c) \text{ vér.} \end{array} \right.$
	II. Félszilárd sejtközütti anyaggal:	$\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ rostos kö- } \left\{ \begin{array}{l} \alpha) \text{ nyálkás kötőszövet,} \\ \beta) \text{ közös. rostos kötőszövet,} \\ \gamma) \text{ lem. kötőszövet (endothél),} \\ \delta) \text{ (síma izomsejtek. ?)} \end{array} \right. \\ b) \text{ nyirkoszövet,} \\ c) \text{ zsírszövet,} \\ d) \text{ rugalmas szövet.} \end{array} \right.$
	III. Kemény alapanyag- gal:	$\left\{ \begin{array}{l} 1. \text{ Késsel még vághatóval: Porcz-szövet } \left\{ \begin{array}{l} \alpha) \text{ üvegporcz,} \\ \beta) \text{ rostporcz,} \\ \gamma) \text{ rugalmas porcz.} \end{array} \right. \\ 2. \text{ Késsel nem vághatóval: csontszövet.} \end{array} \right.$

Nézeteink tisztulása a szövetek helyes beosztására csak az utolsó 12—15 év alatt nyert lendületet a fejlődéstani vizsgálatokkal való beható foglalkozás által, de azért még nem vagyunk annyira, hogy az általunk közölt beosztást fönmaradó becűnek tartsuk. Fognak azon idővel változások tétetni, de alapjában mégis előbbre vagyunk, mint HENLE, s valószínű, hogy ő is kevésbbé tartózkodó lett volna az újításokkal szemben, ha maga is foglalkozott volna fejlődéstani vizsgálatokkal.

IV.

Henle Heidelbergben.

HENLE 1844-ben átköltözött Heidelbergbe, a 2-dik boncztnai tanszék betöltésére. De ezt nem tette egymaga: barátsága PFEUFFER-hez oly nagy volt, hogy a meghívást csak azon esetre volt hajlandó elfogadni, ha PFEUFFER is vele jön, a belklinikum igazgatóságának elfoglalására, a mibe a bádeni kormány némi habozás után beleegyezett. S ez nagy nyereség volt nemcsak saját személyükre, de a tudományra is, mert együttmaradásuk által lehetővé tétetett a meg-

kezdt élet- és kórtani dolgozatokat folytatni és újakat megkezdeni.

HENLE Heidelbergben a boncztanon kívül élettant és kórboncztant is tanított, és igen keresett előadásokat tartott az anthropologia köréből. Később TIEDEMANN-nak nyugalomba vonulása után átvette a boncztani és élettani intézet igazgatását. Ilyen működésekkel elfoglalva, 8 esztendőn át tartózkodott Heidelbergben (1844—1852), s ezen idő alatt gazdag irodalmi tevékenységet fejtett ki. A fáradságos munkáért kárpótlást talált intézetében tanítványainak ragaszkodásában, intézetén kívül a kies fekvésű város élénk polgári életében és családi tűzhelyénél. VOGT a HENLE-ről irt visszaemlékezésben megnyerő modorban írja le HENLE napirendét nyáron Heidelbergben. Délelőtt HENLE és PFEUFFER előadásaikkal voltak elfoglalva. Késő délután férfiak és nők egyaránt felsétáltak a heidelbergi kastélyba és vig társaságban töltötték az estét. Onnan azután a férfiak a kaszinóba mentek, s ott a többi tanárok társaságában élénk eszmecsere fejlődött ki a napi eseményekről és tudományos kérdésekről.

Négy évig élt így HENLE Heidelbergben zavartalanul a tudomány szolgálatában, és boldogan családi tűzhelyénél szeretett neje és egy fiúcska körében. Akkor azon lesújtó tudatra jött, hogy nején a fejlődő tüdővész nyomai mutatkoznak, a ki, miután őt egy leánykával megajándékozta, 1848-ban elhalt. Ezen időtől kezdve a Heidelbergben tartózkodás HENLE-re nyomasztólag hatott, a mibez a badeni kormánynak a liberalismust sújtó rendszabályai is hozzájárultak. Hogy gyermekeinek anyát adjon, másfél évi özvegység után, augusztus havában 1849-ben újra nősült, és második nejével is úgy, mint az elsővel, boldog családi egyetértésben élt. De a Heidelbergben tartózkodás elvesztette reá az ingert, a mióta onnan PFEUFFER és barátja JOLLY távoztak, azonfelül az is elkedvetlenítette, hogy a bádeni kormány 1848 óta feszült lábon állott az egyetemi hatósággal. Az 1852-dik év meghozta a szabadulást a göttingeni egyetem részéről HENLE-hez menesztett meghívás alakjában, melyet örömmel fogadott, s ugyanazon évben oda áttelepedett.

HENLE tudományos működése Heidelbergben első sorban a pathológiának volt szentelve. Azon időben ugyanis a kórtan még nem vált annyira külön az épbonecztantól és szövettantól, mint mai nap, s HENLE már berlini tartózkodása idején is foglalkozott kórtani vizsgálatokkal (olvasd 14. lap.), valamint ő fogalmazta akkor (1836—38) MÜLLER archivuma számára a kórtani évi jelentéseket is, — de különösen PFEUFFER-rel kötött barátsága óta lépett a kórtani irány előtérbe. Hogy mily eredménynyel tette ezt, legjobban bizonyítja, hogy a tőle felállított elveken épült fel a modern pathologia, s hogy a spekulációkra alapított régi pathologia elavult, abban HENLE-nek megvan a maga része. „A kóros folyamatok lényege, úgymond HENLE, azonos az élettaniakkal, csak hogy külső befolyások hatása által rendellenesen működő szervezetben jönnek létre“, — oly állítás, mely a HENLE idejében burjánzó természet-philosophiai nézetekkel a betegségek lényegéről homlokegyenest ellenkezett, de mai nap egyik alaptételévé lett a kórtannak. „A szövetek élettana szolgál az általános kórtannak alapul“, továbbá: „A contagium-ok anyaga nemcsak szerves, hanem él is, és pedig egyéni élettellel van felruházva, mely a beteg testhez úgy viselkedik, mint a paraszítás szervezetek“, mert „élősködő szervezetek mindenesetre a legalsóbb rangú és legkisebb, egyszersmind a legtermékenyebb lényekhez tartoznak“. Azután: „A ragály nem teszi a betegség csiráját vagy magvát, hanem a betegség okát“. — Mindezek oly elvek, melyek a mai modern pathológiának a magvát és az alsó rangú szervezetek befolyásának az egészségre prófétai jóslatát tették oly időben, midőn azon mikro-organismusokról még mit sem tudtak. Minthogy a betegséget rendellenes behatások által módosított élettani állapotnak tartotta, mindenkor igyekezett a beteg tünetényeket rendes bonczi alapokra visszavezetni. Így pl. a baloldali bordaközi idegszákák gyakoribb előfordulását a vena hemiagygos-nak fekvéséből és a vér visszafolyásából kerülő úton magyarázta; — hogy a varicocele a baloldalon gyakoribb, onnan származtatta, mert azon oldalon a belső ondóvivőér derékszögben nyílik a vesevivőérbe, a mi a vér visszafolyását megnehezíti stb.

HENLE kórtani tanulmányait és nézeteit egy kézikönyvben ¹ foglalta össze, melynek 1-ső kötete 1846-ban, a 2-dik kötet első része 1847-ben, a vége 1853-ban jelent meg. Előszavában munkájáról azt mondja, hogy „kísérletet akar vele tenni a beteg testen nyilvánuló élettani tünetenyeket, a rólok nyilvánított elmélettel és feltevésekkel együtt, oly alakba összefoglalni, minőt a németek rendszeres gondolkodása megkíván arra nézve, hogy azok helyet találjanak a tudományok fejlődéstörténetében“. — Kisebb közleményekre és álláspontjának megvédésére szolgált a PFEUFFER-rel közösen szerkesztett folyóirat: „Zeitschrift für rationelle Medicin“ ², mely negyedszázadon át (1844—69.) a legtekintélyesebb orvosi szaklap volt Németországban, s csak 1869-ben szűnt meg PFEUFFER halálával. Benne közölte HENLE saját kórtani vizsgálatait ³ és évi jelentéseit is, miután megelőzőleg ugyanezt tette volt CANSTATT évkönyvében. ⁴ Ezek által befolyása a tudomány fejlődésének irányára sem állott a mögött, melyet saját vizsgálatai által gyakorolt. Jelentései nem pusztá kivonatát adják a dolgozatoknak, de bírálatát is, a mire messze kiható ismeretköre miatt azon időben senki sem volt hivatottabb, mint HENLE. Kitünő tolla, szabályos mondatfűzése, velős írásmodora miatt évi jelentései

¹ Handbuch der rationellen Pathologie. 2 Bände. Braunschweig, 1846—53.

² Az I-ső kötet 1844-ben jelent meg Zürichben Schultheiss-nél. A II-ik kötetet egész a befejezésig (1869) a Winter-féle könyvkereskedés adta ki Lipésében és Heidelbergben. Egészben 3 sorozat jelent meg: I-ső sorozat (erste Reihe) 10 kötet; új sorozat (neue Folge) 8 kötet; III-ik sorozat (dritte Reihe) 6 kötet.

³ Röhrgeschwulst (Siphonoma), eine neue Art pathologischer Geschwülste. Bd. 3. S. 130. und 319. — Ueber Blutanalysen. Bd. 7. 1849. S. 404. — Ueber Hasall's concentrische Körperchen des Blutes. S. 411.

⁴ Évi jelentései a kórtanról 1838—39-ig MÜLLER Archivumában, 1839—1842-ig a HENLE-PFEUFFER-féle folyóiratban jelentek meg, annak II-ik kötetét majd egészen, a III. és IV-iket részben megtöltve. A boncztan-ésszövettanról 1856-ig CANSTATT évi jelentéseiben, 1856—71-ig folyóiratával kapcsolatban KEFERSTEIN és különösen MEISSNER hozzájárulásával referált.

azon idők tudományos mozgalmait híven feltárják az olvasó elé, és mintaképpül szolgálhatnak az utódok számára.

A HENLE-PFEUFFER-féle folyóiratban folytak le az ismeretes viták VIRCHOW-val különféle kórtani témák fölött, különösen az annyi port vert tárgyalások a kötőszöveti sejtek alakjáról és szerepéről a gyulladásos folyamatoknál. VIRCHOW szerint az egészen kifejlődött kész kötőszöveti testek (Bindegewebeskörperchen) csillag- és orsó-alakúak, nyújtványaik útján egymással közlekednek, belül üresek; daganatokban belőlök lesznek az új sejtek és gyulladásoknál a genyesejtek. HENLE ellenben tagadta, hogy a kifejlődött kész kötőszövetben ép sejtek volnának; a mit VIRCHOW olyanoknak tart, azok csak sejtmagvak, legfeljebb zsugorodott sejtek. A genyesejtek pedig, HENLE szerint, a gyulladásoknál öntermődés (generatio aequivoca) által keletkeznek. — Jelenleg tudjuk, hogy a szóban levő két fontos kérdés megoldásánál egyik fél állítása sem állta meg egészen a helyét, másrészt azonban nem tagadható, hogy a megindított viták lényegesen hozzájárultak a nézetek tisztulásához a kötőszöveti sejtek alakjáról és szerepéről. Csak később (1862) mutatta ki RECKLINGHAUSEN,¹ hogy VIRCHOW kötőszövet-testeit tulajdonképp likaeskák a sejtközötti alaktalan alapanyagban, s ezen likaeskákban fekszenek a valódi kötőszöveti sejtek. HENLE meglehetősen közel járt az inesejtek megismeréséhez, midőn inak metszetein látott képekből azt következteti,² hogy a sejtek pikkelyalakúak és felszínükön a hengeres inkötegek lefutásától származó bemélyedések vannak, — oly állítás, a mit később KÜHNE³ és RANVIER⁴ fáradságos vizsgálatokkal, a histologiai technika tökéletesbedése után, végleg bebizonyítottak. Csak abban tévedett HENLE, hogy a lapos inesejteket magvaknak és szerep nélküli zsugorodott sejt-

¹ Die Lymphgefäße und ihre Beziehung zum Bindegewebe. Berlin, 1862.

² HENLE-PFEUFFER's Zeitschrift, 1858. S. 36. ff.

³ Untersuchungen über das Protoplasma und die Contractilität. Leipzig, 1864.

⁴ Arch. d. physiol. norm. et pathol. 1869. et 1874.

képződményeknek tartotta, de az alakjokat helyesen megismerte. Ellenben nézete a geny sejteknek öntermődés által való keletkezéséről be nem vált, mert 1867-ben COHNHEIM¹ (előbb WALLER is 1846.) bebizonyította ezeknek származását az erekből kivándorolt szintelen vérsejtekből.

HENLE Heidelbergben vegyes közönség előtt keresett előadásokat tartott az anthropológiából is, melyeket 30 évvel később sajtó alá rendezett.² Ezekben nyilván bebizonyította, mily finom tapintata van tudományos kérdéseket népszerű modorba átönteni, a nélkül hogy ezek értékökben legkevésbé is csökkennének. Előadásainak tartalma nem foglalkozott oly témákkal, minőkkel közönségesen a testi anthropologia szokott, hanem az ember társadalmi életét mélyen érdeklő pszichikai és bölcséleti mozzanatokkal karolt fel, minők a határon állnak a boncztan, élettan és lélektan között, és éppen e miatt a három tudományok egyike részéről sem méltatnak alapos figyelemre. Ezen előadásokból kiderül, hogy szerzőjük saját szakkörén mennyire túlmenő általános bölcséleti, történelmi és szépirodalmi ismeretekkel rendelkezett. A legérdekesebb fejezetek közé azok tartoznak, melyekben álláspontját a lábrakapott Darwinismussal szemben fejtegette. (Teleologie und Darwinismus, S. 61.). Észszerű leszármazási tantól nem idegenkedett, de a módokat, melyekkel a Darwinismus követői azt bebizonyított ténykép odaállították, nem tudott megbarátkozni. Érveinek egy részéről el kell ismerni, hogy teljesen igazoltak, másrészt azonban bizonyos, hogy HENLE tagadó álláspontja mai nap már nem tartható fenn, s egyedül abban leli magyarázatát, hogy nem foglalkozott fejlődéstani vizsgálatokkal. Mindamellett észszerű leszármazási tannak HENLE nem volt ellene, mint az kivehető azon állításából, hogy e tan feladatához tartozik kimutatni azon határokat, melyeken belől a fajták vagy nemek tulajdonságai az alkalmazkodás által megváltoznak.

¹ Anthropologische Vorträge. Braunschweig. I. Heft 1876, II. Heft 1880.

² Virchow's Arch. B. 40.

V.

Henle Göttingenben.

HENLE 1852-ben áttelepedett Göttingenbe és mint id. LANGENBECK utóda, elfoglalta a Georgia Augustán a boncz-tani tanszéket. Itt megtalálta mindazt, a mit szakmájának művelése érdekében kívánt: a hannoveri kormány bőkezűségéből jelentékeny jövedelmet és kitünően felszerelt boncz-tani intézetet, készítményekben gazdag múzeumot, híres elődeitől átvett nimbust, szeretett tanárukon a rajongásig esztendő hallgatóságot, mely büszke tudatában volt annak, hogy szerencséje van Németország legelső anatómusától oktatást nyerni. E kedvező körülményekhez járult, hogy otthon saját lakóházában megtalálta az erőltetett szellemi munka végezéséhez megkívánt kényelmet, és szeretett családja körében pihenő óráiban az üdülést. Vágyait annyira kielégítve és oly boldognak érezte magát Göttingenben, hogy más egyetemeknek bármely fényes ígérete nem volt képes távozásra bírni, sőt a berlini egyetem meghívását is, az első anatómiai tanszék elfoglalására Németországban, visszatartotta, a melyre MÜLLER J.-nak 1857-ben bekövetkezett halála után utódul kiszemeltetett. Igyekezett is a hannoveri kormány a saját elismerését HENLE ragaszkodásáért jövedelmének emelésével és kitüntetésekkel kifejezni, utóbb a titkos orvosi főtanácsosi czímet kapta, és innen, valamint más kormányok részéről is magas rendjelek és czímek bőven érkeztek, valamint a világ legkülönbféle tudományos társulatai és akadémiái siettek őt tagul megnyerni. A magyar tud. akadémia 1884-ben választotta meg kültagnak, sajnos, hogy csak rövid ideig maradt e díszes egyesület kötelékében. A boroszlói egyetem a bölcsészeti, az edinburgi a jogtudori oklevéllel tisztelte meg. WÖHLER halála után 1882-ben a göttingeni tudományos társulat állandó titkárává választotta s e tisztséget egész haláláig ellátta. A göttingeni tudós anatómus híre egész Németországra kihatott s mindenütt tisztelőkre talált, mint azt találóan bizonyítja azon

eset, midőn egy német egyetemi városba utazott látogatóba, a mint azt a tanulótság megtudta, fáklyásmenettel és diszbankettel lepte meg.

Április 4-én 1882-ben telt le az idő, hogy HENLE 50 évvel előbb orvostudorrá avattatott. E napot tanítványai és tanártársai fényes ünnepély megtartására szemelték ki. A kik abban résztvettek, a tanulóktól kezdve egész a tanárokig, mindannyian át voltak hatva a tudattól, hogy szerencsájök van oly férfiúnak hódolni, a kinek tudományos érdemei méltán felköltik bámulatukat, s a kit, mint főnököt, tanárt, kollégát egyaránt szeretnek. Az orvosi kar HENLE márványszobrának elkészíttetésével örökölté meg ama feledhetetlen napot, kollégái pedig, a kik egykor tanítványai voltak, ünneplő irattal lepték meg,¹ melyben ezen alkalomra készült tudományos vizsgálataiknak eredményeit közölték. KÖLLIKER nyújtotta át a nagy diszkötetet, melynek bevezetésében ékes szavakkal méltatja HENLE tudományos és tanári érdemeit; alá van az írva egykori tanítványaitól, most Németország legjelesebb anatómusaitól, phiziologusaitól és zoologusaitól stb.² Nem hiányoztak ezen alkalommal a világ minden részéről érkező üdvözlő feliratok és táviratok sem, s a budapesti egyetem is sietett e tekintetben tiszteletének kifejezést adni. Az elismerésnek nem várt nagyfokú nyilvánulását az agg tudós szívesen vette, mert benne a tudomány szolgálatában töltött fáradtságának legszebb jutalmát látta; s ennek annál inkább örvendhetett, mert a gondviselés megengedte ama disznapot, daczára agg korának, teljes testi erőben és egészségben, szeretett családjá körében boldogan elérni.

¹ Beiträge zur Anatomie und Embryologie. Bonn. 1882. 4. 222. l. 24. tábla.

² *Anatómusok* közül ott vannak: Aeby, Brunn, Flemming, Hasse, Henke, Kölliker, Merkel, Rüdinger, Teichmann, Waldeyer nevei. — *Zoológok*: Ehlers, Hoffmann K., Weissmann. — *Physiológok*: Aubert, Dubois-Reymond, Brücke, Kühne, Moleschott. — *Kórboneczolók*: Langhans, Müller V., Zenker. — *Klinikusok*: Bardeleben A., Dusch, Emminghaus, Förster R., Friedreich, Hecker, Heinecke, Jolly, Kussmaul, Schirmer, Westphal.

A mit KÖLLIKER az ünnepi feliratban 1882-ben valamennyiök óhajakép oly melegen kívánt, hogy az ünnepeltnek áldásos működését az ég hosszú évek sorára megnyújtsa, Németország tudományos köreinek nagy sajnálatára be nem teljesedett. Alig egy évre reá hullamérgezés rontotta meg HENLE egészségét, s terjedelmes tályogképződések miatt több helyen mély bemetszéseket kellett rajta végezni. A kiállott betegség az amúgy is gyenge szervezetű, 74 éves agg tudós erőit jelentékenyen megfogyasztotta. Fölépülése után még két évig folytatta lankadatlan szorgalommal búvárlatait és végezte lelkiismeretes kötelességérzettel tanári teendőit. Már 1884-ben újra beteg lett s a téli félév végén kénytelen volt a tanítást abbahagyni. Bajának orvoslására Baden-Badenbe utazott, de ott sem talált üdülést. Visszatérte után Göttingenbe, május 13-án 1885-ben a gondviselés szenvedéseitől mindenkorra megszabadította. A bonczelet vese-sarkomát derített ki, lerakott (metasztatikus) góczokkal a gerincoszlopban.

HENLE-nek tudományos működése Göttingenben a legkiterjedtebbek közé tartozott, a mi e téren képzelhető. 1864-ig folytatta a PFEUFFER-rel megkezdett folyóirat (*Zeitschrift für rationelle Medicin*, olv. fentebb) szerkesztését, és abban évi jelentéseivel, valamint kritikájával a morfológiai tudományok fejlődésére nagy befolyást gyakorolt. Göttingenbe áttelepedése óta kizárólag a normális anatómiával és histológiával foglalkozott, és vizsgálatainak eredményeit folyóiratában, valamint a göttingeni tudós társaság tudósításában közölte, melynek állandó titkára volt. Mindezeket nagy emberboncztanának ¹ megírására végezte, melyben 16 évi lankadatlan munkásságának eredményeit tette le, — oly munkában, minőhöz hasonlót az anatómiai irodalom eddig föl nem mutatott. Minden sorából kiolvasható, hogy szerzője azt, a mit leír, megvizsgálta, átgondolta és megértette. Csak

¹ Handbuch der systematischen Anatomie des Menschen. Braunschweig 1855—1879. 3. Bde. Vieweg et Sohn. (Az első kötet 3 kiadást ért, a többi kettőt.)

oly erő, mint HENLE, a ki annyi előzetes saját tapasztalattal és terjedelmes irodalomismerettel bírt, lehetett hivatva új alapokon nyugvó anatómia megírására, mely ismereteinket az emberi testről egészen reformálta és számtalan új adattal gazdagította. A 3 nagy kötet nyilván bizonyítja, hogy az ismeretek még a makroszkópiai anatómiában sincsenek annyira kimerítve, mint azt fölületes emberek akkor és most nyilvánítják. Csonttanának előszavában mondja, hogy még az osteologia járt utain is talál a figyelmes vándor itt-ott érdekes adatokat, s ezen állításának helyességét megerősíti a tuberositas vertebralis, limbus sphenoidalis, spinae tympanicae, sulcus malleolaris, linea intercondyloidea femoris, és egyebek leírásával. — Még több a reform a szalagtanban (Syndesmologia), mely csak HENLE által emeltetett addigi alantias állásából a többi fejezetekkel egyenrangú színvonalra, sőt némely részei egészen általa teremtetek és értékes fölfedezésekkel gazdagítottak, pl. a gerincoszlop, kéz- és láb-ízületek szalagai és egyebek. A csont- és szalagtan 1855-ben, illetőleg 1857-ben jelentek meg, s már 1858-ban követte azokat az izomtan (Myologia), melyben mint új adat megemlítendő az ereket áthidaló inas ívek (arcus tendinei), az idegek betérési helyeinek pontos ismertetése az izmokba, a mély hátizmok észszerű beosztása és új nevekkal ellátása, a hosszú gerinczforgató izmok leírása, a hollóorr-karizom tapadási módja, a nagy mellizom mély nyalábjainak állandó előfordulása, a háromszögű szegyzim odatartozása a haránt hasizomhoz, a felajk négyszögű izmának új leírása; a kisújj ellentevő izma és egyebek. — Nyolcz esztendei szünet után, melyeket HENLE a zsigerek megvizsgálására fordított, következett a zsigertannak (Splanchnologia) közel 1000 lapú kötete, életének legfáradságosabb, de legfényesebb alkotása. Erre vonatkoztak leginkább az 50 éves doktorjubilaeum alkalmával az ünnepi felirat ezen sorai: ¹ „Ana-

¹ „Allen diesen grossartigen Leistungen setzten Sie durch Ihre Untersuchungen im Gebiete der menschlichen Anatomie die Krone auf und feierte Ihr hervorragendes Talent im Beobachten und in der klaren Wiedergabe des Erkannten durch Wort und Bild hier seinen

tómiája mindnyájunk ítélete szerint páratlan a maga nemében, és a bonezi tudományok legrégibb ágát, melyet némelyek kimerítettnek gondoltak, a tökéletességnek oly magas fokára emelte, hogy a ki az anatómiában sikerrel akar ezután működni, azon magaslatra kellend magát felküzdenie.“ A nagyszabású műnek egy része sem érdemli meg annyira a dicséretet, mint éppen a zsigertan, melyben számtalan új adattal megezőfolja¹ azoknak selejtes nézetét, a kik az emberi anatómiát kimerített tudománynak tartják. Ilyen új adatok a m. thyreo-ary-epiglotticus (homológ a reptiliák gégefűző izmával), gland. molares, a felső belfodri vivőér viszonya a hasnyálmirigy fejéhez, musculi pubo vesicales, a m. transversus perinaei profundus pontos leírása, ampulla tubae, fimbria ovarica stb. A mikroszkópiai leletek közül megemlítendők a bogyós mirigyek kivezető csöveinek csikos hámja, a nyirksejtek általános elterjedése a nyálkahártyákban, a pepszin-mirigyek csillagos sejtjei, a kehelysejtek általános előfordulása a nyálkahártyákon, a bőrfesték elhelyezése a Malpighi-féle réteg hengeres sejtjeiben, tapintótestek az ajkakon, az ondócsatornák falának lemezes szerkezete, kétféle sejttag az ondócsatornában, a hüvely nyirkütüszői, a méh nyálkahártyájának adenoid szerkezete, a chrómsav jelleges kémhatása a mellékvese velőállományára, és egyebek. — Az érzéktanban sok új adat foglaltatik a szem és hallószerv anatómiájánál, mint pl. a reczeghártya musiv és dúczos rétegének különválasztása, csapok kizárólagos előfordulása a reczeg központi árokjában, a külső

grössten Triumph. In der That steht Ihr „Handbuch der systematischen Anatomie“ nach Aller Urtheil einzig in seiner Art da und hat die älteste und von Manchen für abgeschlossen erklärte Disciplin der anatomischen Wissenschaften auf eine bisher nicht erreichte Stufe der Vollkommenheit gehoben, auf die Jeder sich wird zu stellen haben, der mit Erfolg darin weiter arbeiten will.“

¹ Ezekről az előszavában így nyilatkozik: „Wenn schon die früheren Abtheilungen dieses Werkes gezeigt haben, dass die menschliche Anatomie nicht die fertige Wissenschaft ist, für die sie von vielen Seiten gehalten wird, so kann man von manchen Gebieten der Eingeweidelehre sagen, dass sie sich noch in ihren Anfängen befinden“.

magvas réteg alakelemeinek haránt csikolata, a suprachorioidea pontos leírása, a szempillákban a kötőhártya (ú. n. HENLE-féle) mirigyének leírása, a jéglenese rostjainak elhelyezése stb. — Már két évvel a zsigertan befejezése után (1868) következett az értan (Angiologia), melyhez KRAUSE V. szolgáltatta az összeállítást az erek változatairól. E téren is volt képes HENLE újat teremteni, minő pl. a merevedő és összenyomható (erectil és compressibil) szövet megkülönböztetése, a vivőerek fölosztása szerkezetök szerint, az elülső és hátulsó gerinczverőerek közlekedése, és egyebek.

A nagy munka zárókövét az idegtan (Neurologia) tette, melynek első füzeté 1871-ben, második füzeté 1873-ban látott napvilágot. Valószínűleg a kidolgozására szánt rövid idő az oka annak, hogy az anatómiának ezen fejezete kevésbé sikerült, mint a többiek. HENLE ugyan e téren is lehetőleg sokat megvizsgált, de a ki a központi idegrendszer viszonyai körül csak kissé is tájékozott, tudni fogja, hogy annak teljes átdolgozására és új adatoknak kiderítésére nemhogy 3 év, de fél emberélet sem sok, annyira bonyodalmas annak szerkezete, és oly sok ismerethalmazt kell magába felvenni annak, a ki újat akar kideríteni. Így történt, hogy az agyidegek eredési viszonyairól a nyúltvelőben és az utóbbinak szerkezetéről, azután az agytekervényekről HENLE munkájából nem fogjuk a kellő tájékozottságot meríteni, legalább nem oly mértékben, mint azt az újabb kutatások és ama szervek fontos élettani működése kívánatossá teszik. Mindamellet az idegtanban is találunk újításokat, pl. a lágy agyburok legbelső rétegének pontos leírását, a negyedik agygyomor fedőlemezének maradványait, az ízelt testek szerkezetét, a hidgaland és a mellékolajka fölfedezését stb.

HENLE anatómiája oly feltűnést keltett és oly kelendőségnek örvendett, hogy a legtöbb rész több kiadást nyert (a csonttan hármát, a többiek kettőt). Alig telt el év, hogy egyik vagy másik részt újra át ne kellett volna dolgozni, mert mindegyik új kiadás a tudomány haladásának megfelelő javításokkal lett ellátva, s a ki tudja, mennyi fáradságot kíván ez, bámulni tanulja szerzőjének munkaerejét, a ki

tanári kötelességein és új vizsgálatok megejtésén kívül, régi munkáinak átdolgozására is tudott időt szakítani.

HENLE anatómiája mindent fölülmúl, a mi ezen irányban más nemzetek irodalmában fölmerült.¹ Irálya és előadási modora annyira eltérő a közönségestől, s mégis oly vonzó, hogy a ki munkájához hozzászokott, az máséban többé élvezetet nem talál. Okát megtaláljuk a pontos leírás plasztikai kidomborításában, a nélkül, hogy az olvasó figyelmét a részletek kicsinyes leírása kifárasztaná. A mondatok és az ábrák oly bensőleg összekapcsolvák, hogy az olvasó a testrészek egyikét a másika után látja fantáziája előtt a maga valódiságában elvonulni. „Feladatomat, mondja HENLE, gyakorlati alapokra fektetve kívántam megoldani,“ de ez alatt nem az orvosi működésbe vágó tételek vagy operációkra való hivatkozást értette, hanem azt, hogy az olvasó a tárgyról oly képet nyerjen, mely őt képessé teszi az orvosi működésnél előforduló minden esetben tökéletes tájékozottságra az emberi testről. Hogy e feladatot mennyiben oldotta meg, tudják mindazok, a kik könyvéből tanulták meg az anatómiát. Kétségtelen ugyan, hogy ez több szellemi megerőltetésbe kerül, mint más anatómiák megtanulása, s ez az oka annak, hogy a tanulók egyéb tanulmányokkal való túlhalmozottságuk miatt HENLE könyvét alig használják, hanem lehetőleg rövid tankönyvek után látnak. Hogy e hiányon segítve legyen, HENLE később a tanulók számára rövid kivonatot írt,² és ábráiból a bonczteremben használható atlaszt állított össze, mely rövid idő alatt második kiadást ért.

HENLE kézikönyvének nagy előnyei a régiekkel szemben nemcsak a fölfedezésekben és szép irányban van, de gyors hódítását az anatómusoknál részben a térviszonyok

¹ HYRTL, a ki mások gyengéit élesen kritizálja, így nyilatkozik róla (Lehrbuch der Anatomie. 15. Auflage S. 69.): „HENLE's Handbuch der systematischen Anatomie des Menschen macht eigentlich alle andere entbehrlich. So denkt und schreibt in der Anatomie nur die höchste Meisterschaft.“

² Grundriss der Anatomie des Menschen. Mit Atlas. Braunschweig. Vieweg. 1. Auflage 1883. 2. Auflage 1885.

pontos körülírásának és természetű ábráinak köszöni. Ismeretesek azon újítások, melyeket HENLE a tér viszonyainak pontos meghatározására behozott. A „belső“ helyett, ha az illető rész a test nyilirányú középsíkjához közelebb esik, „medialisat“ használ, az ellenkező fekvésű „külső“ helyett „oldalsót“, mert a régi „in- és externust“ a test középpontjához közelebb vagy távolabb eső viszonyok megjelölésére kívánta fentartani. Azonkívül használja az OWENTől ajánlott „proximál“ és „distál“ megjelöléseket a régi „közelebbi és távolabbi“ helyett, és az elül vagy hátul fekvő részek megjelölésére a pontosabb „hasi és háti“ szót (ventral és dorsal). — Legnagyobb vívmányát a HENLE-féle anatómiának a természetű ábrák teszik, melyeknek száma 1700-ra megy, mindannyian saját praeparátumokról rajzoltattak. Képzeltető, micsoda munkába került ennyi ábra számára a bonczkészítményeket kidolgozni, azoknak lerajzolását ellenőrizni és a szövegbe beiktatni! S mind-ezen nehézségeket HENLE mesteri könnyedséggel legyőzte. Ábráinak előnye a másokéval szemben természetűségökben és egyszerűségökben van, s sok tekintetben még mindig túltesznek az azóta megjelent modern rajzokon is.

Nevezetes újítás volt HENLE anatómiájában a sejttanának értékesítése és teljes átdolgozása az emberi test részeire vonatkozólag. HENLE elsőrangú bűvár volt a histológiában és a mikroszkópiai anatómiának a megteremtője, a ki terjedelmes szövettani tapasztalatainál fogva bármely szerv megvizsgálásánál ugyanazon idő alatt sokkal többet volt képes kideríteni, mint mások, kiknek boncztanai szintén histológiai alapokra vannak fektetve (SAPPEY, QUAIN). E tekintetben fáradságot nem kimélt, vizsgálataiban az egyszerű módokat szerette ugyan, de ismerte az újabb eljárásokat is, s ott, a hol kellett, pl. a központi idegrendszernél, alkalmazta is (MERKEL-lel együtt, a ki akkor még orvostanhallgató volt). Csak egy tekintetben van hiány, hogy t. i. a fejlődési viszonyokra nincs tekintet, de ezt ki lehet menteni az által, hogy akkor, mikor anatómiáját megkezdte, a fejlődési ismeretek még igen hézagosak voltak, később pedig nem lehetett a megkezdett iránytól eltérni. Egyébiránt oly

nagyszabású munkának, mint a szóban levő, fejlődési alapokon való átdolgozása meghaladta volna egy embernek munkaerejét. HENLE pedig azon természetek közé tartozott, a kik mások adataiból nem tengődnek, a mit írt, az mind a saját tapasztalatain alapult minden sorban, még ha nem is tartalmazott újat.

HENLE Göttingenben kisebb dolgozatokat is közölt es ezekben is éles megfigyelője volt a látottaknak és mestere a tollnak. A veséről írt értekezésében¹ maradó érdemeket szerzett a szűk húgycsatornák fölfedezése által, melyek tiszteletére „HENLE-féle hurkok“-nak (*ansae Henlei*) neveztetnek. Az ő idejéig csak a kanyargós és egyenes húgycsatornákat ismerték, — HENLE kimutatta, hogy hurokalakú visszafutó szűk csatornák is vannak a vesében. — A jégleneséről írt dolgozatában² a lencserostok bonyodalmas elrendezésének viszonyait írja le és megismerteti a csipkéket, melyek által egymással bensőn összefüggenek. — Mikroszkópiai vizsgálataiban egy lefejezettől³ több észlelettel gazdagította a szövettant. — Egy egész sora a kisebb értekezéseknek⁴ a nagy anatómia érdekében készült vizsgálatokkal

¹ Zur Anatomie der Niere. Göttinger Nachrichten, 1862. Nr. 1. u. 7. — És: Abhandlungen der Wissenschaften zu Göttingen. 1863. Quart.

² Ueber die Linsenfasern. Göttinger Nachrichten, 1875. Nr. 21. S. 553. — Zur vergleichenden Anatomie der Krystalllinse. Ibid. 1878. Nr. 6. S. 213. — Zur Anatomie der Krystalllinse. Abhandl. d. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Göttingen. Bd. 23. Fol. 1878. — Zur Entwicklung der Krystalllinse und zur Theilung des Zellkerns. Archiv f. mikrosk. Anat. Bd. XX. 1882.

³ Versuche und Beobachtungen an einem Enthaupteten. Zeitschrift f. ration. Medizin. Neue Folge. Bd. 2. S. 299. 1852.

⁴ Ein Fall von *Trichina spiralis*. Ibid. Bd. VI. 1855. S. 247. Ein Fall von angeborener Spalte der Clitoris. Ibid. S. 343. — Notiz den musc. coracobrachialis des Menschen betreffend. Ibid. Bd. VIII. 1857. S. 223. — Zur Anatomie der geschlossenen (lenticulären) Drüsen od. Follikel und der Lymphdrüsen. Ibid. 3. Reihe. Bd. VIII. 1860. S. 201. Ueber den Mechanismus der Erection. Ibid. XVIII. Bd. 1863. S. 1. — Ueber das cavernöse Gewebe. Göttinger Nachrichten. 1863. Nr. 9. — Ueber die Cowper'schen Drüsen. Ibid. Nr. 1—13. — Ueber den Bau und die Functionen des menschlichen Oviducts. Ibid. Nr. 19. — Ueber die

foglalkozik, s az ott felvett eredményeket részletesen fejtegeti. Legutolsó dolgozata,¹ melyet halála előtt csak fél évvel fejezett be, a szaruképződmények fejlődéséről szól, s készítőjének nagy szeretetéről tanuskodik szakmájához egész a haláláig.

Nem hallgathatjuk el HENLE tanári és intézeti igazgatói érdemeit sem. Általános a nézet, hogy HENLE Németország első előadói közé tartozott. Legilletékesebb ítélők voltak e tekintetben azon tanítványai, a kik 50 éves jubilauma alkalmával az ünnepi fölratban föltűlmulhatatlan előadói képességét egyhangúan elismerték.² Képzeltető, mily lelkesedéssel hallgatták tanítványai a mester szavait! Előadó terme gyűlőhelye volt különféle karok hallgatóinak, mert ki-ki sietett, ha nem is rendszeresen, de legalább egyszer Németországnak elismert első előadóját meghallgatni. Előadásait lényegesen vonzóná tette jeles rajzoló tehetsége, mely képesítette szavait a táblára vetett tetszetős rajzokkal érthetőbbé tenni. A tárgy terjedelmében megtartotta a mértéket, nagyon sokat nem adott elő, de a napi kérdéseket mindig figyelemre méltatta.

Mint intézeti igazgató, HENLE fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki. Előadta a leiró és tájboneztant, az általános boneztant, vezette a boneztani gyakorlatokat, s jelenlétével tanítványaira mindig buzditólag hatott. Külön gyakorlato-

äussere Körnerschichte der Retina. Ibid. 1864. Nr. 7. — Weitere Beiträge zur Anatomie der Retina. Ibid. Nr. 15. — Zur Anatomie der Thränenwäge und zur Physiologie der Thränenleitung. Zeitschrift f. ration. Medizin. III. Reihe. 1865. XXIII. Bd. S. 264. — Ueber das Gewebe der Nebenniere und der Hypophyse. Ibid. 1865. Bd. XXIV. S. 143. — Ueber die s. g. Binde substanz der Centralorgane des Nervensystems (mit Fr. MERKEL). Ibid. 1869. III. Reihe, 34. Bd. S. 49.

¹ Das Wachsthum des menschlichen Nagels und des Pferdehufes. Abhandl. der Gesellschaft der Wissensch. zu Göttingen. Bd. XXXI. 1884. Quart.

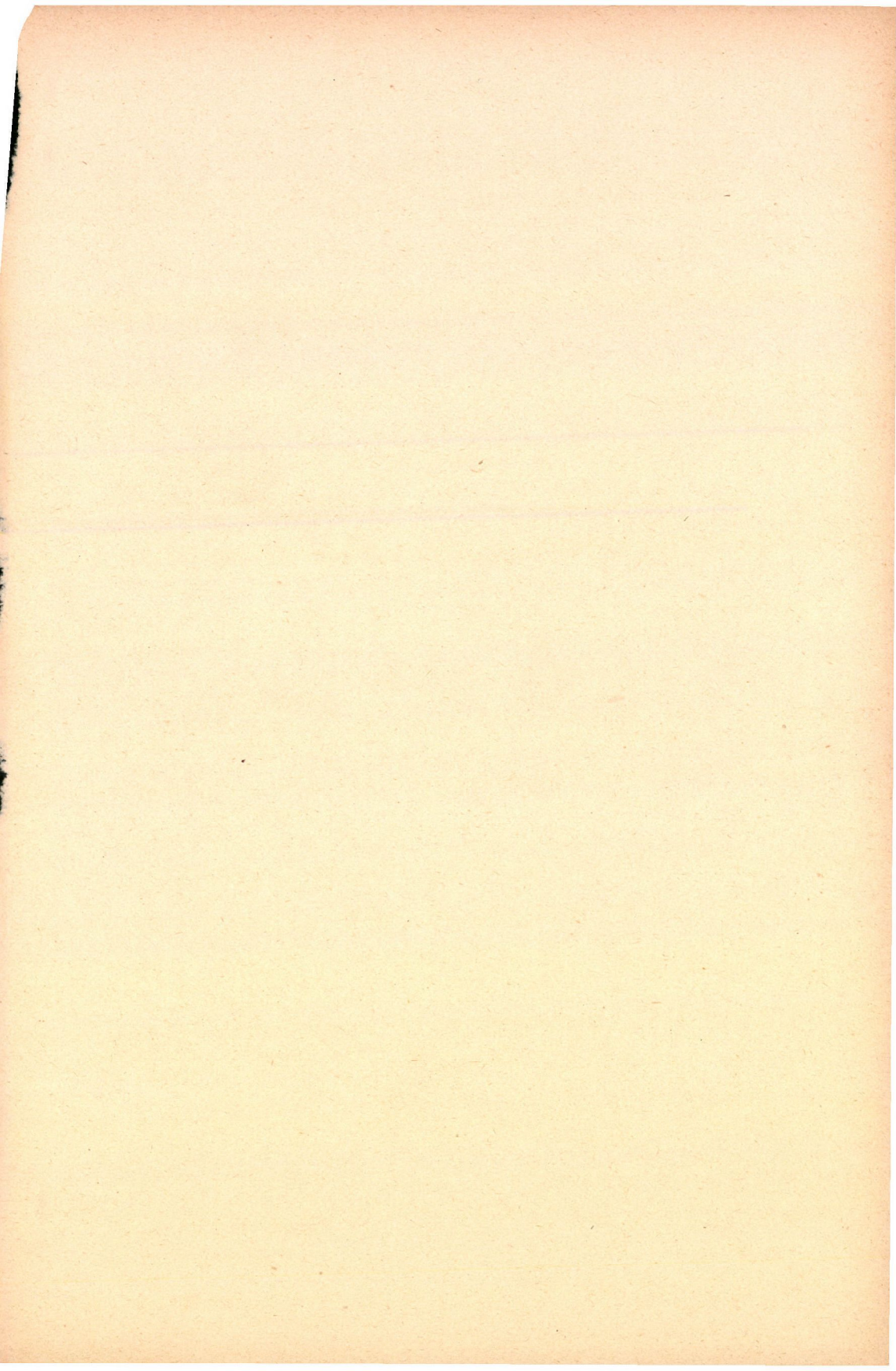
² „Auf diesem Gebiete sind wir, Ihre Schüler und Berufsgenossen, vor Allen zu einem Urtheile berechtigt. Beredter im Vortrage, klarer in der Darstellung, tiefer in Gedanken und überzeugender hat kein Anderer je zu uns gesprochen; Sie werden uns darin stets ein unerreichtes Muster bleiben.“

kat a szövettanból kezdőkkel ugyan nem tartott, de haladtak ily dolgozatokkal is foglalkoztak nála; így keletkezett AEBY dolgozata a szeméremizületről, LANGHANS értekezése a szem porczhártyájáról, LESSING-é a kötőszöveti csontról, MEYERSTEIN-é a Bawmann-féle tokokról és a méhkütről, HARTING-é a látószerv sima izmairól, WALKHOFF-é a Botalli-féle vezetékről, HASSE K.-é a reczegről, LINDGREEN-é a veséről, STILLING-é az agyvelőről, NIEMANN-é a hashártya hüvelyes nyújtványáról nőnél, és MERKEL iratai. Hogy mily lelkiismeretes volt a tanításban, kiderül abból, hogy halála előtt fél évvel, mikor testi ereje már megtört, még előadást tartott, kötelességének teljesítésében csak az utolsó hónapokban tartotta őt vissza fekvő betegsége.

HENLE kis termetű, gyenge testalkotású, széles homlokú, élénk szemjátékú ember volt. 1874-ben Göttingenen való átutazásom alkalmával meglátogattam. Lakóházába belépésemkor azonnal észrevettem, hogy itt otthonában boldogságát megtaláló családfő és családtagok laknak. A ház a város határán feküdt, közel a boncztani intézethez; előtte gondosan ápolt kert, a falak a földszinti magasságig felkúszó növényzettel gondosan befuttatva. A folyosók egyszerűek, mindenütt a legnagyobb tisztaság. Szívesen fogadott, s úgy találtam, hogy korához mérve — akkor 65 éves volt — jó testi egészségnek örvendett: testtartása egyenes, haja kissé őszbe csavarodott, szemei élénken fénylők, taglejtése mérsékelt, higgadt volt. Arcza kerekded, egészséges színű, megnyerő benyomású, legkevésbé sem hordja magán a sok szellemi munkával járó tikkadás nyomait. Beszédében nem kereste a hatást, mint azt néha híres férfiaknál tapasztalni lehet, — megjött az magától. A nála töltött fél órát nem fogom elfeledni, megnyerő alakjának vonásai mindenkorra emlékemben fognak maradni!

Május 13-án 1885-ben mult ki Németország legelső anatómusa, az utolsó hősosz MÜLLER JÁNOS iskolájából. Addig, míg az erdő óriása áll, szembe sem tűnik, mily nagy a hézag, melyet megtölt. Csak ha kidőlt, jutunk a tudatra, mennyit árnyékolt be terebélyes lombjával, mennyivel emelkedett túl társain, mily nagy a visszamaradt üres tér.

Tudtuk, hogy óriás, már akkor, mikor még árnyékának hasznát élveztük, — hogy kidőlt, csak most jutunk a szomorú tudatra, mennyit veszítettünk benne. A Magy. Tud. Akadémia a kegyeletnek, melylyel elhunyt tagjainak adózik, a mai nappal eleget tett. De azon tudomány, melynek fejlesztésében HENLE örök babérokat szerzett, adóját nem róhatja le, csak hálájával adhat elismerésének kifejezést. E hála megújul mindaddig, míg orvosi tudományokat művelő férfiak lesznek e földön. Szébb emléket, mint örökké tartó hálánkat, HENLE-nek nem emelhetünk!

A M. T. AKADEMIA ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól.....	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	„ 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	„ 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól.....	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	„ 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	„ 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusztnián l. tagtól.....	„ 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól.....	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól.....	„ 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arcképével)....	„ 30 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

IV. Köt. — 6. Szám.

EMLÉKBESZÉD
POMPÉRY JÁNOS

A M. TUD. AKADÉMIA LEV. TAGJA

FELETT.

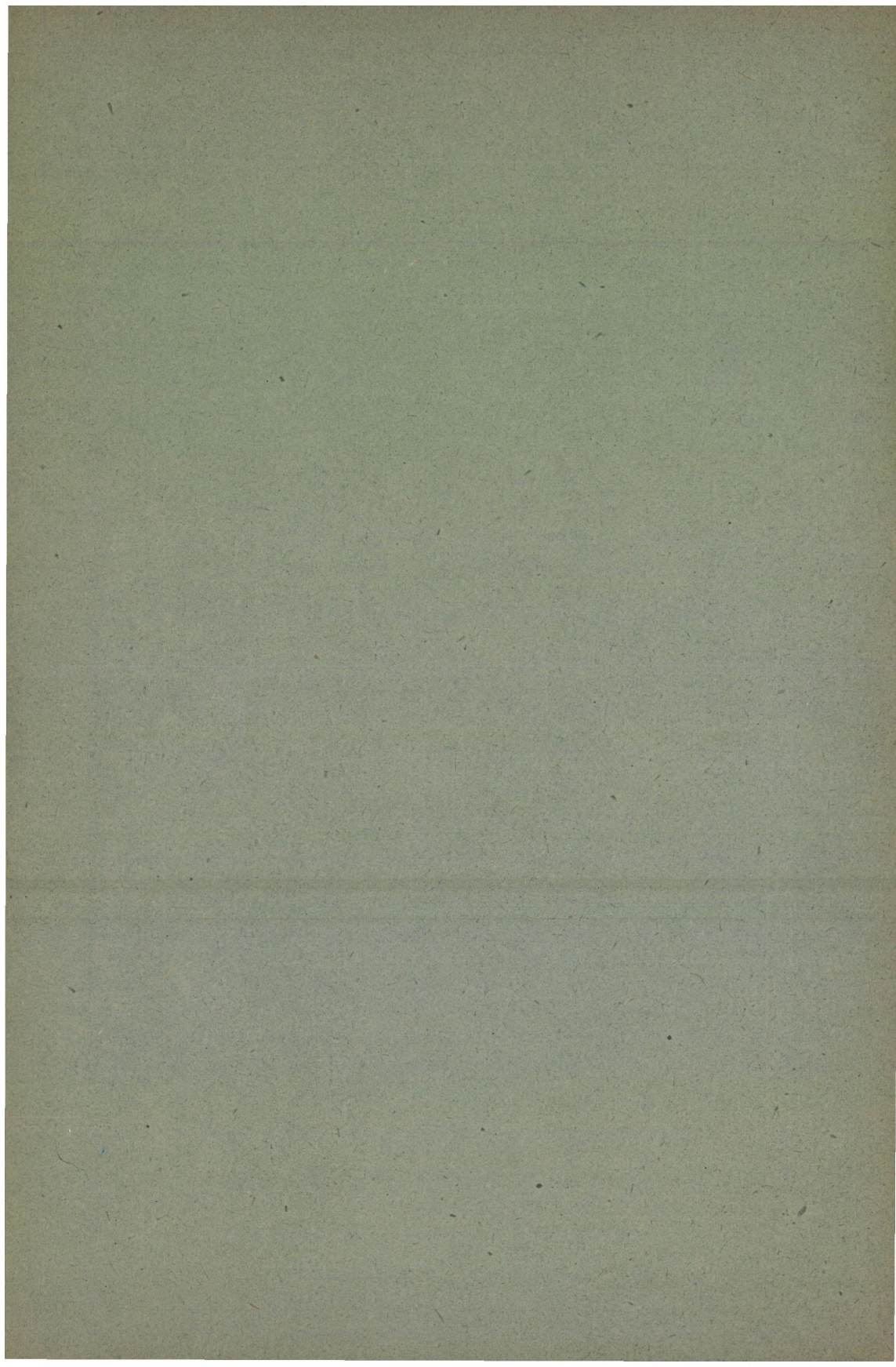
JOANNOVICS GYÖRGY

TISZT. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. FEBRUÁR 22-DIKI ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLEKBESZÉD

POMPÉRY JÁNOS

A M. TUD. AKADEÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT

JOANNOVICS GYÖRGY

TISZT. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADEÉMIA 1887. FEBRUÁR 22-DIKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

POMPÉRY JÁNOS LEVELEZŐ TAG FÖLÖTT.

Irodalmunk és közéletünk derék munkásainak egyikét vesztettük el remrég. Kidőlt ismét egy a serényen dolgozó „régiek” sorából. Valahányszor egy ezek közül végigfutotta földi pályáját, a szeretet és kegyelet hangján ejtik ki nevét saját kortársai szintűgy, mint a mostani ivadék. A kortárs visszaemlékezik az immár elköltözöttel egyazon téren kifejtett munkásságra; az újabb kor szülöttje pedig amaz időszak lelkesítő, tevékenységre buzdító hagyományait idézi föl, s vési be elméjébe. És a nemzet örege, ifja büszkén vallja magáéinak ama veteránokat; úgy tekintvén vissza rájuk, mint a nemzeti művelődés úttörőire, s a hazafiság példaképeire. E nemes csoportozatban kitűnő helyet foglalt vala el POMPÉRY János, a széptudományok művelője és publicista; tudományos intézetünk egykori tagja, a kire íme e helyről emlékbeszédet mondani, a mélyen tisztelt Akadémia megbízásából, nekem jutott feladatul.

A szellemi erő és tehetség épen úgy, mint az anyagi, egy és ugyanazon munkásban különbözőképen juthat érvényre: majd egy bizonyos irányban haladva, egy különleges munkaszak művelésére törekszik, majd ismét különféle tevékenységre ösztönözve, többfelé oszlik. Az előbb jeleztem uton nagyobb szabású művek létrehozására alkalmas; az utóbbin kisebb körben mozgó, de többféle műveket alkotván, különböző feladatokat old meg. Melyiket illeti az elsőség? Szintűgy kérdezhetném: Mi szebb és becsesebb: a különálló nagy terebélyes fa, hatalmas törzsökével és ter-

jengő koronájával, vagy a berek, kisebb fái és bokrai változatos csoportjaival? Mind a kettő egyaránt gyönyörködteti szemünket, s frissít fel árnyékával. Így az irodalomnak nagy és kicsiny termékei is, föltéve, hogy egyazon színvonalon állva versenyeznek egymással, azonképen gazdagítják az óriás egészet: a szellem birodalmát.

Minálunk talán kiterjedtebb a többféle ágak párhuzamos művelése, a tehetségek többoldalusága. Sokhelyt mutatkozik a hiány; itt is, amott is sürgetve kiált a szükség, és — mert kis nemzet vagyunk — nem igen nagy a munkaerő. Természetes e szerint, hogy ugyanazon egy munkavégző kezét több és különböző feladat édesgeti magához. — POMPÉRY a több irányban tevékeny írók soraiban mind a széptudományok, mind a hirlapi, és különösen a politikai sajtó mezején szép eredménynyel működött.

A POMPÉRY-család a Macedóniából ide bevándorlottak közé tartozik. Görög vagy oláh származású és óhitű telepedők ezek, a kiket a görög-keleti hitvallás, és egyúttal az egyházi nyelv közössége révén is, a nemzetiség megkülönböztetése nélkül országszerte görögöknek neveznek. — Virágzó hitközségek voltak ezek; így a miskolci is, a melyhez a POMPÉRY-család tartozott. E hitközségnek többnyire vagyos tagjai közbecsülésben állottak. A nagy térnek legtöbb, és akkor legszebb házait ők építették, és általában előkelő polgárai voltak a városnak. De az idők folyamában elszegényedtek.

POMPÉRY János, elhalt tagtársunk nagyatyja, a múlt század közepe táján nem csekély vagyonával Miskolcra telepedett meg, és csakhamar kiterjedt borkereskedést űzött. Fia és örököse György, a mezőgazdaság és kereskedés terén szerzett érdemei jutalmául, e század első felében magyar nemességet, és a biharmegyei Papmező-Vallány nevű földbirtok fele részére királyi adománylevelet nyert. Neje, a szelid és igen művelt Szontha Mária két leány- és egy figyermekkel ajándékozta őt meg. A szép leányok elhaltak éltök virágában; és így János maradt meg egyetlen gyermekül. Szülei nagy gondot fordítottak nevelésére. POMPÉRY György háza híres volt vendéglátásáról és fényűzéséről. A görög

családok úri életet éltek. Volt is módjok benne; mert az ő és asszúborokat tőlök vásárló lengyelek nem fukarkodtak az aranyokkal. De a Lengyelországot 1830-ban ért nagy csapás következtében érezhetően csökkent a bortüzet; a görögök pedig nem tudván leszokni a nagyúri életmódról, elszegényedtek egymásután; így POMPÉRYÉK is. Ma már csak egy ilyen gazdag család van ott: a POMPÉRYÉK-KEL rokon Pilita család. Ennek is már csak egy asszonytagja él. — A 16 éves János, e szerint, nem kedvező körülmények közt kezdte meg pályafutását, a mikor gymnasiumi tanulmányai bevégeztével Pestre indulván, bucsút vőn szülei házától. Az anyagi segédeszközök hiányát azonban kipótolta esze, szorgalma, életrevalósága. Így küzdötte ő fel magát, és vívott ki idővel állást, hírnevet és közbecsülést. De hadd szóljon minderről az életrajz.

POMPÉRY János 1819. június 21-én született Miskolczon. Tanuló éveit ott kezdte, Pesten folytatta, s a jogot 1838-ban Eperjesen végezte. Itt részesült 1839-ben, mint író, a legelső kitüntetésben, egy a magyar nyelvvelő társaságban felolvasott novellával. — 1842-ben *Aldor* álnév alatt „Laura“ című novellát írt, a mely az „Athenaeum“-ban jelent meg. 1843-ban Pozsonyba ment, és a Frankenburg Adolftól szerkesztett *Életképek*-ben *Yole pozsonyi levelei*-t bocsátotta közre. Számos levélből állt ez a dolgozat, és mint az akkor fejlődésnek indult magyar tárczairodalom kitünőbb terméke, határozott sikert aratott. — 1845-ben *Az élet* című elbeszélését közlötte az *Athenaeum*-ban és pályadíjat nyert vele. Ugyanez időben harmadfél évig (1845—47) gróf Eszterházy Károly Györmegye főispánjánál nevelői állásban működve, a gróf fiát a magyar köz- és magánjogra tanította. 1847-ben marczaltói ügyvéd; 1848—49-ben a magyar belügyminisztériumnak titkára, 1849. végén pedig a jászkúnok túrkevei kerületének országgyűlési képviselője volt.

Írói tevékenysége nem szűnt meg ezalatt. A negyvenes évek végén különböző lapokban jelentek meg cikkei; 1850-ben szintűgy több cikk és elbeszélés a *Pesti Napló*-ban. POMPÉRY egy ideig az *Ostdeutsche Post* levelezője

volt. Akkor-tájban Bécsbe tette át lakását, s a legfőbb törvényszéknél a magyarországi felek ügyeinek elintézését magán ügyvivő minőségében szorgalmazta. Visszatérvén Pestre, 1852-ben a természettudományok műveléséhez fogott; különös szenvedélyvel tanulván a chémiát. Irt is néhány oda vágó cikket e czímen: *Közlemények az iparról.* — Elbeszéléseit az 1850, 1853. és 1864. években adta ki; Falk Miksa néhányat németre fordított; és *Clarissá-t* s *Két hölgy szerelmé-t* ugyan e fordításban kiadta a *Belletristisches Lesekabinet* is.

1853-tól kezdve POMPÉRY a *Pesti Napló* ujdonság-írója, később szerkesztője. A politikai sajtó terén tehát ekkor kezd munkálkodni. De a szépirodalmat e közben is műveli és támogatja. A Garay-árvák ügyét ő karolta fel, s leginkább ő eszközölte ki fényes sikerét. A magyar írók segélypénztára ügyében is ő indította meg a mozgalmat, s fejtett ki legnagyobb munkásságot e részben. Ezt különösen kiemelte az írói-segélyegylet titkára, Vadnai Károly tagtársunk, az egyesület legutóbbi közgyűlésében. — Szintoly lankadatlanul működött POMPÉRY színházi ügyekben s az egyesületi téren is minden irányban.

A telivér című vígjátékát a magyar Akadémia 1859-ben a gr. Karácsonyi-féle 100-aranyos jutalomban részesítette; a mű szerzőjét pedig azon évi december 6-án levelező tagjának választotta meg. — Irónk azon időben egypár cikket írt a biztosítás ügyéről, s az épen akkor létrejött Első m. általános biztosító-társaság fontos feladatára hívta fel a közönség figyelmét a *Pesti Napló*-ban. Tisztviselője is lett e társaságnak; és 1864-től kezdve már a központi főügynökség egyik vezetője volt; 1874-től fogva pedig még ezenkívül az igazgatóság és választmány jegyzője is. Ez állásaiban megmaradt élte fogytáig.

1861-ben a *Magyarország* című politikai lapot alapította és szerkesztette. Később az *Ország* cz. lapot indította meg, Greguss Ágosttal szövetkezve, a kinek, mint szerkesztőnek főmunkatársává lett. — Az alkotmányos élet visszatérével 1867-ben, a Deák-párt fölhívására föléleszti, és egy ideig szerkeszti a *Magyarország*-ot; de teljesen

megrongált egészsége miatt kénytelen abbahagyni a szerkesztést; a mi a lap további fennállásának is végét szakasztja. — Ez időtől fogva már ritkán találkozunk írónk tollával. 1883-ban Széchen Antal grófnak az 1838—40-iki országgyűlésről írt „tanulmány“-át bírálja a „Budapesti Szemlé“-ben; Széchenyi Istvánnak, mint államférfinak védelmére kelyén. — 1883-ban az Első magyar általános biztosító társaság huszonöt évi fennállása évfordulójára írt egy művecskét, a melyben a társaság történetét vázolja. Végül — és ez volt legutolsó dolgozata — 1884-ben Timoleon ellen írt két cikke jelent meg a *Pesti Napló*-ban P. P. jeggyel.

Irt ő még ezenkívül is hazai és külföldi lapokba, de névtelenül. Dolgozatai jegyzékéből, — a melyet a *függelék*-ben közlök, — eléggé kitűnik sokféle irányban kifejtett munkássága. Elbeszélés, költemény, bírálat, kiváló egyének jellemzése, munkálkodásuk ismertetése, korszerű eszmék megpendítése stb.; mindezzel találkozunk az alkotásait közlő, s közhasznú tevékenységét hirdető szépirodalmi és politikai lapokban. A népies irodalmat is művelte régebben. Jól emlékezem valami képes füzetben megjelent egy ilyen költeményére. A mikor megmutatta nekem, jóízűt mosolyogtunk rajta mind a ketten. Pedig komoly alexandrinusokban szól az ének, és szintoly komolyan sötétlik a végső jelenetet ábrázoló fametszet: A neheztelő ég villáma ugyanis halálra sújt ott egy zsarnok földesúrfi, a mint ő már-már ráteszi a kezét az előle menekülő szép jobbágy leányra.

POMPÉRYRŐL, mint a szépirodalom munkásáról, hadd szóljon mindenekelőtt kortársa: Jókai Mór. A Kisfaludy-társaság Évlapjaiban e czímen: „Az én kortársaim“ ezeket mondja: „Az ebben a korszakban feltűnt tehetségekből alakult az a csoport, melyet ifjú irodalomnak nevezünk, Petőfitől, ki legelőbb jött, Arany Jánosig, ki legutóbb tűnt föl. Ezeknek voltak kortársai: Csengery Antal, Pálffy Albert, Degré . . . POMPÉRY stb.“ — Mondja ezután: „POMPÉRY urias magatartása elárulja a Pegazus sportman-ét. Lirája, prózája mindig oly kifogástalan csinnal dicsekedett, mint tolettje, s a szépek szalonjaiban nem kevésbé kedvelt

vendégek voltak költeményei, mint szerzőjük.“ (250.) — A „Honderű“-ben (1847. II. évf. 315. l.) *Severus* ezt írja róla: „Szép friss novellai tehetség. Époly kedélyes és ingerlő stíljében, mint szellemdús és mélyelmű cselekménye csomózásában. Van mi eleven e fiatal író novelláskáiban; — van továbbá valami, mi bennünket mindig glacékeztűkre s csinos salonra kényelmes fauteuilllel emlékeztet. Csín és elegancia nem köznapit tulajdonok. POMPÉRY úr (tulajdonképen *Ervin*) mindkettővel nagy mértékben bír. E mellett minden iratában félreismerhetlen azon törekvés, miszerint mi komolyat, bevégzettet akar teremteni stb.“ — Hasonlóan nyilatkoznak róla legújabbán is: „Az irodalomba ízlést, az írói körökbe előkelőséget vitt.“ — Az Életképekben, Pozsonyból írt levelei, minden irodalmi és társadalmi kérdést felölelve, mintegy alapját vetették meg a magyar tárczaírodalomnak.“ (*Pesti N.* tárczája 1884. szept. 29.) stb.

Az idéztem tételek valót mondanak. POMPÉRY terjesztette az ízlést, a választékos írásmódot, mint leghatásosabb eszközt arra, hogy a magyar szépirodalom termékei az előkelő világ termeibe is behatoljanak. Elbeszéléseiben a hős és hősnő kis körben mozognak, de vonzó; felkeltik és mindvégig lekötve tartják érdeklődésünket. Írónk a szerető nő helyzete leírását tűzte ki különös feladatául. A női szív szerelmét, örömeit és szenvedéseit ecseteli költői nyelven. *Clarissa* című novellájában ezt mondja a többi között: „Mi az, kérdezé (a leány) sokszor magától, mi az, a mit érez, a mi álmaiban újra és újra megjelen, mi a vért szívére szorítja? miért esik oly jól szívének egy ember tekintete, hangja; ez egyé, ez egyetlenegyé, míg a többieké őt hidegen hagyja? miért kerüli őt és vonzódik hozzá delejes erővel?“ (II. 169.) — Majd a női szív tévelygéseinek az okát magyarázza: „A leányszív nyíló rózsakehely, mely nem zárja el bájait, illatának kincsét az égető napsugár s a rabló pille előtt; a leányszív fakadó forrás, melybe letekint az ég csillagszemével, de a melybe habot verő követ gördít a hálátlan vándor stb.“ (*Tardi-ház* II. 42. 43.). — Nem hagyhatom említetlenül a *Levél anyámhoz* című sorokat, a melyek rendkívüli hatást tőnek mindnyájunkra. Ma is a

fülemben cseng szívből szívhez szóló gyöngéd hangja a gyermeki szeretetnek, és elragadó ékesszólása a nemes indulatoknak. Szép és szabatos nyelven írt POMPÉRY. Élőbeszéde kellemes hangzású és magyaros volt. Hisz a borsodi nyelvet beszélte.

Az eleve ki nem dolgozott élőszó olyan, mint a házi öltözék, a melyben kényelmesen szoktunk mozogni. Megfigyeltem gyakran jó barátom beszédét, ellesvén ajkairól a szokatlanabb szófordulatokat és általában a szófűzésnek fogasabb mozzanatait. Leselkedésemet siker koronázta többnyire. — Irónk műzsája meglehetősen komor. Lantja hurjain végig rezg a kebel mélyéből föl-fölható bánatos érzet. Nem egyszer megszólamlík bennök az elmén uralgó pessimismus is. „Átok fekszik az emberiségen“ — így kiált fel a *Virágos sir* bevezető soraiban. — „Az ember érzékein nő föl a fertőzet, az ember szívében lakik a gyűlölet s agyában lobog föl az örültség. — Az ember az isten képmása. Mikor lesz az ember — ember?“ — A neheztelő szívnek e keserű kifakadásai és általában a gyászosan végződő történetek elbeszélése nagyon is elütnek POMPÉRYNEK ismeretes humorától, a mely nem ritkán a pajzánóság határába átesapongva, derűlttségben tartotta a társaságot. Lélektani jelenség ez; és kútfeje benrejlík az egyéniségben. Egyiknek arra, hogy szelleme folyvást szikrázzék, a magányosságban mozgó író-toll, — a másiknak a társalgásban érvényre jutó élőszó kell. POMPÉRY leginkább az utóbbi módon szórta az elméséget, a közderűltség közepett mindinkább neki vidulva, némelykor a rá mért csapástól fölboszankodva.

Mondott egyébiránt a tolla is elég elmés dolgot. És itt akarva, nem akarva vigjátékára gondolok: az ő „Telivér“-jére, a melyről azt tartom, hogy vigjátéknak elég víg; és elmés gondolatokban sem szűkölködik; csak a színpadi siker föltételei ne hiányoznának benne. A Telivér! Szabad-e egyszerűen szóba hozni e művet, a tőle el nem választható körülmények elhallgatásával? Diadal és bukás jelzik rövid életét. Fordított szórendben így: Bukás és diadal, — a mire szintén van példa, — kétségkívül hosszúra nyúlt volna élete; de itt a diadalt követő bukás is följegyzésre méltó;

mert érdekes mozzanatok kísérték. A szép versekben írt darabnak a magyar Akadémia odaitéli a jutalmat. De nincs kit jutalmaznia; mert a felbontott jeligés levélkéből „Péter Pál” ismeretlen jelesség magaslik ki. Annál nagyobb azonban a kíváncsiság. Sokan azt hiszik és hirdetik, hogy ezt a darabot, a melyben csak úgy pattog a sportsman-körök szabatos műnyelve, csak főúr írhatta. A színpadon végkép elmarad a siker; de a közönség kebelében fönmarad a kíváncsiság. Ezt követi végre a leleplezés-okozta meglepettség, és a főúri paternitás buzgó fentartóinak keserű kiábrándulása.

Sikerült tréfa volt ez; de POMPÉRY utólag mégis komolyan restelte; mert ő adott okot az Akadémiának a pályázati szabályok olyan kiegészítésére, a mely, tudvalevőleg, az álnév alatti pályázás ellen volt intézve. 1863-ban még egy kísérletet tett „Mi újság a szomszédban?” című vígjátékkal; de az is meghiusult. Annál szebb sikert aratott azon évben a vígjátékot tárgyzó akadémiái székfoglalója. Ezt mind a közönség, mind a bírálat megérdemlett elismerésben részesítette. Visszatekintve POMPÉRYNEK a szépirodalom terén kifejtett munkásságára, bátran mondhatjuk, hogy kielégítő eredményt mutat föl, már azért is, mert — egy íróháza szavai szerint — „az ő korában határozottan hatott”.

Áttérek publicistikai tevékenysége méltatására. Az ötvenes években, mikor a *Pesti Napló*-t szerkesztette, nagyon is komoly értelme volt e kifejezésnek: „felelős szerkesztő”. Figyelembe is vette POMPÉRY, és a sorok közt olvastatván a közönséggel a kényes természetű mondatokat, szerencsés tapintattal végezte nehéz munkáját. Nehéz munka volt az valóban; olyan, mint a folyvást veszélyes szirtek közt vitorlázó hajósé. Bátorság kellett akkor arra, hogy megértesse az olvasóval a csüggedéstől óvó szent szót, a melyet csak suttogva közöltek egymással, így: „Remélj magyar; bízva várd a jobb jövőt!” Beköszöntek a hatvanas évek. Mindkettőnkre nézve kedves emlékezet fűződik e nevezetes időszakhoz; mert együtt működtünk akkor a sajtó mezején. A hosszas csendet hangos, bátor szó, — a gyötrő zsibbadtságot szabadabb mozgás váltotta föl; és mintegy

varázstítésre megnyílt a tér minden honpolgárnak, a ki a kínálkozó módok valamelyikén szolgálni kívánta a magyar közügyet. És vajjon ki ne kívánta volna szolgálni?!

Olyan idő volt az, a melyben a tétovázókat is cselekvésre készítette a költőnek e régibb verse: „Csakhogy aztán, mikor ember kell a gátra, — Méla gyáván ne maradjon senki hátra.“ Szégyeltük volna ekkor a tétlenséget, POMPÉRY úgy mint én; eszünkbe jutván ugyan e nagy költőnek jóslatszerű szavai: „S a fölébredt tizza szenvedélyen — Nagy fiakban tettek érjenek — És a gyenge és erős serényen — Tenni, túrni egyesüljenek . . .“ — A tőrésből bőven kijutott vala már gyöngének és erősnek. Tenni vágytunk tehát mindenekelőtt. És im ez a szó: „tenni“, a melyet oly sokáig hasztalan kerestünk vala a nemzet szótárában, újra ott termett; és vele együtt újra megnyílt a cselekvés pályája. Oda siettünk hát mi ketten is buzgón és lelkesülten.

Ekkor lettem én hirlapíróvá, a *Magyarország*-ot szerkesztő POMPÉRY munkatársai közé sorakozva. Ekkor tanultam vezércikkhezni jó barátomnak gyorsan útbaigazító keze alatt. Mesterkéz volt az az írni tanításban szintűgy, mint a hirlapszerkesztésben. A POMPÉRY nevével jelölt lelkesítő vezércikknek hangosan hirdették lankadatlan tevékenységét. Lapjának nehéz volt ugyan a feladata régibb társaival szemben; de gondosan és kitűnően szerkesztve, csakhamar versenyt futott a *Pesti Napló*-val és „Hon“-nal. Javára szolgált kétségen kívül az is, hogy az 1848-ki törvények visszaállítását a „határozati párt“ hangján, és a hevesebb vérű honfiak szája-ize szerint sürgette.

Az 1861-ki országgyűlés megnyitása perezeiben beállott katasztrófa után nagy óvatosság és körültekintés kelle épen a heves vérű közönség hullámzó keble csillapítására. POMPÉRY higgadsága s komolyan megfontoló esze ki is került szerencsésen a veszélyes szirteket. Mikor azután már csak arról volt a szó, hogy — akár feliratban, akár határozatban (később feliratban) — mit mondjon a nemzet? nem szükség erősitenem, hogy a többi között, mi is (a „Magyarország“-ban) kimondtuk őszintén, mit tartunk az októberi diplomáról, a februári pátensről. Őszinteségünk és nyíltságunk

annyira ment, hogy nem egyszer magunk is megdöbbsentünk tőle. És miután még az ilyen véleménynyilvánításért se ért legkisebb baj is, elismertük mind a ketten, hogy a sajtó, ha nem is a (vissza nem állított) 48-ki törvény alapján, de tényleg ugyancsak szabad.

POMPÉRY később a közte s a lap kiadótulajdonosa között támadt egyenetlenség miatt megvált a laptól, a mikor az a szellemi és anyagi gyarapodásnak a tetőpontján állott. Jókora csapás volt ez rá nézve. Ámde ő ekkor, estiggedést nem ismerve, s im e jelszót követve: „Qui perdidit numerum, incipiat iterum“, — új lapot teremtett. Így jött létre az *Ország* című lap. Ebben is bátran folytattuk a harczot a „februári alkotmány“ ellen. Ámde POMPÉRYNEK egy pár percze kiment az eszéből, hogy ezt a nekünk nem kellő „összalkotmányt“ már ekkor cs. kir. auditorok védték Magyarhonban, a „provisorium“ bástyái mögöl. És így törént, hogy POMPÉRY az illető czikknek nem a sorai között, hanem benn a sorokban olyasmit talált olvastatni a közönséggel, a mit a sajtó termékeinek akkoridőben kizárólag döntőszavú bírálója: a rendőrség is tökéletesen megértett. POMPÉRY fogságba került először is, másodszor is. Egyszer Greguss, a szerkesztő is osztozott e sorsban. Tisztességes fogságuk volt Budavárában. Odajártak számosabban, férfiak és hölgyek, az érdekes foglyokhoz. Nem is tartott soká ez a fogság; de a vezető nélkül maradt hirlapnak ennyi is elég volt arra, hogy tengődjék, és azután végsőt leheljen. A sajtónak szabad lüktetése megszűntével egy ilyen vérmérsékletű lap bajosan is élhetett volna tovább. POMPÉRYNEK ez a két lapja rövid ideig állott fönn; de azalatt derekasan hatott és nagyban hozzájárult a közszellem ébrentartásához.

Hirlapszerkesztői pályájának ez utóbbi szaka fényes volt. Többször megemlékezett ő erről az időszakról, a melyben az új életre riadozó nemzet, erőt meritve saját magasztos ügyéből, mint egy ember harczolt a törvény és jogfolytonosság fegyverével, visszaszerzésére a 48-ki alkotmánynak, e már magában is dicső műnek, a melyet az érte lefolyt óriás harcz, és a rákövetkezett súlyos szenvedés még drágább kincsévé tön! — Felejtethetlen barátom amaz évek

mozgalmában serényen dolgozott; a közügynek szentelyén tehetségeit örömmel és odaadással, mint tenni és áldozni kész honpolgár; s áldozatra készségének a jutalmát csakis annak a tudatában keresvén, hogy az országra nézve nagy és döntő pillanatokban ő is híven teljesítette kötelességét. Kötelességérzet vezette őt később is, 1867-ben, a mikor a fölélesztett *Magyarország*-ban sikra szállva a már akkor törvényynyé vált, és az ő meggyőződése szerint az országra nézve üdvös közjogi kiegyezés mellett, határozottan ellene fordult az egyik részről e kiegyezés megdöntésére irányult izgatásnak.

Ezzel nehezebb feladatra vállalkozott; de megfelelt neki fényes sikerrel. Buzgalma nem ragadta el a most egészen más irányban és más tényezők ellen folyt védelmi harczban. Perczig sem tévesztette szem elől azt, hogy a küzdelem szerfölötti hevesységének csak kárát vallaná az ügy, a melynek ő védelmére kelt. Mérséklettel és tapintattal járt el tehát a szenvedélyeket amúgy is eléggé fölgerjesztő mozgalommal szemben; de másfelől teljesen megfelelt e jelszónak: „fortiter in re;“ és ezzel kellően megoldotta feladatát. Időközben megbukott a lapot kiadó czég. Az ebből támadt pénzügyi nehézségek nem csüggesztették el POMPÉRYT. Folytatta még ezután is a szerkesztés munkáját; de az említettem csapás következtében elkerülhetetlenné vált rendkívüli megerőltetés kimerítette erejét, és komolyan megtámadta egészségét. Csak ez okozta visszavonulását és lapja megszűntét.

A „Budapesti Szemle“ 1883-ki évfolyamában megjelent értekezése (gr. Szécsen Antal tanulmányának bírálata) értékes dolgozat, mely az író szelleme üdeségéről és egyszerűsmind arról is tanúskodik, hogy ő régebben vallott elveihez hajlott korában is ragaszkodott, és az akkori ellenzéktől követett irányt határozottan javallotta. Bírálatainak gróf Széchenyi Istvánra vonatkozó tételeiről hallgatók; nem vegyülhetvén a közte és ama tanulmány írója közt fenforogott vitába. — A *Pesti Napló*-ban (1884. febr. 17. 18. P. P. jeggyel) legutóbb megjelent két czikkének a czíme: „Csak három lap Timoleon művéből“. E három lapon azt

állította a mű írója, hogy a mi e hazában 1775. óta történt, az mind politikai divat tárgya volt. Ilyen (1825. után) „a liberalizmus divata;“ azután a „konzervativizmus, az emigráció, a magyar ruha divata“. — POMPÉRY elmés megjegyzésekkel kíséri, és élesen bírálja a politikai mozgalmakról vállott eme felfogást. Ez a két cikk már azért is följegyzésre méltó, mert utolsó tollvonása POMPÉRYNEK, mint írónak. A közönséghez ekkor intézte ő, a nélkül, hogy sejtette volna, legutolsó szavát. Épen akkortájtban emlegette előttem, hogy, ha már nem írhatott korábbi utazásairól, hozzá fog majd siciliai útja leírásához. De már erre nem volt érkezése: kevéssel ezután olyan utat kelle tennie, a melyet — és azt is csak a szomorú készülődéstől az indulásig — csak mi írhatunk le, mi tisztelői és barátai az elutazottnak!

POMPÉRY korán lépett az írói pályára; sokáig, és a míg szerét ejthette, serényen haladott rajta; sok talpraesett dolgozattal gyarapítván a nemzeti irodalom kincses tárának mind szépirodalmi, mind publicistikai szakát. Komoly irányt követett mindvégig, és munkáinak a legcsekélyebbike is hasznos volt; mert ott és akkor termett, a hol és a mikor valódi szükség volt rá. A köztevékenység mezején támadt mozgalmakban mindannyiszor ott látjuk őt, gyakran legelsőnek, mindig az elsők sorában. A közügyért a visszavonultság éveiben is buzgólkodik; föl-fölszóal ott, a hol a hallgatás, meggyőződése szerint, kárt okozhatna a jó ügynek. A hazafi ébersége pillanatra sem lankad benne. Ékesen mondja egyik írotársa (*Pesti Napló* tárczája, 1884. szept. 29.): „A görögöknél a barátság nagyobb kultusz volt, mint a szerelem. A magyarnál talán a szerelem a nagyobb. POMPÉRYBEN a görög és a magyar állandó és szerencsés egyensúlyban állott; kivéve egyet: a hazaszeretetet. Ebben kizárólag magyar volt; hiven és rendületlenül!“

Szellemes férfi hírében állott, és méltán. Elméssége s egyszer-másszor borsos humora feltűnt már fiatal korában. Így a negyvenes években gúnyos színművecskét írt ő Mikolczon a Szemere Bertalan elleni ügynevezett „zöld gallyas párt“ embereire *Éji madarak konferenciája* czímen. Borsodban jó ideig közkézen forgott ez a pasquill; nem a

sajtó útján, csak irottan terjesztve. Elmésen kiparodiázva szerepeltek abban az illetők, és többükre ráragadt a gúnynév, a melylyel ott megajándékozta a szerző. Irt tehát POMPERY, ha mindjárt csak egy megye közönsége számára, olyan darabot is, a melynek ugyancsak volt szinpadi hatása. Számtalanszor kiröppentett szikrázó ötleteinek és sikerült mondásainak egyike-másika nem egyhamar megy feledésbe, úgy hiszem.

POMPÉRY csak a jók társaságát kereste föl; de sohase tolakodva. Büszke, kissé feszes magatartása, és, mi tagadás benne! csipős nyelve, — a melynek fulánkját egyéb-iránt önmaga ellen is fordította akárhányszor, — megnehezítették némileg a hozzá való első közeledést. De azért váltig keresték társaságát a jók és jelesek; és a ki őt közelebből ismerte, az becstülte őszintén és állandóan. Az irigység nem tartozott tulajdonai közé. O csak örülni tudott más munkája sikerének; és valahányszor szép tehetséget észlelt valakiben, legott felhívta rá a közönség figyelmét. Ezt tette a többi közt Jókai Mórral is annak idejében.

Különböző állásaiban legnagyobb készséggel szolgált annak is, a ki különös szivességért, nem egyszer segítségért fordult hozzá. Jó férj, gondos apa volt. A kihez vonzódott, annak tántoríthatatlan hive maradt. Nem volt szűkében az őszinte, jó barátoknak. Ezek egyikét, Ábrányi Emilt, már rég elszakasztotta keblétől a mostoha végzet. E korán elhunyt barátja emlékének szentelte 1853-ban kiadott elbeszéléseit, és im ezt mondja róla *Yole* bevezető soraiban: „Én is sokat veszték, szép, szelid halottam; ez évek alatt lettem én szegényebb, elhagyottabb. A ki szeretni tud, készüljön el arra, hogy sokat veszíthet; mert a lombosabb fán több a hervadt levél. Eltemettem a kedves barátot: Ábrányi Emilt, kinek lelkében a költészet élt, és kinek gondolata gazdag forrásánál a tudomány ült mély gondolkozással, kinek halvány arcza gyönyörű vonásain a szenvedés és a megadás szerény érzete borongott, ki szerette a hazát kimondhatatlanul.“ (I. 172.)

Többen, a kik vele együtt idősb kort értek el, az utóbbi években egymásután és gyorsan megelőzték őt az enyészet ösvényén. Még csak néhányan élünk ifjúkori ba-

rátai közül. Engedje a tisztelt Akadémia, hogy visszapilantsak a kettőnk közt egy egész életen át egy rövid órai harag nélkül fönállott baráti viszonyra. 1836—37-ben a pesti egyetem falai közt, mint tanulók ismerkedénk meg, és levénk egymás barátaivá. Néhány év leszámításával folytonosan érintkezttünk egymással, huzamosabban együtt is lakván. Az igazi barátság a borús napokban esik át a tűzpróbán; „tempora si fuerint nubila . . . !” — Az ilyen napokból, hazánk szomorú időszakában POMPÉRY-nek, véletlen, kevesebb jutott, mint én-nekem. Az ő barátsága kiállta a próbát. A mikor én, több évi súlyos börtönömből kiszabadulva, 1857-ben tavasszal, — új életre vergődésemnek is a tavaszán! — a fővárosba érkeztem, ott várt ő is a pályaházban, és egyenesen saját hajlékába vitt; a jó testvér gondosságával mindent elkövetvén, hogy újra megkedveltesse velem az életet. Később azután együtt dolgoztunk a sajtó terén. A hirlapírói gyakorlottságnak gyors elsajátítását velem legott megéreztetett szigorának köszönhetem. Jól emlékszem egy vezércikkem visszavetésére, a melyet ő baráti gyöngéd ravaszságra valló e szavakkal okadatolt: „Ez a cikk nem méltó hozzád.”

Később, a mikor már a nyelvészettel foglalkoztam, kényszerített, úgyyszólvá, az írói munkásságomat tárgyzó adatok egybegyűjtésére; és 1867-ben az akadémiai tagok választásakor derekasán sürögve-forogva a szavazók között, kivívta számomra az akadémiai tagságot, e díszes állást, a melyet én minden körülmény között a megtisztelések legnagyobbikának tartok. — 1881-ben, az országos képviselőválasztások izgalmai közepett, egy vidéki lap hazafiságomra homályt vető koholmányt bocsátott világgá. (Nem jutott volt tudomásomra; gazdaságommal elfoglalva, rendetlenül olvastam a lapokat.) POMPÉRY tollat ragadva, a „Pesti Napló”-ban saját nevével jegyzett cikkben komolyan megróvta ezért az illető szerkesztőséget. — De nem folytatom tovább e benső viszony leírását. Egy szóval: POMPÉRY JÁNOSBAN a szerető testvér szíve dobogott felém. Ezt hogyne viszonoztam volna érzelmeimnek egész hevével! Most untalan érzem hű társam hiányzását. A távozót a

sírba követte valómnak az a része, mely az övével oly soká szakadatlanul érintkezik vala! — Itt megállapodom egy pillanatra, hogy kimondjam kevés szóval, — leírni úgy sem bírnám, — mily jól esett mindazoknak, a kik közel álltak az elköltözöthöz, a kimúltát követő napon az összes sajtóban gondos és gyöngéd kézzel írt életrajz, és benne a szív meleg hangján szóló megemlékezés. Balzsam volt az a sebre, a mikor legjobban vérzett; üdítő ital a tikkadt kebelnek, a mikor legforróbban szomjuhozta a vigaszt!

POMPÉRY 1884. évi szept. 28-án halt meg. Szervezetében már évekkal ezelőtt támadt a vesebajnak legveszélyesebb neme, a mely elkerülhetetlenné tette a halált. Betegsége végső szakában sokat szenvedett. Nem egyszer mondta ekkor: „Most már értem, miért lesz annyi beteg ember öngyilkossá, hogy ne kínlódjék tovább.“ — Nyugodtan, és azzal az erős hittel készült a végső útra, hogy neje és gyermekei nem fognak szükségét szenvedni. Az Első magyar általános biztosító társaságnál elfoglalt állása, és takarékossgal szerzett vagyonkája megmentette őt ugyan az élet gondjaitól; de az a csekély vagyon korántsem volt elegendő arra, hogy a gondtalan lét a hátrahagyott családra is kiterjedjen. Idősbik fia, királyi mérnök, tehetséges, szorgalmas fiatal férfi. Csak ennek a jövőjét tekinthette biztosítottak. A biztosító társaságnak igazgatóival őszinte barátság kötelékei fűzték egybe POMPERYT. Hitte és remélte, hogy ez a társaság, a melynek ő annyi éven át kintűnő tisztviselője volt, meg nem felejtkezik majd az ő hátrahagyottjairól. Nem is csalódott hitében. A társaság, méltányolván a neki tett hű szolgálatokat és általában, az érdemet, nemeslelkűen gondoskodott az özvegyről és a Teréziánumban serényen iparkodó fiúról. A szép tett nem szorult magasztalásra; és az én szavam itt csak gyenge visszhangja a közelismerésnek, a melyet az említett társaság intéző körének ez a tette aratott.

Nem különös szeszélye-e a sorsnak az, ha a már-már haldoklónak egy új sarjadékkal gyarapodik családja? Ez az eset áll a beírónk családja körében. A halál küszöbén fölpezsdülő ifjú élet! Egy azon láthatáron és azon pilla-

natban: esti homály és hajnali pír! Még mikor a betegnek enyhébb órái is voltak, mosolyra derült az arca, valahányszor neje odavitte az ágyhoz a kis leánykát. És az anya, a hitves szíve mily ellenkező érzelmek tanyája volt akkor; megoszolván a gond és munka az életre ébredt kisdéd és a halálra készülő férj között! Amott, a bölesőnél öröm és remény; emitt, a halálos ágynál bánat és csüggedés! De az így fokozott erőfeszítés büenyhítőleg hatott reá, és a kis gyermek birása most vigasz az özvegynek. Tanúja voltam ennek a múlt nyáron, fölkeresvén őt csendes hajlékában Bozsokon, Fehérmegyében.

És most az emlékezés szárnyain közeledjünk a koszorúktól borított ravatalhoz, a melynél Szász Károly püspök tisztelt tagtársunk szívhez szólóan tolmácsolta érzelmeinket, ezt mondván az elhúnytról: „O megérdemelte az Akadémia amaz első koszorúját, melyet akkor nyújtott neki, mikor tagjai sorába választotta, s ezt az utolsót, melyet negyvenhárom évi írói munkássága elismerése jeléül tett koporsójára“; majd ismét: „De ti is adjátok meg koszorúitokat, barátai! Sokan vagytok, sokan vagyunk; mert ki ne lett volna barátja neki, a ki senkinek sem volt ellensége!“ — E szavaktól meghatottan kísértük a sírba halottunkat.

Egy évre rá egyik barátja a sírdombon álló egyszerű fakereszt helyébe márványoszlopot állíttatott. Mult évi október 1-én számosan az elhúnytnak tisztelői közül ünnepiesen leleplezték az emléket, friss koszorút tévén a sírra. A baráti hűségnek eme nyilvánulása által íme nyelvet, szóejtő hangot nyert az oszlop köve; mintha mondaná: „Honszeretet, jellem, hő kebel és a köznek szánt tehetőség: ezek voltak tulajdonai az itt pihenőnek. Őrizzétek meg emlékezetét!“ — E szavakat hangoztatjuk ez órában mi is, a tudományok magyar templomában egybegyűlt egykori társai, a midőn leróvjuk irányában a szeretet és kegyelet adóját. E szavak élénk visszhangot fognak minden szívben kelteni, és az elköltözöttnek emléke élni fog mindenütt széles e hazában, a melynek ő serényen és üdvösen munkálódó, jeles polgára volt.

FÜGGELÉK.

POMPÉRY JÁNOS DOLGOZATAI JEGYZÉKE.

(A lapszerkesztő korában irt cikkeket ide nem számítva. — Az álnév, vagy jegy nélkül kitett dolgozatok saját neve alatt jelentek meg.)

Önálló művek:

Elbeszélései (*Novellák* czímen, Ervin álnév alatt 1850-ben; *Beszélyek* czímen, saját neve alatt 1853-ban és 1864-ben. — I. kötet: *Az élet, Két hölgy szerelme, Yole*. — II. kötet: *A Tardi ház, A virágos sír, Clarissa. A tihanyi visszhang*. Verses rege. 1853. (Kertbeny német fordításával együtt. — A Két hölgy szerelme végső fejezetében is előfordúl.) *A telivér*. Ered. vigjáték (Péter Pál áln. a.) 1859.

Mi ujság a szomszédban? Ered. vigjáték. 1863.

Az első magy. által. biztosító-társaság fönnállásának negyedszázados évfordulóján. 1883.

(Megjegyzendő még: hogy Csemeghy Károlynak *A jogvesztés elmélete és az államjog cz. műve*skéjét Pompéry adta ki 1862-ben.)

Hírlapokban és folyóiratokban megjelent művek:

Laura. Beszély. (*Áldor*). — *Athenaeum*. 1842. I. évf. — 519. 535. 552. l.

A pályabér. Költemény. (A tartalommutatóban: *Egy öngyilkos sírján. Pályabér*.) — *Honderü*. 1843. II. évf. 786. l.

Yole pozsoni levelei. (Ervin.) — *Életképek*. 1844. I. 202. 242. 339. 390. 428. 474. 521. 558. lapok. — II. 2. 3. 4. 5. 7. 11. 13. 16. 20. 21. számok.

Az elválhatlanok. — „Egy kis kaland.“ — *Honderű.* 1844. I. félévi foly. 410. l.

Az élet. Naplóból. (Ervin.) — *Életképek.* 1845. I-ső félévi folyam. (III. köt.) 623. 656. 689. 726. 761. l.

Egy nyári lak Hantán. Képmagyarázatúl. Naplóból (E., azaz Ervin). — *Életk.* 1845. II. félévi f. (IV. köt.) 178. l.

Ismét egy táltos. (Homonnay költeményeinek bírálata. w jeggyel.) — *Életképek.* 1845. Az *Irodalmi Ör.* 4. számában.

Pesten. Naplóból. Május 12. (E.) — *Életképek.* 1846. I. félévi foly. 626. l.

Levél a szerkesztőhöz. Bécs, április 26. — *Életképek.* 1846. I. évf. *Irodalmi Ör.* Irodalmi ujdonságok (Ervintől). 160. l.

Pilta Mihály (akkorában elhunyt) fiatal íróról.

Röpiratgyár (Ajka). — *Pesti Napló.* 1850. 61. 62. sz. *Novellái, ismertette: Pesti Napló.* 1853. 1067. *Buda-pesti Hirlap.* 1853. 274.

Levél anyámhoz. Versekben. (Ervin.) — *Déliabáb.* 1853. 86. l.

Yoléhoz. Versekben. (Ervin.) — *Déliabáb.* 1853. 339. l.

A mormonok Amerikában. — *Vasárn. Ujs.* 1854. 8. 9.

A méregévökről. — *Vasárnapi Ujság.* 1854. 17.

Pompéry János anyja. Necrolog. — *Vasárnapi Ujság.* 1854. 47.

A magyar falu. Költemény. — *Müller Gyula Nagy Képes Naptára* 1854-re 9—13.

Közlemények az iparról. — *Pesti Napló.* 1854. 132. 133. 136. 142.

Valami a hitelbankról. — *Pesti Napló.* 1855. II. 5.

A balatoni gőzhajózás. — *Pesti Napló.* 1855. II. 79. 80.

Mickiewicz Ádám. — *Pesti Napló.* 1856. 289. 290.

Irodalmunk és a magyar könyvészet. — *Pesti Napló.* 1856. 160. 161. 163. 165. 168. 169.

A föld-, illetőleg agyagevökről. — *Család Könyve.* 1856. II. 143.

A Pesti Napló tisztelt olvasóihoz. Pest, decz. 8-án. — *Pesti Napló.* 1857. Ugyanott: 281.

A nemzeti múzeum dísztermének czímere s székekkel ellátása ügyében. — *Nővilág.* 1859. 51. sz. borítékban.

A nemzeti múzeum díszterme ügyében. — *Divatcsarnok.* 1860. 9. sz. borítékban.

A horvátországi szűkölködők javára rendezett előadás. — *Pesti Napló.* 1860. 81.

Magy. írók segélyjegyletének megerősített alapszabályai. — *Hölgyfutár.* 1861. 137. *Sürgöny.* 1861. 259. *Pesti Napló.* 1861. 260. 266. — *Alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.* 1861. nov. 14-én. Jegyzette P o m p é r y J á n o s ideigl. titkár. — *Hölgyfutár.* 1861. 143. *Magyar Sajtó.* 1861. 274. *Pesti Napló.* 1861. 56.

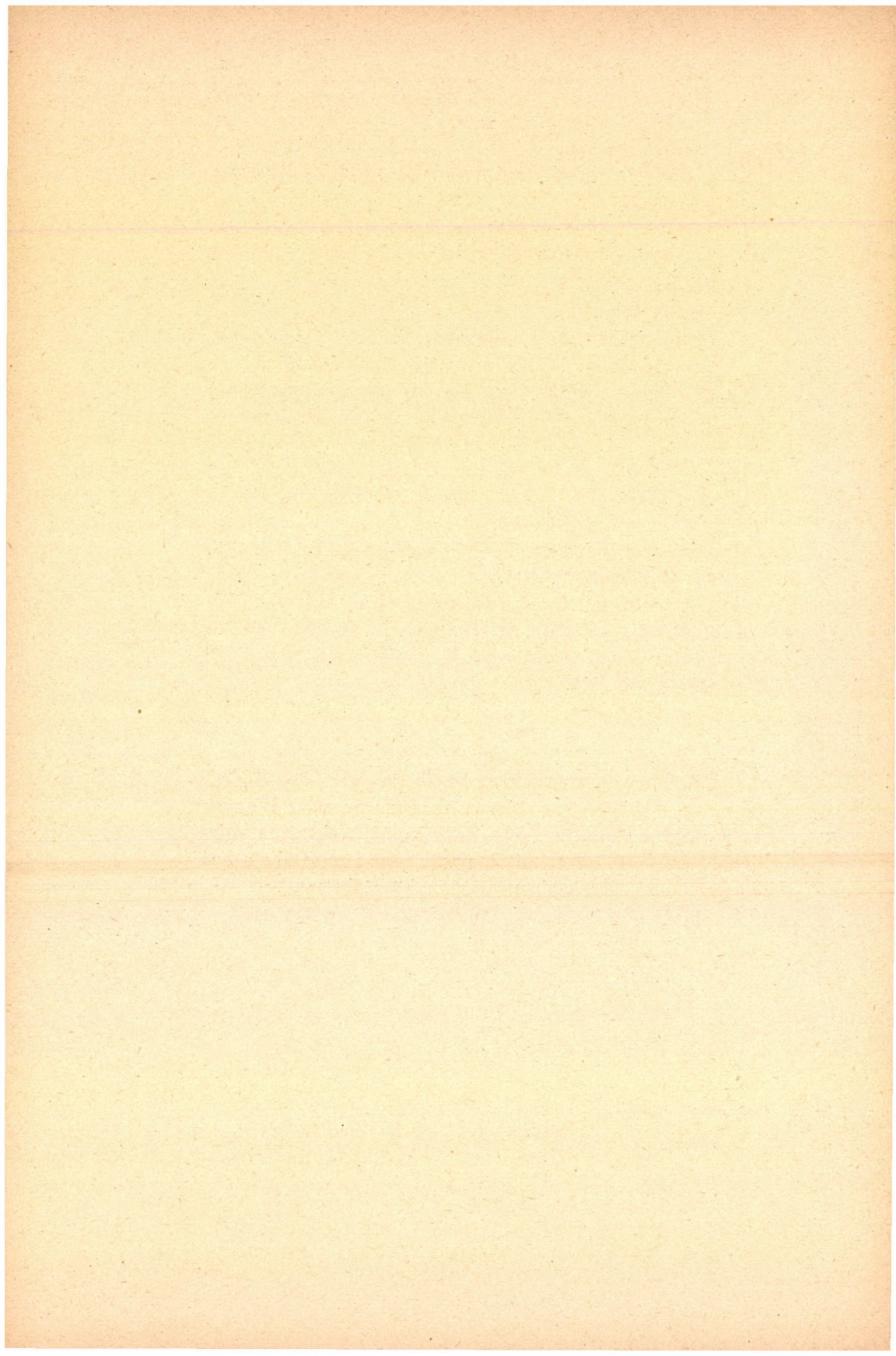
A vígjáték és a vígjáték tárgya. Akad. székfoglaló. — *Akad. Almanach.* 1863. 207.

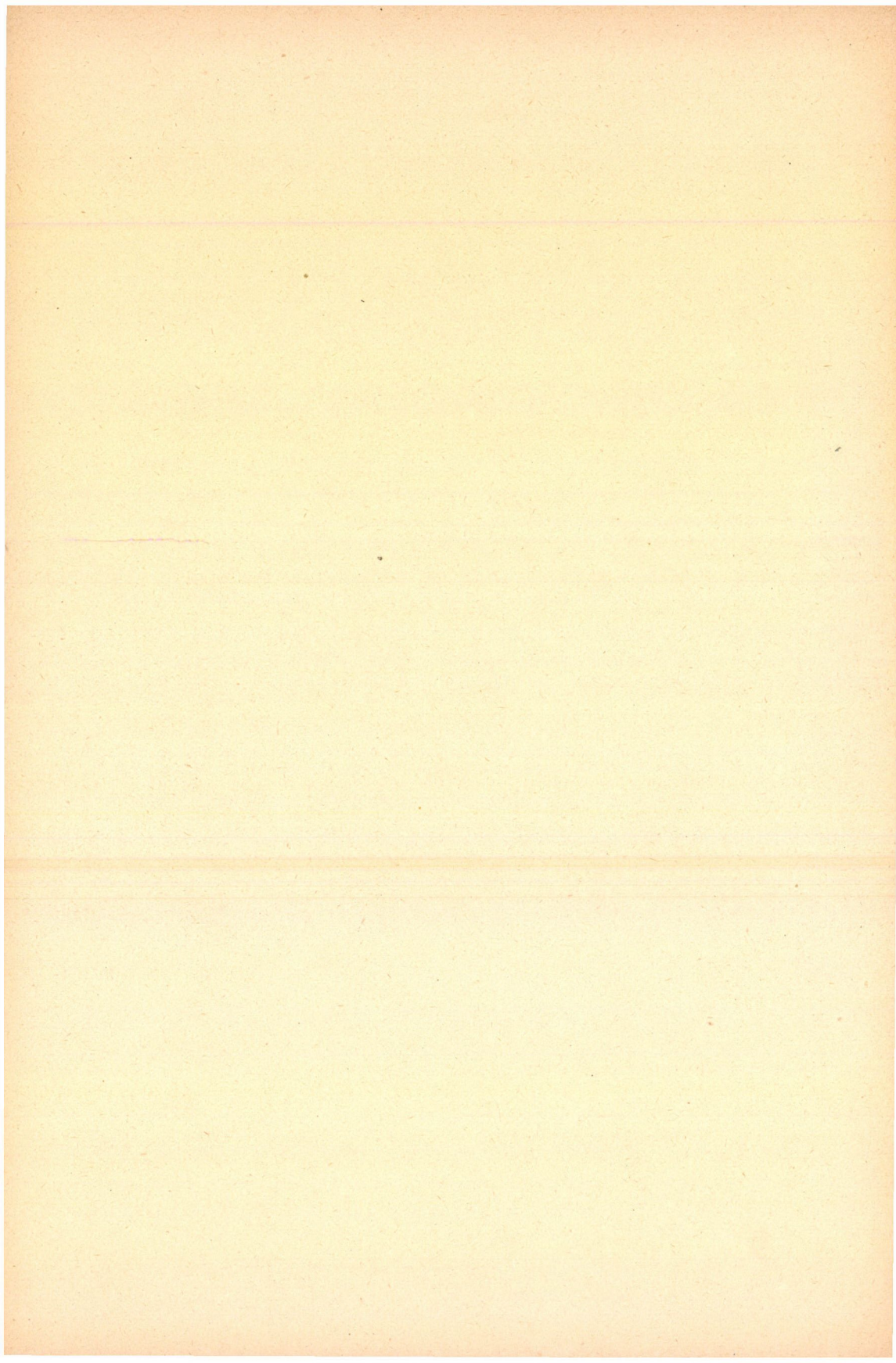
Jósika és a közönség. — *Fővárosi Lapok.* 1864. 107. *Remény Naptár.* 1865. 104.

Gr. Széchen Antal tanulmánya az 1839—40-diki országgyűlésről. — *Budap. Szemle.* 1883. 73. sz. (132—151. l.)

Csak három lap Timoleon művéből. (PP.) — *Pesti Napló.* 1884. 47. 48.

Volna még egy versekben irt elbeszélés: *Néma András* (állítólag 1854-ből), de ennek nem akadtam nyomára. Hiányos ez a jegyzék; nem tagadom. Hogy legalább ekkora a terjedelme, azt is az egyetemi könyvtár első öre Szinnyei József úr szives közbenjárásának köszönhetem.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János I. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. I. t. felett. Vécsey Tamás I. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollósy Jusztinián I. tagtól.....	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf I. t. felett. Vadnai Károly I. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)....	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól.....	" 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

IV. KÖT. — 7. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
GYÁRFÁS ISTVÁN

A M. TUD. AKADEMIA LEV. TAGJA

FELETT.

SZILÁGYI SÁNDOR

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. MÁRCZ. 20-IKI ÖSSZES
ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

GYÁRFÁS ISTVÁN

A M. TUD. AKADEÉMIA LEV. TAGJA

FELETT

SZILÁGYI SÁNDOR

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADEÉMIA 1887. MÁRCZ. 20-IKI ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA.
1887.

GYÁRFÁS ISTVÁN

EMLÉKEZETE.

A hatást, melyet irodalmunk a forradalom lezajlása után a nemzeti élet ébrentartására gyakorolt, melylyel a jövő alakulások és fejlések útját egyengette, mesteri kézzel ecsegette Gyulai egy elnöki megnyitó beszédjében, melylyel két év előtt a Kisfaludy-társaság nagygyűlését megnyitotta. „Tanúltuk — mondja ő — a régi nyelvet és írókat, a kiknek műveit új kiadások hozták forgalomba s kiváló előszere-ttel fordúltunk a magyar történelmi tanulmányokhoz, hogy enyhet, erőt merítsünk belőlök, hogy visszavarázsoljuk kedélyünkbe a nyugalmat apathia, a hitet rajongás, az önbizalmat vakmerőség, az erélyt elbizakodottság nélkül. A nemzeti-ség és hazafiság meg lévén fosztva minden állami segély-forrástól, nem maradt más tér, mint az irodalmi és társadalmi. A társadalmi erőnek irányt adni, az irodalmi munkásság útjait, vezéreszméit kijelölni, a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett, s megvolt bizonyos politikai fontossága is, a mennyiben a szenvedőleges ellenállásnak némi cselekvő erőt is kölcsönzött. E két tér iránya, munkássága készítette elő és termékenyítette meg ébredni kezdő politikai mozgalmainkat is. A nagy küzdelem, a mely a politikai téren kifejlett, szintűgy össze akarta kötni a multat a jelennel, szintűgy a jog és reform folytonosságából indult ki, mint az irodalmi, szintűgy kibékíteni igyekezett az ebből folyó ellentétet, s Deák Ferencz, a ki e nagy küzdelmet győzelemre, kiegyen-

lítésre, alkotmányunk visszaállítására vezette, szintúgy kifejezése volt a magyar faj legnemesebb sajátságainak, mint Arany János az irodalomban.

Valóban az akkori történetírássra komoly feladatok vártak: új irányokat jelölt magának, új utakon haladt, új forrásokat tárt fel s új eszméket hozott forgalomba. „Deus nobis haec otia fecit” mondhatták a történetírók, s egész erélylyel hozzá kellett fogni a munkához, hogy egy szép és fényes mult, egy ezer éves élet nyomtalanul el ne enyészzen, hogy annyi dicsőség és nagyság emléke egy kilátástalan sivár jövőben fel ne olvadjon, s hogy mindaz, a mi eddig lelkesítette, fölemelte a nemzet fiatalságát, ezután is adjon erőt és kitartást a jövő küzdelmeinek elviselésére. S ez önkénytelen otium rendkívül kedvező volt történetírásunkra. Az államférfi, ki pályáját kettévágva látta; a szónok, ki némaságra volt kárhoztatva, az a nagy szellem, ki az idők irányzatától olykor eltérő eszméinek legélesebb fegyvereit a történet filozófiájának megfigyeléséből merítette, azzal a tudattal fordultak multunk mélyreható tanulmányozásához, hogy a nemzetben történetének emelő vagy fájdalmas eseményei hű tolmácsolása által éleseszék az erőt a kitartásra, s a bátorságot a szenvedések elviselésére.

Az ő példájok lelkesítette a fiatalabb nemzedéket, az ő vezérszavok gyűjtötte őket a zászló alá s az ő tanításuk lett útmutatójokká, vezetőjökké.

S ez a példa, ez az útmutatás nagy hasznára vált a fiatal nemzedéknek. Eladdig történetírásunkon bizonyos egyoldalúság volt észlelhető. A mi történetünk — úgy szólva — nem volt beillesztve az európai történetbe, izoláltan ismerjük azt, a külső hatások számbavétele nélkül, mintha egész nemzeti életünk önmagából fejlődött volna ki. Ezek a mesterek voltak az elsők, kik szakítottak a hagyománnyal, tőlök tanultuk meg, hogy nekünk is mekkora osztályrészünk van az egyetemes történetben, hogy minden eszme, minden mozgalom, mely a nyugati államokat foglalkoztatta, nálunk is visszhangra talált, hogy institúcióink fejlődését csak akkor fogjuk tisztán megérteni, ha a nyugati államok szervezetével is megismerkedünk. Politikai irodalmunk eddig is

előbb járt a történetírásnál, most is politikusaink tanítóták meg a történetírókat, hogy mely irányban keressék az igazságot. Jó hasznát vették a tanulságnak s szolgálatokat tettek a jövő politikusainak.

Pedig ez nem volt könnyű dolog. A legnagyobb és legfontosabb levéltárak el voltak zárva: azok, a honnan legtöbbet lehetett volna meríteni. A bécsi állami és a magyar kamarai levéltárak épen hozzáférhetetlenek voltak, kisebb levéltárak, közintézetek gyűjteményeire vagy azokra a collectiókra, melyeket a mult századokban szedtek össze egyes gyűjtők, volt utasítva az, a ki dolgozni akart; s ilyenek nélkül nem is boldogúlhatott, mert az eddigelé publicált forráskészlet nagyon is elégtelennek bizonyult be, a mint az író valamely specialis kérdés megoldását tette feladatává. Azután a mellőzhetetlen előtanulmányokat is önmagának saját szorgalmából kellett végeznie. Perger és Schwartner diplomaticájára volt utalva, a régi írások olvasását saját szorgalmából kellett megtanulnia, és mindezt csak egy mellékes foglalkozás, nemes ambíció kedvéért: mert a történetírói pályát akkor senki életezélnek nem választhatá.

Annak az ifjú történetírói nemzedéknek, mely lelkesedéssel lépett a mesterek által megjelölt útra, egyik tagja volt GYÁRFÁS ISTVÁN.

I.

A léczfalvi GYÁRFÁS család székely eredetű; a család egyik ága ma is Erdélyben él ősi fészken, Sepsi-Szent-Györgyön s az előbbkelő székely családok közé tartozik. Egy másik ága a mult század végén, egy nagy székely catastropha idejében, kiszakadt Magyarországra s itt vert gyökeret.

Már a XVI-ik században találkozunk egy GYÁRFÁS deákkal, a ki, mint mellékneve mutatja, irodalmilag képzett ember volt. De a család tagjai inkább otthon szerepeltek abban a körben, melyben születtek és éltek s csak a XVII-ik században kezdtetek az állami szolgálatban élénkebb részt venni, mint ezt egyik, másik fejedelemtől nyert donatiók

mutatják. S a kiknek nevét történetünk fentartá, a legnehezebb politikai szolgálatban vettek részt. Egymásután több kapitihát, azaz állandó portai követet tudunk felmutatni közülök; így egyet, Ferenczet, I. Rákóczy György, egy másodikat, Pált, Apafi Mihály idejéből s egy harmadikat, 1694-ben, Tamást az átmeneti korszakban. Sőt van egy Istvánról is tudomásunk, ki 1704-ben Szeben alatt a Rabutinnal vívott csatában esett el.

Az osztrák uralom alatt a család otthon, az ősi tűzhely mellett maradt. Az a catastropha, mely a család egyik tagját kibujdosásra készítet a siculicidium volt, a híres mádfalvi vérnep, mikor a székelyekre ráerőltették az állandó fegyverviselést. Egy GYÁRFÁS István, nagyatyja annak, kinek ma emlékezetét ünnepeljük, az udvarhelyi collegiumban tanult ez időben, s a mint a vérnep híre hozzá eljutott és ő is bizonyossá lett arról, hogy mint székelynek valamely ezredbe kell soroztatnia, menekült Udvarhelyről s egyenesen Sárospatakra ment, hol Györkei álnév alatt az iskolába lépett. De a felséges gubernium nem engedte olyan könnyen kisiklani a fegyver alól a szabad székelyeket. Hogy, hogy nem, rájött, hogy Györkei nem más, mint GYÁRFÁS, s a magyarországi kormánynál lépéseket tett, hogy Györkei theologust, ki nem más, mint egy szökött katona, szállítsák vissza illetőségi helyére.

Az ilyen visszaszállítás nem ment olyan könnyen, s Györkei a theologus jó korán megszökött, mielőtt elfoghatták volna. Baranyába ment, abba az erős kálvinista fészekbe, hol azt hitte, hogy biztosan megmaradhat.

Dehogy maradhatott. A kormányszék megtudta tartózkodási helyét s átírt Baranya vármegyének, hogy szólítsa fel GYÁRFÁS alias Györkei Istvánt, hogy igazolja, lemondott-e székely jogairól? GYÁRFÁS ekkor falusi tanító és jegyző volt, igazolni semmit sem tudott, de sikerült neki öt-hat évig húzni halasztani a választ. Hanem a vége mégis az lett, hogy a superintendentialis gyűlés kénytelen volt hivatalától megfosztani, s csak annyit engedett meg neki, hogy ott maradhat addig míg sikerül magát igazolnia. Ezzel aztán meg is szűnt üldöztetése, 1788-ban rendes pappá

szenteltetett fel. Egyetlen fia maradt, Pál, ki hasonlóképen pap volt, s ez a Pál is csak egy fiút hagyott maga után, Istvánt, ki 1822. júl. 17-én Dömsödrön született.

GYÁRFÁS Pál Dömsödről Halasra hivatván meg lelkesnek, fia István az itteni gymnasiumban kezdte meg tanulmányait. Egy év, az 1833-iki kivételével, mikor a német nyelv kedvéért szülei Pestre hozták, Halason is végezte be a gymnasiumot, honnan a felsőbb tanfolyamra (1837.) Debreczenbe ment. Itt végezte be 1840—41-ben a jogi tanfolyamot Szűts István tanár vezetése alatt, kiről önéletrajzában GYÁRFÁS a legmelegebben emlékezik meg, kiemelve, hogy az akkor már forrongó szabadelvű eszméket alaposan és lelkesítő modorban ismertette meg hallgatóival. O még latinul és magyarul tanított, s GYÁRFÁS a közvizsgán latinul kezdett felelni, de Szoboszlai Pap István közbeszólására feleletét magyarul fejezte be. Azután hogy a hittant is elvégezte (1843), joggyakorlatra Eperjesre ment, s onnan 1844-ben a pozsonyi országgyűlésre a kir. táblához mint juratus, Hubay József királyi személynöki ítélőmester oldala mellé. 1846-ban letette az ügyvédi vizsgát. Ekkor már Pesten volt. Itt töltötte az 1845-ik évet is, mely egész életére, mondhatni irodalmi pályaválasztására nézve oly nevezetessé lett.

A székely vér GYÁRFÁSBAN sohasem tagadta meg magát; a szívósság, erős akarat, kitartás, egész lélekkel törekvés a kitűzött cél felé, lankadatlan szorgalom, nagy mértékkel megvoltak benne.

Az a pezsgő politikai élet, mely a 40-es években az egész hazát átjárta, áthatotta az iskolai életet is. Ha az országban szerteszét a városokban casinók alakultak, az iskolák olvasó-köröket alakítottak; járatták azt a pár újságot, a mely a hazában megjelent. Nemcsak az irodalmi munkákat, hanem a politikai röpiratokat is meghozatták. A *Kelet népe* felett támadt irodalmi harc épen úgy érdekelte őket, mint a Kisfaludy Társaság valamely pályakérdésének eldöntése. Olvastak, tanultak, vitatkoztak, dolgoztak magok is, bírálgatták egymást. Debreczen előkelő állást foglalt el e tekintetben, s mikor GYÁRFÁS megvált ettől a

körtől, magával hozta a tanulás szomját. Mint juratus Pozsonyban az „Országgyűlési tudósítások“ másolásával foglalkozott, s mikor Pestre jött, megint elkezdett tanulni és olvasni. Az ügyvédi vizsgára készülvén, látta, hogy szüksége van történelmi ismeretekre; felkereste Horváth Istvánt s megkérte, hogy engedje meg, hogy előadásait hallgathassa. Horváthnak megtetszett ez a székelyből származott kún gyerek, s mennél jobban megismerte, annál jobban megszerette. Többször elhívta magához, beszélgetett vele, s lelkesítő előadásával oly erős nyomokat hagyott a fiatal ember lelkületében, hogy annak hatása alól egész életében nem tudott és nem akart megszabadulni.

Rajongó lelkesedéssel csüggött a mester szaván, hallgatta előadásait, véste szívébe szavait, s élete végéig a legnagyobb kegyelettel követte iskoláját.

Az igaz, Horváth ki is tüntette őt. Mikor GYÁRFÁS hallgatta, már gyenge, beteges volt; önjerején nem tudott fölmenni a lépcsőkön, az előadási terembe Vasváry és GYÁRFÁS karjaira támaszkodva ment föl, foglalta el helyét, hol halk hangon kezdte előadását, de amint tárgya fölmelegíté, erővel és lelkesedéssel tudta azt folytatni. Valóban, nem mindennapi jelenség az, hogy egy tanár előadása varázsával oly erős nyomokat tudjon maga után hagyni. A mint GYÁRFÁS felesküdtött ügyvédnek (1847. ápr.) Kóczán József kir. jogügyi igazgató mellett nyert alkalmazást. Pár hó múlva mély csapás érte a szerető fiú szívét: atyja meghalt s 1848. márczius végén ő is Halasra, özvegy anyja mellé tette át lakását, szívében azzal a lelkesítő benyomással, melyet a forradalom első napjainak lezajlása benne ébresztett.

Otthon anyja mellett, ügyvédkedéssel kezdett foglalkozni: a jászkún kertületek tiszteletbeli aljegyzője volt akkor, de ez nem volt több pusztá czímmel. A Pestről jött ifjút, ki az első nagy napok benyomásait magával hozta, s barátaival, ismerőseivel, a néppel szívesen közölte, csakhamar felkarolták, s a júliusi városi tisztválasztás alkalmával első aljegyzővé választott meg. Küzdelmes napok voltak ezek. Már kezdtek tornyosulni a fellegek s az első

aljegyzőnek sok dolga volt. Szerveznie kellett a csapatokat, melyek a Halas szomszédságában levő ráczok ellen küldettek. Szolgálatokat kellett tennie a kormánybiztosoknak; részt kellett vennie a rögtön ítélő törvényszékeken; gondoskodnia a Halason elhelyezett granicsár foglyokról, s a vége a dolognak az lett, hogy mire 1849-ben az oroszok betörttek, neki is menekülnie kellett.

Szeged felé vette útját, onnan Aradon át Debreczenbe, s midőn itt sem volt maradása, holdvilágos éjeken, életveszélyek között, visszafordult s eljutott a bodoglári pusztára Halas határán. Mire a városba beért, itt új tisztikart talált s csak anyja kezességének köszönheté, hogy nem fogatott el.

Különös világ volt ez. A magyar ó-conservatívek álmództak a régi viszonyok helyreállításáról; azok a régihez ragaszkodó, azok az ősi intézményeken csügghő hazafiak, kiknek mindegyike egy-egy laudator temporis acti volt (a forradalom előtti időket értve) s kik azt hitték, hogy a világot visszavezetik régi kerékvágásába. Oh, ti szegény ábrándozók, be hamar fel kellett ébrednetek!

A jászkún kerületek kormánybiztosává Kenéz Mihály neveztetett ki, egy tiszta jellemű, páratlan becsületességű, őszinte meggyőződésű jó magyar ember, kinek sehogysem tetszett, hogy a németek oly hirtelen elcsapták a régi tiszti kart s 1849. okt. 24-én visszaállította Halason az 1848-ban megválasztott tanácsot. Mi volt természetesebb, minthogy az intézkedést nem hagyták helybe s nemsokára ismét visszaállították a németek által kinevezett tisztikart. De hát Kenéz tett, a mennyit tehetett a németek tapintatlansága elhárítására, s az ő közbenjárásának köszönheté GYÁRFÁS, hogy 1850. elején minden további kereset alól felmentett. Ettől fogva a kerületi kapitány oldala mellett volt alkalmazva, s nemsokára jászkún-kerületi törvényszéki kiadóvá, utóbb helyettes jegyzővé, majd 1851. derekán félgyházi járási alkapitánynya neveztetett ki.

A járás székhelye Halas volt s GYÁRFÁS itt szíve választottját, Kenéz Borbálát néhány hó múlva szept. 1-énoltárhoz vezette. De 1851. tavaszán Gödöllőre tétetett át,

mint járási segédszolgabíró. Gondos neje csinos kertet rendezett be itten szép és nemes gyümölcsfákkal s GYÁRFÁS egész szenvedélylyel fogott hozzá a gyümölcsfa-nemesítéshez; ez vezette őt az irodalomba is: első tapasztalatait a gazdasági és kertészeti szaklapokba írta meg.¹

De bármily szívesen fogadták is a szerkesztő és a közönség a kutatni és észlelni szerető ember tapasztalatainak közléseit, az irodalom ez ága még sem foglalta el egészen. Horváth István régi tanítványa az első benyomásokat nem tudta elfelejteni. Hivatása most a jogi pálya lévén, annak irodalmával foglalkozott szakszerűen. Ugy szólva, egyszerre három irodalmi ágban képezte magát; kettőnél azonban még mindig csak az önképzésnél és előtanulmányoknál maradván, mert elfoglaltsága és dolgai nem engedték meg, hogy önálló alkotással tegyen kísérletet.

Igy maradt ez egész 1861-ig, mikor az absolutismus megszüntetettén, a régi rendszer megváltozott s GYÁRFÁS is a rendelkezési állapotba helyeztetett. Visszaköltözött Halasra, hol egy év múlva kerületi táblabíróvá neveztetett ki.

Ez az egy évi otium vezette őt a jogi és történeti irodalom műveléséhez.

II.

Egy év pihenése olyan embernek, kinél a napi foglalkozás, a teendők pontos teljesítése már második természté vált, hosszú idő.

Gazdaságának rendezése, a városi, az iskola-ügyekben való részvétel még sem töltötte be egész idejét, ha kijárt is kertjébe, oltogatott, ha nemesítette szőlőjét, ha

¹ Önéletrajzában következőket írja ez irányban való irodalmi működéséről: „E haladás és siker által fellelkesülve úgy a gyümölcsészeti, mint a futóhomok beerdősítési szakban az irodalmi téren is felléptem, s a Lukácsy által szerkesztett „Kerti Gazdaság“ című lapban „A magnemes gyümölcsfákról“ dr. Pólyával egy hosszúra terjedő vitát folytattam; ezenkívül részint saját, részint eredetemet jelző Székelyfi Gyula név alatt több czikkem jelent meg u. e. lapban, jelesen 1857-ben 2, 1858-ban 7, 1859-ben 10, 1860-ban 17;

vezette gazdaságát, ha meg is találta családja s barátai körében az üdülésre szükséges időt, még mindig maradt abból annyi, hogy visszatért a régi istenekhez. A ki a régi magyar jog szervezetével már ifjú éveiben megismerkedett, a ki a történet forrásait szerette felkeresni még akkor is, midőn aránylag kevés idővel rendelkezett, most újra hozzájuk fordult. Talán maga sem hitte még ekkor, hogy a haladás e téren, lesz életének egyik feladata s legállandóbb és legmaradandóbb babérait itt fogja szerezni.

Mikor Horváth Istvánnak ez a tanítványa 1848-ban visszakérült Halasra s a városnál alkalmazást nyert, bebetekintett a levéltárba. Annyi előismerete volt, hogy annak becsét és értékét tudta mérlegelni s annyi tanulási vágygal is birt, hogy meg akart ismerkedni velők. Itt került kezébe a kézirat-csomag, mely Halas történetét tartalmazta Tóth Jánostól. Itt olvasta Tormásy János munkáját a halasi egyházzól; Horváth Péter commentárjait, az egyetlen nyomtatott munkát, mely a jászkúnok történetével foglalkozott, már áttanulmányozta. De a mint összehasonlította ezeket azzal az anyaggal, a mit a levéltárban talált, meggyőződött, hogy mennyi anyag van a levéltárakban, melyeket azok nem használtak fel. Kezdetben talán nem is volt egyéb célja, minthogy a maga ismereteit bővítse. De ettől már nem volt messze a másik, hogy azt a többi levéltárak átkutatása által, még biztosabb talajra fektesse. S ha elszakadása a Jászkúnságtól, s hosszabb tartózkodása Gödöllőn, messze is vetette a célját, de most már előtte volt az, megvalósíthatta.

Első történetírói munkája a Csengery által szerkesztett Budapesti Szemle 1861-iki évfolyamában jelent meg.

1859-ben a Borászati lapokban 1, 1860-ban a Magyar Gazdában 8, 1861-ben a Kerti Gazdaságban 3, Magyar Gazdában 2, Gazdasági Lapokban 1, s mivel ez évben Halasra visszaköltöztem, s itt a legelőfelosztás napirenden volt, a Magyar Gazdában 1860. és 1861-ben erre vonatkozó czikkeim is jelentek meg; 1862-ben a Kerti Gazdaságban 1, Magyar Gazdában 2; 1863-ban a Girókúti P. Ferencz által szerkesztett Falusi Gazdában 1, s ugyanebben 1864-ben egy 8 számban folytatott nagyobb értekezésem „a homokkötésről hazánkban.”

A „Történelmi Emlékek“ egyik kötete Halas városa történetét hozta Tóth Jánostól. Erről írt ő a nevezett folyóiratban egy behatóbb tanulmányt. Sok kisebb-nagyobb czikk követte azt: az Akadémiai Értekezésekben, az Archaeológiai Értesítőben, a győri Történelmi és Régészeti Füzetekben, a Századokban, melyek többnyire mind a jászkúnok történetének archaeológiájának, vagy belső szervezetének valamely régibb, nem ismert lapját világították meg.

De épen e munkássága kezdetén egy actualis kérdés foglalkoztatta mindazokat, kik hazánk közéletében munkás részt vettek, az ország szervezete; ennek egyik része közelebbről érdekelte őt is, ki már tényleg a jászkúnok közé tartozott, t. i. a jászkúnság szervezete. Ehhez a kérdéshez szólt ő hozzá többször behatólag a Jogtudományi Közönyben, Themisben, sőt utóbb egy lapnak a „Jászkukság“-nak meg-alapításában és fentartásában s élénk részt vett.¹

A jászkúnok történetére vonatkozó kutatásait nem-sokára alkalmá nyílt szélesebb körben is folytatni, mikor 1862-ben kiskún-kerületi táblabíróvá neveztetett ki, s így az egyes városok levéltárai könnyebben hozzáférhetőkké lettek számára. Gyakori utazásai alkalmával sohasem hagyta el a buvárkodásokat a levéltárakban, s ettől fogva mind-jobbban szaporodott az anyag a Jászkukság történetéhez. Ez az eszme foglalta el egészen, nem hagyta pihenni addig, míg megvalósításához hozzá nem foghatott.

Első inspiratióját a régi iskola legkiválóbb képviselő-jének előadásából merítette, még élénken élt emlékezetében, be volt vésve szívébe mindaz, mit Horváth István a döntői magyarokról, a pártos scythákról, az őskori magyar nagy-ságról oly emelőleg tudott előadni. A mester szavát már akkor is sokan megtámadták, de GYÁRFÁS mindvégig híven, lelkesedéssel ragaszkodott azokhoz az emlékekhez, melyek ifjú kedélyét annyira elfoglalták.

¹ Különben általánosabb érdekű jogászati dolgokról is írt ő, 1872-ben a magy. jogászgyűlés Évkönyvében egy indítványt és értekezést adott ki a „Hazai pénzügy országos rendezéséről, a család-tanács alapján“ czím alatt, mely a teljes jogászgyűlés által is elfogadtatott.

Utolsó hű championja maradt ennek az iskolának.

De ha e tekintetben nem alkudott is meg az új iskolával, egész lelkével ehhez szegődött ott, hol amannak a határa megszűnt. Egészen másképp kezelte a forrás-criticát, mihelyt arra a talajra lépett, hol már az oklevelekből meríthetett. Azok az előítéletek, melyek amott elfogulttá tették ítéletét, itt már nem vesztegették meg tisztán-látását, s az a rengeteg anyag, melyet összehordott, oly úttörő munkává vált irodalmunkban, melyet a későbbi feldolgozók is haszonnal forgathatnak. Sok kérdést tisztába hozott, sok institutiót megmagyarázott: a jogtudományi író ismeretei, tapasztalatai hasznára váltak a történetírónak is.

Igy volt ő a jogtudományi irodalommal is. Még látta a régi institutiókat, bennök élt, de már az iskolában megismerkedett azokkal az új eszmékkel, melyek nyugaton el voltak fogadva, melyek nálunk 48-ban emelkedtek érvényre. Mikor a világ a 60-as években egyet fordult, a régi magyar institutióknak az új alakulások által teremtetett viszonyokkal való kiegyeztetése foglalkoztatta a jogász világot. GYÁRFÁS is azok közé tartozott, kit ezt lehetőnek, sőt szükségesnek tartották, s a jogtudományi folyóiratokban megjelent munkái, melyekkel a codifikálások alkalmával felmerülő jogi kérdésekhez hozzászólt, világosan mutatják ezt. Egyidejűleg ez irodalmi munkássággal, tevékeny részt vett a jászkúnok törvénykezési ügyeiben is. Mint practicus irodalmi embert a kerületi közgyűlés a kiküldött bizottságok előadójává nevezte ki, s a kerületi közgyűlési házszabályok, az országos meggyerendezés s árvaügy iránti javaslatok ügyében készült munkálatok szerkesztésével ő bízott meg. Ő indítványozta a közgyűlési jegyzőkönyvek kinyomatását is, hogy a közügyek iránti érdeklődést ébren tartsa.

E tevékenységének köszönhető, hogy 1871. végén Szabadkára királyi ügyészszé neveztetett ki, hol a jogászok gyakoribb érintkezésének eszközlése végett egy ügyvédi egyesület megalakítását keresztül vitte. De nem sokáig maradt Szabadkán, már 1873. végén Budapestre királyi táblai rendes bíróvá neveztetett ki. E kinevezés magával vonta Halason az egyházi gondnokságról való lemondását, hol

tizenkét évig sikerrel viselt főgondnoki hivataloskodása elismeréseül olajfestésű arczképét a főiskolai könyvtárban helyezték el. De szíve ezután is Halashoz vonzotta. Itt töltötte a nyári szünidőket, családja körében, szeretett kertjének fáit ápolva és gondozva. S azután is minden olyan vállalatban, mely szülővárosa emelését czélozta, tevékeny részt vett. Főkép Halasnak a fővárossal vasúttal leendő összeköttetésén munkált egész lélekkel, résztvett a városi bizottságban s annak helyettes elnöke volt. Az ő indítványára alakult meg a halasi takarékpénztár is.

III.

Még abban az időben, mikor GYÁRFÁS Halason lakott, sokat foglalkozott azzal az eszmével, hogy a Duna és Tisza közötti vidék intelligentiáját egy Tört. társulatban egyesítse. Barátjai Kecskeméten Hornyik János és Horváth Döme szeretettel karolták fel azt, s mi is, kik Kőrösön laktunk, óhajtottuk annak létesítését. De azok az idők nem kedveztek az ilyen terveknek, s midőn végre Pesten a Magyar. Tört. Társulat megalakult, az a vidéki társulat, legalább egyelőre, fölöslegessé vált.

A mi GYÁRFÁST erre az eszmére vitte, az a gondolat volt, hogy egy ilyen társulat tagjai a kutatásban kölcsönösen gyámolítsák egymást. Mert bármennyit gyűjtött is már ő össze a jászkúnok történetére, bár a jászkúnsági levéltárak minden históriai értékű darabjait le is másolta már, mindig remélt másfelé is találni adatokat. Természetesen nem olyan tömegesen, mint amott, de mégis mindig elegendőt arra, hogy egyes homályos kérdések tisztáztassanak vagy valamely esemény egyes hiányzó adata feltalálása által kiegészítést nyerjen.

Mindamellettt oly óriási halmazadat volt együtt, hogy azok összeállításához bátran hozzáfoghatott. Aránylag ez adathalmazmal, nagy dimenzióban is tervezte a jászkúnok történetének megírását: IV-ik Béliáig egész másfél kötetet szánt nekik. A mit csak Horváth István iskolájában eljáratított az őstörténelemre nézve, mindazt felölelte. Fárad-

ságot nem ismerő szorgalommal összehordta az anyagot, s alapján a Horváth István szellemében alkotta meg ezekből munkáját. Voltak is ezért neki apróbb polemikai, de azok nem ingatták meg meggyőződésében, de keserőséget sem hagytak jóságos szívében. 1870-ben kezdte meg munkája kiadását, azonban a vázlat a következő kötetekre is megvolt már akkor, s míg az első kötetet nyomatta, előkészítette a többiekét, úgy, hogy ezek megjelenésének útjában semmi sem állott. A munka megjelenését a jászkún kerületek azon elhatározása tette lehetővé, hogy 200 példányra előfizettek. Hálájának ő ezért azzal adott kifejezést, hogy azt nekik ajánlotta. Előszavában a jászkúnok történetére vonatkozó irodalmat ismertette. A II-ik kötet 1873-ban látott világot, s ennek előszavában a kegyeletnek áldozott, Horváth Péternek, a jászkúnok első monographusának adván életrajzát. De Pestre költözése s utóbb a megyei kerületeknek új felosztása, de még inkább az a körülmény, hogy az Országos Levéltár kincseit fölhasználni több alkalmá nyílt a fővárosba telepedése által, hosszabb szünetet okozott a munka megjelenésében, úgy, hogy a III-ik kötet, melyhez előszóul Jerney János életrajzát dolgozta ki, csak 1883-ban hagyhatta el a sajtót. Csak látta az elkészült utolsó iveket, de magát a megjelenést nem érte meg, már akkor meg volt halva. Azonban a IV-ik s V-ik kötet már mondhatni csaknem egészen kész volt, s az utolsó VI-iknak is összehordva az anyaga, úgy, hogy a munkát, tekintve, hogy a redemptio története is már készen van, jórészt befejezettnek tekinthetni.

Kétségtelenül a gazdag adatok nagybecsű tárháza a jászkúnok története. GyÁRFÁS-nak jó, magyaros, tiszta írálya van, rajongó hazaszeretete, mely az egész munkán átvonul, megszerzi számára közönségének érdeklődését. Józan felfogása azon a talajon, hol már oklevelekből dolgozott, megóvta őt a hypothesisektől, minden irányban kiterjedő kutatása az egyoldalúságtól, s ha a roppant adathalmazt nem is tudta mindenütt egységes egészzé forrasztani, de épen azért, mert kutatásai közben minden feltalálható anyagot összegyűjtött, nagybecsű forrásmunkává teszi a Jászúnok történetét.

Az az oklevéltár, mely minden kötethez van mellékelve, s melybe a fontosabb és becsesebb oklevelek fel vannak véve, nagyban emeli a munka becsét. Monographia-irodalmunkban kétségtelen nyereség az, a jászkúnok megelégedéssel mutathatnak rá, mert multjok homályos kérdései tisztázva vannak. A jászkún-történet érdekes lapja a magyar történetnek. Viharos sorsuk változatossága híven tükröződik e könyvben, kiváltságos és különleges állásuk minden phasisai, az a rettenetes csapás, mely a török hódítással érte őket, midőn a megyékben olvadtak fel, s csak nehezen tudták jogaik foszlányait megvédeni az enyészettől, gyalázatos eladatásuk a német lovagrendnek, s a redemptio sajátos története megérdemelték egy kimerítő monographiát. Részint abban, a mi megjelent, részint kéziratban mind birjuk ezt, s ezek alapos ismerete nélkül a magyar történet hiányos volna. Lehet, hogy GYÁRFÁS-nak aberratiói vannak az őstörténet kutatása körül, lehet, hogy a művészi forma munkája megalkotásában több kívánnivalót hagy, de az, a ki a magyar történetnek ez érdekes és tanulságos lapját úgy akarja ismerni, hogy arról megbízható, tiszta képet szerezzen magának, az GYÁRFÁS könyvét sohasem fogja nélkülözhetni. Azt a lelkesedést, melylyel munkájához fogott, azt az ügybuzgalmat, mely nem hagyta pihenni az adatok összeszerzése körül, azt a kitartást, melylyel a legapróbb részleteket felkutatta s hasznosítani tudta, azt a törekvést, hogymindent felöleljen, s lehetőleg teljest nyújtson: mindenki, a ki nyomában dolgozand, méltányolni fogja.

Méltányolta azt az Akadémia is, midőn 1878-ban öt lev. taggá választotta. Székét ott egy becses s eredeti forrástanulmányokon alapuló értekezéssel foglalta el: „Dobó István Egerben“ czímmel.

Ettől fogva tevékeny részt vett az akadémiai üléseken. A Magy. Tört. Társulatnak már jóval előbb, megalakultá óta, választmányi tagja volt, s hogy Pestre telepedett, ennek üléseit szorgalmasan látogatta. Ezen kitüntetések nem egyszerű czímnek tekintette ő, hanem oly megbízásnak, mely kötelességeket rótt rá, s melyeknek teljes erejével igyekezett megfelelni. S valóban, nagy munkája készítése s hiva-

talos teendői mellett mindig jutott ideje a jogi és történeti, sőt még kertészeti szaklapokba is dolgoztatni. A ki annyit van a levéltárakban, mint ő volt, sokszor talál valami érdekes apróságot, s ezt ő azonnal tudta hasznosítani, a ki a nyár egy részét szívesen töltötte fái között, mindig tapasztal valamit, s ő ezt szívesen közölte mással is.

Monographiájának egyik legnevezetesebb része a redemptio története. A redemptio sokat foglalkoztatta őt s erre vonatkozó tanulmányait egy terjedelmes röpiratban adta ki. A jászkúnok személyes és birtokviszonyainak fejtegetése alatt a redemptio kérdését igen egyszerűen tiszta világításba helyezi, s e munka annyival becsesebb, mert abban az időben actualis értékkel birt. Nem sokkal azután, hogy ez a munkája megjelent, az Akadémiának 1883. jún. 18-án tartott ülésében emlékbeszédet olvasott fel Jerney felett. Szívének az is egyik hő vágyát képezte, hogy a történetíró felett, kívül egy iskolának volt híve, ő tartsa meg az Akadémiában az emlékbeszédet. Jó sorsa kedvezett neki, még megérte e kedvencz vágya teljesülését. De nem érte meg munkája megjelenését, néhány napra felolvasása után, július 16-án, ép oly váratlanul mint hirtelen, meghalt.

Valóban tragikus halál volt az övé. Erős, izmos, egészséges ember, olyan szervezettel, mely még az évek hosszú sorát helyezte kilátásba, tele életkedvvel, jó humorral, boldogan egy kedves családi körben, szeretve, tisztelve ismerői nagy számától, ki hitte volna, hogy mikor annyi hévvel mondta el beszédét Jerney felett, már csak napok választják el sírjától? Egészsége az évek hosszú sora alatt soha semmi által sem lévén megtámadva, mikor komolyan beteggé lett, nem hitte el, hogy beteg. Hiába mondta orvosa, hogy maradjon otthon s feküdjék le, nem akart engedelmessédni, mert curiai ülése volt. Barátai vezették fel a tanácskozási terembe, de a gyűlés végét már nem tudta kívánni, pár nap múlva szerető neje karjai közt elhunyt.

Halála előtt kevéssel, Jerneyben tudományos műveltségét, fáradhatatlan szorgalmát, élete végperczéig tevékeny munkásságát, hazája s nemzeteért rajongásig fellángoló lelkesedését emelte ki leginkább. Valóban, benne is megvoltak

e tulajdonok. Munkaszeretetét csak hazaszeretete múlta felül, s nem hosszúra nyúlt, de becsülettel megfutott pályájával állandó emléket hagyott maga után. Kitartással, lelkesedéssel dolgozott, mert híven akarta szolgálni hazáját, s egy fáradtságos, de szép és hasznos élet után ott pihen Halason, kedvencz fái árnyékában.

Orizztük meg mi, régi barátai, szívünkben emlékét.

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Kónék Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mórr. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boné külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antal t. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf reudes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József fendes tagtól	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollósy Jusztinián l. tagtól	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól	" 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÜNYT TAGJAI FÜLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FÖTITKÁR.

IV. KÖT. — 8. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
KOVÁCS PÁL

A M. TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT.

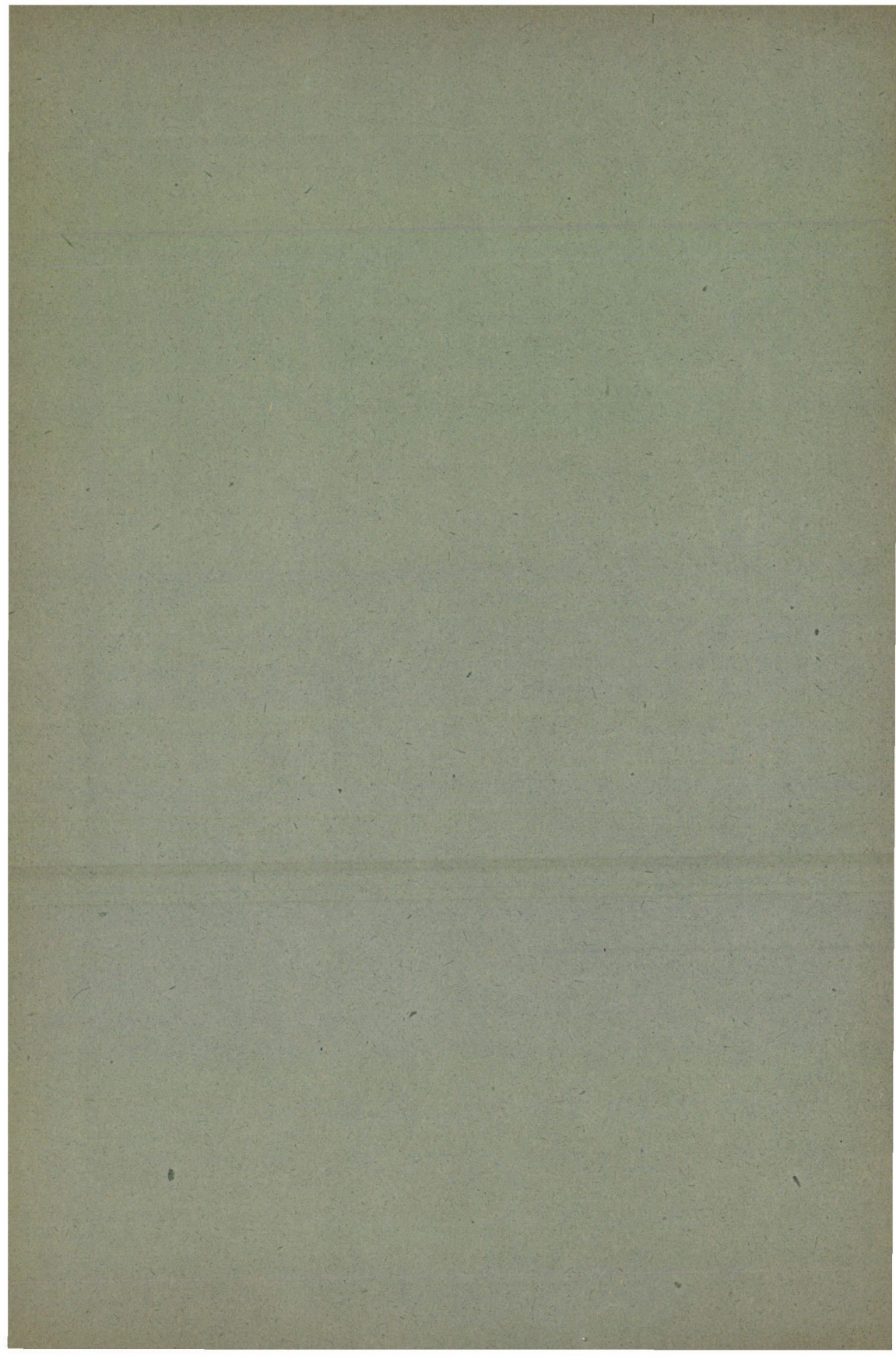
VADNAI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. ÁPRIL 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

KOVÁCS PÁL

A M. TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT

VADNAI KÁROLY

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. ÁPRIL 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1887.

KOVÁCS PÁL

EMLEKEZETE.

A lángelme ritka jelenség a szellemi világban, de tán még ritkább köz- és magánéletben az olyan férfiú, ki hosszúra terjedt pályája végén — visszapillantva multjára — elmondhatja, a mit Berzsenyi ekkép irt meg az „Életphilosophiá“-ban:

Ugy éltem, hogy életemet
Visszaélni ne bánnám,
Ugy éltem, hogy életemet
Végezni ne fájlalnék.
..... Ha azt újra elkezdhetném,
Ismét a múltat követném.

Mert újabb idők egy nagy angol szatirikusa, az élet és emberek egyik legmélyebb ismerője, általános igazságot fejezett ki, midőn legmesteribb művét ezzel végzé: „Ki érte el valaha vágyait, és ha elérte, ki elégedett meg azzal?”

Elérhető vágyakat táplálni és az elért vágyakkal megelégedni: ebben áll tehát az emberi élet ama nagy bölcsesége, melyet oly kevesen birnak elsajátítani.

Dr. Kovács Pál, kinek véget ért életére ez órában az emlékezet világosságát vagyok hivatva hinteni: ama ritka férfiak kis számához tartozott, kik az élet végső határánál, a sír szélénél, ugyanazt érezhették, a mit Berzsenyi ama szép sorokban énekelt.

Az ő árnyékával szemben tehát ma már nem is annyira az elvesztés nyomasztó gyászát érezzük, mint inkább

azt a fölemelő érzetet, melyet egy összhangzatos élet derős látványa idéz elő lelkünkben. A múlt év augusztusában bizonyára mindnyájunkat elszomorított elhunytának fájdalmas híre, mert bármily aggkorban költözik is el tőlünk az olyan férfiú, kit szeretni és becsülni egyformán nagy okunk volt: úgy érezzük mindig, mintha mégis korán váltunk volna meg tőle; de multjának nemes képe magában rejti egyszersmind a vigasztalás balzsamát. A maga után hagyott bánat felhőt mintegy leáldozó napként aranyozza meg annak emlékezete a mint élt, hatott, termékenyített.

KOVÁCS PÁL jól, nemesen, példaszerűen élt. Teljes összhangban önmagával, környezetével és a külső viszonyokkal. Birt az erővel, mely érzéseit, törekvéseit, cselekedeteit mindig kellő egyensúlyban tudta tartani. S ez az, mit csak kevés olyan emberről lehet elmondani, ki vajudó, küzdelmes időkben, sok évtizeden át, mozgott a közpálya ösvényein, s tehetségével, buzgalmával és nemes hevével kiemelkedő pontot foglalt el az életben.

Mint író, nem alkotott ő olyan hatalmas irodalmi műveket, melyek hosszú ideig állhatnák ki az idő tűzpróbáját, hogy aztán java-részők a halhatatlanságnak jusson örököül. Vigjátékait, melyekkel írói pályáját kezdé s melyeket igen nagy számban írt, önmaga is túlélte; drámáit már keletkezésök idején is csupán nemes igyekezetű kísérleteknek tekintették; ismeretterjesztő cikkeiben az elmének főleg műveltsége és fogékonysága, nem pedig teremtő elevensége nyilvánult; alkalmi dolgozatai egy frisen pezsgő kedélynek muló időre írt röpke, tűnékeny termékei voltak; sőt hosszabb maradandóságra méltó munkái is: elbeszélései, kiváltképen a vig beszélek, melyek a harminczas évekbeli nemesi házak életének boldog folyását híven tükrözik vissza, noha mint korképek s egészséges magyar érzés, nyelv és elbeszélői hang töről metszett hajtásai, a magok idejében lényegesen bokrosíták a hazai szépirodalomnak akkoriban még gyér ültetvényű kertjét, s igen méltók volnának az újabb nemzedékek élénk figyelmére is: ma már nem közkézen forgó olvasmányok; szóval elhunyt jelesünk összes szépirodalmi munkásságából csak pár válogatott

kötet lesz az, mely jó ideig óva marad az enyészettől; de mert ő a maga idejének jelesen és hasznosan élt: nevét az irodalomtörténet azok sorába fogja iktatni, kik az ébredő Magyarország szellemi küzdelmeiben jelentékeny számot és hasznót tettek, s kiknek tisztos alakjai mindenha méltók lesznek a jók és igazak tiszteletére.

A múzsza pazar és egyszersmind követelő. Noha az ég leánya, abban hasonlít a földi hódító asszonyokhoz, hogy kizáró hódolatot kíván attól, kit kegyeiben, mosolyában részesít, s mihelyt azt veszi észre, hogy kedvence más oltároknál is hódol: adományainak, kedvezésének jókora részét megvonja tőle. Kisebb nemzetek irodalma nemcsak azért nem viríthat úgy, mint a nagyobbaké, mert több ember közt igen természetesen mindig több fényes elme támadhat s ez elmékben egyszersmind az egész nemzet hatalmas arányai visszatükröződnek; hanem egyik lényeges baj az is, hogy kisebb nemzetek írói — az anyagi támasz elégtelensége miatt — nem élhetnek egészen írói hivatásuknak s nem fejthetik ki teljesen természettől kapott tehetségüket, mivel idejök és buzgalmok nagyobb részét egyéb, kenyérkereseti pálya céljaira kell fordítaniok. E miatt vált és válik minálunk sok jeles adományú író csak félíróvá, sokszor csupán irodalmi műkedvelővé.

KOVÁCS PÁL is, ha csupán a múzsát szolgálhatja s nem kell egyszersmind lelkiismeretes orvosnak is lennie, bizonyára jobban belemélyedhet irodalmi tanulmányaiba, képzelme erősb lendületet kaphat, a színmű formájának, szerkezeti és jellemzési törvényeinek titkait nagyobb mértékben elsajátíthatja, sőt elméssége is humorra izmosodhatik, hogy szépírói egyénisége, hasonlóan az élőfához, mely mennél mélyebbre bocsáthatja gyökereit, annál magasabb, annál gazdagabb koronát kap, az elsőrendű elbeszélők és vigjátékirók magaslatáig nőjjen. De akadályul állt előtte az élet gondja.

Volt azonban kárpótlása.

A mit irodalmi maradandóságban veszített, megnyerte a polgári működés hasznosságában. Az irodalmi munkásság csak egyik szárnya lehetett ugyan mozgékony szellemének,

de kapott másikat másnemű tevékenységben; ha mint szépirodalom nem közelít is meg fiatalkori eszményét, mint hazafi teljesen elérte célját: a maga környezetében kellő ember volt a kellő helyen, főmozgatója a magyarság legéletbevégozóbb érdekeinek s egy nevezetes dunai város nemzeties átalakulásának. Igen kétséges, hogy a mi viszonyaink közt ezt a célt csupán írói tollal elérhette volna-e?

Midőn ismétlem, hogy írói alkotásai általában véve nem tartoznak az utóvilág kínesei közé, hozzá kell tennem, hogy ő maga a természetnek egy olyan erőteljes, egészséges alkotása, a kire öröm volt nézni, míg élt, s ép oly öröm rá emlékezni most, midőn nincs többé sorainkban.

Dicsvágó, hiú, zajos szerepet hajhászó természetek mindenestre másféle pályáról szoktak álmódzni; de az életbölcsék előtt különösen becses látvány az olyan élet folyása, a minőnek képe ő utána maradt ránk.

Nem csupán életviszonyai, hanem belső tulajdonságai is olyan természetűek valának, hogy azzá tegyék, a mivé lett: kora fiatalságától élete végeig az összhang, egyensúly, hasznosság férfiává, a szív és elme közszeretetű emberévé.

Bizvást mondhatjuk, hogy az ilyen ember maga is egy ritka szépmű, a minden költőnél hatalmasb alkotó: a természet harmonikus terméke. Multját, mint valami gazdag tartalmú könyvet, buzdító tanulság lapozgatni. A szépeletnek eme könyve előszer is arra tanít meg, hogy a földi pályán, sokak szerint: e siralom völgyében, valaki rendkívüli eszközök nélkül is mint érheti el azt, hogy tudjon boldog lenni és boldogítani. Minden kis öröm iránti fogékonyság, lázas vágyak s indulatok korai fékezése, tántoríthatatlan kötelességérzet, munkakedv, egyforma hűség a közpálya és családi tűzhely iránt, életjózság, mely ahhoz szoktat, hogy az emberektől ne várjunk többet, mint a mennyire képesek, erényeik iránt elismerők, hibáik iránt pedig türelmesek legyünk — ime az egyszerű, böles tulajdonságok, melyekkel KOVÁCS PÁL folyvást meg tudta szépirodalom az életet magának és maga körül, sőt el bírta háritani azt is, hogy — noha sok időn át elég széles körben volt tekintély — ártalmas irigyei, vagy ádáz ellenségei legyenek.

A „chelsea-i bölcse“, leírva a nagy francia forradalom történetét, a vérengző pártok és szörnyen hatalmas szereplők képétől egyszerre egész rokonszenvének melegével fordul a névtelen földműves felé, ki mindennapi, de áldott munkájával a föld egy darabkáját szebbé, zöldebbé, terméke nyebbé teszi. És bizony teljes rokonszenvűnket, mély tiszteletünket érdemli meg az olyan férfiú is, ki nem csak a maga életét, hanem a környezetét is állandóan meg bírja szépíteni s az egyszerű polgári hajlokba úgy szólván visszahódítja az *elvesztett paradicsomból* a maga osztályrészét.

Kell ehhez okvetetlenül szerencse is; de még inkább kell a szerencsével való élni tudás érdeme.

Az a szerencsétlenség, mely KOVÁCS PÁL-t kis fiú korában féláravá tette, nekem úgy látszik, az ő egészséges fejlődésének egyik alapoka lett.

Atya, Ferencz, ki mint győri mérnök, majd a veszprémmegyei Dégen mint a gróf Festetich-család jószágigazgatója működött, akkor halt meg, midőn egyetlen fia s legfiatalabb gyermeke még csak kilencz éves volt. A gyermek szíve e veszteség keserűségét nem érezhette, elméje pedig később valóságos vezérlő tűzoszlopot nyert a korán elvesztett jó atyában. Alaposan művelt, irodalmi férfi volt az, ki levelezett Kazinczy Ferenczcel, ismeretségben állt Csokonaival, maga is irt meséket Lafontaine modorában, fordította Boileau-t és Milton-t s összeirt vagy öt kötetnyi kézirati könyvet, melyek nem jelentek meg nyomtatásban sehol, hanem a családnak kegyelettel őrzött ereklyéi maradtak. Özvegye — Eöry Juliánna — és leányai, kiknek egyike verseket is irt, az elhunyt családfő emlékezetének kultuszát oly buzgón ápták, mint a római papnők szent oltárak tűzét. Ettől kellett lángot kapnia a ház kis fiának is. A fiú, a mint nőtt, serdült, édes anyjától és magánál jóval idősb nővéreitől egyre azt hallotta, hogy olyan derék emberré kell nőnie, minő az édes atya volt. Ha ez élni marad, bizonyára mentora és *példaképe* lett volna a fiúnak. Haló-porában azonban még több lett. Mert csak kiváló voltát hallá mindig emlegettetni, emberi gyöngét pedig nem láthatott tőle: *eszményképivé* vált. Már a dégi házban, majd

pápai hajlékukban, utóbb pedig a pesti egyetemen, a tanulva fejlődő fiú családi bizományúl kapta a megbecsülhetetlen buzditást, hogy atyjához hasonló legyen. Ehhez három kellett: hogy művelt elme, becsült író és hasznos polgár legyen. A czélnak e hármassága lebeghetett előtte folyvást, s ennek tulajdonítható, hogy teljesen meg birta tartani az egyensúlyt akkor is, midőn a körülmények és saját vágyai túlnyomólag az egyik irányba sarkalhatták volna, a más kettőnek rovására.

Korán hirnevet szerezve az irodalomban, bírva Kisfaludy Károly és az „Auróra“-kör tagjainak baráti rokonszenvét, 1828-tól 1831-ig már számos vigjátékot, beszélyt és költeményt adva ki: ugyanabban az évben, 1833-ban, midőn orvosi oklevelét megnyerte, egyszersmind az Akadémia levelező tagjának is megválasztották. Ez igen korán nyert koszorú, valamint a társasélet kellemei, a Karacs Ferencz és Fáy András házában töltött jó napok arra nógathatták volna e tehetséges, törekvő, életvidor ifjút, hogy állandóan a fővárosban, az irodalom központjában, a kitűnők társaságában maradjon; de ő le tudta küzdeni vágyát s vidékre költözött, mert kötelessége lévén hasznos emberré válnia, elgondolta, hogy kisebb körben több hasznót tehet, mint a fővárosban, hol nálánál kiválóbb elmék számosan buzognak a művelt nemzetiség fejlesztésén. S vidékre menve sem maradt meg huzamosbban Komáromban, rokonai körében, hanem oda költözött, hol egykor atyja lakott, Győrbe, mintegy sejtve, hogy ott szükségesb mozgató erővé nőhet. Úgy látszik, hogy mindjárt polgári pályája kezdetén élesen látó czéltudatosság vezette. Lelki testi frissépségben, a tréfa, a jó kedv bő erével megáldva, társaséleti előnyös tulajdonságok birtokában, úgy szólván könnyűvérű, lobbanékony ifjúnak termett és mégis már korán oly komolyan tudott gondolkozni, hogy egyformán birt szakítani elővéleményeivel a tudomány terén s fiatal vére lobogásával a magánéletben. Tudva van róla, hogy „Ki hitte volna“ című fiatalkori beszélyében csipősen gúnyolta ki a hasonszenvi gyógy mód feltalálójának: Hahnemannnak akkoriban terjedező tanait, melyeket az ifju növendék alkalmasint csak elfogult tanári

előadás után ismert; mihelyt azonban önmaga alaposan megismerkedett azokkal s üdvöseknek találta, azonnal megvált elfoglaltságától. 1834-ben, németországi tanulmányi útja közben, meglátogatta Köthenben magát a mestert, Hahnemannt, hiva lett egész életére, arczképét ott tartotta író asztala fölött s még utolsó napjaiban is lelkére kötötte családjának, hogy e becses képet holta után is kegyelettel őrizze meg. Eleven vérmérsékletek ritkán szoktak állandó kitartás emberei lenni, mert gyakran érzik izgalmasan az új benyomások másfelé serkentő hevét. De Kovács PÁL, noha a legélénkebb természetek egyike, nemcsak a gyakorló tudomány ösvényén tanúsított következetes hűséget, hanem meleg szívének érzelmeiben is. Ma is élő, fiatalkori barátnője: Karacs Teréz megírta róla, hogy mint pesti orvosnövendék mily hamar lángolt egy-egy szép arcú, nyájas szavú fiatal lányért, úgy hogy akkor az oly nagyon fogékony ifjak közé számíták, kiknek szemén át a szerelem hamar suhan a szívbe és hamar is illan el abból — és mégis midőn néhány év multán egy pápai fiatal lányban, a szép és művelt Wels Emiliában, megtalálta a lényt, kivel egymás boldogítására voltak teremve, a jó férjnek, apának és gondos családfőnek oly igazi példaképe lett, hogy áldott nejének bizonyára akkor okozott először keserves könyeket, midőn megszűnt övéinek élni.

Átalában csak a szó, tréfa, ötlet volt ő nála röpke; érzelme mindig nemes és állandó, gondolkozása folyvást komoly és okos vala. Egész élete tesz bizonyosságot a mellett, hogy e jókedvű, életvidor férfinál kevés bölcsőbb emberrel találkozhatunk. Folytonosan derült ég alatt, verőfényben művelte ő komolyan, következetesen a termő föld barázdáit, jól aratva munkája után.

A hajnal gyermeke volt, a nemzeti ébredés sokat ígérő hajnaláé. A század első évtizedében — 1808. július 1-én — születve, midőn legelső, ismeretlen kis vigjátékát, az „Egy füst alatt két lakodalom“ címűt 1824-ben megírta, akkor már előtte — részint Kazinczy Ferencz buzdítására, részint a magok buzdulására — sok szép szellem buzgólkodott a nyelv művelésén, a költészet fejlesztésén.

tésén. Akkor már Csokonai lantján rég megpendült a nemzeti érzésnek nem egy erős hurja; akkor már Kisfaludy Sándor Himfy-jét és regéit kézzől kézre adták a jó magyar házakban; akkor már Berzsenyi ódái sok szívet hevítettek; Kisfaludy Károly drámáit, vigjátékait zajosan tapsolták; akkor már Fáy András is irt több magyar társadalmi novellát jóízű kedélyességgel; sőt csöndes magányban, csak vándorszínészekről ismerve, megtermett a magyar tragédia első és maig is legbecsesb terméke: a Katona József „Bánk bán“-ja. Szóval a szép szellemek eleven mozgásban voltak, mielőtt Széchenyi István hatalmas föllépése megindította volna a nemzeti politika renaissance-át. Az irodalomnak több felé voltak már kisebb központjai, de nem elég erősek arra, hogy a költészetnek hatalmasabb lendületet adjanak. Széphalom örökké emlékezetes marad nemzetünk irodalmában, mint olyan pont, honnan a buzdtítás termékenyítő sugara sok felé áradtak. De a nyelv reformátorának levelezése, bármily csodálatos bőségű volt is, eredményeiben nem pótolhatta a folytonos élő érintkezés hiányát. Az irodalmi szellem erősb lendületét oly központ támadása idézheti csak elő, hol a rokon szellemek együtt, egymásra hatva élnek. Csak így fejlődhetik ki diadalmas szövetség és diadalmas irány. Kisfaludy Károly sem emelkedhetik oly gyorsan az új irodalmi élet vezérévé, ha faluról küldözi be műveit s nem maga jó a fővárosba, hogy eszméivel s munkáival buzdtítson, hódítson s a rokon lelkek élére álljon.

KOVÁCS PÁL szerencsés volt, hogy színről színre láthatta a központ keletkezését, a vezérlő szellem hódításait és a magát nemes harcra szánt sereg szövetkezését. Maga is korán tagja lett e szövetségnek, könnyűd tollával a csatasorba állva. A közönynek, a maradiságnak üzentek háborút, s termékeny munkásságot fejtettek ki.

KOVÁCS PÁL kezdetben csak egy ismerős körnek mutatta be verseit, melyek tele voltak jó ötletekkel, de verslábak tekintetében gyakran sántítottak s rhytmika és nyelv-művészet dolgában is fogyatékosak valának. Jellemezték azonban az ifjút, ki nem állt az Olympus isteneinek idegen

igézetében, s a klasszikai feszes költészet művelése helyett közvetlen benyomásait énekelte meg őszinte elmésséggel. Mikor a Karaacs-leányok általok süttött kenyeret küldözgettek ebédjéhez: vidám ódát irt a „fehér czipóról“, sok talpraesett ötlettel és derült életfilozófiával. Érezte, hogy a kis tárgyakban is van poézis, csak szem, szív, kedély kell hozzá. Majd barátságos körben egy pár kis vigjátékát is bemutatta. Buzdították, s 1828-ban egy kis verse s „A klavirmester“ czimű vigjátéka jelent meg a Szeder Fábían „Urania“-jában. Ugyanez évben Karacs Ferencz, a jeles térkép-metsző, tekintélyes írók barátja s fiatalok pártfogója, nyomatta ki Budán a „névnap tréfa“-úl irt s nála eljátszott „Karácsony éjjele“ czimű vigjátékot. Sőt ez időben jelent meg, a „Koszorú“ czimű folyóiratban, írónk első vig beszélye is: „Kicsinyből mi lesz.“

KOVÁCS PÁL írói születésének éve tehát az 1828-dik esztendő. Akkor részesült a nyomdafesték keresztségében. Húsz éves volt, tele munkakedvvel, életvidorsággal, a társalgás és zenélni-tudás előnyeivel, elég becsvágygyal arra, hogy kedvvel forgassa a tollat, de mentten minden hiú képzelgéstől és csalódásokra vezető ábrándtól. Bizonyára voltak eszményei, de nem állítá föl azokat oly magasra, hogy jó igyekezettel meg ne közelíthette volna. Az orvosi tudományokkal való komoly foglalkozás, az emberi test bajainak megismerése, kétségkívül nagyban hatott nála arra, hogy a józanság talaját el ne veszítse talpa alól. Pedig őt is elragadhatták volna álmái, mert korán sok elismerésben részesült. A húszas évek vége felé, létesülő Akadémiánk ügyei sok vidéki híres írot hoztak a fővárosba. Ezek mind buzdították a fiatal KOVÁCS PÁL-t, köztök a széphalmi patriarcha is, ki szeretettel ölelte meg rég elhunyt barátjának fiát s kitől ugyanazt hallotta, a mit anyja és nővérei annyiszor mondtak neki: „Légy oly derék ember, minő az atyád volt.“

Az igyekezeten nem mult ez, sőt az eredményen sem. Ép olyan derék, hasznos emberré lett s egyszersmind szerencsésebb, mert országos hírű íróvá.

Ahhoz képest, hogy mily szorgalmasan foglalkozott

egyetemi tanulmányaival, s hogy nemcsak tanúlt, hanem tanított is: irodalmi termékenysége ez időből, egyetemi éveiből, valóban meglepő. Nagyon könnyen irhatott, hogy oly sokat írt, s talán egész irodalmi pályájára nézve üdvösebbé válik, ha nem szokja meg e szépirodalmi gyorsírást, s kevesebb műre fordít elmélyedőbb műgondot. Nyolcz egy felvonásos vígjátékot írt 1832-ig, melyek zsebkönyvekben, folyóiratokban jelentek meg s egy pár közülök színre is került, s szintén nyolcz beszélyt adott ki 1833-ig, melyek közül „A vízkereszt“, „A lúdczomb“, „Nem az volt, kit gondoltam“, „Jaj be jó fiú vagyok én“ — az „Auróra“ kötetek közleményei — igazi magyar kedélyvel, élénk megfigyeléssel, rajzolási képességgel, egészséges jó nyelven és természetes hangon írt elbeszélések, játszi tükrei az akkori házi életnek, alakoknak és szokásoknak. Már ez időben kitűnt, hogy Kovács PÁL többoldalú írói munkásságában legtöbb értékkel bírnak a kedélyes beszélyek. Vígjátékai sem voltak ötletek, játszi párbeszédek s egyes mulatságos helyzetek híjával, s fiatal írójok kapott is elég elismerő szót a „Magának akart, másnak kért“, az „Öreg kérők“, „Az álkirály“ sat. nem egy jelenetéért; de végre is e vígjátékok csupán a Kisfaludy Károly ilynemű jeles műveinek erőben, szerkezetben és hatásban gyöngébb folytatásai voltak; míg a beszélyírásban KOVÁCS PÁL a mese kerekébb egysége s az elbeszélés játszibb hangja által túlszárnyalta Kisfaludy Károlyt, a szerkezet és tartalom könnyebb voltával pedig Fáy Andrást, ki az elbeszélésbe sok célzatos, oktató elemet szeretett vegyíteni. A „Mesék“ és „Bélteki ház“ bölcs szerzője gyakran a szépirodalmi formát csak eszközül tekinté üdvös tanai könnyebb terjesztésének céljára, míg Kovács PÁL a szépművet önczélnak tekinté. Amaz didaktikus volt a szépirodalomban is, míg Kovács PÁL a rajz eleven hűségére fektette a fősúlyt, a tartalmat nem nehézkesíté s a hangot nem hidegíté el reflexiókkal. Ezért váltak elbeszélései egyszeriben kapós olvasmányokká. Sajátságos, hogy Kovács PÁL, ki mindenben az öntudatosság embere volt, a színműben mind végig mert vállalkozni olyan műfajra is, például komoly drámára, melyre egy-

átalán nem termett; míg az elbeszélés terén az önismeret bölcsesége vezérlé. Érezve, hogy szélesb, hosszabb, szövevényesb cselekvényhez nem találná meg a kellő formát s egy nagy elbeszélés főalakjainak jellemzésétől is tartván, *regényt* nem irt soha. Maradt a novellánál. Különben színműveinek nagy mennyiségében is aránylag legértékesebbek az egyfelvonásos színművek.

Erős magyar érzése, mely elbeszélői tollának sajátos színeket kölcsönzött, nyilvánult abban is, hogy orvostudori értekezését 1833-ban nem az akkor szokásos latin nyelven írta meg, hanem magyarul: „A növendék nőnemről”. Mihelyt megkapta orvosi oklevelét, azonnal elhatározá, hogy vidékre megy s használ, ahogy tud. Egy évet Komáromban töltött, hol egyik szeretett nénje lakott, s ott kezdett Hahne-
mann tanaival megismerkedni s az ő rendszere szerint gyógyítani, majd 1834-ben Németországban utazva, Berlinben hosszasan időzve és sokat tanulva: komoly ismeretek, tapasztalatok kincseivel tért haza, s Győr városát szemelte ki állandó működési helyének. Okosan, szerencsésen választott. Oly pontra ment, hol orvosi, polgári és írói működésére hálás tért talált s egyszersmind olyan értelmiséget, mely sokra tudta becsülni a munka, a hazafiság komoly férfiát s a társasélet vidám emberét.

A városnak hamar keresett orvosa lett. Egyszersmind a megyének mindjárt az első évben tiszteletbeli főorvosa. Írói érdeme maga is hathatós ajánló levele volt a megye magyar urainál. A városi polgárság is azonnal megkedvelte. Figyelembe vették komoly szavait s kedvtelve hallgatták tréfás elmésségeit. Családi tűzhelyet alapítva, a házi élet boldogsága s meglegedése tápláló kútfeje lett több irányú működésének. Mindenki látta, a ki csak körülte élt, hogy egyaránt bírja aszív, elme és emberi természet jó adományait s nem él vissza velök, sőt azokat jóra fordítja mind. Tudták róla, hogy az országos központ legkitűnőbb íróinak barátságát, rokonszenvét bírja. Látták elmés színműveit és sokan olvasták kedvtelve beszélyeit. Tapasztalták egyszersmind, hogy az író serénysége egy csöppet sem csorbitja benne az orvos lelkiismeretességét. Mindez korán közkedveltséget,

népszerűséget, tekintélyt szerzett neki. Szerencse volt egyzersmind rá nézve, hogy olyan városnak lett lakosává, melynek értelmisége nem forgatja szeszélyesen rokon- és ellen-szenveit, s ha egyszer valakit fölültetett a népszerűség győzelmi szekeére, ok nélkül nem is szállítja le, hogy mint valami megunt áldozatot a kiméletlenség tarpéji szirtjéről dobja le. Maga is nagy mértékben megbirta óvni a rokon-szenvet, melyet munkásságával és modorával szerzett meg. Erélyes volt a közöny és maradiság vádolásában, de elmés-ségének soha sem adott gúnyos élt mások megsértésére. Egyensúly embere mindenben, komoly a munkában, nemes az érzésben, elmés a szóban. Így lett jelentékeny tényezője közügyek előmozdításának, fűszere a magán társaságoknak.

Győr, mely élénk kereskedelménél fogva szoros összeköttetésben állt Béccsel, a harminczas években még német város volt. Polgárai nagyobbára e nyelvet beszélték, színházában németül játszottak, s német lapokat és könyveket olvastak ott még akkor is, midőn a nemzetet már évek óta lelkesíték Széchenyi Istvánnak Magyarország jövőjéről mondott jósigéi. KOVÁCS PÁL lelkében élénken visszhangoztak e jósigék, s rajta volt, hogy ezeket a maga körében lehetőleg érvényre emelje. De megfontoltsága, mely a viszonyokkal mindig számot tudott vetni, megsugalta neki, hogy egy városipolgárság megmagyarosítása nem lehet hamaros munka, mert a türelmetlenség, az erőltetés nem szerezhethet proselytákat a legjobb ügynek sem. Hogy az átalakítás terén gyökeres vívmányok jölessenek létre: ahhoz az alkalmazkodás okosságára van szükség. A dégi magyar vidék fia, az irodalom lelkes bajnoka, ez irányban is józanul tudta fékezni vágyait, melyek kétségkívül gyorsabban szerettek volna teljesezésbe menni. Miután gondosan elhinté a nemzeti eszmék jó magvait, tudott várni a bő aratásra. Elgondolta, hogy a szív könnyebben sajátíthat el új érzületet, mint az ajak új nyelvet. Az ifjabb nemzedékekbe veté hitét, bizodalmát. A megye magyarságát használta föl a városi németiség fokozatos átídomítására, s kivitte, hogy a megye vette pártfogásába a magyar színészetet s a győri színház eleintén megosztozkodott a kétnyelvű műzsán, utóbb

pedig egészen a magyarnak vált hajlokává. Élénk szóval, lelkes buzdítással, sőt zongoraszóval is, mert igaz magyar érzéssel tudta játszani a régi jó hallgató nótákat, olykor felolvasásokkal hatott a nemzeti fejlődés megkedveltetésére, s midőn már a polgárság újabb nemzedéke lépett a tevékenység mezejére: 1846-ban a győri „Vaterland“-ból „Hazánk“-at csinált. Sok dolga és családi életének szaporodó gondjai közepett rá ért arra is, hogy e lapot ne csak szerkeszse, hanem a vidék akkori legjobb közlönyévé tegye. Kitiűő írók, költők dolgoztak számára, köztők Petőfi Sándor is. Mert Kazinczy Ferencztől kezdve a legujabb írókig minden szépirodalmi nemzedékből birta ő a jők javának meleg rokonszenvét s soknak köztők meghitt barátságát is.

Az „Auróra“-kör kapcsolatába tartozván, az e körből fejlődött Kisfaludy-társaság is, mindjárt a legelső választáskor, 1837-ben, tagjai sorába emelte. Az Akadémia pedig 1839-ben rendes tagnak választotta meg, a mi azonban neki érzékeny sebet okozott, mert a választást a szenvedélyes természetű Csathó Pál, — az Akadémia tekintélye nevében — kiméletlenül megtámadta. Kovács PÁL, noha gr. Teleki József és Bajza József nyilvánosan védelmezték, Vörösmarty pedig meleg hangú levelet irt ez ügyben hozzá, lemondott a kitiűntetésről, melyet úgy sem keresett. De bár a kiméletlenség fájt neki: szépirói kedve, termékenysége nem csökkent. Szinművei számát 1846-ig ismét szaporítá kilenczezel, melyek közül színre is került nem egy, s a „Nemesek hadnagya“ népszinmű, „A művész álma“ és „A nyomor iskolája“ című komoly drámák a nemzeti színház művészeinek s közönségének méltánylatát is megnyerték; több kis vigjátéka az „Emlény“ című kapós almanach-kötetek tartalmát eleveníté; beszélyei pedig, mint a „Húshagyó kedd“, „A vig czimborák“, „Első betegem“, „Nagybácsi és nagynéni“ részint zsebkönyvek, részint tekintélyes lapok, az „Athenaeum“, „Életképek“, „Pesti Divatlap“ közkedveltségű közlései valának, fentartva és emelve írójok országos kedveltségét. „Thalia“, majd „Eredeti szinművek“ címen négy kötetben adta ki — 1833—37-ben s 1846-ban — szindarabjait Pesten és Győrött; mig első „Beszélyfűzer“-e

Pápan 1841-ben, folytatása pedig Győrött 1846-ban jelent meg.

Bizonyára ezek a vidám beszélyek tükrözik vissza legjobban az ő írói egyéniségének legsajátabb vonásait. A ki ismerni kívánja a forradalom előtti két évtized nemesi házainak életét, alakjait, eredeti vidámságait, apró gondjait, erőnyeit és hibáit, törekvéseit és elmaradottságát, pörlekedéseit és vigalmait, víg névnapjait, zajos pártoskodásait, az urambátyámok és asszonynénémek, szemérmes falusi lányok, nyalka úrfik, tréfás nagybácsik, furfangos ügyvédek, kedélyes és pedant doktorok, vendégszerető birtokosok, naiv életnézetű asszonyok, rátartó megyei tisztviselők, lármás kortesek tarka világát: azok a Kovács PÁL válogatott beszélygyűjteményéből, mint egy tükörből, láthatják e szűk körű, de vidám társadalmat, mely nem felelt meg többé a kor követelésének, de a magánéletet kedvessé, sajátossá és rokonszenvessé tudta tenni szokásainak szeretetreméltóságával és érzéseinek őszinteségével. Kovács PÁL szeretettel festé e világot, de nem volt iránta elfogult. Láttá hibáit és hiányait is. Jó érzéke nem engedé ugyan meg, hogy az irányzatosság elhatalmasodjék műveiben, vagy a gúny elfanyarítsa az elbeszélő hang vidámságát; de érezteté, hogy ez a társadalom nagy változás elé néz, mert a közelgő új idő új nézeteket, új nemzedékeket követel. A tréfa szemüvegén át nézte és festé a félszégeket, elöitéleteket és elmaradottságot. S mert híven festé a jelen árnyait is, munkása lett egyszersmind a jövőnek.

Munkása, tettel még inkább, mint tollal.

Erőt merített a jó eredményből, melyet maga körül látott s melynek elérésében neki oly jelentékeny része volt. A negyvenes években Győr városa lényegesen más volt már, mint midőn ő oda költözött. A nemzeti szellem hódításai ott is termékeny talajra találtak s midőn 1848-ban megvalósult a költő jóslata: „Születni fognak szebb napok,” e város polgársága is szívből lelkesült a kor nagy vívmányai fölött. Dr. Kovács PÁL a mozgalom első idejében még mint népgyűlési szónok isműködött, noha a politikai páthosra épen nem született. Természetétől a lázas, szenvedélyes

izgultság igen távol esvén, hiányzott az a hivatása, hogy a szabadságharcz idejében feltűnőbb tevékenységet fejthessen ki. De tetőtől talpig jó hazafi lévén minden időben, egész lélekkel csüngött zászlóink diadalán, a rossz időben félté a haza sorsát, a jobbra fordult napokban lelkesült a honvédek dicsőségétől, s midőn lázas küzdelmünk szomorú véget ért: az ő magyar szíve is eltelt gyászszal, mély bánattal. De csüggedéssel nem. Túlzásoktól ment természete nem engedte kétségbeesni, mint kétségbeestek anynyian, kik az imént még a vérmesreményűség Ikarusai valának. Valamint azt vallotta Herderrel, hogy „a munka a vér balzsama”: egyszersmind a nemzet újjá-születése főeszközének is a kitartó munkát tekinté. S hozzá látott a maga körében ő maga is. Társas-körökben, irodalomban, színházban, utóbb az egyleti életben az ő derült, ép hangja nem csak fűszer volt, hanem sok csüggedezőre nézve gyógyszer is. Tudta élesztetni a reményt, bizalmat, a jobb jövőbe vetett hitet. E nehéz időben gyakorolta lakhelyén a legjótékonyabb befolyást a nemzeti szellem gyarapítására. Ha jó magyar művész ment oda vendégszerepelni: egész városi ünnepet csinált belőle, tartott felolvasásokat, derítve akkor is, ha magának erőltetésébe került, rendezett műversenye-
ket s élénkíté a munka- és életkedvet.

És nem szűnt meg azontúl sem színműveket és beszé-
lyeket írni, bár működésének e harmadik korszakában elmésségének ere már csapponóban volt. Sőt elmefuttatá-
saiba az élczek, szójátékok hajhászata is bevette magát, valamint beszélyeinek hatását modorosság kezdé csökken-
teni. Olykor a vidámság oly színben tűnt már fel nála, mint a falevél őszi pirossága, mely nem elevenséget, hanem hervadást jelent. De mert az írói kedv folyvást munkás volt lényében: a szépirói tolltól nem birt megválni. Hiába, szívéhez nőtt, nem lehetett el nélküle.

1850-től kezdve, midőn „Untauglich“ című beszélyé-
vel kezdé meg újra szépirodalmi működését, 1885-ig, midőn
utolsó vig beszélyét: „Egy nő, ki a kávé nem szereti“
címűt a „Fővárosi Lapok“ s színműi formába öntött végső
dolgozatát az „Ország-Világ“ közlé: hat színművel lépett a

nyilvánosság elé, s tizenhárom elbeszélést közölt lapokban és egy emlékkönyvben. Kéziratban is maradtak művei: „IV. Béla“ dráma, „Királyi tréfa“ történeti vígjáték, „Bianca“ szomorújáték, s „Az utolsó nap“ társadalmi vígjáték.

Csak a színháznak és színészetnek állandó szeretete magyarázhatja meg azt, hogy KOVÁCS PÁL — noha a színpadon aránylag nem sok sikert aratott — kora ifjúságától késő aggságaig annyi színművet írt. Ezzel úgy szólván a maga kedvtelésének kívánt áldozni. Elég színműve került ugyan színre, de tartós gyökeret egy sem verhetett. A színházi dicsőség rendesen csak oly írókra süt, kik szigorú formaérzékkel bírnak, a cselekvényt erősen alkotják meg s az embert egyéni vonásaiban élesen jellemzik. Ez adományokkal KOVÁCS PÁL nem birt. Noha szenvedélyes látogatója volt a színháznak, a szerkezet virtuózítását sem sajátította el. Ekkép e téren csak termékeny műkedvelő maradt, ki erőteljes egészszel nem, csupán sikertült részletekkel szolgált.

Tevékenységet fejtett ki mint hirlapíró és alkalmi humorista is. Orvosi tudományát csak gyakorolta jelesen, de a gyógyítás irodalmának gyarapítását másoknak engedte át. Csak fiatal korában, 1832-ben, írt az „Orvosi Tár“-ba egy munkát, s az sem elméleti dolgozat, hanem életrajzi jellemzés egy elhunyt jeles orvosról, dr. Zsoldos Jánosról, kivel rokonságban állt; máskülönben szívesebben fogott tollat kedvverítő cikkek, elmefuttatások, irodalmi emlékek s ünnepi felolvasások megírására. Még „orvosi értekezés“-t is tréfásan írt, egy negyed századdal ezelőtt, „a női szív kitünőbb bajairól“. Miután saját lapja: a „Hazánk“ megszűnt, az ötvenes évek óta a „Győri Közlöny“-nek lett támasza; ott buzdított a színészet és irodalom pártolására, ott közlé színházi felolvasását, melyet a Kisfaludy-ünnepen tartott; ott adott ki számos tréfás hangú, de rendesen komoly czélú alkalmi dolgozatot. Az utolsó húsz évben legtöbbet dolgozott — beszélýeket, verseket, tárczákat írva — a „Fővárosi Lapok“-ba.

Egyik legmagvasabb, leghumorosabb költeménye az „Arany lakodalom“ című, melyet saját félszázados írói

jubilaeumára irt, az 1877-diki lelkes ünnepre, midőn Győr városának értelmisége, a fővárosi irodalmi testületek küldötteinek jelenlétében, e kitűnő fiát nagy tisztelettel tünteté ki, emlékeket nyújtva át s művészeti és társaséleti ünnepélyességeket rendezve. Szeretve és szerettetve, elhalmozva az elismerés és hódolat jeleivel, minden kéz tapsolta s minden ajk üdvözlé a szépirodalom e veteránját, ki törhetetlen erőben, egészségben, a kedély és szellem teljes friseségében mintegy arra nyújtott kilátást, hogy lehet még Kovács-ünnep Győrött: irodalmi gyémánt-lakodalom!

Testi ereje és szellemi fürgesége valóban elpusztíthatatlannak látszott; polgári és orvosi tevékenysége sem apadt; élénk részt vett a pártélet mozgalmaiban; ünnepi fogadások alkalmával gyakran szerepelt, mint üdvözlő szónok; a megyei és városi közügyek sem veszték előtte érdeküket; s élete utolsó-előtti évében is, midőn lelkes ifjak Bécsből haza szállíták a Vas Gereben hamvait, noha kemény téli fagy volt, a kikötőnél ő áldotta meg egykori irodalmi tanítványa és kedves dolgozótársának haza került földi maradványait.

Az életkor igen kiméletes volt iránta, noha a végzet az ő szívére is mért kemény csapásokat, legkeményebbet huszonkét évvel ezelőtt, midőn szeretett fia, Ödön, ki sok készültséggel és kedvvel indult az orvosi pályának s egyzersmind a szépirodalmi téren is figyelemreméltólag kezdett működni, kiben tehát a szerető apa a maga életének folytatását látta: orvosi működése közben szerzett bajnak esett áldozatul. Mélyen lesújtá ez a jó apát. Sok idő múlt el, míg szívéen e seb valamennyire behegedt. A jó kedv, mint elriasztott madár, messzire röppent tőle; az írói toll is elveszté ingerét előtte; sőt ez időtől fogva elméssége sokat veszített azelőtti szikrázásából, s az életet több évig mint egy gyászfátyolon látta maga előtt; de végre is a családi tűzhely melege, nejének gyöngéd szeretete, lányainak ragaszkodó szíve s unokáinak boldogító zsvaja győztek a fájdalomon, s Kovács PÁL ismét visszanyerte élet- és munkakedvét. A fővárost azonban, hol fia a halál mérget kapta, húsz esztendeig nem kívánta látni. De a fogékony-ság, melylyel minden szép és jó, minden haladás iránt

viseltetett, nem engedte meg neki, hogy meg ne nézze még egyszer Budapestet, melynek hatalmas fejlődéséről annyit hallott és olvasott.

Emlékezem, hogy egy nap mily élénken toppant be hozzám. Rég látva, nem ismertem rá. Bajos is volt sejtennem, hogy e ruganyos léptű, erős hangú, egészségtől viruló, izmos, vállas alak egy a nyolczvanadik évéhez közelítő agg ember hüvelye. Jóságtól mosolygott az arcza, midőn nevetve ejté ki nevét. Tisztelettel hajoltam meg előtte s ő megölelvén, azonnal egész lelkesedés áradt meg ajakán.

„Most jövök a Sugárútról, — mondá, — végig mentem rajta kétszer gyalog. Megnéztem a Dunapartot is, meg a várbazárt. Öt órája vagyok talpon, s láthatod hogy nem fáradtam el. Mondhatom, öcsém, hogy *méltó volt élnünk!* Mily haladás! Mi lett ebből a kis német fészekből! Láttam a mai Budapestet s meghalhatok!”

„Vagy húsz év múlva,“ jegyzém meg.

„Nem bánom öcsém, ha isten is úgy akarja.“

A míg élek, mindig előttem fog állani ez örömtől és büszkeségtől sugárzó arcz, mely oly meleg hazafi érzést fejezett ki, s ez erőteljes alak, mely félnapi gyaloglástól sem birt kifáradni, midőn honának felvirúlt fővárosában annyi szépet és nagyot látott. S mind ebben egykori legméresebb álmait látta megtestesülve: vasban, kőben, szilárd formákban, élénk színekben.

S ép ily örömmel láthatta otthon is az átalakúlt, minden ízében magyarrá lett vidéki várost, s ő — ki oly ritka fogékonysággal birt az élet minden kis öröme és szép jelensége iránt — hálával volt eltelve, hogy isten ennyire megáldá a magyart!

Vajha még tovább gyönyörködhetett volna haladó világunk nagy látványában.

De a betegség, mely nem lassan emésztő kórból, hanem abból eredt, hogy ez erős testalakú férfi mindig nagy mértékben kielégíté ritka jó étvágyát, az utolsó évben gyökerében rohanta meg egészségét. Kórágát szeretet és aggodalom környezte. Az édes tűzhely szívből fakadt gondoskodása, vigasza, bánatos ragaszkodása közepett áldva

és megáldva költözött el e földről, annyi jót hagyva el. De mert ő maga is jó volt egész életében, a győri temető sírhantja nem lehet nehéz fölötte. Azoknak nehéz csak, kik könyeikkel öntözik. És nehéz mi nekünk is, kik ismertük, szerettük, tiszteltük, és a kiktől ama zord hantok örökre elzárták az ő életvidám, példamutató alakját. De szellemi alakja velünk maradt. S velünk maradt az ő minden jóért buzduló s minden időben tevékeny szelleme is.

E szellem elevenítő hatását egyszersmind az utódokra is áthárítani: a magyar szépirodalomnak tartozó kötelessége. Nem szabad az ő munkásságát egészen csak az irodalomtörténetnek engedni át, hogy csak neve legyen emlegetés tárgya; *élő erő* maradhat ő még jó ideig az elbeszélő irodalomban, mert a mit közvetlen szemlélet útján nem festhet többé senki: a forradalom előtti pár évtized patriarchalis házi életének, erkölceinek olyan hű rajzolója, a keresetlen, természetes vidámságnak olyan tösgyökeres képviselője ő, minőt a mi vajudó, kételyre, gúnyra hajlandó korunkban nem várhatunk többé. Röpköd ma is az élez, szikrázik az elmesség, meglehet nem egy kedélyből bővebben, gazdagabban, mélyre-hatóbban, mint az övéből; kelete van napjainkban is irodalomban és az életben jó kedvnek, tréfának; de a modern vidámságba a kor fanyarsága vegyül, mert az élet egyszerűbb folyásával és kevesebb gondjával együtt elvesztettük az érzések játszi naivitását is s a világ lázasb fejlődésével zaklat, s törekvéseivel együtt jár a gondolkodásnak ingerlékenyebb volta, a kedélynek izgalma s az elme kételye. Mint a nagyobb test, úgy a nagyobb élet is több és komorabb árnyat szokott vetni. Magokban a Kovács PÁL elbeszéléseiben is évtizedről évtizedre ki lehet mutatni a házi és kedélyélet hőfogyását, a vidámság tiszta színének és hangjának apadását. Mint a bő forrás vize, legtisztább addig, míg eredetétől nem nagyon messze foly, úgy történt a Kovács PÁL elmességének erével is; utóbb már a szélesb meder iszapja kezdé szürkíteni a kristály csillogást. Épen ezért az ő írói egyéniségének, derült, egészséges tehetőségének, benső lényének legkifejezőbb emléke lenne egy pár olyan kötet, melyet a harminczas és negyvenes évek-

ben irt legjobb beszélyeiből állitnának össze. Azokban nincs még sem modorosság, sem erőltetés. Az a szépirodalmi társaság, mely az „Auróra“-körből, KOVÁCS PÁL-nak is irodalmi bölcséjéből, támadt, s az ő egykori mesterének, vezérének nevét viseli, s mely fél század óta szépirodalmunk gazdagításában oly nemesen, buzgón felelt meg hivatásának: bizonyára elébb-utóbb e régi jó magyar elbeszélő iránt is le fogja róni tartozását s nem engedi át az enyészetnek a hazai széppróza ama, hangban, nyelvben, szellemben igazi magyarosságú termékeit, melyek egy szűkkörű, de vidám életet oly rokonszenvesen festenek, s egy végkép elmúlt, de emlékezetre mindig méltó társadalomnak eleven tükörképei. S egyszersmind írójoknak is legtermészetűbb irodalmi arczképe.

Maga az író, ki e tükörképekkel igen fiatal korában tűnt ki, mint ember, szintén nagyon méltó a maradandó emlékezetre, mert — a mint mondtuk — olyan összhangzatos, szép életet élt, a sokoldalú tevékenységnek, munkabírásnak, bölcs önmegtagadásnak s az egyensúlytartás tudásának oly nagy mértékével volt megáldva, hogy buzdításul szolgálhat időnkben, midőn sok erő vesz kárba a miatt, mert a lázas vágyakat megfékezni nem bírják, az emberekkel való megférés bölcsességét elsajátítani nem törekszenek, elbizottakká, majd csüggedőkké válnak, s ha a kitűzött célokhoz gyorsan el nem juthatnak, hamar átengedik magokat életuntságnak, kopárító kedvetlenségnek.

Hasznos tanulságok intenek felénk a KOVÁCS PÁL hosszú életpályájából, s e tanulságokat ne hagyjuk veszendőbe menni.

Nagyokat csak rendkívüli adományokkal megáldott elmék követhetnek; míg a *jót* és *nemest* mind azok, kik a jók és nemesek közt óhajtanak helyet foglalni s a köz- és magánélet hasznos és elégtelt emberei kívánnak lenni, példányképül, még pedig elérhető példányképtől tűzhetik magok elé.

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Kónék Sándor r. tagtól	„ 10 kr
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly I. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antalt. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly I. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollósy Jusztinián l. tagtól.....	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arcképével)....	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. Joannovics György t. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól.....	" 10 kr.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKAR.

IV. Köt. — 9. Szám.

EMLÉKBESZÉD
LADÁNYI GEDEON

A M. TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT.

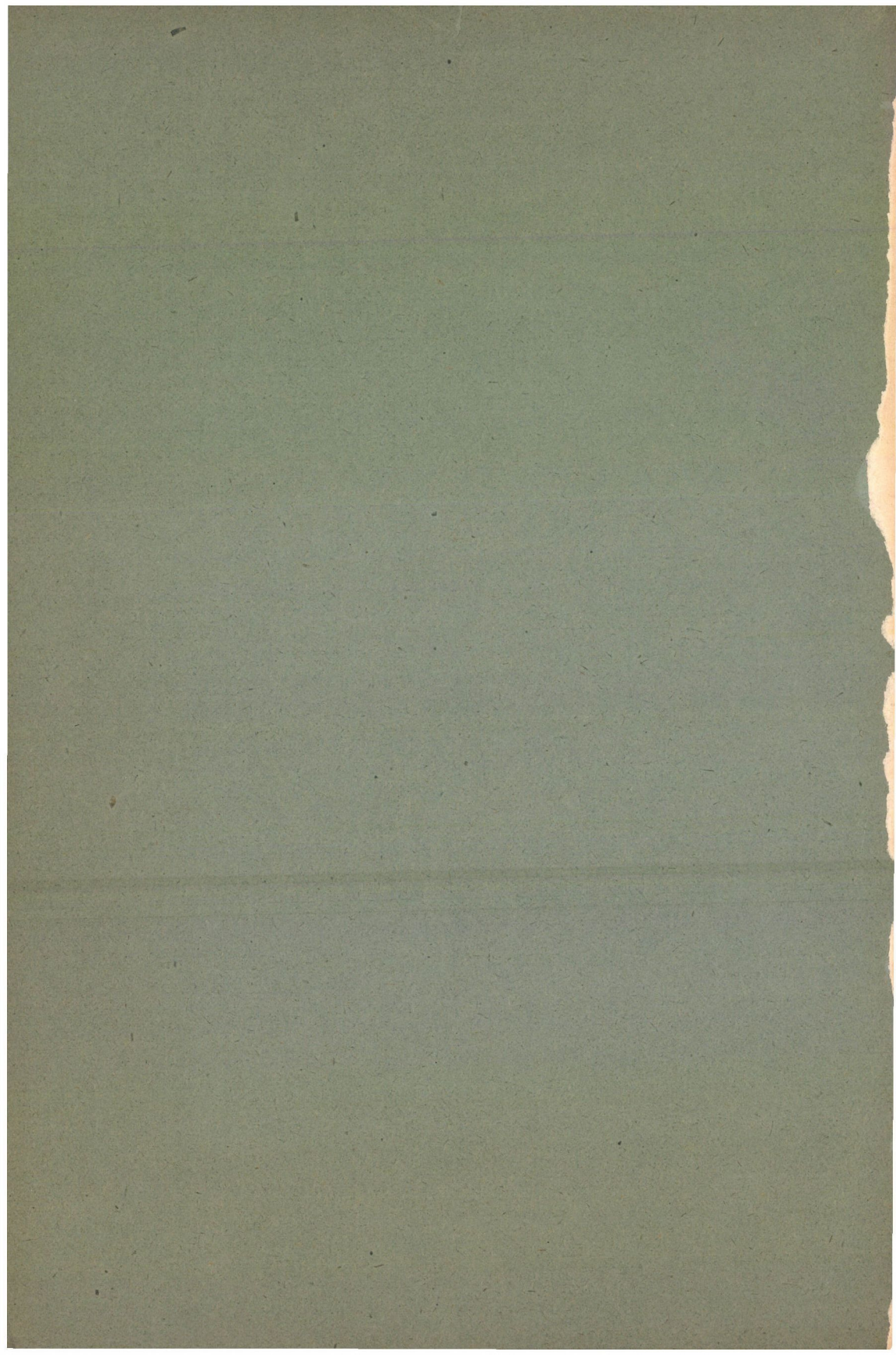
SZABÓ KÁROLY

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA 1887. OKTÓBER 31-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

LADÁNYI GEDEON

A M. TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA

FELETT

SZABÓ KÁROLY

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. OKTÓBER 31-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1887.

Budapest. Hornyánszky Viktor sajtója. 1887.

LADÁNYI GEDEON

EMLÉKEZETE.

Szomorú tisztelet teljesítek, midőn a tek. Akadémia megbízásából a kegyeletes megemlékezés adóját vagyok lerovandó néhai tagtársunk LADÁNYI GEDEON, nekem 46 évvel ezelőtt tanuló társam, 1872. óta pedig 13 éven át a kolozsvári egyetemen tanártársam s egyik legőszintébb, legigazabb barátom iránt. Elfogódott szívvel teljesítem e kötelességet: mert midőn kifejezést akarok adni az őszinte fájdalom érzetének, melyet az ő halálával a hazai tanügy, tudományos irodalmunk s a Magyar Tudományos Akadémia vallott, nem bírom elfojtani magamban a magán ember érzelmét sem, mely egy igazi nemes lelkű jó barát és hű pályatárs elvesztése miatt sajog szívemben. Igyekezni fogok azonban, hogy az elfogultság ne vegyen erőt rajtam, s így hű tolmácsa lehessen ezen tudományos testület érzelmének, melyet az elhunyt fölött tartandó emlékbeszéd kegyeletes szokásában kíván a maga részéről nyilváníttatni.

LADÁNYI GEDEON, mint magán ember egész életén át, mint hivatásának élő, azért lelkesülő s magát föláldozó tanár, több mint 40 esztendőre terjedt tanári pályája alatt, mindazok részéről, kik vele érintkeztek s kik jellemét ismerték, kivivta s haláláig megtartotta a közelismerést, a köztiszteletet és szeretetet. S ha én mégis e helyen s ezen közönség előtt, az ő életét, működését és hatását vázolva, emlékbeszédemben a fősúlyt azokra az érdemekre fektetem, melyeket ő, mint a hazai tudományosság buzgó munkása, az irodalom terén szerzett, teszem azért, mert

így leghelyesebben vélem megoldhatni a föladatot, melyet az Akadémia megbízása szerint szem előtt kell tartanom.

Nyugodtan, zajtalanul lefolyt életpályáról fog beszédem szólni, mely igénytelen, egyszerű, nyílt és tiszta volt, mint az ő lelke, ki kora ifjúságától fogva folytonosan munka közt élt, idejét és erejét tanulásnak és tanításnak, a maga és az ifjúság képzésének szentelve. Élt lankadatlan kitartással, a kötelességérzet önfeláldozó odaadásával; s épen ezért a tanszéken hallgatóira oly üdvös hatást gyakorolt, melynek az ő alapos tudományos képzettsége, kiváló előadási tehetsége s fáradhatatlan szorgalma mellett multhatatlanul be kellett következni.

LADÁNYI GEDEON született 1824. május 24-én Hiripen, Szathmár vármegyében, hol atyja akkor reform. lelkészi hivatalt viselt. Az elemi iskolákat szülő falujában, az akkor 6 éves középiskolai tanfolyamot a szathmári ref. gymnasiumban végezte. A bölcsészeti tanfolyam két első évét a máramaros-szigeti ref. lyceumban hallgatta. 1841. november elején iratkozott be a debreczeni ref. kollegium hallgatói közé, s négy éven át 1845. augusztus végéig ott végezte a bölcsészeti tanfolyam harmadik évét, s azután az ekkor egy éves jogi és két éves hittudományi tanfolyamot, mindig s mindenben kitünő sikerrel.

Mint papi pályára készülő s az iskolai jótéteményekben részesült ifju, a reform. főiskolákban divatozott szokás szerint, Szigetről háromszor, Debreczenből 5 év alatt tizenöt-ször ment ki ünnepi kiküldöttül a vidék tekintélyesebb egyházaiba. Arra a gyakorlatra, melyet így az egyházi szónoklatban szerzett, s melynek jótékony hatását utóbb a tanári széken elismeréssel tapasztalta, később is, midőn mint tanár papi hivatal viselésére többé nem gondolt, mindig kedvesen emlékezett.

A református főiskolák akkori tanítási rendszere szerint a főiskolai tanári kar a gymnasiumi hat osztály tanítására a hittant végzett ifjak legjelesbjeit szokta, mint évenként változó köztanítókat, alkalmazni. Így lett LADÁNYI 1845. november 1-én, 21 éves korában, a debreczeni gymnasium első osztályának tanítójává; ekkor lépett valódi

hivatása terére, a tanszékre, melytől csak életével együtt vált meg.

Másfél év mulva a szalontai 6 osztályú reform. gymnasium előjárósága LADÁNYIT választotta meg ez intézet igazgató tanárává, ki is ez állásában 1847. márczius 1-től 1851. augusztus végéig, ötödfél esztendeig működött, a városi és egyházi előjáróság elismerő bizonyítványa szerint az intézet három felső osztályában sikerrel tanítva „s épen ezért, valamint az alatta állott tanítókkal és tanítványaival való humanus bánásmódjáért, — mint a bizonyítványban hangsúlyozva van — úgy az egyházi, valamint a városi előjáróság és összes lakosság szeretetét és tiszteletét birta.”

Az 1848/9-diki szabadságharcz lezajlását LADÁNYI Szalontán, csendes elvonultságban élte át. Az erre következő keserves emlékü korszakban, mely Magyarország közjogát eltapodva, az alkotmányt megsemmisítve, a magyar nemzeti élet s a magyar nemzeti szellem minden nyilatkozatát vaskézrel törekedett elnyomni, a protestáns középiskolák nyilvánossági joga a Thun-féle középiskolai rendszer életbeléptetésétől lett függővé téve. A tiszántúli reform. egyházkerület ekkor készséggel meghozta áldozatát, hogy féltett kincsét, debreczeni főiskoláját, megmentse, s nyolcz osztályúvá szervezett középtanodájába állandó tanárokat alkalmazott. LADÁNYI egyike volt azoknak, kiket az egyházkerület bizodalma az újonnan rendszerezített tanszékekre meghívott. A reformált hitfelekezet ezen legnépesebb gymnasiumában szolgált azután LADÁNYI a felekezeti, de egyszersmind nemzeti tanügynek 1851. szeptember 1-től két évig, mint a klasszikus nyelvek, s azután hét évig mint a felgymnasiumban az egyetemes történelem tanára 1860-ig, a mikor az egyházkerület megválasztotta a debreczeni jogakadémia tanárává, a magyar állam és alkotmány történetének rendes tanszékére, melyhez az egyetemes történelemnek a felgymnasium két legfelsőbb osztályában való tanítása is volt kapcsolva.

LADÁNYI mint középiskolai tanár nem csak kitűnő sikeres előadásával hatott, hanem hallgatói számára kiadott iskolai kézikönyveivel is közremunkált hazai oktatásügyünk

emelésére. Legelső ily munkája volt az algymnasium számára írt kézikönyve: „A világtörténet főbb eseményei rövid kivonatban“, melynek 5-dik javított kiadása Debreczenben 1873-ban jelent meg. Ezt követték 1856-ban „Az ó kor története“, 1862-ben „A közép kor története“ s 1866-ban „Az új kor története“. Ugyancsak gymnasiumi hallgatói számára kiadta 1860-ban „A magyar nemzet története rövid kivonatban“ című kézikönyvét is, melynek legújabb, 5-dik kiadása Debreczenben 1882-ben jelent meg. Ezen szép magyarsággal írt s helyes módszerrel szerkesztett kézikönyvek mily szükségét pótolta, mutatja az, hogy a világtörténelmi teljes kézikönyv I. része, az ó kor, 1879-ig 4, II-dik része, a közép kor, 1877-ig 3, s III-dik része, az új kor, ugyancsak 1877-ig 2 javított kiadást ért, mind Debreczenben. S hogy ezen kézi könyvek a tanügyi követelményeknek mennyire megfelelték, semmi jobban nem bizonyíthatja, mint az, hogy azok a tankönyveknek a legújabb korban eláradt versenye mellett is megtartották értéküket, s mai napig sikerrel vannak használatban nem csak felekezeti, hanem némely állami s hatósági középiskolákban is.

Még mélyebben érzett szükségét pótoló tanügyi irodalmunkban LADÁNYINAK jogakadémiai hallgatói számára 1863-ban kiadott „A magyar alkotmány története“ című kézikönyve, melyet 1869-ben második s 1873-ban harmadik javított s újra átdolgozott kiadásban tett közzé, valamint felsőbb tanulók számára írt „Magyarország története“ című, 1867-ben Debreczenben kiadott tankönyve is, melynek második kiadása, minthogy őt a tervezett javítások és változtatások kivételében gyengélkedése gátolta, 1883-ban minden változtatás nélkül jelent meg.

Az 1867-diki kiegyezés után, az alkotmányos élet újra keltével, midőn nemzetünk előtt az a föladat állott, hogy a magyar állam eszméjét bent a hazában s a külfölddel szemben érvényre emelje, nagyon is érezhetővé vált oly munka szüksége, mely a magyar alkotmányos élet történetét a honalkotástól fogva a legújabb korig a tudomány igényeinek megfelelőleg, de a nagy közönségnek is

élvezhető modorban adja elő. Szükségesnek és hasznosnak mutatkozott ily munka nem csak azért, hogy az ifjabb nemzedék, mely az alkotmányos törvényeket lábbal tapodó korszakban növekedett föl, abból a hazai közjog alapelveit, őseinek az alkotmányos szabadságért vívott nehéz küzdelmeit megérthesse és megismerhesse, s lelkében a nemzeti jogokhoz való ragaszkodást a törvények iránti tisztelettel párosítsa, hanem azért is, hogy ezen munka az államügyek vezetésére befolyással bíró férfiak előtt, a multnak a jövőre irányt adó tanúságait igaz világításban tüntesse föl. S ki vállalkozhatott volna méltóbban a nehéz feladat megoldására, mint LADÁNYI GEDEON, ki ily munka szükségét, az ifjabb nemzedék oktatásával foglalkozva mélyen érezte, ki évek óta előszeretettel adta magát a magyar alkotmány történetének tanulására és tanítására, ki érezte hivatását, bizhatott erejében s oly készséggel foghatott e munkához, mely a siker biztos kezességül volt tekinthető.

LADÁNYI teljes odaadással fogott e munkához, s a Budapesti Szemle 1869-diki évfolyamában már megjelent „A magyar királyság alkotmánya az Árpádok alatt“ czimű közleménye, mintegy mutatóványul dolgozás alatt lévő nagy munkájából. Ez a velős tömörséggel irt közlemény, melyben mélyre ható tanulmányával tárgyalja a magyar állam alkotmányos életének négyszázados fejlődését, s önálló vizsgálódáson alapult nézeteit és ítéleteit az érvek meggyőző erejével igazolja, méltán magára vonta a szaktudósok figyelmét, s úgy tüntette föl őt, kinek neve, úgy is mint tanáré, úgy is mint íróé több folyóiratban közlött czikkei által már előbb is széles körben ismeretes volt, mint a kitől a tudományos közönség joggal várhat maradandó becsű közjogi művet. S ezen várakozásnak LADÁNYI teljes mértékben megfelelt, midőn aránylag rövid idő alatt elkészült nagy munkáját „A magyar királyság alkotmánytörténetét a szathmári békekötésig az olvasó közönség számára“ Debreczenben 1871-ben két kötetben közzé tette.

Ezen munka megjelenését a napi sajtó egyhangú elismeréssel fogadta s irodalmunk valódi nyeresége gyanánt üdvözölte. Ismertetői, — mert beható bírálatára szaktudó-

saink közül mind eddig senki sem vállalkozott, — kiemelték, hogy e munka alapos forrásbírálat eredménye, önálló fölfogással, de mégis teljes tárgyilagosan van dolgozva, kellően méltatták annak világos, folyékony előadását, tiszta magyarságát, miknél fogva azt a nagy közönség is nem csak tanulssággal, hanem élvezettel is olvashatja, s épen ezért azt minden magyar emberre nézve nélkülözhetetlennek jelentették ki. S hogy ez az egyező dicséret nem volt alaptalan, nem volt tulzott, bizonyítja az, hogy a pesti egyetem jeles tanára, dr. Kautz Gyula, e munkát mindjárt megjelenése után tankönyvvül elfogadta.

Nem lehet itt helye ezen munka tüzetes bírálatába bocsátkozni: annyit azonban kimondhatónak vélek, hogy LADÁNYI ezen munkájának főérdeme az, hogy a magyar alkotmány alakulását, fejlődését és hanyatlását mindig az európai államokban időnként uralkodott eszmék befolyásának méltatásával, s a hazánk sorsára hatással volt szomszéd államok viszonyainak tekintetbe vételével, és így általánosabb, magasabb szempontokból tárgyalja; továbbá az átalakulások okát nem csak az alaposan ismertetett belviszonyokban, hanem az európai eszmék befolyásában és a világtörténelemnek a velünk szomszéd államok életére s közvetve hazánkra is döntő befolyással bírt eseményeiben nyomozza, és így a magyar alkotmányos életet az európai polgárisultsággal szerves összeköttetésben állottnak mutatja ki. Lehetnek e nagy munkában egyes tételek, lehetnek egyes nézetek, melyek újabb buvárlatok s a tudomány folytonos haladása következtében módosulást fognak szenvedni: de maga e mű, mely szilárd alapra, a történelmi tények erős bírálattal megállapított tanulságaira fektetve, s egységes rendszerbe foglalva, a magyar államéletnek viszontagságaiban érdekes képét hiven tünteti föl, a jövő előhaladottabb kor bírálata előtt is bizonyosan ki fogja vinni a megérdemelt elismerés adóját. S ha van, a mit e munkát végig olvasva igazán sajnálhatunk, az nem egyéb, mint hogy csak a szathmári békekötésig 1711-ig van lehozva, s lehetetlen nem ohajtanunk, bár vállalkoznék valaki szaktudósaink közül arra, hogy alkotmánytörténe-

tünk mult és jelen századi korszakát az övéhez hasonló alapos készséggel és sikerrel megírja s így az ő munkáját teljesen befejezze.

A Magyar Tudományos Akadémia csak a mivelt közönség közvéleményének adott kifejezést, midőn az írói érdem elismerésül LADÁNYIT mindjárt e munkája megjelenése után tartott legelső közgyűlésében, 1872. május 24-én, levelező tagjává választotta, ki is székét az Akadémiában történelmi tanulmányai egyik kedvelt tárgyával, „A modern alkotmányos monarchiai intézmények a középkori államokban“ czimű értekezésével 1873-ban foglalta el.

A Magyar T. Akadémia részéről nyilvánított elismerés után néhány hónap múlva LADÁNYI, a kitünő előadásáról ismert tanár s jó nevű író, újabb kitüntetésben részesült, midőn Ő Felsege 1872. szeptember 29-én kelt legmagasabb elhatározásával az akkor föllállított kolozsvári m. kir. tudomány-egyetemhez az egyetemes történelem nyilvános rendes tanárává, székének elfoglalása után pedig csakhamar, még azon évi november 10-dikén, az ezen egyetem kebelében föllállított jogtörténelmi államvizsgálati bizottság tagjává is kineveztetett.

Megvált tehát ekkor LADÁNYI a debreczeni főiskolától, melyhez őt annyi kedves emlék csatolta, melynek annyit köszönhetett s melynek érdekét a tanszéken huszonegy esztendőn át híven s lelkiismeretesen szolgálta; megvált a felekezeti főiskola szeretett tanszékétől, hogy akkor még teljes, épségben volt testi és lelki erejét a hazánk keleti részében nagy missió teljesítésére rendeltetett kolozsvári egyetemnek szentelhesse s így a hazának még fontosabb szolgálatot tehessen. A debreczeni főiskola érezte a veszteség súlyát, melyet LADÁNYI távoztával vallott; de fájdalmát enyhíthette az a tudat, hogy a második magyar egyetem megalapításához LADÁNYIBAN és Imre Sándorban két oly kiváló tanárral járult, kikre mint egykori jeles növendékeire s még jelesebb tanáraitra új pályájokon is méltó büszkeséggel gondolhatott. Ezen érzelmeket tükrözi vissza a tiszántúli ref. egyházkerület érdemekben megőszült püspökének, Révész Bálintnak 1872. október 9-dikén LADÁNYIHOZ inté-

zett búcsúlevele, melyben őt „idáig híven, buzgóan és kitűnően viselt állásától az egyházkertület nevében is fölmentvén“ így nyilatkozik: „Együtt érzem a fájdalmat az örömmel, távozása és méltatása fölött. Legyen Uraságodnak közöttünk töltött, ránk nézve nagy becsű multjáért és működéséért kísérő társa becsüléssel és tisztelettel tárított jó emlékezésünk!“

LADÁNYINAK, ki teljes lélekkel hivatásának élt, kiben a kötelességérzet igen is erős volt, új állása, melyet igazán be kívánt tölteni, erejét és idejét egészen igénybe vette. Az egyetemes történelem, e roppant terjedelmű tantárgy, előadására a kolozsvári egyetemen csak egy tanszék lévén rendszeresítve, rá valóban nehéz föladat várakozott. S ő, ki hosszas tanári pályán foglalkozott a világtörténelem előadásával, ki egyiránt bírva a classicus és európai művelt nyelveket alaposan ismerte a történelmi forrásokat, s a német, francia és angol irodalom legjelesebb szakmunkáit folyvást figyelemmel kísérve a tudomány haladásával lépést birt tartani, nehéz föladatát a szó teljes értelmében fényes sikerrel oldotta meg. Azonban épen azért, mert a tanári székkal és a tanárképző intézetben elfoglalt állásával járó kötelességeit a leglelküismeretesebben teljesítette, irodalmi téren kevesebbet dolgozott, mint a mennyit különben birt volna s tőle méltán lehetett volna várni. Csak az Erdélyi Múzeumegyesület által kiadott „Erdélyi Múzeum“ czimű füzetekben s ezen egyesület Évkönyveiben jelent meg tőle néhány, nem annyira terjedelmes, mint tartalmas közlemény. Legfontosabb ezek közt a Krajner Imre Bécsben 1872-ben kiadott régi magyar közjogi munkája ellen irt czáfoló czikke, „Észrevételek Krajner Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns, seit der Gründung des Königthums bis zum Jahre 1382“, mely az Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyvei új folyamában 1874-ben jelent meg, s egyike irodalmunk komoly higgadtsággal s mélyreható éles bírálattal irt legjelesebb vitairatainak. Erős érveléssel meggyőzőleg bizonyítja be ebben LADÁNYI az elfogult szerző nézeteinek helytelenségét, s a magyar trónöröklési jogra, a koronázási esküre, a régi magyar országgyűlések törvényhozási jog-

körére nézve Krajner által merészen hirdetett, de tarthatatlan állítások alaptalanságát. Az írói munkásság teréről a tiszántúli reform. középiskolai tanáregyesület 1880-ban Szathmáron tartott gyűlésében lépett le, hol „A vallás az emberiség őskorában“ című értekezését olvasta föl, ezzel kívánva kifejezni köszönetét az egyesület iránt, mely őt 1878-diki közgyűlésében tiszteletbeli tagjává választotta.

LADÁNYI igazán a tanszéken érezte magát elemében, s élete föladatának azt a hatást tekintette, melyet előadásaival az ifjuság lelkére gyakorolt. Egyiránt otthonos volt ugyan a világtörténelem minden korszakában, de mégis előszeretettel foglalkozott a közép korról, melynek uralkodó eszméit, intézményeit s azok hatását az állami életre a leggondosabban tanulmányozta s igaz világításban tüntette föl, kellően méltatva a kor uralkodó eszméinek befolyását az alkotmányos élet alakulására, fejlődésére vagy hanyatlására. Tekintetbe véve a kiszabott időnek a tárgy terjedelmével arányban nem álló voltát, tartózkodott mélyen ereszkedni az események részleteibe, e helyett a súlyt a döntő fordulatokat előidéző okok nyomozására, az uralkodó eszmék befolyásának ismertetésére, s arra a jótékony vagy kártékony hatás föltüntetésére helyezte, melyet a történelmi főbb mozzanatok az államok emelkedésére vagy hanyatlására s általában az emberiség sorsára gyakoroltak.

Mint előadó tanár LADÁNYI teljes mértékben bírta a szó hatalmát, s ennél fogva azt a ritka adományt, hogy kevés szóval sokat birt mondani; határozott, szabatos kifejezésekkel élt, a hangzatos phrasisokat, a szóvirágokat kerülte, a főtárgytól való kitérésektől óvakodott, szavaival, mint magát kifejezni szerette, mindig a szeg fejét igyekezett eltalálni. Egyszerűen szép, világos, folyékony, könnyen érthető nyelven tárgyalta a történelem legnehezebb kérdéseit, nézeteit ellenállhatatlanul meggyőző érveléssel támogatta, a szereplő egyének jellemét saját koruk viszonyainak és eszméinek szemmel-tartásával elfogulatlanul, részrehajlatlan higgadsággal ítélte meg. Nyugodt, de mélyreható fejtegetései, melyeket a meggyőződés melege és ereje hatott át, melyekben az örök érvényű erkölcsi igazságok

diadalát az emberiség haladásába vetett rendületlen hittel hirdette, folytonosan lekötve tartották hallgatói figyelmét; mesterileg hangsúlyozott szavai, velős mondatai, az általa élethiven kidomborított képek és jellemek élénken vésődtek a magával együtt ragadt hallgatók emlékezetébe. Előadásában a tartalom értéke egyesülve volt a forma szépségével; ebben rejlett a hatás varázsa

A családi élet örömeit nem ismerve, LADÁNYI hallgatói jelesbjeit tekintette lelki rokonainak, azok előhaladásában találta legfőbb örömét. A mely ifjúban kittinő tehetséget, erős munkakedvet, nemes törekvést ismert föl, annak nemcsak szives tanácsadójává, útmutatójává, pártfogójává, hanem igazi barátjává is lett. Az ilyenek szép jövőjében kereste fáradozásai méltó jutalmát. Szerénységével a büszkeség összeférhetetlennek látszott: de egy esetben még is tudott büszke lenni, midőn legkiválóbb tanítványairól emlékezett meg.

Hallgatói őt, mint tanárt és tudóst, őszintén s mélyen tisztelték, mint kristálytisztá jellemű embert valódi ragaszkodással szerették.

LADÁNYI nyílt, egyenes lelkű, jószívű, erős meggyőződésű, de gyöngéd érzésű ember, kartársaival, hallgatóival s mindenkivel szemben, kivel érintkezett, a megtestesült emberség volt. Mint minden mély gondolkozású ember, szerette a csendes elvonultságot, kerülte a föltűnést, s bár a közélet iránt melegen érdeklődött, annak zajába nem elegyedett; a vitatkozástól tartózkodott, mert fájt volna lelkének, ha valakit csak egy szava is kellemetlenül talált volna érinteni. Komoly természeténél fogva nem könnyen s nem egyhamar kötött barátságot, de a kit egyszer bizalmára méltatott, az barátságába tökéletesen megbízhatott. Volt jellemében bizonyos mélabús vonás, mely szelid arcán is kifejezést nyert: de ez a vonás soha sem ment át a komorság és hidegség határvonalába, sőt bizalmas baráti körben, midőn örömet elbeszélgette ifjú kora visszaemlékezéseit, egészséges humorba esapott át, mely a társaságot derűltségre hangolta.

Már férfi kora delén, midőn 48 éves korában egye-

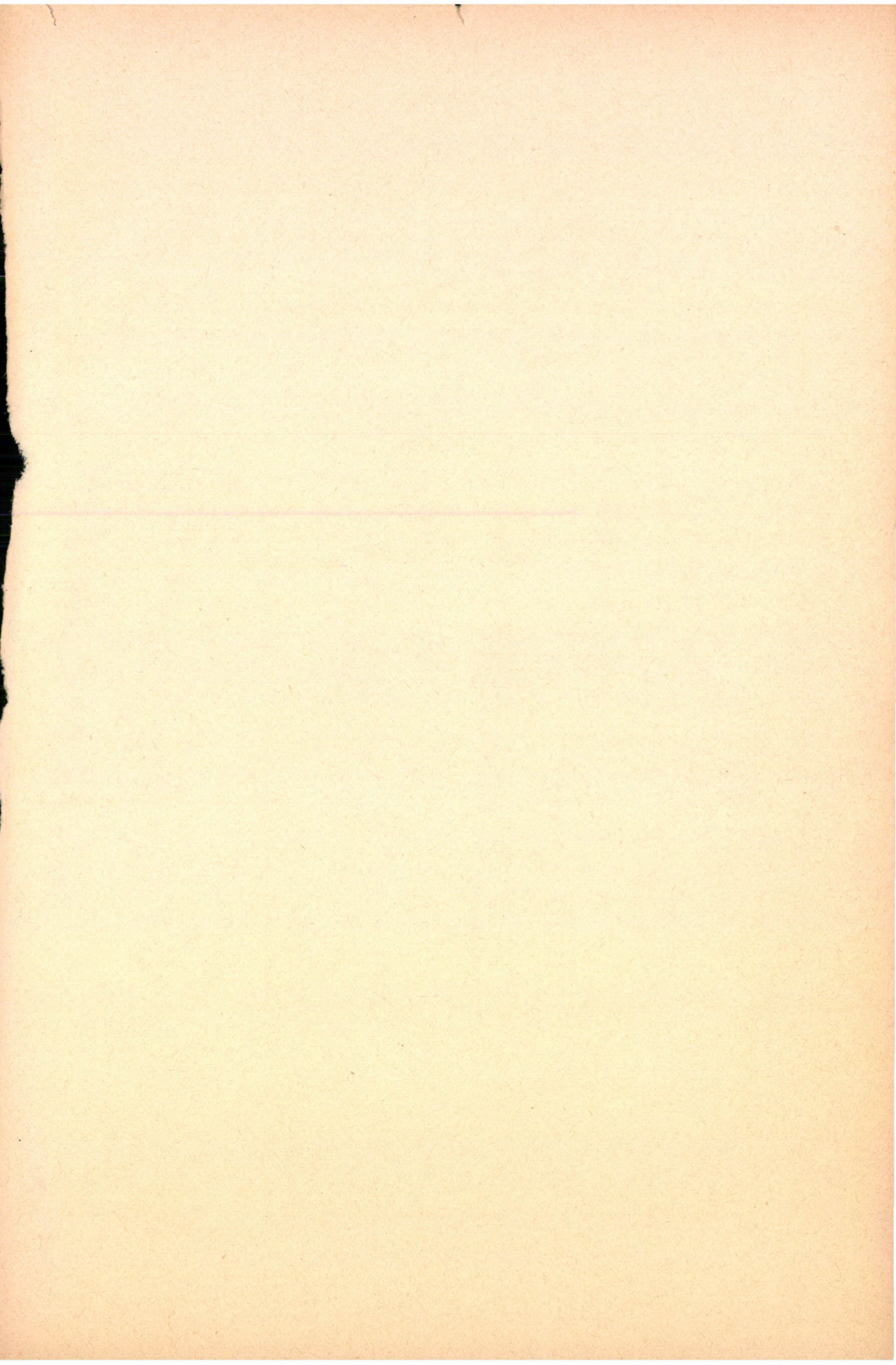
temi tanszékét elfoglalta, örömet foglalkozott azzal a gondolattal, hogyan fogja majd a kora ifjúságától fogva megszokott folytonos munka után a megérdemelt nyugalom csendes napjait élvezni; mintha előre érezte volna, hogy a tulfeszített munka korán meg fogja támadni különben sem erős testi szervezetét. És midőn sejtelve valósult, s Kolozsvártt alig néhány év múlva gyöngélkedése mind inkább fokozódott, érezve életereje hanyatlását, mind élénkebben vágyott vissza Debreczenbe, hova ifjúsága s férfi kora emlékei vonzották. Később az éveket, melyek elteltével joga lesz nyugalomba vonulni, betegeskedésével együtt növekedő nyugtalansággal számítgatta, mintha érezte volna, hogy hamarabb le kell roskadnia, mint sem ohajtása teljesülhesen.

Felekezeti tanintézetekben töltött szolgálati évei a nyugdíj illetőleg 17 évbe lévén beszámítva, az egyetemen még 13 évet kellett szolgálnia, hogy teljes nyugdíj nyerhessen. Megrongált testi erővel, de az ohajtott nyugalomra sóvárgó reménynyel nézett az 1884/5-diki tanév befejezése elébe, mikor visszavonulandó lesz a pályától, melyen 40 esztendőn át munkált és hatott. Betegeskedve, de kötelességét folyvást lelkiismeretesen teljesítve, megérte e tanév elteltét: de ekkor nem tudott s nem akart tanszékétől búcsút venni, mert egyetemi tanárságának tizenharmadik esztendeje csak 1885. október 19-én volt letelendő, mint a mely napon nyílt meg a kolozsvári egyetem, puritán jelleménél fogva pedig elnézésért, kedvezésért nem kívánt folyamodni, s elhatározta, hogy még fél évig folytatja előadásait. Ezt a fél évet szemlátomást fogyatozott testi ereje mellett is lelkiismeretesen kitöltötte, előadásait olykor, midőn rendes tantermébe fölmenni nehezebbre esett volna, saját lakásán tartva meg. Ekkor teljes joggal vonulhatott volna a várva várt nyugalomba: de fájt volna lelkének hallgatóit a tanév közepén elhagyni, reménylette még megérni azt az örömet, hogy néhány kedvelt tanítványa tanári vizsgáján részt vehessen, s elhatározta, hogy a tanévet bevégez. A végzet azonban nem engedte óhajtasát teljesülni; az évek óta sorvasztó betegségben kimerülten, 1886. február 4-én, élete

62-dik esztendejében, egyszerre végezte életét és tanári pályáját, melyen haláláig hiven kitartott. O nem akart s nem birt tanítványaitól búcsút venni; azoknak kellett csakhamar tőle sirjánál megválni.

Azok a könyvek, melyek tanártársai, tanítványai s barátjai szemeiben csillogtak, az a mély részvét, melyet Kolozsvár mivelt közönsége az elhunyt temetésénél tanusított, a kolozsvári egyetem által halála évfordulóján tartott gyászünnepély, méltó kifejezése volt a fájdalom érzetének a veszteség fölött, melyet LADÁNYIBAN a hazai tanügy s leginkább a kolozsvári egyetem vallott, melynek megalapításában a kezdet nehézségei közt a leghivebb s legbuzgóbb munkások közt sikerrel fáradozott s melynek érdekében fáradni csak halálával szűnt meg. Az a koszorú pedig, melyet a Magyar Tudományos Akadémia nevében és megbízásából ezennel sirjára letesznek, legyen irói érdemei elismerésének bizonyysága.

Ott nyugszik ő a kolozsvári köztemetőben egy Heltai Gáspár, Szenczi Molnár Albert, Tótfalusi Kis Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Kriza János, gr. Mikó Imre, irodalmunk annyi kitünősége hamvai által megszentelt földben. Emlékét hiven őrzik szívökben ezer meg ezer hálás tanítványai, kikben élnek és hatnak a tanszékről hirdetett eszméi, él és hat példája, melyet nekik az önfeláldozó munkáságban s a kötelesség hű teljesítésében adott. S midőn majd ezek legutolsója is utána költözik, nevét és emlékét irodalomtörténetünk fogja föntartani, mely „A magyar királyság alkotmánytörténetét“ a messze jövőben is elismeréssel fogja említeni.

A M. T. AKADÉMIA ELHÜNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Kónék Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Broeca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Domanovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antalt. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczy Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tiszt. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tiszt. tag felett. Dr. Pauer Imre tiszt. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Krusz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusstinián l. tagtól.....	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)....	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. Joannovics György t. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól.....	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. Vadnai Károly r. tagtól.....	" 10 kr.

III. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Tarczay Lajos r. t. felett. Török József r. tagtól.....	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Thiers Lajos Adolf k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. s tisz. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Lönnrot I. k. t. felett. Hunfalvy Pál r. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Baintner János l. t. felett. Apáthy István r. tagtól.....	" 10 kr.
V. Emlékbeszéd Guizot Ferencz k. t. felett. Trefort Ágoston t. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Horváth Cyrill tisz. tag felett. Dr. Pauer Imre tisz. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Davis József Bernát k. t. felett. Lenhossék József rendes tagtól.....	" 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Vandrák A. l. t. felett. Vécsey Tamás l. tagtól.....	" 20 kr.
IX. Emlékbeszéd Konek Sándor r. tag felett. Kautz Gyula r. tagtól.....	" 10 kr.
X. Emlékbeszéd Kruesz Krizosztom r. t. felett. Hollós Jusztián l. tagtól.....	" 20 kr.

IV. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Zsoldos Ignác r. t. felett. Tóth Lőrincz r. tagtól.....	Ára 30 kr.
II. Emlékbeszéd Benfey Tivadar k. t. felett. Budenz József r. tagtól.....	" 10 kr.
III. Emlékbeszéd Frankenburg Adolf l. t. felett. Vadnai Károly l. tagtól.....	" 20 kr.
IV. Emlékbeszéd Tárkányi Béla József t. t. felett. Szvorényi József t. tagtól (Tárkányi B. J. arczképével)....	" 30 kr.
V. Emlékbeszéd Dr. Henle Jakab k. tag felett. Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól.....	" 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Pompéry János l. tag felett. Joannovics György t. tagtól.....	" 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Gyárfás István l. tag felett. Szilágyi Sándor r. tagtól.....	" 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Kovács Pál l. tag felett. Vadnai Károly r. tagtól.....	" 10 kr.
IX. Emlékbeszéd Ladányi Gedeon l. tag felett. Szabó Károly r. tagtól.....	" 10 kr.

397

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

IV. Köt. — 10. Szám.

EMLÉKBESZÉD
KORIZMICS LÁSZLÓ

A M. TUD. AKADÉMIA TISZTELETI TAGJA

FELETT.

GALGÓCZY KÁROLY

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA 1887. NOVEMBER 28-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1887.

EMLÉKBESZÉD

KORIZMICS LÁSZLÓ

A M. TUD. AKADÉMIA TISZTELETI TAGJA

FELETT

GALGÓCZY KÁROLY

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1887. NOVEMBER 28-ÁN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

KORIZMICS LÁSZLÓ

EMLÉKEZETE.

Szerencse, képesség és munkásság: három oly tényező, mely az ember életének folyását a leghatározóbban szabályozza.

A ki e hárommal együtt bír, az önerejéből is sokra viheti. A ki pedig egyikkel sem bír, annak értéktelen, vagy csak küzdelem az élete.

A három közt első minden esetre a szerencse. Szerencse nélkül eredménytelen a képesség és tudomány is; meddő a munkásság, s kettőztetett szorgalommal sem boldogulhat; hanem csak önmagát emészti fel az igyekezet. Ellenben a szerencse igen gyakran a csupán hízélgésből élőnek is fényes előmenetelt szerez.

KORIZMICS LÁSZLÓT, a kinek emlékét megújítani emlékbeszédemnek feladata, a sors kitűnő képességgel áldotta meg, melyet kitartó tevékenységgel érvényesített; és e két sajátság mellett a szerencse is folyvást nagy mértékben szolgált neki, s oly hatásossá, közhasznúvá, mondhatni, fényessé tette életét, a milyen kevés embernek jut.

Ebben az anyagi korban, nem anyagi, hanem inkább erkölcsi s társadalmi szempontból értem ezt; mert bár igen jövedelmes állásokra emelkedett, takarékos és szerény életmódja mellett sem gyűjtött anyagi gazdagságot. Hanem kortársai bizalma, elismerése, tisztelete gyűlt halomra körüle, és maradt meg egész haláláig, párját ritkító mértékben.

Nem kereste ő a szerencsét, nem a hatáskört, a hivatalt: mindenkor a szerencse, a hivatal, a hatáskör keresték

öt fel; és bár nagy mértékben megvolt benne az ambíció: de a népszerűséget sem vadászta soha; hanem a népszerűség csatlakozott hozzá.

Röviden ecsetelem életpályáját.

Született 1816. márczius 29-én, Székes-Fehérmezgyében, az országnak mezőgazdasági előhaladásában régi nevezetességű ercsi uradalomhoz tartozott pusztá Agg-Szentpéteren, a hol atyja KORIZMICS Mátyás, előbb báró Lilien József, később ennek veje, báró Eötvös Ignác kasznárja volt. Anyja volt Krizsán Georgia. Tizenegyen voltak testvérek, öt fi és hat leány. Fitestverei: Imre, elsőbb herczeg Metternich Richárd gazdatisztje a bánságban, később szőlősgazda Rác-Almásán, ANTAL választott püspök s előadó tanácsos a régi helytartóságnál, István, végre Mátyás, szintén gazdatiszt különféle uradalmakban. LÁSZLÓ volt az ötödik, egyszersmind legifjabb fitestvérei közt, a kik mindannyian előtte is haltak el.

Atyja, mint Magyarországon a mezőgazdasági okszerű előhaladás ismert előharczосai egyikének, báró Lilien József tábornoknak gazdatisztje, az akkori gazdatiszti viszonyokhoz képest, tisztességes háztartásban, de jövedelmileg főképp csak hivatalos állására támaszkodva élt, és nagyszámu gyermekeinek gondos nevelése közben, az anyagi terhek érzése sem ritkán súlyosodott reá. Sokat és sokszor könnyített azonban, e részben rajta, különösen LÁSZLÓ nevelését illetőleg, legidősb fia IMRE, a ki, mint képessége és szorgalma által jó módra jutott, nőtllenül élő egyén, legkisebb fitestvére nevelési gondjának és költségeinek viselésében atyját annyira helyettesítette, hogy LÁSZLÓNAK mintegy nevelő atyja lett.

LÁSZLÓ iskoláit legelsőbben a születéshelyével, Agg-Szentpéter pusztával szomszédos Rác-Keresztúr község egyszerű falusi iskolájában kezdte. Majd Virág János személyében, házi nevelő alkalmaztatott mellé, a kinek gondos és ügyes tanítása alatt, a szép észtehetséggel megáldott gyermek tíz éves korára már a grammatikai osztályok tantárgyaiba is jeles mértékben bevezettetett. Ekkor bátyja, IMRE, tanulmányainak folytatására, a budai gym-

nasiumba vitte be. Az ambitiosus és készülségét érző fiúnak vágya az volt, hogy a II-dik grammatikai osztályba irattassék be, s ezzel Virágnak helyeslése és tanácsa is megegyezett. Imre azonban abból az elvből indulva ki, hogy az eredményes tanulás legelső föltétele a jó alap, vagyis a minél alaposabb kezdet: tehát az első osztályba iratta be. Ezt LÁSZLÓ annyira zokon vette, hogy kedvét egészen elvesztette a tanulástól, tanulását elhanyagolta, s még az öreg Luxnak, ki első nyilvános tanára volt, gondos jó bánása se volt képes őt a szorgalomnak visszanyerni; úgy hogy a vizsgán megbukott, és azt az első osztályt is, a melyet a beiratáskor keveselt magának, ha tanulói pályáján tovább haladni akart, ismételnie kellett.

Atyjának és bátyjának akarata pedig a tovább tanulás volt, s ennek ő sem szegült ellene; de érvényesítette mégis akarátát abban, hogy az ismétlést nem a budai gymnasiumban tette többé, hanem erre a pesti kegyesrendi gymnasiumba iratkozott át.

Itt Goldinger tanár keze alá került, a ki csaknem a durvaságig szigorú volt hozzá.

És talán ez volt KORIZMICS szerencséje.

Gyermek-ésszel is felfogta már, idősb testvérei példájából látta, atyjától, bátyjától megértette, hogy esze, tudománya után kell megélnie, kiképeztetése által lehet jövő szerencsáját keresnie; Goldinger bánásából pedig meggyőződött, hogy még sem mehet minden az ő akarata szerint, s ugyanazért megtört akarattal bár, de mégis kezdett annyi szorgalmat és figyelmet fordítani a tanulásra, hogy ezzel az ismétléssel az első grammatikai osztályon, középszerű eredménnyel keresztül ment. A II-dik grammatikai osztályban Kampay tanár keze alá került, s végre ennek igen szelid és becsületes modora adta vissza teljesen öntudatos érzését, és erősítette meg ismét igyekező szorgalmát, melyet azután a III., IV., V., VI. gymnasialis és további osztályokban is folyvást megtartott, úgy hogy az utóbbi osztályokat már mind kitűnő sikerrel végezte, és így jutott az életpálya-választás célpontjához.

E pontnál ismét feltámadt benne az önhatározó akarat.

Atyja s bátyja azt akarták és azt ajánlották neki, hogy jövő életpályájául az orvosi vagy a mérnöki pályát válassza. Neki ezek egyikéhez sem volt kedve, különösen azért, mert kiesinyelte a jövőndőt, a mely azokon ambíciója részére mutatkozott. Ugyanazért mikor az akadémiái tanfolyamra ismét Pestre visszajött, itt szülői és bátyja tudta nélkül jogásznak iratkozott be. Azonban e félrelépése a később épen rendeltetésévé vált életpályától, nem soká tartott, bár előhaladásában ismét egy kis idővesztéseget okozott. Ugyanis:

Önakaratu jogászi beiratkozása után, a karácson-ünnepeket nem töltötte még, ki nem engesztelt szülői körében; de a husvét-ünnepekre már nagyon vágyott haza s csakugyan haza is ment. De otthon igen hidegen fogadtattott, a mi igen komoly hatást idézett elő kedélyére. Hozzájárult ehhez, hogy ugyanekkor egy vadászat alkalmával súlyosan megbetegedett, mely körülmény az ünnepi szünet után is ágyba szegezetten tartotta vissza az egyetemre visszasietéstől.

Ekkor történt, hogy betegágyánál báró Eötvös Ignác látogatta meg, a ki akkor már ipa után az ercsii uradalomnak földesura volt. A nemes báró sok rokonszenvvel viseltetett az igen önérzetesnek tapasztalt ifjú iránt. A vele többszöri találkozás és beszélgetés eredménye az lett, hogy LÁSZLÓNK megváltoztatta előbbi önelhatározását s atyjának kívánságára térvén át, rovásra írta a jogászságban elvesztett időt, s midőn betegségéből kigyógyulva, Pestre visszatért, az egyetemen a mérnöki osztályba iratkozott át, azzal az elhatározással, hogy az évközben történt átlépés miatt előállott nehézségeket, t. i. tanosztály-társaitól a tanulásban addig történt elmaradást, kettőztetett szorgalommal fogja kipótolni.

És ez az elhatározás sikerült is neki először az által, mert teljesen komoly volt, s a melyet pontosan megtartott, másodszor mert az év tanulmányaiban előtte már nagyon előhaladott osztálytársai utólérésében, a jeles Peczvall Ottó nyújtott neki segítséget, a ki épen akkor az egyetemen a mérnöki osztályban segédtanár volt, a kitől az év végéig magán tanórákat vett.

A mint komoly volt az elhatározás és az ekkép most már saját akarata szerint választott életpályára szükséges első alap megszerzése körül megkettőztetett szorgalma: azonkép teljesen erélyes volt tanulásának tovább folytatása is.

A mérnöki tudományokkal együtt és hasonló szorgalommal végezte a mezőgazdasági tudományokat, melyeket akkor az egyetemen Faliczky adott elő.

Ekkép megszerezvén az elméleti képzettséget, 1835-ben mérnöki gyakorlatra, a gróf Zichy család adonyi uradalmába, Uhlarik János uradalmi mérnök mellé ment. Ott három évet töltött, e közben a mérnöki szigorlatokat is letevéen. Az utolsó szigorlatot 1837-ben tette le, a mikor mérnöki oklevelet nyert.

1838-ban bátyjának, Antalnak ajánlatára, herczeg Eszterházy Pál ozorai uradalmában nyert alkalmazást, mint segédmérnök, önálló hatáskörrel, a mely minőségben itt és a kaposvári urodalomban három évig foglalkozott.

Ez idő alatt nagy szorgalommal fektűt a nemzetgazdasági tudományok tanulásának; egyszersmind elkezdett az irodalmi és társadalmi téren is működni.

Első irodalmi cikkei az Ismertetőben jelentek meg. Később, mint az akkor már erélyesen működő Magyar gazdasági egyesület tevékeny tagja, a „Magyar Gazda“ című szakközlönybe dolgozott szorgalmasan.

Atyját 1840-ben vesztette el.

Herczeg Eszterházy Pál 1841-ben, a még alig 25 éves ifjút Barsmegyében lévő kiterjedt lévai uradalmába szabályozó főmérnökké nevezte ki. Ennek az uradalomnak felügyelője (Inspectora) ekkor Benkő Dániel volt, kivel itt kötötte holtig tartott meleg és szoros barátságát.

Ugyanezen évben vezette oltárhoz első nejét, Reguly István leányát, Juliát, a keleti hírneves utazónak, Reguly Antalnak testvérét.

Léván 1848-ig foglalkozott, hivatalos teendői mellett, mind-mind nagyobb kört ölelvén fel a társadalmi és irodalmi téren is. Ugyane jól kezelt uradalom szolgált egyszersmind neki, Benkő alatt, igen jó iskolául, a már atyja

mellett és Faliczky tanár oktatásaiból szerzett mezőgazdasági ismereteinek gyakorlati szaporítására.

Gazdasági szakismereteinek, mérnöki tudományával kapcsolva, csakhamar kitűnő bizonyítványát adta a gyakorlati téren a kelecsényi rétöntözés által, melyet 1845/6-ban létesített. A magyaróvári urodalomban lévő nagy tökéleteségű máriavölgyi s az ozorai uradalomban Tamásin igen gyakorlatilag létesített kaposvölgyi rétöntözés után, melyek e téren az első kezdeményezések voltak az országban, igen sikerültnek mondható ez, melyet 1846-ban a Magyar Gazdasági egyesület is hivatalos megismerléstetésre és nyilvános megismertetésre méltatott.

A gyakorlati téren felmutatott eme siker és a rétöntözésről a Magyar Gazdában közlött cikksorozata képezik kiindulási pontját annak a tekintélynek, a melyre KORIZMICS később a mezőgazdaság terén közelismerés szerint emelkedett, melyet csakhamar egy pályaművel is nevelt, a melylyel a székes-fehérvári püspökség uradalmi főtisztje, Brunkala Mátyás által a Józágrendezés kérdésére kitűzött 50-aranyos pályajutalmat nyerte meg.

Ekkép emelkedő gazdasági tekintélyének első gyakorlati eredménye az lett, hogy herczeg Eszterházy Pál szádvári uradalma főtisztjévé (praefectusává) jelelte ki.

Azonban beállott az 1848-dik évi politikai változás. Megalakult az első magyar felelős minisztérium, gróf Batthyányi Lajossal, gróf Széchenyi Istvánnal, herczeg Eszterházy Pállal, báró Eötvös Józseffel, Deák Ferenczcel, Kossuth Lajossal, Klauzál Gáborral, mindmegannyi ismert egyénnel, kik épen a mezőgazdaság teréről, különösen a magyar gazdasági egyesület köréből KORIZMICS LÁSZLÓR már személyesen ismerték. És Klauzál Gábor földmívelési, ipar s kereskedelmi miniszter őt a földmívelési osztályban titkársággal kínálván meg, ő ezt, mielőtt szádvári kineveztetése megérkezett volna, herczeg Eszterházy Pálnak is beleegyezésével elfogadta.

Köztudomásu dolog, hogy az 1848-ban törvényhozói úton, királyi szentesítés mellett nyert új alkotmányosság, micsoda okokból és mily gyorsan ment át forradalomba.

KORIZMICS egyáltalában nem volt forradalmi ember. Míg a magyar gazdasági egyesület akkori vezérferfiái, a kik közt vivta ő ki magának a közfigyelembe vételre emelkedést, csaknem mindannyian egyik vagy másik részről belevegyültek a forradalmi tevékenységbe, ő minden ily tevékenységtől teljesen távol maradt. És a tette vágyás legtüzesebb korában, a 32-dik évében álló az a férfiú, a ki neveltetése közben kétszer viselt forradalmat szülői ellen, csupán saját akarata érvényesítése miatt, amaz izgalmas viszonyok közt, minden irányban teljesen kifejtett conservatismust tanusított, s távol maradván minden politikai beavatkozástól, a minden felől emelkedő fegyver-zörgés közt, ekkor is a béke művét, a mezőgazdaság fejlesztését tette igyekezete tárgyává.

Erre nemcsak az a hivatalos állás szolgált neki ösztönül, melyet a földmívelési minisztériumban elfoglalt, hanem az a körülmény is, hogy a Magyar gazdasági egyesület hivatalkara, élén Török Jánossal, az egyesület titkárával, egyúttal a „Magyar Gazda“ szaklap szerkesztőjével és annak segédjével, Morócz Istvánnal táborba szállott, és a „Magyar Gazda“ megszűnt.

Ennek folytán és a „Magyar Gazda“ helyett kezdeményezte KORIZMICS még az 1849-ik év első felében, saját szerkesztése és tulajdonosi kiadása alatt, a „Gazdasági Lapok“ czimű szaklapot, mely ekkor a harc moraja közt ismét változott események miatt, melyek közt Budavár bevétele is szerepel, a 26-dik számmal ugyan megszűnt: de a forradalom lezajlása után, az 1850-ik év január elsejével újra kezdetett és neki is első visszavezetője lett arra a köztevékenységi pályára, melyet már majd elhagyott s a hol azután mégis csakhamar tekintélyes polczra emelkedését nyerte, országos emberré lett s a neki közelismerést hódított érdemeit szerezte.

Ugyanis :

1849-ben tifusba esett. Orvosa Szokola-Hutára küldötte el gyógyulás végett, a hol nagy betegségéből rövid időn ki is gyógyult. További idülés végett Lévára ment Benkőékhez. Épen ott találta GRABE orosz tábornokot, a

kivel itt kötött ismeretségének később a Magyar gazdasági egyesület érdekében is jótékony hasznát vette. Léváról Csákányba ment ipához, Reguly Istvánhoz, a ki ott a zirczi apátság birtokának bérlőjekép gazdálkodott. Azzal a szándékkal volt, hogy a bérletet ipától átveszi, és a gyakorlati mezőgazdaság terén fogja keresni jövődjét. Azonban mielőtt a bérlet átvétele iránt ipával megkötötte volna az egyességet, meglevén még Pesten a sétatér-útczán birt szállása, 1849. őszén annak ügye rendezésére Pestre jött. E feljövételnek és az itt Antal bátyja és barátja Pap Gábor által, a ki a régi helytartótanácsnál titkár, ekkor pedig báró Geringer Károly teljhatalmu csász. kir. polgári biztos mellett tanácsos volt, reá gyakorlott befolyásnak következménye az lett, hogy letett a bérgazdaságról és ismét Pesten maradván, újra a „Gazdasági Lapok“ szerkesztéséhez és kiadásához fogott.

Báró Geringer Károly teljhatalmu cs. kir. polgári biztos, a jól érzett ellenszenv és visszavonulás daczára is, a mely őt, mint az absolutismus eszközt, a legyőzött alkotmányos hazafiak részéről fogadta, sok jó akarattal és tapintattal bíró egyén volt; a büntetés villogó pallosát teljesen a katonai hatalomnak hagyta, és polgári kormányzatában, bár az absolutismus elveit követte, sokban igyekezett még a nemzet geniusát is figyelembe venni, és az elkeseredett kedélyekre csillapítólag hatni. Tuljárt szeme a sok hízlgő és kegyét még tulzásokkal és árulkodásokkal is vadászó egyéneknek, kik hivatalos állása körül versenyezve sereglettek, és kereste az embert, a kivel célját, a körülményekhez képest nyugodtabb megbizhatósággal eszközölhesse, mint a csak hízlgők és árulkodók seregével.

KORIZMICS LÁSZLÓ akkor már épen a polgári közigazgatás terén szükséges különféle nemzetgazdasági ismeretekben ismert jeles tehetség volt. A lezajlott forradalomban nem volt compromittálva sem egyik, sem másik részről. Tehát mindenkép egészen possibilis egyén is volt. Ezeknél fogva Geringer igyekezett őt KORIZMICS Antal és Pap Gábor utján megnyerni, és meg is nyerte maga mellé. KORIZMICS, lelkiületével és hazafiúi kötelességével számot

vetve, engedett a felhívásnak s így lett, épen a legkritikusabb időben tervezője, vezetője és végrehajtója sok oly dolognak, mely a megtört nemzetnek később is hasznára vált s melyek közül valószínűleg sok másképp, kedvezőtlenebbül ütött volna ki, ha az egyik részről sem comprometált hazafiak mind követték volna, a sok oknál fogva méltán elkeseredett közvéleménynek azt a kívánságát, hogy az absolut hatalom irányában minden igaz hazafi közönbösségbe vonuljon vissza.

Báró Geringer keze alá KORIZMICS sok és nevezetes ügyben dolgozott, s az ideiglenes kormány körében később is értékesítette tehetségét. De felhasználta egyszersmind befolyását a közvetlen kormányi körön kívül több hazafias ügy érdekében, a mellett megmaradt a „Gazdasági Lapok“ szerkesztésének élén is.

Hivatalos állásában báró Geringer részére, legelső fontos dolgozata: az úrbérváltság írásos tervezete volt, mely azután az úrbérváltság patens alapjául szolgált.

KORIZMICS terve az volt, hogy a váltságot azok fizessék, a kik nyerik az úrbériséget; de ezt az állam úgy közvetítse, hogy a joggal bíró földes urak a kárpótlást egyszerre készpénzben kapják meg. A patens ezt megváltoztatta; mert a szerint a váltság országos költségen eszközöltetett, s az annak fejében beszedett adó mindenkire, még magokra a vesztes földesurakra is kivettetett, az árfolyam alá esett úrbéri papirosokkal pedig a jogotvesztettek csak későn és hiányosan juthattak a kártérítési összeghez.

Ugyanekkor dolgozott KORIZMICS a tagosítási és birtokelkülönítési kérdések tárgyában, mely dolgozatai az 1852-ben megjelent s a volt jobbágyok és földes urak viszonyaira vonatkozó patensnél használtattak fel. Ezt követőleg az adózási, majd a colonisationális tanácskozásokba vonatott be.

Báró Geringer oldala mellől 1850. végén a cs. kir. pénzügyigazgatósághoz helyeztetett át. Ott 1851-ben báró Gerliczy Vinczével és báró Laffert Antallal tagja volt a budapest-kerületi adóbizottságnak. — Majd a királyi kamarához pénzügyi tanácsossá neveztetett ki. Gróf Almásy

Mór kormányzósági elnök egy adóosztály vezetését bízta reá. Később ugyancsak gróf Almásy Mór alatt a kincstári jószágok kormányzási osztályában lett előadó tanácsos. — Közben állambirtok-rendezési ügyekre, majd adóügyi visszaélések és panaszok megvizsgálására szolgáló küldetésekből is gyakran járt el. Különös kiemelés érdemel ezek közül 1851-ben az aradmegyei kincstári dohánytelepések, 1857-ben pedig a jász adóközségek tulterhelhetési panaszai megvizsgálása ügyében volt kiküldetése, melyek közül az elsőnek eredménye a kincstári dohánytelepek nagy részének megörökítése lett, az utóbbi pedig közvetlen ALBRECHT főherceg előtt tett erélyes és leplezetlen előterjesztése következtében az adókivetés és adóbehajtás terén nemcsak a jász adóközségekben, hanem egybűtt is az országban, különböző okokból eredt s már csaknem meggyökerezett sok visszélést orvosolt meg.

1860-ig volt pénzügyi tanácsos. Az 1861-ben rövid ideig beállott alkotmány-változáskor visszalépett.

Azonban KORIZMICSNAK pénzügyi hivatalos szereplésénél sokkal közelebből érdekel bennünket társadalmi és irodalmi szereplése.

Szaktere az irodalomban a mezőgazdaság különböző ága, főképp a jószágrendezés és szőlőszet, azután a nemzetgazdaság volt. De önálló szakművet egyik körben sem hagyott hátra. Működése főképp az időközi sajtóra szorítkozott. Mégis nevezetesebb cikkeit, melyek közlésénél a levélalakot használta, nagy előszeretettel és leggyakrabban, külön lenyomatokban is megörökítette.

Ily művei:

1. Levelek a rétöntözés érdekében, függelékül a Magyar Gazdasági egyesület által az 1844-dik évi országgyűlés elébe terjesztett rétöntözési törvényjavaslat-tervre. Budapest, 1845. év (II. 78 lap, egy táblás kimutatással).

2. Jószágrendezés. Jutalmazott pályamunka. Pest, 1848. (Lenyomat a „Magyar Gazda“ 1848-dik évi 20, 22, 30, 36. számaiból).

3. A magyar gazdasági egyesület választmányának fölterjesztése a gazdasági egyesület jövő állása, a gazda-

sági intézetek és alsóbb iskolák felállítására iránt Magyarországon. Pest, 1851. (Lukács Lászlónál, 8r. 50 lap).

4. Tiszaháti álnév és czim alatt 1854-ben a Gazdasági Lapokban tizenkét levelet irt, melyekben gazdasági életünknek különböző fontos kérdéséről értekezett.

5. Karlsbadból 1855-ben „O“ jegy alatt irt több gazdasági levelet, szintén a Gazdasági Lapokban, melyek különösen a juhászat terén több oldalú élénk eszmeesere kiindulási pontjául szolgáltak, melyben Lónyay Gábor és Czillechert Róbert is részt vettek.

6. Jelentés a dunai hajózásról s a magyar borok érdekében tett útjának eredményéről. Tárgyaltatott a Magyar Gazdasági egyesület 1858. november 17-én tartott közgyűlésén. Pest, 1858. Herz János betűivel, 26 lap, térképpel.

7. A few particulars regarding soma of the chief productions of Hungary. London, 1862. 8r. 15 l.

8. Gazdasági levelek. Pest, 1867. 283 lap. (Lenyomat a Gazdasági Lapok 1866. és 1867. évi számaiból, XCII levél, különösen a birtokrendezésre vonatkozó sok érdekes tárgygyal).

9. Levelek a szőlőből 1870. (Szintén lenyomat a Gazdasági Lapokból, mely levelekben KORIZMICS kistétényi szőlőjében eszközölt miveleteit és tanulmányait írja le s több szőlőszeti és borászati kérdést öntanulmányilag tárgyal).

10. Úti képek és jegyzetek 1851-ből. Budapest. Nyomatta Herz János, 1874. (168 lap, melyben KORIZMICS Németországon, Belgiumban és Angolországban, az 1851-diki londoni általános kiállítás alkalmával tett utazása eredményét, a magyarországi viszonyokkal egybehasonlítva írja le. Az általános kiállitásról s ugyanaz alkalommal a windsori állatkiállitásról a Gazdasági Lapokban közlött terjedelmes jelentést és részletes leírást, mely közlemények azonban külön lenyomatban nem jelentek meg).

11. Közgazdasági helyzetünk délkeleti szomszédaink felé. Budapest, 1878. év 15 l. (Különlenyomat a Nemzetgazdasági Szemle 1878. évi III-dik füzetéből.)

12. A Tiszavölgy rendezése iránt Paleocapa nézetei 1847-ből. Budapest, 1879. 21 lap.

13. Szőlőmivelés és borászat. (Az országos magyar

gazdasági egyesület által tartott Enquête tárgyalások közlésének III-dik füzetében. Budapest, 1880.)

14. Nyilatkozat a gabonatermelés s növényművelési és állattenyésztési kérdések tárgyalásánál a közgazdasági értekezleten. Külön lenyomat a Gazdasági Lapok 1880. évi 4. és 5. számaiból. Budapest, 1880. 14 lap.

15. Levelek Lónyay Gáborhoz. Külön lenyomat az Ellenőről. Budapest, 1881. 8r. 87 lap. (Jószágrendezési és termelési összehasonlítások.)

Ezekon kívül Benkő Dániellel és Morócz Istvánnal közös műve: Steffens angol műve után a Mezei gazdaság könyve. 1849. s 50-ben szerkesztette a Gazdasági Lapokat, melyeknek egész 1879-ig kiadótulajdonosa volt, a mikor e jogát a Gazdasági Egyesületnek adta át.

Akadémiánk már 1858. december 15-én irodalmi működésével kapcsolatos társadalmi tevékenységéért őt egyenesen tiszteleti tagjává választotta. Nagy kört azonban itt nem foglalt el. Akadémiai tevékenysége főképp gazdasági pályakérdések kitzúzése és elbírálása körül forgott.

Társadalmi működését legnagyobb mértékben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kebelében fejtette ki. Sok más egyesületnek is volt ugyan tagja, egynémelyiknek elnöke (Természettudományi Társulat, Nemzetgazdasági Egylet), másiknak választmányi tagja is; de társadalmi tevékenységének ugyszólván otthona, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület volt.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kebelében KORIZMICS LÁSZLÓ neve legelőször az általa, a lévőai uradalomban létesített kelecseyi rétöntözésnek az egyesület által 1846-ban eszközölt megvizsgáltatása alkalmával lép előtérbe, mire a jószágrendezési kérdésre kitzüzött Brunkala-féle pályajutalom elnyerése következett. Az 1848. június 2-diki tisztujító közgyűlés alkalmával már választmányi taggá választatott. Fontosabb szereplése azonban itt a forradalom legyőzetése után kezdődik, a mikor báró Geringer Károly teljhatalmu cs. kir. polgári biztos által 1850. márcz. 21-én gróf Andrassy György elnökle alatt engedélyezett választmányi gyűlésen, először is annak az előterjesztésnek elkészítésével

bizott meg, a melyet az egyesület jövő működése tervezetekép az ideiglenes kormány elé terjesztett. (Munkái közt fentebb 3. sz.), azután tagjává választott annak a tizenkettős bizottságnak, a mely az egyesület ügyeit 1850-től, az 1857-ben végre létrejött új szervezkedésig ideiglenesen vezette. Mint ilyennek jelentékeny része volt a forradalomtól megmentett egyesületi vagyon rendbeszedésében, gyarapításában, az egyesület részére különféle kormányi segély ki-
eszközlésében, a közteleki palota kiépítésének befejezésében s több rendbeli kiállítás rendezésében, a melyre volt főképp szorítva abban az időben a köznyilvánosság terén az egyesület tevékenysége.

Az ideiglenesség ideje alatt szerzett érdemei elismerésül az egyesületnek 1857. november 16-án tartott újraszervezködő közgyűlésén másod alelnökké választott, az 1858. február 8-diki választmányi gyűlésen pedig egyúttal a jószágrendezési szakosztály elnöksége ruháztatott reá.

Az országos magyar gazdasági egyesületnek eddig lefolyt életében, a fénykort, kétségtelenül az 1857-ben történt újjá szervezéstől, az 1867-ig, t. i. a magyar alkotmányosság helyreállásáig terjedt időszakasz képezi.

1857/8-ban a király, a nemzet és a kormány egyaránt elunták már azt a feszültséget, a mely a forradalom legyőztetésére és a magyar alkotmánynak ez okból történt elkobzására következett. Mindenik fél érezte, hogy egymásra szüksége van. Kinyújtotta kezét a békülékenységre: de kezét tényleg még sem fogott, sőt egynémely tényben még a kinyújtott kéz visszavonásának jelenségei se hiányoztak. De a levegő mégis határozottan tisztult, szabadabb lett. A zivatar alatt félrevonult egyének mindinkább vágytak elhagyni, és elhagyták magányukat. Tért kerestek tevékenységőknek, és arra, hogy egymással találkozhassanak. Érezték különösen azt is, hogy a nemzetnek, a közügynek épen a nemzet fő létalapját képező mezőgazdaság terén, tevékenységre még szüksége van. És ezen a politikától különböző téren, a melyet a kormány is előzékenységgel és figyelemmel tüntetett ki, még a különböző politikai színezetű és gondolkodásu hazafiak is feszélytelenül találkoztak egymással.

Az országos gazdasági egyesület új erővel és nagy erélylyel kezdte meg s terjesztette minden irányban működését. Az élénk tevékenység szintén nagy mértékben hatott minél több erőnek az egyesület körébe vonására. A kétféle összehatás azután ismét kölcsönösen erősítette egymást, mely közben az egyesület gyűlései, melyek abban az időben kis országgyűléshez hasonló forgalmúakká emelkedtek, a mező- és nemzetgazdasági eszmék és kérdések mellett, a politikai újjáalakulás némely kérdéseinek is kiindulási pontjaivá lettek.

Főbb tevékenységi mozzanatok a megjelölt korszakból az egyesület életében a következők:

Számos mező- és nemzetgazdasági pályakérdés kiti-
zése, melyek pályadíjai báró Sina Simon bőkezűségéből,
majd gróf Károlyi István adományából és részben az egye-
sület megszavazásából s gyűjtéséből teltek ki. Magyar-
ország földtani leírásának és egyes jeles uradalmi s gazda-
sági megismertetésének megkezdése, melynek eredménye
Székes-Fehér- és Békés-Csanádmegye földtani s természet-
rajzi leírása, azután a mágoesi, kis-jenői, bia-bajnai uradal-
mak, a kosuthi és pándi gazdaságok megismertetése lett.
Gazdasági kistükör s mezei naptár kiadásának folytatása.
Emlékirat, véleményezés és előterjesztés, részint a hely-
tartóság felhívására, részint önkezdemenyezésből származó
közgazdasági és egyéb kérdésben, mint a Dunafolyam alsó
részének tanulmányozása kereskedelmi s közlekedési szem-
pontból, a pásztor és mezei rendőrségi ügy (1858), a
dohánytermesztés és a répaczukorgyártás ügye, ez utóbbi-
nál különösen a megadóztatás leghelyesebb módja (1859),
köz takarékmagtárak, Magyarország vasúthálózata, víz és
halászati jog (1864), aszályossági emlékirat (1863/64),
az ugarföldek legeltetésének kérdése, a majorsági föl-
deken telepített községek ügye, gazdasági cselédügy, a
dohánykiviteli kereskedelem élénkítése (1864/5), a vasúti
árszabályok, a birodalmi vámszabályzat, a szeszgyártás meg-
adóztatása (1865), a petroleumra vetendő vám, a kender
termesztése és feldolgozása stb. Tudakozó könyv és bizo-
mányi iroda. Országos gazdasági nyugdíj és árvagyámtézet
(1861). A magyar földhitelintézet (1862). Szarvasmarha és

juh törzskönyvezés. Régi s új szőlőiskola és abban az új vinezellérképezde. Kiállítások s gépversenyek, melyek bár többnyire csak részleges kiállítások és versenyek voltak, de több közülök, mint ugyanazon időszakban tartott külföldi nemzetközi kiállítások megelőzői, nevezetes nemzetgazdasági jelentőségre is emelkedett. Az Istvántelki majoros gazda- és munkásképző intézet felállítása, melynek alapját gróf Károlyi István 1861-ben tett és 1873-ban okmányilag is részletezett ajándékával vetette meg, mely utóbbira következett az intézetnek is kifejlése.

KORIZMICS LÁSZLÓnak az egyesület e sokoldalu és tágkörü tevékenységében oroszlanrésze volt. Ő különösen a Dunafolyam alsó részének tanulmányozására önként vállalkozván, e célból 1858-ban Konstantinápolyig leutazott s útjának céljához a magyar borkereskedés emelésének ügyét is kapcsolta. (Lásd munkáinak fentebbi sorozatában 6-dik szám), valamint az egyesületet külföldi kiállításokon is többször képviselte (1851, 1862). Kiválólag erélyes tevékenységet fejtett ki az istvántelki tanintézet megalapítása és életbe léptetése körül.

Tevékenységeért őt az egyesület nemcsak az alelnökségben haláláig való megtartással, hanem azzal is jutalmazta, hogy ingyen szállást engedett neki az egyesület köztelki palotájában, mit haláláig élvezett.

Az egyesület kebelében létrejött eszközlések közül legnagyobb fontosságú az 1862-ben alakított Földhitelintézet. Ennél KORIZMICS, mindjárt már ennek megalakulásakor a kölcsön-osztály igazgatója lett, mely fontos, fényes, neki különösen a birtokos körökben nagy tekintélyt és befolyást szerzett, jövedelmes hivatalát egész haláláig viselte, ugyanattól hátrahagyott özvegye, második neje is nyugdíjat élvezvén.

A kiállítások közül politikai fontosságra emelkedett az 1865-dik évi kiállítás az által, hogy ez szolgálván az uralkodó király és a nemzet vezérferfiaik közt mintegy első nyilvános személyi találkozás alkalmául, az az 1867-ben végre bekövetkezett alkotmány-visszaállítás előkészítésének kiinduló pontja lett.

Az alkotmány visszaállítása után politikai szereplése is volt KORIZMICSNAK. Erdély uniójának, az 1868. XLIII. törvényezikk alapján történt végrehajtása és képviseltetésének az országgyűlésbe bevonása után, Szőcs Sándor vizaknai képviselő leköszönése következtében, már az első országgyűlési évad alatt időközben Vizakna város képviselőjévé választatván, e város képviselőségében a következett új választások alkalmával is, egész haláláig folyvást megmaradt. Kezdetől fogva a Deák-párthoz tartozott, de erős politikai szereplése soha sem volt.

Tevékenysége iránt a kormány sem maradt figyelem nélkül. Elsőbb az 1857-dik évi gazdasági egyesületi kiállítás alkalmából a cs. Ferencz József-rend lovag keresztjével tüntettetett ki, majd a cs. vaskorona-rend másodosztályu lovagja lett, kevés halála előtt végre, születés-helyéről vett Aggszentpéteri előnévvel magyar nemességre emeltetett.

Meghalt hosszantartó és súlyos betegség után, 1886. október 5-én, szorgalommal és szakértelemmel ápolt kistényi szőlőjében, s Budapesten a kerepesi-úti temetőben tetetett örök nyugalomra. — Halála előtt már több éven át sokat betegeskedett, belső máj s gyomor betegsége mellett, makacs szembaj is kinozta, mely utóbbiban pár évvel előbb szerencsés szemműtétet állott ugyan ki, de az is csak gyengén és nagy kiméletet igénylőleg adta vissza látását.

Özvegyéül maradt utána második neje, Hesz Mária urhölgy, s örököséül első házasságából való egyetlen fia, KORIZMICS Antal, az alexandriai nemzetközi törvényszék bírása.

Az országos magyar gazdasági egyesület, emlékét azzal örökítette meg, hogy arczképét, több nagyjai közé, gyűlésterme diszítésére vette fel, és azt egyesületi költségen készítette el, mely az egyesület 1887. május 20-iki közgyűlésén, dr. Rodiczky Jenő, a kassai m. kir. gazdasági tanintézet igazgatója által mondott ünnepélyes emlékbeszéd kíséretében lepleztetett le.

Neve egy év óta a történelemé.

Életével, már az előbocsátottakból kitünőleg, oly élet

tiúnt le, a melynek állásánál, a részére engedett tevékenységi körnél, a tevékenységet kísért bizalomnál, elismerésnél fogva hatni alkalma, hivatása, sőt kötelessége volt, mely mind abban, a mi jót, szépet, közhasznút tett, a vele együtt s utána élőknek követendő például szolgálhat, mind abban, a mit rosszul tett vagy mulasztott, az iránta bizalmat tanúsított kornak számadással tartozik.

Ismétlem, hogy főkép az országos magyar gazdasági egyesület az, melylyel KORIZMICS mintegy együtt élt, melylyel együtt örült s bánkódott, ugyszólván benne élt, mely piedestálul szolgált jóformán minden köztettének, melyben egész valója mintegy tükörben domborodik ki.

Itteni szereplése fontosságát nagy mértékben neveli az a körülmény, hogy ez irodalmi szereplésével is összevág, és mert Magyarország fő léalapját a mezőgazdaság képezi. De épen ezért a felelősség is annál nagyobb azok részéről a kiknek a sors közügyi tevékenységök helyét itt rendelte ki.

Dr. Rodiczky Jenő, az országos magyar gazdasági egyesület ünnepi szónoka, ez irányban felőle következő nyilatkozatot tesz:

„Állását kitünően töltötte be. Kora haladtával, igaz, hogy mindinkább visszanyult fénykora emlékeihez, — — — ám szívós munkakedve és tapintata el nem hagyták. Az alkotmányosság visszaállításától 1876-ig, midőn gróf Szapáry Gyula lépett egyesületünk élére, bizonyos stagnatio volt észlelhető. Ezért KORIZMICSOT vagy bármely más egyént felelőssé tenni nem volna azonban igazságos eljárás. Oka nem annyira a vezérlő egyénekben, mint inkább a változott körülményekben keresendő. A földmívelési minisztérium előbbi teendőink egy részét átvette, a politikai aera megnyíltával erőink egy része másutt vététtett igénybe. Idő kellett arra, hogy tevékenységünknek új ösvényeket tudjunk jelölni. KORIZMICS konservatív magatartásával a tetterős ifjabb nemzedék által e tekintetben kívánt rohamosabb haladásnak néha útjában állt. Mégis megtörtént az a nálunk ritka eset, hogy átalában még sem tekintették eltávolítandó kerékkötőnek. A ki majdan megírja a kor történetét, elnökünk

(gróf Szapáry Gyula) kitünő szellemi tulajdonságai mellett, bizonyára meg nem feledkezik párját ritkító gyöngédségről sem, melylyel KORIZMICSNAK korbeli hanyatlása napjaiban oly erős támaszul szolgált, meggátolván, hogy nagyobb keserűség érje a „self made man“ kifejlett önérzetét. Azon férfitől, kit egyesületünk újjá teremtése éveiben nemcsak az akkor mindenható ALBRECHT főherczeg tisztelt meg teljes bizalmával, hanem kinek azon hatalmas szellem, kit mindenek felett bálványozott, gróf Széchenyi István mondá (1858. január 8-án) „munkálkodjék ön azon ügynek, melynek eddig szolgált, ezentul is, és tegyen minél több hasznos szolgálatokat szegény hazánkknak,“ ki ehhez képest folyvást tett is, míg ereje engedé, ha idővel azt hitte, hogy az egyesület csak úgy és azon alakban prosperálhat, mint azt ő kontemplálta, ma már nem vesszük rossz néven tulságos érzékenykedését, mely elfogta, mihelyt valaki a régi rendszeren, mely lelkével összeforrt, változtatni akart. Öregedett biz ő: de öregsége nem volt a magokat teljesen tulélt, önmagokkal és a világgal meghasonlott aggok áldatlan öregsége!“

Rodiczky e nyilatkozatát nagy részben aláírom én is. Mégis épen az utókor reputációja kedvéért egy észrevételt kell tennem. Azt nevezetesen, hogy az orsz. magy. gazdasági egyesület tevékenységében az 1876-ik évet közvetetlen megelőzőt időszak, éppen nem áll az azt követettnek utána. Az alkotmányosság és a politikai tevékenység újra éledésében pedig nem volt és nincs szükségképeni oka a társadalmi tevékenység csökkenésének. Mert bár tagadhatatlan, hogy a társadalmi tevékenység egy részét elfoglalta az alkotmányos minisztérium; de bizonyos az is, hogy még több új tért nyitott a tevékenységre, mint a mennyit elfoglalt, azután a szabadabb mozoghatás által a tevékenységi kedvet, a rokonszenvezés által pedig a tevékenység eredményét nagy mértékben fokozta. És be kell vallanunk, hogy újabb időben az egyesület tevékenységének legértékesebb tényei épen azok a véleményezések, a melyeket közgazdasági és szakkérdésekben a minisztérium felhívására tett, s azon kiállítások és versenyek, melyeket ugyanannak

hathatós segélyezése mellett rendezett; ellenben több esz-közét, melyvel előbb közvetlenül gyakorlatilag és szép eredménynyel foglalkozott, mint a vinczellérképezde, az országos szőlő- és faiskola, az egyesületnek valóban nem akarata ellenére foglalta el a szakminisztérium; valamint annak a sok szép határozatnak végrehajtását, a mely a jegyzőkönyvek biztonsága szerint csak papiroson maradt, csakugyan nem az alkotmányosság akadályozta.

Helyesen mondja az ünnepi szónok, hogy „KORIZMICS konservatív magatartásával a tetterős ifjabb nemzedék áltaj kívánt haladásnak néha utjában állt,“ kiemelvén e mellett „tulságos érzékenykedését“.

Azt hiszem, nem tévedek, ha e viselkedést annak a mindig az önakarat érvényesítésére törekvő természetnek rovom fel, a melyet már neveltetése közben szülői irányában is kétszer láttunk előtérbe lépni, s melyet a személyét kísérő szerencse folyvást erősített.

A megnyerő, tekintélyes alak, az önbizalmas fellépés, a gyors felfogású ész, a nem kis mértékű szónoki tehetség társadalmi működésében mások felett sok előnyt biztosítottak neki.

E sajátságok tartották fenn, előhaladott korában és elbetegesedett állapotában is, folyvást a tevékenység szin-terén.

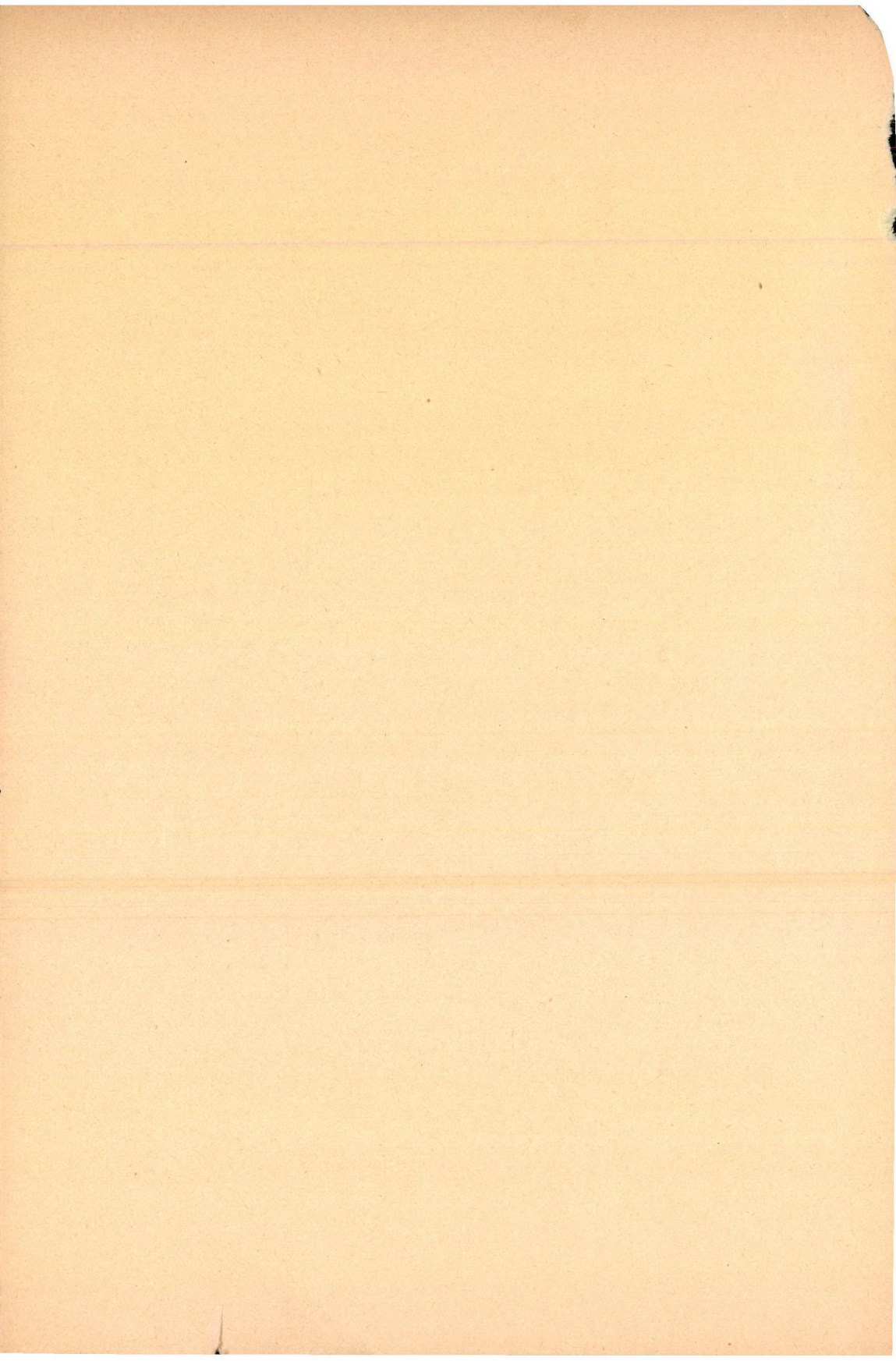
Az emberi érzés általános törvénye, hogy minél tevékenyebb volt valaki fiatal, és tetterős, közép korában, annál érzékenyebb öregségére a rendesen bekövetkezni szokott mellőztetés és a figyelembe vétetésnek csökkenése iránt. Sok igen tapasztalt és még nagy erélyre képes egyént látunk csupán az ebből származó érzés miatt a köztevékenység teréről önként és idejekorán visszavonulni. — KORIZMICSNAK ily érzéssel küzdenie nem kellett soha.

Tettei hatását és sikerét azonban, hanyatló korában már, a mások tettei és véleménye iránt kifejtett türelmetlensége sokszor megbénította.

De ez eltagadhatatlan hibájára már kortársainál még életében fátyolt vetettek elismert érdemei, most pedig a halál; és

emlékoszlopán, szívünkben csak követést érdemlő közhasznú tevékenysége van följegyezve, mely alá, mind Akadémiánkról, mind az Országos Magyar Gazdasági egyesületről végnapjaiban végrendeletileg is kegyeletesen megemlékezvén, nevét maga, Akadémiánk részére 300, az egyesület részére pedig 520 forint alapítvánnyal véste be.

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. Kápolnay Pauer István lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. Konek Sándor r. tagtól	„ 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. I. t. felett. Ballagi Mór r. tagtól	„ 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. Lenhossék József rendes tagtól	„ 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. Kápolnai Pauer István lev. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. Szabó József r. tagtól	„ 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. Kozma Ferencz lev. tagtól	„ 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. Gyárfás István lev. tagtól	„ 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. Dománovszky Endre lev. tagtól	„ 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. Tanárky Gedeon lev. tagtól	„ 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. Galgóczy Károly lev. tagtól	„ 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. Szécsen Antalt. tagtól	„ 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. Margó Tivadar r. tagtól	„ 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. Nendtvich Károly lev. tagtól	„ 20 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. Galgóczy Károly l. tagtól	„ 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. Tóth Lőrincz r. tagtól	„ 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. Haynald Lajos igazg. és t. tagtól	„ 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. Than Károly r. tagtól	„ 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. Trefort Ágoston igazg. tagtól	„ 10 kr.